SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

MAGYAR NYELVÉSZETI PROGRAM

Nagy László

METANYELVI ISMERETEK, NYELVI ATTITŰDÖK, ÉRTÉKÍTÉLETEK VIZSGÁLATA TANÍTÓJELÖLTEK KÖRÉBEN

Doktori értekezés

Témavezető:

dr. Sándor Klára

habilitált főiskolai tanár

SZEGED

2018

Tartalomjegyzék

Bevezetés 1
1. A téma elméleti háttere 4
1.1. A népi nyelvészeti vizsgálatok 4
1.2. Az attitűd 6
1.3. A nyelvi attitűdök vizsgálata 9
1.4. A nyelvi ideológiák 14
1.5. Kutatási előzmények 18
2. A vizsgálat bemutatása 25
2.1. A vizsgálat célja 25
2.2. A vizsgálat hipotézisei 25
2.3. A vizsgálat kérdései 26
2.4. A vizsgálati módszerek 27
2.5. A vizsgálat adatközlői 31
3. Az adatközlők által ismert nyelvek jellemzései 34
3.1. A magyar nyelv tulajdonságai 35
3.2. A tanult, ismert idegen nyelvek tulajdonságai 40
3.3. Összegzés 54
4. A nyelvi jelenségekhez való viszonyulás 60
4.1. A tetsző nyelvi jelenségek 60
4.2. A nem tetsző nyelvi jelenségek 63
4.3. A tetsző és nem tetsző nyelvi jelenségek összehasonlítása 66
5. A „szép” és a „csúnya” magyar nyelvhasználat 68
5.1. Hol beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul? 68
5.2. Kik beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul? 82
5.3. Mitől „szép”, illetve „csúnya” egy nyelvváltozat? 96
5.4. A „szép” és a „csúnya” nyelvhasználat 102
6. A helyes és helytelen nyelvhasználat 104
6.1. A magyarul leghelyesebben, illetve leghelytelenebbül beszélők 104
6.2. Hol beszélnek a leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül magyarul? 115
6.3. A leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat összehasonlítása 125
6.4. A helyes nyelvhasználatra vonatkozó állítások 127
7. A nyelvhelyességi szabályok 129
8. Nyelvváltozatok megnevezése és jellemzése 148

8.1. A saját nyelvváltozatok ... 148
8.2. A területi nyelvváltozatok felismerése ... 152
8.3. Összegzés ... 158
9. Eltérő nyelvhasználat – eltérő szintér ... 159
9.1. Otthoni nyelvhasználat ... 159
9.2. Nyelvhasználat az egyetemen ... 161
9.3. Az otthoni és az egyetemi nyelvhasználat jellemzői ... 163
10. A nyelvművelés ... 165
10.1. A nyelvművelés fogalma ... 165
10.2. A nyelvművelés fontossága ... 168
10.3. A nyelvművelő tevékenysége ... 171
10.4. A nyelvművelő javak ismerete ... 175
10.5. Összegzés ... 177
11. Az ügynökvizsgálat eredményei ... 182
11.1. A kiejtés, a hangszín és a beszédtempó megítélése ... 182
11.2. A beszélő külső tulajdonságainak megítélése ... 185
11.3. A beszélők belső tulajdonságainak a megítélése ... 187
11.4. A nyelvhasználat megítélése ... 192
11.5. A beszélő iskolai végzettségének megítélése ... 193
11.6. A beszélő alkalmazásával összefüggő ítéletek ... 194
11.7. A beszélő elfogadhatóságával összefüggő eredmények ... 198
11.8. A beszélő származási helyével kapcsolatos eredmények ... 200
11.9. Az ügynökvizsgálat tanulságai, a hipotézisvizsgálat ... 203
12. A fókuszcsoportos interjúk eredményei ... 205
12.1. A nyelvváltozatok szépsége ... 205
12.2. A nyelvhelyesség kérdése ... 212
12.3. Grammatikai ítéletek ... 216
12.4. A nyelvi javítások ... 228
13. Következtetések ... 235
Felhasznált irodalom ... 248
Mellékletek ... 259
Kérdőív az előzetes adatokhoz ... 259
Kérdőív a hallott szöveghez ... 266
Az interjún használt kérdőív ... 269

Mondatok a grammatikai ítéletek vizsgálatához 270
Az ügynökök szövegei..... 271

Bevezetés

A dolgozat tárgya

A nyelv változásairól, változatairól szóló írások, vélemények száma igen nagy. A különböző nyelvészeti diszciplínák (dialektológia, nyelvszociológia, szociolingvisztika, történeti nyelvészet) ezeket a nyelvi jelenségeket gyakran veszik vizsgálatuk tárgyául. Ugyanakkor ezekről a jelenségekről a szakemberek mellett a nyelvhasználóknak, a beszélőknek is van véleményük.

Az értekezés empirikus adatok segítségével vizsgálja, hogy a laikusok egy csoportja milyen (meta)nyelvi ismeretekkel és attitűdökkel rendelkezik, illetve milyen nyelvi értékítéleteket fogalmaz meg a nyelvekről és a nyelvváltozatokról – s ezen keresztül a változatot beszélőkről. A kétszázhat elsőéves tanító szakos hallgató bevonásával készült kutatás a népi nyelvészet (Niedzielski – Preston 2000) elméleti keretén alapul, valamint az ilyen típusú hazai vizsgálatok módszertanát is fölhasználva készült. A kutatás újdonsága egyrészt abban áll, hogy ez idáig tanító szakos hallgatók körében Magyarországon még nem publikáltak ilyen vizsgálatot. Másrészt pedig módszertanában egyedülálló vállalkozás. A nyelvi attitűdöket ugyanis többnyire csak kérdőívvel vizsgálták, míg a jelen dolgozat eredményeit egy három részből álló, komplex vizsgálat szolgáltatta. Először egy kérdőíves adatfölvételre került sor, majd ennek az eredményeit a vizsgálat harmadik része, a fókuszcsoportos interjúk ellenőrizték, árnyalták. A vizsgálat második eleme egy, a vizsgálat céljainak megfelelően kialakított ügynökmódszer volt.

A bemutatásra kerülő eredmények a (népi) nyelvészeti ismeretekről gyűjtött tudást bővítik. Ezek egyrészt közelebbi képet biztosítanak a nyelv használatáról, és a benne végbemenő változásokat befolyásoló tényezőkről, másrészt a köznevelés és a pedagógusképzés területén is elősegítik az oktatásfejlesztést.

A dolgozat felépítése

Az értekezést a nyelvi attitűd és a sztenderd nyelvi ideológia fogalmának bemutatása indítja a vizsgálat szempontjából releváns szakirodalmi hátteret és a hazai kutatási előzményeket áttekintve. A téma gazdagsága miatt csak azoknak a vizsgálatoknak a rövid bemutatására fókuszál, amelyek az értekezésben bemutatott kérdésekhez szorosan kapcsolódik.

Az értekezés ezt követően egy 2014 és 2018 között lezajlott vizsgálat leírásával, módszertanával foglalkozik, bemutatja az adatközlők körét.

A második nagyobb egység a kérdőíves adatfölvétellel gyűjtött adatokat ismerteteti, értelmezi a vizsgált kérdések tematikus rendjében. Az egyes kérdések tárgyalását részösszefoglalás zárja, amelyben a kérdéskör vizsgálati eredményeinek összevetése mellett a hazai kutatási előzmények eredményeivel való összehasonlításra is kitér a dolgozat.

Az értekezés a harmadik részében az ügynökvizsgálat során gyűjtött adatok bemutatásával, elemzésével folytatódik. Az elemzés után ennek a vizsgálati módszernek a tanulságai és a hozzá kapcsolódó hipotézisek vizsgálata következik.

A negyedik egység a fókuszcsoportos interjúk során fölvett adatokat mutatja be. A két vizsgálati csoport eredményei összegzése mellett a kérdőíves vizsgálati rész eredményeivel

való összehasonlításra kitér.

A zárófejezet az empirikus vizsgálat eredményeinek összegzése mellett a hipotézisvizsgálatról szól.

A dolgozat zárásában a hivatkozott irodalmak bemutatása után a vizsgálati eszközöket tartalmazó melléklet található.

Summary

Metalinguistic Knowledge, Language Attitudes and Prejudices:
A case study of responses among lower-primary schoolteacher students in Szeged

This present dissertation examines the metalinguistic knowledge, language prejudices and attitudes of one group of non-linguists, students at the lower-primary education on Bachelor of Arts course. The theory and methodological background of this survey connects to folk linguistics studies (Niedzielski – Preston 2000). The data was collected from 206 first-year-students of The University of Szeged. The analysis is based on the data are elicited with the help of three methods: questionnaire, matched-guise technique and focus group interviews.
The new results of this study can be applied in both teaching Hungarian (folk) linguistics and teacher training.

Köszönetnyilvánítás

Mint minden értekezésnek, ennek a létrejöttében is sok külső tényezőnek egyszerre kellett teljesülnie. Ezért ezen a helyen szeretném köszönetemet kifejezni mindazoknak, akik a kutatás során és az értekezés elkészítésében a segítségemre voltak. Elsőként témavezetőmnek, dr. Sándor Klárának köszönöm a segítségét különösen azért, mert a kutatás kidolgozásakor irányította a figyelmemet, az értekezés elkészítése során pedig kritikai észrevételeit osztotta meg velem. Másodszor szeretném megköszönni azoknak a hallgatóimnak a munkáját, akik vállalták az adatközlő szerepét és értékes válaszaikkal járultak hozzá a vizsgálat létrejöttéhez. Külön köszönet illeti szegedi kollegáimat a technikai és a szervezési feladatokban való közreműködésért. Végül köszönetet mondok családomnak és barátaimnak, akik mindannyian türelmükkel segítették az értekezés megvalósulását.

Szeged, 2018 áprilisa

Nagy László

1. A téma elméleti háttere

Az értekezés témája a metanyelvi ismeretek, nyelvi attitűdök és értékítéletek vizsgálata, amely a folk linguistics (népi nyelvészet) kutatási területéhez tartozik. Ezért a téma elméleti hátterének ismertetésében először a népi nyelvészetre, a hozzá tartozó perceptuális dialektológiára, aztán a nyelvi attitűdöket általános ismeretétesére fókuszálok. A harmadik alfejezetben a nyelvi attitűdök vizsgálati eljárásait tekintem át. Mivel a nyelvi attitűdök nyelvi ideológiákat is tükröznek, ezért a negyedik alfejezetben a sztenderd nyelvi ideológiáról szóló társas szemléletű szakirodalmat tekintem át. Az ötödik alfejezetben az értekezésben vizsgált kérdések magyarországi kutatási előzményeiről írok.

1.1. A népi nyelvészeti vizsgálatok

A beszélők nyelvre vonatkozó vélekedéseinek kutatása a laikus tudást, nézeteket/világképet, elméleteket fölmérő kutatások sorába illeszkedik: folk psychology, folk biology stb., ebben az értelemben az antropológia része.[1] Ugyanakkor ezek a „népi" (azaz laikus) nézetek nagy hatással vannak a nyelvi változásokra, így a változásokkal, azok mechanizmusaival is foglalkozó társasnyelvészet számára is fontos a népi nyelvészeti nézetek vizsgálata.

A népi nyelvészeti és a hozzá kapcsolódó perceptuális dialektológia története a huszadik század első felébe nyúlik vissza. A mai értelemben vett perceptuális dialektológiai vizsgálatok Japánban és Hollandiában jelentek meg (Long 1999: 199, Anders 2010: 27)[2]. Az egyik első kutatója Weijnen volt (1946/1999), aki a nyelvváltozatok szubjektív hasonlóságainak térképen történő visszaadását is vizsgálta. Weijnennel szemben Grootaers a különbségek feltűntetését látta fontosnak. Ezért módszertani vitájuk tárgya annak eldöntése volt, mi vezet eredményre a szubjektív hasonlóságok vagy az eltérések meghatározása (Anders 2010: 29).

Annak a kérdésnek a megválaszolásával, hogy hogyan határozható meg a népi nyelvészet és a hozzá kapcsolódó perceptuális dialektológia vizsgálatának tárgya, illetve ez hogyan illeszkedik a nyelvészeti vizsgálatok tárgyai közé, először Hoenigswald (1966), később – német nyelvi közegben – Brekle (1985) is foglalkozott (Anders 2010: 42). A népi nyelvészeti vizsgálatok tárgyának áttekintése és a ma már klasszikusnak számító szemléletes ábrája Dennis R. Preston (1999: xxiii) nevéhez fűződik (1.1. ábra).

[1] A népi vélekedések viselkedésre gyakorolt hatásával a szociálpszichológia is foglalkozik (Wilton – Stegu 2011: 3).

[2] Ezek előzményének tekinthetők azok a vizsgáltok, amelyek a 19. század utolsó harmadában a francia nyelvváltozatok közötti hasonlóságokra is rákérdeztek (Preston 2010: 89).

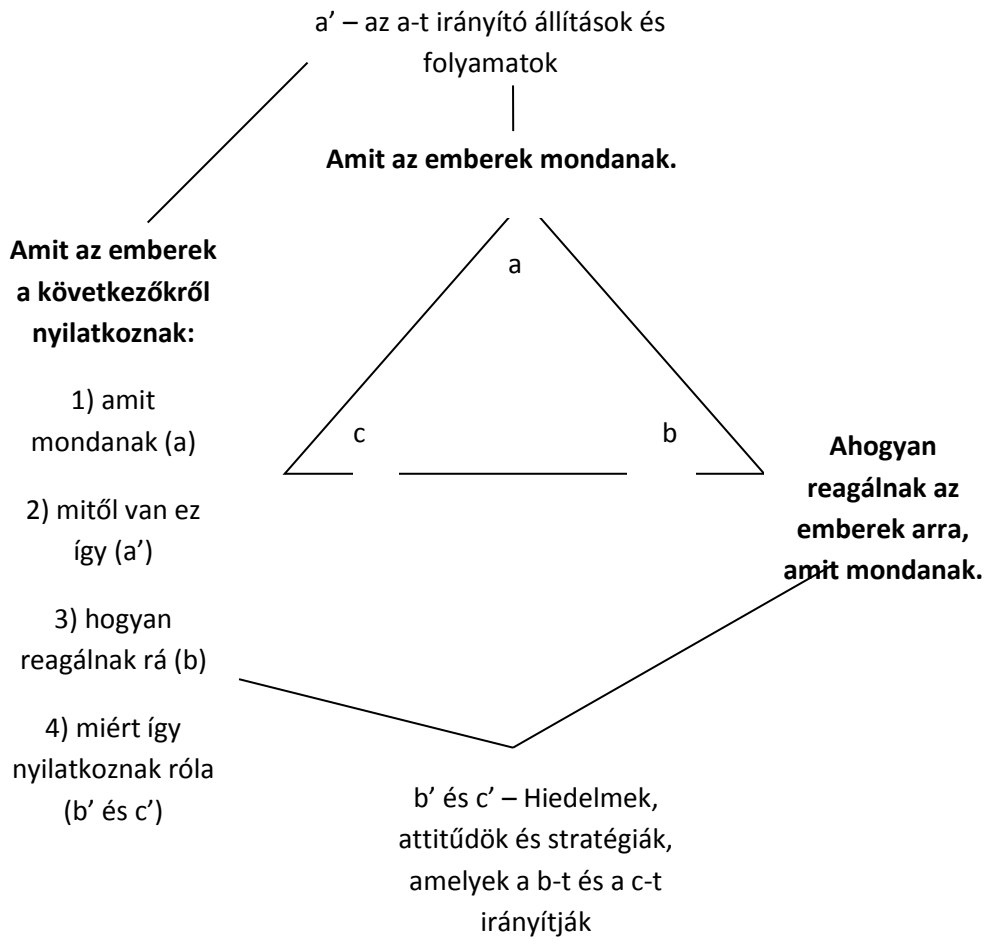

1.1. ábra A népi nyelvészeti vizsgálatok tárgya (Niedzielski – Preston 2000: 26 nyomán)

A nyelvészeti vizsgálatok főként a háromszög felső részével foglalkoznak. Azt vizsgálják, mi az, amit az emberek mondanak. Ide tartoznak mindazok a vizsgálatok, amelyek a nyelvhasználatról gyűjtenek adatokat, legyenek akár nyelvtörténeti, nyelvföldrajzi vagy társasnyelvészeti szemléletűek (Preston 1999: xxiii, Niedzielski – Preston 2000: 29–30). A klasszikus vizsgálatok szintén azt vizsgálják, mi az, amit az emberek mondanak. De arra is magyarázatot keresnek, ami az (a) mögött húzódik meg. Ugyanis az (a) vizsgálata során mintákkal találkoznak, amelyek befolyásolják az (a) működését.

A háromszög (b) pontja a nyelvi attitűdök megnyilvánulását jelenti. Ezeknek az attitűdöknek szerepük van az a’ pontban. Az (a) és a b’ azokon az attitűdökön alapul, amelyek magukban foglalják a csoportok közötti történelmi kapcsolatokat, a szociálpszichológiai viszonyokat, más értékeket, hiedelmeket, illetve kulturális sztereotípiákat (Preston 1999: xxiv).

A háromszög harmadik pontjához (c) tartozik mindaz, ami az emberek véleményét vizsgálja (vö. Hoenigswald 1966: 20). Mit mondanak a nyelvhasználatról (a), miért van így (a’), hogyan reagálnak rá (b) és miért nyilatkoznak így róla (b’ és c’). Ezek a népi nyelvészet vizsgálatához tartozó kérdések (Preston (1999: xxiv, Preston 2017). A perceptuális dialektológia a népi nyelvészethez tartozó tudományág, mely a laikusok vélekedéseivel, tapasztalataival foglalkozik. Azt vizsgálja, hogy nem-nyelvészek miként vélekednek a saját és

mások beszédje között meglévő hasonlóságokról és különbségekről, az egyes területek nyelvhasználatáról. Kutatási területéhez tartozik továbbá a területi változatok jellemzésének és földrajzi elhelyezkedéséről meglévő vélekedések és tapasztalatok, a nyelvváltozatok funkcióiról vallott nézetek megismerése is (Preston 1999: xxv).

Az angol *folk linguistics* és a *folk linguists* (Niedzielski – Preston 2000) magyar megfelelőjeként a *népi nyelvészet* és a *népi nyelvész* elnevezések használatosak. A *népi* jelző azokra a nyelvhasználókra utal, akik nem vettek részt nyelvészeti képzésben. Az angol eredetű elnevezések mellett gyakran használják a *laikus* elnevezést is. Ebben az esetben a *laikus* az a személy, aki nem foglalkozik a kérdéssel hivatásszerűen. Így egy fonetikus bizonyos nyelvészeti kérdésekben szintén *laikusnak* számíthat.

Preston három pontban fogalmazta meg a népi nyelvészet (és a perceptuális dialektológia) szükségszerűségét. Egyrészt a népi nyelvészek vélekedései a csoportok néprajzi és kulturális antropológiai jellemzőihez tartoznak. Másrészt, a hétköznapi tudás (a népi vélekedések) eltér a tudományos tudástól, de interakcióban áll azzal.[3] Harmadrészt vannak helyzetek, amelyeknek az eredményes kezeléséhez érdemes tudni: miként vélekednek a népi nyelvészek egy-egy kérdésről (Preston 1999: xxiv–xxv).

A fenti három szempont mellett a népi nyelvészeti vizsgálatok további haszonnal járnak. Ilyen lehet a nyelvhasználat, a nyelvi változások megismerésében betöltött szerepükön túl az oktatásban (ide értve az anyanyelv és az idegen nyelvek tanulását is), a pedagógusképzésben, a nyelvpolitikában, a nyelv és gyógyítás kapcsolatában való alkalmazásuk is (Preston 1999: xxv).

1.2. Az attitűd

Mivel az attitűd fogalma és a vizsgálata nem a nyelvtudományban jelent meg először, ezért a fogalmat először szociálpszichológiai szempontból tárgyalom röviden. Ezt a megközelítést az indokolja, hogy az attitűd szociálpszichológiai nézőpontból általánosnak tekinthető tulajdonságai a dolgozat egyik központi fogalmaként tárgyalt nyelvi attitűdre is igaznak tekinthetők.

Pszichológiai alaptétel, hogy az emberek a valósághoz való viszonyulásuk során különbözőképpen értékelik, illetve minősítik a dolgokat (Aronson 1994). Ezek a reflexiók idővel a személyiség sajátjává lesznek, majd a viselkedést is befolyásolják. Ekkorra a reflexiók beállítódássá (attitűddé) szilárdulnak a valóság egy bizonyos részével szemben. Az attitűd a mentális reprezentációkkal azonosítható, ezek az alapjai a társadalmi csoportokról alkotott tudásnak. Az attitűdök biztosítják, hogy az egyénnek kevesebb információt kelljen figyelembe vennie, emellett a társas interakciók során felhasználhatóak a tájékozódás elősegítésére (Csepeli 2002: 220, Smith – Mackie 2004: 288–300). Az attitűd fogalmát a magyar szakirodalomban Hunyady György írásai honosították meg, az attitűd elnevezést az 1960-as évektől használják magyarul (Hunyady 1966 és 1968).

[3] A hétköznapi és a tudományos tudás kettősségéről, kapcsolatáról l. például Wilton – Stegu 2011: 5–8.

1.2.1. Fogalma

Az attitűdnek háromféle megközelítése ismert. Az egyik a funkcionális megközelítés (Katz 1960). A második a behaviorista megközelítés, mely szerint az attitűdtárgyhoz való viszonyulás kognitív tudatosság nélküli automatikus hatásként létezik. A harmadik megközelítés az attitűd kognitív megközelítése, melyben a hiedelmek az ember világról, önmagunkról való gondolatait mutatja meg (Ajzen 1994: 115). A kognitív és a behaviorista szemléletet Oppenheimnek (1982: 39) sikerült egy definícióban összegeznie (vö. Garrett 2010: 19).

> [The attitude is] a construct, an abstraction which cannot be directly apprehended. It is an inner component of mental life which expresses itself, directly or indirectly, through much more obvious processes as stereotypes, beliefs, verbal statements or reactions, ideas and opinions, selective recall, anger or satisfaction or some other emotion and in various other aspects of behaviour. [Az attitűd egy absztrakció, amelyet nem lehet közvetlenül megragadni. Ez a szellemi élet belső alkotóeleme, amely közvetlenül vagy közvetett módon fejeződik ki sokkal nyilvánvalóbb folyamatokon keresztül, mint sztereotípiák, hiedelmek, szóbeli állítások vagy reakciók, ötletek és vélemények, szelektív fölidézés, harag vagy elégedettség, vagy valamilyen más érzelem, illetve a viselkedés más formáiban. – NL]

1.2.2. Összetevői

Az attitűd szerkezetének létezik egy és több összetevőből álló modellje. Az egy összetevős felfogás képviselői, Osgood et al. (1957) és Fishbein (1965), az attitűdhöz az érzelmi összetevőt társítják. A több összetevős felfogásban az attitűd három összetevőből áll: kognitív, affektív és konatív (Garrett 2010: 23, Garrett et al. 2003: 7). Ma ez a legelfogadottabb felfogás a nyelvészetben is.

A kognitív összetevő tulajdonképpen azokat az ismereteket jelenti, amelyek az attitűdtárggyal kapcsolatos megismerés során alakulnak ki. Ennek a típusnak az értékelő válaszait szokás „hiedelmeknek” is hívni, amelyek magukban foglalják azokat a kapcsolatokat vagy társulásokat, amelyeket az emberek az attitűdobjektum és a különböző attribútumok között hoznak létre. Ennek egyik példája, amikor az emberek a sztenderd nyelvváltozatot és a magasabb presztízsű munkakört összekapcsolják (Garrett 2010: 23). A kognitív összetevőhöz szorosan kapcsolódik az affektív (érzelmi) összetevő. Ez az összetevő azokat az érzéseket foglalja magában, amit az egyénből az attitűdtárggyal való találkozás kivált (Garrett et al. 2003: 3–4, Johnson et al. 2005: 17). A harmadik összetevő a konatív összetevő, amely az attitűdtárggyal szemben tanúsított lehetséges magatartást jelenti, ezért szokták akarati, illetve cselekvő összetevőként is nevezni. A konatív összetevő szorosan kapcsolódik a másik kettőhöz, ezért nehezen választható le azokról (Garrett et al. 2003: 4). A több összetevős modellekben egy-egy fogalmat társítanak: a kognitív összetevőhöz a sztereotípiát, az affektív (érzelmi) összetevőhöz az értékítéletet és a konatívhoz a diszkriminációt (Garrett et al. 2003: 10, Garrett 2010: 31–32).

1.2.3.A nyelvi attitűdök

A szociálpszichológiából származó attitűd fogalma és annak vizsgálata a nyelvészetbe Lambert munkásságának köszönhetően került be (Lambert et al. 1960, Lambert 1967). A nyelvi attitűd mint az attitűd egy specifikus megnyilvánulási formája, az egyes emberek különböző nyelvi „attitűdtárgyakhoz", illetve ezek beszélőihez való viszonyulását jelenti. Nyelvi attitűdtárgy lehet maga a nyelv, annak valamely változata, kiejtésváltozat, tulajdonképpen bármely nyelvi jelenség (Grin 2013: 682). A nyelvi attitűdök a nyelvhasználók kommunikatív kompetenciájának szerves részei (Garrett 2010: 21).

A nyelvi attitűdök három forrásból származnak. Ezek a források lehetnek kulturális tényezők, funkcionális előítéletesség és biológiai eredetűek (Bradac et al. 2001: 148, Garrett et al. 2003: 4–5). A kulturális tényezők és a funkcionális előítéletesség forrása az egyén szocializációjával hozható összefüggésbe. Erre utal Weinberg (2006: 25), amikor az attitűdöt az embereket viselkedésre sarkaló, a szocializáció során szerzett beállítódással, hittel azonosítja. A kognitív megközelítést követve a szocializáció hatását hangsúlyozza Ajzen (1994: 116) is. Az attitűdhöz kapcsolódó hiedelmek fő forrása a közvetlen tapasztalat (ide értve a mások viselkedésének következményeit is) és a másodkézből származó ismeret, melybe a média hatása is beletartozik (Garrett 2010: 22, Meyerhoff 2008: 55). Ezek a hiedelmek teszik lehetővé azt, hogy az emberek a társas környezetben másokról egy-két jegynyi információ alapján messzemenő következtetéseket vonjanak le.[4]

1.2.4. Funkciói

Az attitűdöket szokás különböző funkciókkal jellemezni. A szociálpszichológiában megkülönböztetnek tudás/ismeretfunkciót, haszonelvű és szociális identitásfunkciót. A tudásfunkció azt segíti, hogy a már ismert attitűdtárggyal szembeni viselkedésünket ne kelljen újra kialakítani. Ez teszi lehetővé az emberek számára, hogy kevés információ alapján „rögtön" véleményt tudjanak formálni. A haszonelvű funkciónak köszönhetően az attitűdök segítenek a pozitív kimenetel elérését, és a negatív elkerülését. A szociális identitásfunkcióba sorolják az önkifejezés és társas interakció szempontjait. Ez segíti az eligazodást a világban vagy a társas kapcsolatok megértését, egy adott referenciacsoporttal való azonosulást (Bohner 2007: 216, Bohner 2007: 242–243, Smith – Mackie 2004: 383–384, Csepeli 2002: 225–226). A vizsgálatok szempontjából alapvetően kétfélé attitűdöt különböztetnek meg: az egyén céljait szolgáló instrumentális attitűdöt, illetve a társas csoportokhoz való kapcsolódást, elkülönülést szolgáló integratív attitűdöt (Baker 1992: 31–32).

Garrett és társai (2003: 6) szerint az attitűd funkciója kettős: input és output a társas cselekvésben. Ez azt jelenti, hogy az attitűdöknek mind a nyelvi produkcióban, mind a percepcióban szerepük van. Tehát egyfelől befolyásolják az attitűdtárgy megítélését, másfelől cselekvésre ösztönöznek. Azaz a nyelvhasználat alapján a beszélővel való közösségvállalásra

[4] Ugyan nem csak a nyelvre vonatkozóan, de a humán erőforrás-gazdálkodás ismeri az ún. holdudvar effektust. E szerint egy állásinterjún egyetlen negatívnak ítélt jegy alapján hajlamosak az interjúkészítők negatív tulajdonságokkal felruházni a pályázót. Ez a jegy lehet a viselkedés, öltözködés és a nyelv is (Dale 1999: 97–99).

vagy épp a tőle való eltávolodásra sarkallja a hallgatót (Garrett 2010: 21). Ez a nyelv identitásjelölő funkciójával magyarázható.

1.2.5. A nyelv és a társas identitás közötti kapcsolat

A nyelv nemcsak a kommunikáció eszköze, hanem fontos szimbóluma a társas és a csoportidentitásnak, a szolidaritás és a csoporthoz való tartozás kifejeződése (Edwards 2009: 55). Ez azt jelenti, hogy az egyes változatokhoz társas jelentés kapcsolódik, ez a nyelv társas beágyazottsága. A társas jelentések ismerete pedig lehetővé teszi, hogy a beszélő el tudja dönteni, hogy kikkel tartozik egy csoportba és kikkel nem (Edwards 2009: 27). A csoporttal való közösségvállalás kifejeződése a nyelvhasználatban akkor is megfigyelhető, amikor nem-sztenderd nyelvváltozattal azonosítható egy beszélőközösség. A sztenderd formák presztízse nyilvánvaló, hiszen akik ezt beszélik, azoknak többnyire magas a társadalmi státuszuk. Emellett a nem-sztenderd nyelvváltozatoknak is kell rendelkezniük presztízzsel (Edwards 2009: 68–71, Sándor 1995). Ugyanis a beszélői továbbra is használják ezt a nyelvváltozatot, és ezzel kifejezik azt, hogy ők azt adott közösséghez tartoznak, valamint, hogy társaikat pozitív tulajdonságokkal ruházzák fel. Ez a rejtett presztízsnek köszönhető, amely Peter Trudgill Norwichi vizsgálat óta ismert jelenség (Trudgill 1972).

Fontos megjegyezni, hogy nyelvészeti értelemben egyik nyelv(változat)ban sincs olyan, amitől az egyik nyelv(változat) jobb vagy rosszabb, illetve többé vagy kevésbé szép lenne, mint a másik. A nyelv(változatok)hoz kapcsolódó értékítéletek tehát nem nyelvi, illetve esztétikai alapján fogalmazódnak meg, hanem a nyelv(változatok) beszélőihez való társadalmilag kialakult viszonyulások alapján (Grin 2013: 682) Ez a szociálpszichológiában az attitűd szociális identitásfunkciójaként ismert, egy referenciacsoporttal való azonosulásnak is nevezik (Bohner 2007: 216). Ez fejeződik ki a nyelvekkel, beszélőikkel szembeni attitűdökben.

1.3. A nyelvi attitűdök vizsgálata

Bár a nyelvi attitűdök létezését és vizsgálhatóságát sokan megkérdőjelezték még az 1960-as években, idővel elfogadott tény lett mind a létezésük, mind a kutathatóságuk (Agheyisi – Fishman 1970: 139). Mára a vizsgálatuk elméleti kerete is többféle lehet. Ismert az akkomodációs elmélet, amikor a pozitív, illetve a negatív viszonyulás alapján megfigyelhető a beszélők közeledése, valamint távolodása. Egy másik elmélet a Language Expectancy Theory [a várható nyelvi elmélet], mely szerint az emberek rendelkeznek elképzeléssel arról, milyen formák használata felel meg egy adott szituációnak. Egy harmadik elmélet az etnolingvisztikai szemlélet, mely szerint a csoportok közötti kommunikáció nemcsak az éppen aktuális kontextustól függ, hanem a csoportok szociokulturális hátterétől is (Bradac et al. 2001: 145).

A nyelvi attitűdök vizsgálatának egyik csoportosítása az attitűd-összetevők szerinti. A három összetevőből leggyakrabban a kognitív (vélekedések, sztereotípiák) és az értékelő összetevőket vizsgálják (Bradac et al. 2001: 147). Az attitűdkutatások másik csoportosítása a

vizsgálat témája szerinti felosztás. Fishman és Agheyisi (1970: 141–143) a nyelvi attitűdök vizsgálatát a témájuk alapján három csoportba sorolta: 1. a nyelvre irányuló vagy nyelv által irányított attitűdök vizsgálata, 2. a nyelvekről, nyelvváltozatokról (azok beszélőiről, funkcióról) a közösségben meglévő sztereotipizált benyomások vizsgálata, 3. a nyelvi attitűdök által kiváltott cselekvések vizsgálata. Az első kategóriába tartozó vizsgálatok a nyelv(változat)okra vonatkozó ítéletek vizsgálatát jelenti. Ide tartozik annak vizsgálata: milyennek látják az adott nyelv(változat)ot az adatközlők (gazdag/szegény; szép/csúnya; jó hangzású/nem jó hangzású stb.), miként viszonyulnak a sztenderd és a nem-sztenderd (pl. vernakuláris) változatokhoz. A második kategóriába tartozó vizsgálatok a nyelv(változat)ok társas megkülönböztetésének megismerésére koncentrálnak. A harmadik kategóriába olyan vizsgálatok tartoznak, amelyek a nyelvi viselkedés fajtáit, a nyelvválasztást és nyelvhasználatot, a nyelvtervezést és nyelvmegerősítést, illetve a nyelvtanulást vizsgálják.

Az attitűdök vizsgálatának klasszikus módszereként alapvetően háromféle megközelítésmód létezik. A társas környezetet érintő, a direkt és az indirekt vizsgálati módszerek. A társas környezetet elemző módszer kvalitatív eljárás, mellyel a nyelv(változat)okhoz való viszonyulást elemzik. A módszere között szerepel a résztvevői megfigyelés, amikor az adatközlő társalgásait, viselkedését tanulmányozzák (pl. etnográfia), de ide szokás sorolni médiák által közvetített tartalmak elemzését (ilyenek lehetnek például oktatási dokumentumok, hirdetések, televízió-műsorok, stílusról és etikettről szóló könyvek stb.; Garrett 2007: 116, Garrett et al. 2003: 15). Ezeket az eljárásokat olyan helyzetekben használják, amikor nem lehet közvetlenül elérni a vizsgálandó személyeket, de önmagában nem gyakran alkalmazzák (Garrett 2007: 116, Garrett et al. 2003: 16).

A direkt módszerek a tudatos attitűdöket mérik kérdőív vagy interjú segítségével (Garrett 2010: 179, Garrett et al. 2003: 26). Ezek az eljárások bár lehetőséget teremtenek a nagyobb mintával végzett vizsgálatokra, de a válaszok relevanciája kapcsán két ténnyel számolni kell. Egyrészt nem biztos, hogy az adatközlők képesek vagy akarják azonosítani saját véleményüket, másrészt lehet bennük egyfajta megfelelés akár a kutató elvárásainak, akár a saját magukról közvetíteni kívánt képet illetően (Garrett et al. 2003: 25–29, Garrett 2007: 117; Wittenbrink – Schwarz 2007: 2).

Az indirekt eljárások azok, amelyekben a válaszokat a legminimálisabban kontrollálják az adatközlők. Ezeknél az eljárásoknál az adatközlő vagy nincs tudatában, hogy őt most megfigyelik, vagy nem tudja, mi a vizsgálat tárgya, ezért a viselkedését a kutató számára releváns szempontból nem kontrollálja. Ide sorolják az ügynökvizsgálatot és a hallott szövegek értékelését, ezeknél az adatközlő nincs tudatában annak, hogy a nyelvi attitűdjét vizsgálják. A két eljárás közül inkább az ügynökvizsgálat terjedt el jobban. Magát az eljárást Lambert és munkatársai fejlesztették ki az 1960-as években (Lambert et al. 1960). Az első ügynökvizsgálat nyelvekkel kapcsolatos attitűdöket vizsgált. Az elmúlt évtizedekben a leggyakoribb eljárássá vált (Garrett 2010: 39-43), az egyes vizsgálatokban mindig a kutatási célok szerint módosították (az első magyarországi ügynökvizsgálatra l. Sándor–Pléh–Langman 1998).

Az ügynökvizsgálat lényege, hogy az adatközlők különböző nyelven, illetve nyelvváltozatban elhangzó szövegeket hallgatnak meg, és a szövegek meghallgatása után véleményt mondanak a beszélő külső és belső tulajdonságairól. A tulajdonságok egy része a kompetenciával (pl. értelmesség, meggyőző erő), egy másik része az emberi viszonyokkal (pl.

kedvesség, barátságosság), a harmadik egyéb emberi tulajdonságokkal (pl. megbízhatóság, segítőkészség) kapcsolatos (Lambert et al. 1960, Bradac et al. 2001: 139). A tulajdonságok értékelését az adatközlők skálán jelölik, amely általában ötfokú Likert-skála, és az alacsonyabb a negatív, a magasabb szám a pozitív viszonyulást fejezi ki (Garrett et al. 2003: 40, Niedzielski – Preston 2009: 358).

A lejátszott szövegek beszélői között egy személy kétszer szerepel, ő az „ügynök", akinek a kilétéről az adatközlők nem tudnak. Az értékeléshez skálán kell válaszolniuk az adatközlőknek, ezekkel a válaszokkal értékelik a különböző nyelv(változat)ok beszélőit. Válaszaikkal tulajdonképpen a nyelv(változat)okhoz fűződő attitűdjüket fedik fel (Garrett 2010: 55, Garrett et al. 2003: 51–53, Sándor 2014: 403–404).

Az ügynökvizsgálati eljárásnak több előnye is van (Garrett 2010: 56, Bradac et al. 2001: 140). Egyrészt az adatközlők kevésbé kontrolált válaszokat adnak, azaz a személyes attitűdjükről árulnak el információt, szemben a direkt eljárásokkal. Másrészt ez az eljárás jól alakítható az aktuális vizsgálat céljainak megfelelően. Garrett (2010: 56) szerint az eljárás előnye az is, hogy a kutatás végzőjének lehetősége van meghatározni a nyelvi ítéletalkotás fő dimenzióit, valamint az eljárás révén jól megmutatható a kódválasztás szerepe. További előnyként emeli ki, hogy ez egy olyan eljárás, amely a társasnyelvészeti és a nyelv szociálpszichológiai szempontú vizsgálatainak metszéspontjában található (Garrett 2010: 57, Garrett et al. 2003: 57).

Ezek mellett az előnyök mellett az eljárásnak hiányosságai, hátrányai is vannak (Garrett 2010: 57). Ilyen például az elhangzó szövegek témáinak összehasonlíthatósága, a beszélők (kvázi)azonos tulajdonságai (például életkor, nem stb.), a két nyelv vizsgálatakor a szöveg interpretációinak (fordításinak) az azonossága. Az ugyanazon nyelv különböző változatainak megítélését vizsgáló ügynökvizsgálatokkal szemben kritikaként fogalmazzák meg: elképzelhető, hogy az adatközlők nem jól azonosítják a változatban szereplő jegyet. Ezt Preston (1989) kivédhetőnek látja azzal, ha az adatközlőktől megkérdezik a beszélő származási helyét is. További hátrányként kevésbé tartják életszerűnek, ezért problematikusnak látják azt is, hogy pusztán a hang alapján történik a beszélők megítélése (Garrett 2010: 57–59, Garrett et al. 2003: 57-61, Bradac et al. 2001: 139, Agheyisi – Fishman 1970). Az utóbbi kritikával szemben felhozható Kontra Miklós vizsgálatának eredménye. A 200 budapesti adatközlő 46,5%-a szerint a rádióban hallott beszélőről két perc után meg tudja mondani: mennyire okos, illetve intelligens az illető (Kontra 2018: 128–129).

Az ügynökvizsgálat egyik válfajaként megjelent a „verbal guise" eljárás (Garrett 2010: 53–87), amelyben tulajdonképpen különböző beszélőktől hallott eltérő szövegminták értékelésére kérik a vizsgálati személyeket (Garrett et al. 2003: 53; magyar alkalmazására lásd Fodor – Huszár 1998).

A nyelvi attitűdök vizsgálatának a klasszikus eljárások mellett a perceptuális dialektológiában sajátos módszerei vannak, melyek Dennis R. Preston munkáinak köszönhetően ismertek (1989, 1999). Preston rámutatott arra, hogy a klasszikus vizsgálati eljárások nem számolnak a nyelvhasználók tudatában meglévő, a területi változatok határait jelentő mentális térképekkel (Preston 1999: 359). (A mentális térképről, annak vizsgálatáról l. Preston 2003, Diercks 2002) Ezzel összefüggésben annak vizsgálatát is szükségesnek látta: miként kötik az adatközlők területhez a dialektusokat (Preston 2002: 51). (A nyelvi

térképekről mind elméleti, mind módszertani szempontból átfogó írások jelentek meg, ezeket l. például Lamelli et al. 2010, Auer – Schmidt 2010)

A hiányosságok kiküszöbölésére a perceptuális és kulturális földrajzban alkalmazott vizsgálatok módszertanából emelt át eljárásokat (pl. Gould – White 2002). Arra kérte adatközlőit, hogy vaktérképen jelöljék: szerintük hol húzódik az adott területi változat határa, tulajdonképpen „perceptuális izoglosszákat" rajzoltatott a válaszadókkal (Preston 1999b: 361). A korábbi vizsgálatok gyakorlatát meghaladva nemcsak a szubjektív hasonlóságok és különbségek megítélését vizsgálta, hanem a bejelölt területek rangsorolását is kérte különböző deszkriptorok alapján, többek között a helyesség, a szépség, a műveltség, a barátságosság szempontjából (Preston 1999b: 363). Ez az eljárás egyrészt a térség nevét, körvonalát is megadja abban a formában, ahogy az a válaszadók elméjében létezik, másrészt megmutatja a nyelvváltozatok népi nyelvészeti státuszát (Preston 1999b: 368). Ennek az eljárásnak köszönhetően a kutató megismerheti azokat a nyelvi jellemzőket is, amelyet a nyelvhasználók az adott területhez kötnek. Ez pedig az attitűdkutatásoknak (például az ügynökvizsgálati eljárásoknak) a tervezését segítheti elő (Preston 2010: 2).

Az általa kidolgozott perceptuális dialektológiai módszertant a Handbook of Perceptual Dialectology első kötetének bevezetőjében öt pontban határozta meg (Preston 1999a: xxxiv).

1. Térkép rajzolása. A válaszadó vaktérképen (vagy minimálisan kidolgozott) térképen jelöli: szerinte hol húzódik a területi változatok határa.
2. A különbségek mértéke. A területek skálán történő elhelyezése: 1 = azonos; 2= kicsit eltér, 3 = különböző, 4 = nagyon eltér, mint amit megszoktam.
3. A területi változatok rangsorolása a helyesség és a szépség szerint.
4. A területi változatok azonosítása. Az adatközlők egy dialektuskontinuum mentén elhelyezett hangmintákat hallanak, és az egyes mintákat területekhez kell kötniük.
5. Kvalitatív adatgyűjtés, mely során az elvégzett feladatokról és a nyelvről szóló nyitott kérdésekről folyik a beszélgetés.

Az 1. pontban szereplő vaktérképes feladattal az adatközlők mentális nyelvi térképéről lehet adatokat gyűjteni. Ezt egészíti ki a 2. pontban szereplő eljárás, amely a területi változatok különbségének mértékét az adatközlő saját (területi) nyelvváltozatához hasonlítja. A 3. eljárás annak megismerését szolgálja, hogy mely területek nyelvhasználatát mennyire tartják szépnek és a helyesnek az adatközlők. Ezzel megismerhetővé válik: hogyan viszonyulnak az adatközlők az egyes területek nyelvhasználóihoz, illetve mely területekkel azonosítják a helyes nyelvhasználatot. A 4. pontban szereplő területi változatok azonosításával a vizsgálat végzője adatokat gyűjthet arról, mi alapján érzékelik az adatközlők a változatokat. Ezeket előzetes információként lehet felhasználni a nyelvi attitűdök vizsgálatához. Az 5. pontban szereplő eljárás pedig lehetősége teremt arra, hogy az adatközlők percepciója és attitűdjei általuk kevésbé kontrolált beszélgetésekből megismerhetők legyenek.

A Preston-féle metodológiát teljes egészében, illetve részben követve már a világ számos nyelvterületén alkalmazták. A perceptuális dialektológia két kézikönyve is ezekből a

vizsgálatokból mutat be jó néhányat (Preston 1999, Preston – Long 2002). Az első kézikönyv számos tanulmánya foglalkozik különböző nyelvek példáján a nyelvváltozatok szubjektív hasonlóságaival és különbségeivel. A második kötetben szereplő vizsgálatok között a módszertan különböző adaptációi olvashatók. Van köztük attitűdvizsgálat (Evans 2002, Niedzielski 2002), társadalmi nemek szerint rétegzett mintán alkalmazott vaktérképes eljárás (Demirci 2002), és a nyelvváltozatok esztétikai megítélésére is találhatók példák (Bezooijen 2002, Kontra 2002).

2010-ben egy újabb perceptuális dialektológiai tárgyú könyv jelent meg, amelyben elméleti, módszertani, tudománytörténeti írások mellett a kognitív reprezentációk, idegen nyelvvel kapcsolatos attitűdök vizsgálatáról is olvashatók újabb eredmények (Anders et al. 2010).

A népi nyelvészeti vizsgálatoknak ma már az AILA keretei között saját hálózata van. A nemzetközi hálózat tagjai a laikusok nyelvi attitűdjeinek, vélekedéseinek a vizsgálatával, ezek nyelvpolitikához való viszonyával foglalkoznak. A vizsgálati módszerek között a klasszikus eljárások (interjúk, kérdőívek, megfigyelések, tartalomelemzés), az ügynökvizsgálati módszer és a perceptuális dialektológia eljárások szerepelnek, gyakran együttesen alkalmazva (Preston 2011: 27).[5]

[5] I. Folk Linguistics - http://www.aila.info/en/research/list-of-rens/folk-linguistics.html (utoljára letöltve: 2018. április 6.

1.4. A nyelvi ideológiák

A nyelvi ideológia fogalmának különböző meghatározásai léteznek. A nyelvi ideológiák ugyanis vizsgálati tárgyai különböző tudományterületeknek: elsősorban a szociolingvisztika, a (nyelvészeti) antropológia és a kultúratudományok vizsgálják.

A nyelvi ideológiák több meghatározásában annak szocio-kognitív funkcióját emelik ki (Woolard – Schieffelin 1994: 55). Silverstein (1979: 193) szerint a nyelvi ideológia a nyelvről szóló hiedelmek csoportja, melyet a nyelvhasználók az érzékelt nyelvi formák, illetve a nyelvhasználat racionalizálásaként és értékeléseként fogalmaznak meg. Heath (1977: 53) nyilvánvaló ideaként és célként értelmezi az ideológiát. Ebben az értelemben az ideológia egy adott csoport társadalmi tapasztalatai alapján alakul ki, és mindazt magában foglalja, amit a csoport a nyelv szerepivel kapcsolatban megtapasztalt. Ezek az ideák és célok hozzájárulnak a csoport identitásának kifejeződéséhez. Irvine (1989: 255) szintén ideaként értelmezi a nyelvi ideológiát. Mint megfogalmazza: ezek az ideák kulturális rendszerben jelennek meg és nyelv és társadalom kapcsolatára vonatkoznak.

Az értekezésemben a nyelvi ideológiát olyan explicit és implicit reprezentációként értelmezem, amelyek nemcsak a nyelvről, hanem a társas csoportokról, társadalmi intézményekről is szólnak, valamint összekapcsolják a nyelvet és a társas csoportokat (vö. Woolard 1998: 3, Kroskrity 2010: 192, Lanstyák 2009: 28).

A nyelvi ideológiák Lanstyák (2014: 140–141) szerint gyakrabban implicitek. Egy konkrét nyelvművelésből származó példa elemzésével rámutat, egy megnyilatkozásban akár explicit és implicit ideológiák mellett egy verbalizálatlanul maradt nyelvi ideológia is szerepelhet.

A magyar nyelvi ideológiák tipizálása, csoportosítása Lanstyák nevéhez köthető, aki a magyar nyelv kapcsán gyűjtött nyelvi ideológiákat hat nagyobb, egymást részben átfedő csoportba sorolta (Lanstyák 2014a). Megkülönbözteti (1.) a politikai hátterű nyelvi ideológiákat; (2.) a nyelv lényegi tulajdonságaival és a nyelvműködés mikéntjével kapcsolatos ideológiákat; (3.) a nyelvhez, nyelvváltozathoz való viszonyulás módjával kapcsolatos ideológiákat; (4.) a nyelvhasználat módjára, a nyelvhasználó és a nyelvhasználat kapcsolatára vonatkozó ideológiákat; (5.) a nyelvi változásokkal és a nyelvalakítással kapcsolatos ideológiákat és (6.) a nyelvhelyességi ideológiákat. Írása végén százötven közkeletű nyelvi ideológiát jegyzékszerűen mutat be, egyesével megnevezve és definiálva azokat. Bár tanulmányában az előbbi hatos felosztást ismerteti, az egyes nyelvi ideológiákat meghatározásaiban már csak általános és nyelvhelyességi ideológiák csoportjába sorolja (Lanstyák 2014a: 250–264).

A nyelvi ideológiák széleskörű kutatását jól mutatja, hogy Woolard és Schieffelin (1994) tanulmányában már több mint háromszáz szakirodalmi tétel felhasználásával készítette el a téma áttekintését. Az azt követő években is több összefoglaló munka született az ideológiákról (nyelvészeti) antropológiai megközelítésben (pl. Schieffelin et al. 1998, Kroskrity 2010).

Emellett a magyar nyelvű és a magyar nyelvvel kapcsolatos ideológiákról szóló irodalom is egyre gazdagabb (a teljesség igénye nélkül: Gal 2006a, Laihonen 2006, 2009a, 2009b, 2009c; Lanstyák 2007a, 2007b, 2010a, 2010b, 2014a; Maitz 2006, Sinkovics 2009, Tolcsvai Nagy 2009). A magyar nyelvi környezetben végzett vizsgálatok irányait jelzik a 15.

Élőnyelvi Konferencia előadásai is, amelyen szintén a nyelvi ideológia volt a központi téma (Borbély – Vančoné Kremmer – Hattyár 2009).

1.4.1. Nyelvi ideológiák a sztenderd nyelvi kultúrában

Az európai nyelvek többsége sztenderdizált (Gal 2006b), ezek közé tartozik a magyar nyelv is (Kontra 2006). Emellett a magyar nyelvi kultúrát erős normaközpontúság (vö. Laihonen 2009b, Sándor 2003) jellemzi, ebből következően a nyelvi ideológiák nagyobb része a nyelvhelyességgel függ össze (Lanstyák 2014a), ezért fontos röviden a nyelvi sztenderdizációról és annak következményeiről szólni.

Egy nyelv sztenderd változatának kialakítása, kiválasztása a sztenderdizáció, amely egy társadalmi, gazdasági vagy politikai hatalommal rendelkező csoporthoz köthető (Milroy–Milroy 2012: 19, Lippi-Green 1994: 4). A magyar nyelv esetében a sztenderd változat kialakítása, kodifikálása a 19. század első felére tehető. Ebben az időszakban egyszerre zajlott a státusz- és a korpusztervezés folyamata (Sándor 2003: 394).

A sztenderdhez való viszonyulás annak létrejöttétől a 19. és 20. század fordulójáig semlegesnek volt tekinthető. A 20. első felében, főleg a két világháború közötti időszakban a viszony megváltozott: a társadalmi megítélése a sztenderd változatot a nem-sztenderd (területi) változatok elé, fölé helyezte (Kiss 2001a: 219–222). Ez pedig a nem-sztenderd változatok leértéktelenedését hozta magával. Ebben a változásban és a megváltozott állapot rögzülésében a magyar nyelvművelésnek, annak politikai indíttatású ideológiájának volt szerepe. (A nyelvművelés és az ideológia kapcsolatáról l. Sándor 2001c)

A sztenderd nyelvi kultúrában élő nyelvhasználókra erőteljesen hat a sztenderd nyelvi ideológia, amelynek követése nem tudatos. Ez az ideológia a sztenderd formák összességéből álló nyelvváltozatra épül. A sztenderd nyelvváltozat azonban az elmékben létezik, és ahogyan a kodifikált normának megfelelően leírják, soha nem fordul elő a valóságban. A sztenderd meghatározásai többfélék. Mint Laihonen (2009b: 5) rámutat, a sztenderd változat nem határozható meg csak nyelvészeti jegyekkel, így maguk a nyelvészek is társadalmi ideológiák mentén fogalmazzák meg gondolataikat erről a változatról.

A sztenderd fontos sajátosságaiként szokás említeni: nem jellemző rá a variabilitás, és így a változásnak is jobban ellenáll. A valóságban azonban a sztenderd is mutat bizonyos fokú változatosságot (pl. a magyar *fel/föl* igekötők használata) (Sándor 2014: 63).

Gyakran jellemzik úgy a sztenderd nyelvváltozatot, hogy az minden helyzetben használható, ellentétben más nyelvváltozatokkal. Tény, hogy a sztenderd használhatósága bizonyos funkcióban megkérdőjelezhetetlen, de nem alkalmas, és nem is kell alkalmasnak lennie minden helyzetben használhatónak lenni. Hovatovább egy olyan közösségben, ahol nem-sztenderd változatot használnak a nyelvhasználók, még a csoporton kívüliséget is kifejezheti a sztenderd használata. Ennek magyarázata a nyelv társas beágyazottságában keresendő (Sándor 2014: 64–65, Sándor 2001a: 258).

A dzsókerváltozat mivoltán kívül a sztenderd még a kölcsönös érthetőséget biztosító vagy éppen a „nyelvileg tökéletes” változatnak is tartják a (magyar) nyelvhasználók. Ezek azonban könnyen cáfolható babonák. A magyar nyelv esetében például egyáltalán nem okozna problémát a sztenderd használata nélkül kommunikálni, mivel még a területi

változatok között sincs akkora különbség, hogy megértési problémát okoznának. A nyelvileg „tökéletes” minősítés azért nem elfogadható a nyelvészeti szempontból, mert önmagában minden változat „tökéletes”, hiszen ellenkező esetben nem tudná betölteni azt a funkcióját, amire a beszélők használják (Sándor 1995).

Valójában a sztenderd változat jellemzésénél csak az írott sztenderdről lehet tulajdonságokat megfogalmazni, mert a beszélt sztenderd változat nem körülhatárolható úgy, mint a kodifikált normának megfelelő írott sztenderd (Milroy – Milroy 2012: 19).

A sztenderdizált nyelvi kultúrákban a helyesség eszménye igen erős, amelynek a létezését a nyelvhasználók tömegesen elfogadják. A nyelvhelyesség ideológiájában a sztenderdizáció eredménye él tovább. Ugyanis magában a sztenderdizáció folyamatában két vagy több változatból választottak ki egyet, ez lett része a sztenderd változatnak. A nyelvhasználók a helyesség eszményének megfelelően ezt a változatot legitimnek, a többit illegitimnek tekintik. Ez az ideológia jól látszik a nyelv-nyelvváltozatok viszonyában. Miközben a nyelvészek az idiolektusok összességét tekintik nyelvnek, addig a laikusok szerint a nyelvnek létezik helyes és helytelen formája. A kétféle ideológia közötti különbség a változók eloszlásában ragadható meg. A nyelvészek szerint minden nyelvhasználó beszédjében fellelhetőek a nyelvi változók változatai, amelyek egyik vagy másik nyelvváltozathoz tartoznak. (A nyelvészeti leírásokban szereplő nyelvváltozatok sem léteznek a valóságban.) Ezzel szemben a laikus nyelvhasználók nyelvfelfogásában a sztenderd nyelvi ideológia érhető tetten, mely szerint a nyelvi változatoknak két fajtája létezik: a helyes (sztenderd) és a helytelen (nem-sztenderd) (vö. Preston 2004: 90).

Ennek az ideológiának az átadásában kitüntetett szerepe van az iskolai oktatásnak. A sztenderd nyelvváltozat megismertetése az iskola „feladata”, de ott valójában a sztenderd írott változatával találkoznak a gyerekek. Ennek köszönhetően alakul ki az a nézet, hogy az írott sztenderd változat egyenlő a nyelvvel. (Az írott nyelv eszményisége a középkorig megy vissza, amikor kevesek kiváltsága volt az írástudás.) E nézet szerint, aki illegitim (nem-sztenderd) formát használ, az nem is tudja rendesen a saját nyelvét. A sztenderd nyelvi ideológia fennmaradását segíti a sztenderd kodifikált volta is, hiszen ez a változat szerepel a szótárokban, nyelvtanokban (Milroy 2001). Mindezt az iskola a deskriptív szemléletű oktatással, tankönyvekkel tovább erősíti (Sándor 2014: 63 és 2016: 100, Cameron 2012: 237–238).

A magyar nyelvközösségben a sztenderd nyelvi ideológia megerősödésében, terjedésében a nyelvművelésnek is jelentős szerepe volt, főként a 20. század második felében. Nem tekintem feladatomnak a nyelvművelés történetének, ideológiai hátterének bemutatását, sem a nyelvművelés kritikáját. Ezekről a kérdésekről alapos áttekintések olvashatók már. (A teljesség igénye nélkül l. Cseresnyési 2004, Kontra – Saly 1998, Kontra 2001a, Lanstyák 2003−2004, Sándor 2001b, 2001c, 2014, 2016)

A lingvicizmus

A Tove Skutnabb-Kangas által alkotott kifejezéssel a nyelvi alapon történő diszkriminációt lingvicizmusnak nevezik.

„A lingvicizmust olyan ideológiákként és struktúrákként határozhatjuk meg, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem-materiális) forrásoknak nyelvi alapon (az anyanyelv alapján) meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitimálásra, kialakítására és újratermelésére használnak.” (Kontra idézi saját fordításában, 2006: 83)

A lingvicizmus ideológiája szerint egyes emberek jól, mások pedig nem jól beszélik a nyelvet (vö. Kontra 2006). Ezek alapján Magyarországon a cigány gyerekek magyar tannyelvű oktatása és a siketeket sújtó hátrányos megkülönböztetés nyelvi alapú diszkrimináció[6]. A fenti meghatározásban szereplő „anyanyelv alapján” rész elsősorban többnyelvű közösségekre irányítja a figyelmet, de a lingvicizmus egynyelvű beszélőket is sújthat. Az egynyelvű beszélők estében a megkülönböztetés alapja a nyelvi változók használata (Sándor 2006).

Így Magyarországon az is nyelvi alapú diszkriminációnak számít, amikor a magyar anyanyelvű nyelvhasználókat a nem-sztenderd formák használata miatt éri hátrányos megkülönböztetés, például az iskolai oktatás során (Kontra 2006; a nyelvi megbélyegzés kulturális beágyazottságáról – pl. Sándor 2016: 97–99).

A lingvicizmus visszaszorítására háromféle javaslat olvasható a magyar szakirodalomban. Az egyik Kontra Miklósé, aki Myhill (2004) elméletét követve látja a megoldást. Myhill szerint háromféle helyesség különböztethető meg: textuális, presztízs-alapú és előíró helyesség. Véleménye szerint a legtöbb európai társadalomban a presztízs-alapú helyesség támogatja a másik kettőt. A megoldást az jelentené, ha a presztízs-alapú helyesség és az előíró helyesség közötti támogató viszony megszűnne (vö. Kontra 2006: 92).

A másik javaslat szerint a lingvicizmus úgy lenne visszaszorítható, ha a sztenderd létét kétségbe vonnák, valamint ha a sztenderd fogalmát nem használnák, és nem hivatkoznának annak ideológiájára. Szabó Tamás Péter – Laihonen írásaira utalva – megállapítja, hogy ez a javaslat egyre inkább teret nyer a magyar nyelvészetben (Szabó 2012: 19).

A harmadik javaslat szerint a nyelvi bizonytalanság csökkentésével és a nyelvi türelemmel lehetne visszaszorítani a diszkriminációt. Sándor ezt úgy látja megvalósíthatónak, hogy a nyelvészek közreműködésével és az ismeretterjesztés révén a nyelvi türelem eszményét kellene terjeszteni a nyelv homogenitásának elve helyett. Az iskolai gyakorlatban a hozzáadó tanítás alkalmazását tartja célravezetőnek, így a fokozatosság elvét követve jelenne meg a vernakuláris nyelvváltozat mellett a sztenderd változat. A tanítás során a megbélyegző javítások valamennyi formáját kerülendőnek tartja. Mindezek mellett a nyelvi alapú diszkrimináció mechanizmusával és a megbélyegzés kulturális beágyazottságával is meg kell ismertetni a gyerekeket (Sándor 2016: 104–105, Skutnabb-Kangas 2000: 655–659). Így csökkenthető lenne az a nyelvi bizonytalanság, amihez a magyar nyelvhasználók már kisiskolás koruktól hozzászoktak (Sándor 2001a: 245).

A nyelvi diszkrimináció felszámolásának szükségszerűségét mutatja Kresztyankó Annamária (2017) írása. A szerző tantermi vizsgálati eredményekkel épp azt szemlélteti,

[6] A romani–magyar és beás–magyar gyermekeket érintő, az egynyelvű oktatásban jelentkező diszkriminatív helyzetről legutóbb Heltai (2017) írt, a translanguaging szemlélet hasznosságát bemutatva.

hogyan jelenik meg a tanórákon a sztenderd nyelvi ideológia, és a tanári javítás révén kialakul, tovább erősödik a helyesnek vélt változat. A javítások esetében a tanár és a diákok közötti hierarchikus viszonynak köszönhetően a diákok elfogadják a javítást, de az iskolán kívüli nyelvhasználatukban nem követik a sztenderd formát. Épp a javítási gyakorlatnak és a felcserélő nyelvpedagógiának köszönhetően nő(het) a diákok nyelvi bizonytalansága.

1.5. Kutatási előzmények

A magyar nyelvhasználók körében végzett népi nyelvészeti (perceptuális dialektológiai) vizsgálatok száma az elmúlt évtizedekben egyre jelentősebb, ezért itt csak néhány vizsgálat említésére szorítkozom.

A nem-nyelvészek nyelvtudományitól eltérő szemléletére, nyelvhelyesség-felfogására már Gombocz (1931) rámutatott, hangsúlyozva, hogy a nyelv használóinak a tudatában adott időben létezik, tehát tér és idő függvénye. Hozzá hasonlóan a nyelvi tudatról mint nyelvhasználatot befolyásoló tényezőről írt Végh József (1959) és Imre Samu (1963) is.

Az elmúlt évtizedekben egyre nagyobb számban vizsgálták a különböző magyar nyelvhasználók nyelvi attitűdjeit, vélekedéseit. Ezeknek a vizsgálatoknak egy része a sztenderd – nem-sztenderd változatok megítélését, az azokról meglévő ismereteket tanulmányozta, másik része a nyelvhasználók normatudatáról gyűjtött adatokat különböző nyelvhasználói közösségekben (többek között: Okamoto 2002, Streli 2007, Kiss 1996, 1999, 2000, 2009; Felde 1992).

A hazai vizsgálatok között megtalálhatók a magyarországi kétnyelvű közösségben élők körében végzett kutatások is. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeiről számolnak be többen (a teljesség igénye nélkül: Gerner 2003, Erb 2007, 2009, Uhrin 2007, Borbély 1995, 2007; Tuska 2009).

A határon túli magyarok nyelvhasználatára vonatkozóan számos kutatás eredménye látott napvilágot. A legjelentősebb, az egész Kárpát-medencét érintő RSS-kutatás szintén tartalmazott hasonló kérdéseket. (Ezek eredményeiről, következtetéseiről beszámoló írások: Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi – Vörös – Beregszászi – Kontra 2012). További a teljes határon túli magyarság körében végzett vizsgálatról szól P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (P. Lakatos–T. Károlyi 2003) írása.

A határon túli magyarok egyes csoportjainak körében végzett vizsgálatok száma jelentős. A vajdasági, az erdélyi és a kárpátaljai magyarok körében folytatott nyelvhasználati vizsgálatok eredményeiről olvashatunk több tanulmányban (többek között Király 1998, Rajsli 2004, Fodor 2005, Lakatos 2006, 2007). A szlovákiai magyarok nyelvi tudatáról szóló vizsgálati eredmények is ismertek (pl. Menyhárt 2007, Kožik 2004). Ezek mellett a moldvai, az ausztriai, a szlovéniai magyarok nyelvhasználatának és megítélésének vizsgálatáról számolnak be tanulmányok (többek között: Bodó 2007, Heltai 2007, Kolláth 2005, Zelliger 2001).

1.5.1. Hol és kik beszélik a legszebben, illetve a legcsúnyábban a magyar nyelvet?

A következőkben azokat a vizsgálatokat tekintem át, melyek az értekezésben tárgyalt vizsgálat szempontjából relevánsnak tekinthetők, azaz a perceptuális dialektológiához, a szép/csúnya, illetve helyes/helytelen beszéd megítéléséhez köthetők.

Imre Samu vizsgálata

A „Hol beszélnek a legszebben magyarul?" kérdés megválaszolására először Imre Samu vállalkozott 1963-ban. Tanulmányában „A magyar nyelvjárások atlaszának" adatközlőitől gyűjtött adatokkal dolgozott, így jórészt vidéki nyelvjárási beszélők vélekedéseit használta fel. Nemcsak az adatközlők kiválasztása miatt volt sajátos Imre vizsgálata, hanem módszertanában is. Az alkalmazott eljárás a „kizárásos módszer" (Imre elnevezése) volt, mely gyakorlatilag a nyelvjárások „versenye" volt. Ez lényegében azt jelentette, ha egy területi változatnak (nyelvjárásnak) van olyan változója, amit a nyelvatlasz adatközlői nem tartottak szépnek, akkor azt a területet kizárta a versenyből.

Imre Samu tanulmányában öt általánosítást fogalmazott meg: 1. A „szép beszéd" fogalma elsődlegesen – de nem kizárólagosan – a kiejtéssel függ össze. 2. Ennek ideális normája – nyelvatlasz adatközlői szerint – a helyesírás által szabályozott írott nyelv „a szó szoros értelmében, egészen a betűejtésig". 3. Nyelvi értelemben vett „helyes" és „szép" az adatközlők megjegyzéseiben nem válik szét. 4. A „pesti" nyelvet szinte senki nem tartja szépnek. 5. Az adatközlők a saját területi változatukkal szemben mégha kritikával is élnek, erősen elnézőek (Imre 1963: 279–280).

Imre hét pontban gyűjtötte össze azokat a jellegzetességeket, amelyeket az adatközlői nem tartanak szépnek. Ezek a jellegzetességek mind fonetikai és fonológiai sajátosságok. 1. „durva", „goromba" „parasztos" jellegzetességként említették az adatközlők az *í*-zést. 2. A palóc nyelvjárás labiális *ā* és illabiális *ȧ* hangjait csúnyának minősítették kivétel nélkül mindenhol. 3. Csúnyának tartották a tiszántúli területekre jellemző *óu, őü* és *éi* típusú záródó diftongusokat. 4. A dunántúli területekre jellemző *gy*-zést, *ty*-zést és *l*-ezést szintén nem tartották szépnek. 5. A nyílt *e* és zárt *ë* különbségét sokan felismerték, de a szépségéről kevesen mondtak véleményt. Azok, akik helytelennek tartották, azzal érveltek, hogy nem lehet leírni. 6. Az *ö*-zést szépnek tartották még a nem *ö*-ző nyelvjárási területeken élők is. 7. Az *uó, üő, ié* típusú diftongusokra és a felső nyelvállású hosszú magánhangzók helyén ejtett rövid magánhangzókkal kapcsolatban senki nem fogalmazott meg véleményt.

A „eszményi normához" legközelebb eső területi nyelvhasználatok közül végül a legszebbnek Sárospatak környékét állította Imre Samu, a második helyre Budapestet, a harmadikra Budapest környékét. A tanulmány végén Imre felvetett egy lehetséges osztályozást, amely „nem a köznyelvi ejtés ideális normáját tartja szem előtt, hanem ettől többé-kevésbé függetlenül magát a 'jó hangzást' veszi mértékül" (Imre 1963: 283). Ebben az osztályozásban elképzelhető, hogy az *ö*-ző nyelvjárást tenné az első helyre.

Terestyéni Tamás vizsgálata

Terestyéni Tamás (1987) 1983-1984 között végzett országos reprezentatív vizsgálata többek között az emberek egymás közötti beszédjéhez kapcsolódó attitűdjét is nézte. A vizsgálati eredmények alapján a megkérdezettek 43%-a szerint Budapesten, 36%-a szerint faluhelyen beszélnek szebben, 21%-a szerint pedig nincs különbség a budapesti és faluhelyen való nyelvhasználat szépségében. A nemek szerinti minta válaszaiban a nők nagyobb arányban a fővárosi nyelvhasználatot, a férfiak a faluhelyen élők nyelvhasználatát tartották szebbnek. A lakóhely szerinti eredményekről elmondható, hogy a fővárosban élők szerint a faluhelyen, a vidékiek szerint Budapesten beszélnek szebben. Az iskolai végzettség szerinti eredmények azt mutatták: minél magasabb az iskolai végzettség, annál inkább a vidéken élők nyelvhasználatát tartották szebbnek a megkérdezettek, és minél alacsonyabb az iskolai végzettség, annál inkább a fővárosiak nyelvhasználatát ítélték szebbnek.

A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat

A MNSZV (1988) adatfölvételekor két kérdéssel vizsgálták a területhez köthető szép és csúnya beszédet („Melyik vidéken beszélnek a legszebben? És hol beszélnek a legcsúnyábban?”). A kérdésre csak tájegység, megye vagy település nevével válaszolhattak az adatközlők. Az országos minta eredményei alapján az adatközlők szerint a legszebben Budapesten, a legcsúnyábban Nógrád megyében beszélnek magyarul. Az országos minta mellett hat nyelvjárási terület ítéleteit is megnézték. A dunántúli, a déli, az északkeleti és a tiszai nyelvjárásterület adatközlői a saját területük nyelvhasználatát ítélték a legszebbnek, míg a nyugati és a palóc területen élők sajátjukat csak a harmadik legszebbnek tartották. A „Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul?” kérdésre adott válaszok alapján elmondható, hogy a nyugati nyelvjárási területen élők a Vas megyei beszédet tartották a legcsúnyábbnak. A másik öt nyelvjárási területen az országos minta eredményeivel megegyezően a Nógrád megyei beszédet ítélték a legcsúnyábbnak (Kontra 2003: 244–252).

Az MNSZV egyik feladata arra is választ keresett: milyen a szép magyar beszéd? Az adatközlők kilenc kártyalapot kaptak, amin egy-egy tulajdonság szerepelt. Ezeket a kártyalapokat kellett sorba rendezniük az alapján, hogy melyik tulajdonság mennyire fontos a szép és választékos beszédhez. Az adatközlők szerint a határozottság, udvariasság, pontosság és megfontoltság a legfontosabb jegyei a szép és választékos beszédnek. A legkevésbé fontos ismérvek a tömörség, az ízes-magyaros beszéd és a szellemesség. A kutatók a kilenc tulajdonság közül az ízes-magyaros beszédet tartották a nyelvjárási beszédhez legközelebb állónak. Így ennek a megítélése közvetetten a nyelvjárási beszéd értékelését is mutatta. Ez az országos mintában és az északkeleti, a nyugati és a dunántúli nyelvjárásterület válaszaiban a 8., a palóc, a tiszai és a déli nyelvjárásterület válaszaiban a 7. helyen szerepelt. Ebből közvetve arra következtettek, hogy nyelvjárási beszédet a megkérdezettek nem tartják szépnek. A válaszok társadalmi rétegződés alapján a városban élők, az iskolázottabbak és a

fiatalok tartották kevésbé fontosnak az ízes-magyarosságot a szép és választékos beszédhez (Kontra 2003: 252–254).

Fodor Katalin és Huszár Ágnes vizsgálata

Fodor Katalin és Huszár Ágnes 1997-ben száz magyar anyanyelvű egyetemistával végzett vizsgálatot. A vizsgálatban hat nyelvjárási terület hangfelvételének megítélésére kérték adatközlőiket, akik a válaszaikat egy hétfokú skálán (nem tetszik – nagyon tetszik) jelölték. A felvételek között magyarországi (északkeleti, tiszai, palóc, dunántúli) és Magyarországon kívüli (csángó, szlovéniai) nyelvjárásterület szövege szerepelt. A teljes minta válaszai alapján a magyarországi nyelvjárások közül a tiszai és a dunántúli tetszett, az északkeleti és a palóc mérsékelten tetszett az adatközlőknek. A Magyarországon kívüli (csángó, szlovéniai) nyelvjárásokat a megkérdezettek többsége negatívan ítélte meg. A nemek szerinti eredmények azt mutatták, hogy inkább a nők voltak hajlamosak a szélsőséges ítéletekre. Az adatközlők származási helye is befolyásolta az ítéleteket. A saját terület nyelvjárása mind a kelet-magyarországi, mind a dunántúli adatközlőknek jobban tetszett. Az adatközlők településtípus szerint rétegzett mintája pedig a következő eredményt mutatta: a kisvárosban élő viszonyultak a legpozitívabban a nyelvjárásokhoz, a legnegatívabban pedig a községből érkezők; a nagyvárosiak ítéletei a kettő között helyezkedtek el (Fodor–Huszár 1998).

1.5.2. Kik beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul?

A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú társalgási moduljában arról is kérdezték az adatközlőket: kik beszélnek szépen magyarul (Váradi 2003: 356–357). A zárt kérdésre 29-en válaszoltak, a válaszaik alapján a legszebben a papok, a legcsúnyábban a bolti eladók beszélik a magyar nyelvet. Az eredmények alapján a TV- és rádióbemondók a második, a tanítók a harmadik, a politikusok a negyedik legszebben beszélők.

A szöveges válaszokból az is kiderült, hogyan jellemezték az adatközlők az egyes kategóriák nyelvhasználat. Ezek szerint a magyarul legszebben beszélő papok beszédje választékos, képes kifejezések, metaforák jellemzik, ettől tartják szépnek. A rádióbemondók és a politikusok beszédjét negatív tulajdonságokkal is jellemezték. Ezek szerint a rádióbemondók beszédjére jellemző a beszédhiba (selypítés, raccsolás) és a közhelyek használata. A politikusok beszédjének jellemzésében szerepelt: „dagályos, közhelyes, értelmetlen, fantáziátlan, stb.” jelző.

1.5.3. Az első magyarországi „ügynökvizsgálat”

Az 1995-ben végzett első hazai „ügynökvizsgálat” eredményeiről a szerzők (Sándor Klára, Juliet Langman és Pléh Csaba) 1998-ban jelentették meg írásukat. A vizsgálatban az ügynökmódszer „élő” változatát alkalmazták, azaz az „ügynök” személyesen mondta el a sztenderd és a nem-sztenderd szövegeket különböző vizsgálati csoportoknak. Az ügynökvizsgálatukkal szegedi, valamint budapesti egyetemistának a magyarországi

sztenderdhez és a vajdasági nyelvváltozathoz fűződő nyelvi attitűdjét igyekeztek megismerni (n=111). Vizsgálatuk két részből állt. Először a beszélő figurájának megítélését kérték az adatközlőktől. Ehhez ötfokú skálát használtak, amelyen a következő tulajdonságcsoportok megítélését jelölték az egyetemisták: 1. társas kapcsolatok (barátságos, jó modorú, kedves, segítőkész), 2. személyes tulajdonságok (szerény, ambiciózus, megbízható), 3. hozzáértés/hatékonyság (hatékony, szigorú), 4. hozzáértés/meggondoltság (megbízható, értelmes), 5. vonzóság (jóképű, jó humorú, nem komoly). Ezek a csoportok jórészt megegyeznek a Lambert által használt kategóriákkal. A kísérleti részt egy vita követte, ahol az adatközlők elmondhatták véleményüket az ügynökről.

A vizsgálat eredményei a következők voltak. A hagyományos nyelvjárással szemben Budapesten előítéletesebbek, mint Szegeden. Lambert (1967) és Giles (1971) tapasztalataitól eltérően ebben a vizsgálatban a személyes tulajdonságok és a társas kapcsolatok szempontjából nem ítélték meg kedvezőbben a nem-sztenderd figurát. Bár a kérdőíves részben egyik tulajdonság szempontjából sem kapott kedvezőbb megítélést a nem-sztenderd figura, de a vitában a szegedi egyetemisták kedvezőbben értékelték az ügynököt, függetlenül attól, melyik figurát alakította. A szerzők tanulmányuk végén az eredmények alapján megjegyezték: feltehető, hogy az adatközlők nagyobb részében a sztenderd – nem-sztenderd megkülönböztetés a városi – falusi nyelvhasználat megkülönböztetéssel kapcsolódik össze (Sándor – Langman – Pléh 1998).

1.5.4. A saját nyelvváltozatra vonatkozó ítéletek

A Sándor Klára által vezetett OTKA-kutatás Magyarország hat városában (Budapesten, Szegeden, Hódmezővásárhelyen, Debrecenben, Hajdúböszörményben, Salgótarjánban) vizsgálta általános és középiskolás diákok nyelvről való vélekedéseit, nyelvvel kapcsolatos tudását. Sándor a 2004-ben megjelent írásában azokat a véleményeket ismertette, amelyeket a 10 és 14 éves budapesti, szegedi és hódmezővásárhelyi nem-nyelvészek (n=306) a „saját nyelvváltozatra" vonatkozóan megfogalmaztak (Sándor 2004). A kutatásban használt kérdőív egyik kérdése térkép segítségével vizsgálta: mely területek nyelvhasználatát tartják az adatközlők a sajátjukkal megegyezőnek, illetve attól nagyon eltérőnek. Egy másik kérdéssel azt vizsgálták, hogyan nevezik meg azt a nyelvváltozatot, amit az adatközlők beszélnek, és milyen tulajdonságokkal jellemzik azt. Két kérdéssel a saját nyelvváltozathoz fűződő viszonyt vizsgálták: előfordult-e már, illetve zavarná-e az adatközlőt, ha beszédje alapján felismernék, hová való. Az eredmények alapján elmondható, hogy fővárosban élő adatközlők érzik magukat a legnagyobb nyelvi biztonságban. A budapestiek mellett a hódmezővásárhelyi gyerekek szintén otthonosan érzik magukat a nyelvi helyzetükben. Sándor szerint ennek hátterében az áll: ők egy kisebb, zártabb közösségben élnek. A szegedi adatközlők a legtudatosabban, de a legkevésbé öntudatosan viszonyulnak a saját nyelvváltozatukhoz. Ennek magyarázatát abban látta, hogy bennük már inkább vagy korábban tudatosul: kettős értékrendhez kell alkalmazkodniuk.

1.5.5. A nyelvműveléssel kapcsolatos vizsgálatok

A magyar nyelvi kultúrában nagy szerepe volt a nyelvművelésnek, ezért néhány vizsgálat a nyelvművelés fontosságáról, ismeretéről gyűjtött adatokat. Az értekezés kérdései miatt itt csak néhány korábbi vizsgálatról szólok.

A nyelvművelő javak fogyasztása

A MNSZV 1988-ban három kérdéssel vizsgálta a nyelvművelő javak fogyasztását. Nyelvészeti, illetve nyelvhelyességi tárgyú televízió- és rádióműsorok, könyvek, újságcikkek ismeretére kérdeztek rá. A nyelvművelő tárgyú rádióműsorok hallgatása a fővárosban és a vidéken élők körében megközelítőleg ugyanakkora arányú volt, eltérés a tevékenység gyakoriságában mutatkozott. A nemleges válaszok a vidékiek esetében volt nagyobb (vidék: 30%, főváros: 22%), azok a válaszok, amelyek a tevékenységet ritkának tartották, a vidék–főváros vonatkozásában nem mutattak különbséget. Azok a válaszadók, akik az ilyen tárgyú rádióműsorokat gyakran hallgatják, inkább a fővárosban élők közé tartoztak (a fővárosi válaszadók 33%-a, a vidéki válaszadók 25%-a). A tévében látható nyelvművelő műsorok nézése és az adatközlők életkora, lakóhelye, neme és iskolázottsága között szignifikáns összefüggés volt tapasztalható. A tévé- és rádióműsorok fogyasztása között jelentős összefüggést tapasztaltak. Akik gyakran nézték az „Álljunk meg egy szóra!” tévéműsort, azok gyakran hallgatták az „Édes anyanyelvünk” rádióműsort (Kontra 2003b: 213 és 2003c: 65–66).

Szabó Tamás Péter (2012: 42–43) vizsgálatában 7. és 12. osztályosok körében zárt kérdéssel vizsgálta a nyelvművelő javak fogyasztását. A két évfolyam esetében a leggyakoribb válasz a számítógépes helyesírás-ellenőrző használata volt. A többi válasz (értelmező szótár, nyelvművelő kézikönyv, tanácsadó honlap, helyesírási szótár, helyesírási szabályzat) nagyon kevés említést kapott, a nyelvművelő tárgyú televízió- és rádióműsorok bizonyultak a legismeretlenebbnek. Az eredmények azt mutatták: a megkérdezettek összességében nem fogyasztják a nyelvművelő javakat.

Népi nyelvészeti vélekedések a nyelvművelés fontosságáról

Sándor Klára (2001b) 100 magyartanár szakos hallgatót kérdezett meg a nyelvművelés fontosságáról. A vizsgálat egyik kérdése arra vonatkozott, hogy fontos-e a nyelvművelés. Az adatközlők 95%-a szerint fontos a nyelvművelés (nem fontos N=2; nem tudom eldönteni N=3). A következő kérdés a fontosság kapcsán adott válasz magyarázatát kérte. A fontosságot magyarázó válaszok kilenc kategóriába voltak sorolhatók. Gyakorisági sorrendben: a hibák nagy száma; a nyelvművelés szükségessége, a magyar nyelv fontossága; a magyar nyelvet fenyegető idegen hatások; a jobb, kifejezőbb nyelvhasználat; a nem mindennapi nyelvhasználattól eltérő alakok; a magyar és a magyartalan alakok megkülönböztetése; a nyelv a nemzeti identitás része; a magyar nyelv szabályszerűségének meghatározása. Az egyes kategóriák csoportosítása után kiderült: az adatközlők leginkább a nemzeti identitás miatt tartják fontosnak a nyelvművelést. A második leggyakoribb válasz a szabályokkal és a hibákkal függött össze. Ezt követték ugyanakkora arányban a kommunikáció hatékonyságát és a nyelvművelés önmagáért való szükségszerűségét megnevező válaszok.

1.5.6. A nyelvi hibák javítása

Szabó Tamás Péter (2008a) a javításról kérdőíves vizsgálat keretében gyűjtött adatot budapesti gimnazistáktól. A vizsgálatát két csoportban végezte el. Az egyik csoport 11-12. osztályos nem kéttannyelvű képzésre járókból állt, a másik 12-13. osztályos kéttannyelvű tagozaton tanulókból. A javítás terminusát a teljes javítási folyamatra használta. Ez a folyamat a javító beszédpartner jelzésétől odáig tart, míg a hibát vétő beszélő a szabály elsajátításán keresztül eljut az önjavításig. Szabó kérdéseit a javítási élményhez kapcsolódóan fogalmazta meg: a megkérdezettek szerint fontos-e a javítás, befolyásolható-e mások nyelvhasználata és hogyan látják magukat a megkérdezettek javított, illetve javítóként félként?

A vizsgálatból kiderült, hogy a diákok körülbelül fele többé-kevésbé javított és javító félként is szokott szerepelni a javítási folyamatban. A két vizsgálati csoport eredményei között nem volt lényeges eltérés.

A tanulmány két beszédpartner vonatkozásában ismertette a javításról gyűjtött adatokat. A megkérdezett gimnazisták és szüleik közötti javítás ritka, amit a szerző két okkal magyarázott. Egyrészt a szülői modellstátusz erős, másrészt a középiskolások nyelvhasználatát már nem szükséges javítani úgy, mint a kisebb gyermekekét. A másik beszédpartner, akinek vonatkozásában kérdést tett föl a szerző, az iskolai kortársak voltak. Az eredmények azt mutatták, hogy az egymáshoz közel állók javítása közel azonos arányú mind a két fél irányában. Az egymással nem közeli viszonyban álló kortársak esetén az adatközlők a másik feletti dominanciát hangsúlyozták.

A vizsgálat egyik kérdése a javított illetve javítandó nyelvhelyességi hibákra kérdezett rá. Kilenc olyan hiba szerepelt a válaszok között, amelyek tizenötnél több említést kaptak: igekötő-használat; nákolás; töltelékszó; *-e* partikula; *-ba/-ban* felcserélése; *deviszont*; ikes ige iktelenül; (szó)ismétlés; idegen kifejezések.

A stigmatizált alakok között voltak olyanok, amelyeket illetően a két csoport válaszaiban nincs nagy eltérés: pl. a nákolás, a *deviszont*, és olyanok, ahol nagy az eltérés: *-e* partikula, szóismétlés mondaton belül. A szerző az eredmények különbségét a mikrocsoportok helyi normáival magyarázta.

Az ikes igék kapcsán az eredmények azt mutatták, hogy néhány igéhez (pl. *eszik, iszik*) kötik az ikes ragozást. A jelenséget Szabó a nyelvhelyesség-oktatási feladatokkal és az ikes rendszer bomlásával, funkcióvesztésével hozta összefüggésbe.

2. A vizsgálat bemutatása

2.1. A vizsgálat célja

A jelen értekezésben bemutatott vizsgálat a következő célokat fogalmazza meg. A népi nyelvészetről (folk linguistics) meglévő tudományos tudás bővítése, elsősorban a nyelvi tudatosság, a nyelvi bizonytalanság és normatív hajlam vonatkozásában empirikus, komplex kvalitatív (többféle adatfölvételi technikát és elemzést alkalmazó) kutatás segítségével (Niedzielski – Preston 2000). Emellett a nyelvváltozatokra és a nyelvhasználatra vonatkozó laikus nyelvhasználói nézeteket kívánja feltérképezni. Teszi ezt egy olyan nyelvhasználói csoportban, amely leendő tanítóként kitüntetett szerepet fog játszani a nyelvi ideológiák továbbörökítésében (Milroy–Milroy 2012: 30, Rubdy 2008: 215, Tollefson 2008: 5–6).

2.2. A vizsgálat hipotézisei

A nyelvi sztenderdizációnak egyik legfontosabb hatása, hogy a beszélők körében kialakul az a tudat: a nyelvnek létezik „helyes" vagy kanonikus formája (Milroy 2001: 552). A magyar kultúrában szocializálódott beszélőknek természetes, hogy bizonyos helyzetekben (idegenek előtt, felvételin, állásinterjún, nagyobb közönség előtti megszólások alkalmával) fontos a sztenderd változat használata, mert így kedvezőbb benyomást érhetnek el beszédpartnerükben (Sándor 2003: 381). Angol nyelvű szakirodalomból már jól ismert tény, hogy a nem-sztenderd változatok használóit társadalmi diszkrimináció éri (l. pl. Lippi-Green 2012). A lingvicizmusnak nevezett jelenség a magyarul beszélők nyelvközösségében is jelen van (Kontra 2001b és 2006, Sándor 2001b). A nem-sztenderd változatok kedvezőtlen megítélése a 20. században kialakult helyzetnek köszönhető. Mint Kiss (2001a: 218–230) rámutat: a területi nyelvváltozatokkal szembeni negatív attitűd megjelenése a két világháború közötti időszakra tehető. De nemcsak a területi nyelvváltozatokkal szembeni attitűd változott meg a sztenderd javára a 20. század folyamán, hanem az 1950-es évektől a magyar nyelvművelői tevékenységnek is köszönhetően ez az attitűd tovább erősödött (erre vonatkozóan pl. Sándor 2001c). Ezek alapján feltételezem:

1. A magyar beszélőközösség erős normativizmusa a vizsgált minta válaszaiban is tükröződik.
2. Feltételezem, hogy a válaszadóim a társadalmi hasznosság szempontjából a sztenderd változatot a többi nyelvváltozat elé helyezik.
3. A nem-sztenderd változatokat és az ezeket használókat negatívan értékelik a vizsgálatban résztvevők.

A sztenderd változat nyílt presztízse mellett a nem-sztenderd változatokhoz kapcsolódó rejtett presztízs hatással van a nyelvi változók előfordulására. Ugyanis a nem-sztenderd formák

használata kifejezi az egyes társas csoportokhoz való tartozást (pl. Trudgill 1972). Az adatközlőim esetében a nem-sztenderd formák használata kifejezheti (többek között) az életkori csoporthoz, a származás révén az egyes területi változatok beszélőivel való közösségvállalást (Cameron 2012: 15). Ezért feltételezem:

4. Az adatközlők annak ellenére használnak nem-sztenderd formákat, hogy ítéleteikben leértékelik ezeket.
5. Az adatközlők kettős értékrenddel rendelkeznek, azaz más-más okból, de közösséget vállalnak a sztenderd változat beszélőivel és a nem-sztenderd beszélőkkel is.

2.3. A vizsgálat kérdései

A vizsgálatban a következő kérdésekre keresem a választ:
1. A megkérdezettek mennyire ismerik az általuk használt nyelvváltozatok tulajdonságait, jellemzőit, azaz milyen fokú nyelvi tudatosság jellemzi őket?
2. Az adatközlők szerint hol és kik beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul?
3. Az adatközlők szerint hol és kik beszélnek a leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül magyarul?
4. Milyen tulajdonságokkal jellemzik a megkérdezett nem-nyelvészek a nyelveket és a nyelvváltozatokat?
5. Megfigyelhetők-e jelentős különbségek a sztenderd és a nem-sztenderd változatokkal kapcsolatos nyelvi attitűdök között?

A vizsgálati adatok elemzése lehetőséget biztosít a tanító szakos hallgatók bizonyos nyelvi ismereteinek megismerésére, melyről ma még nem áll elegendő adat rendelkezésre. Másrészt a kutatás későbbi alkalmazott pedagógiai, illetve újabb népi nyelvészeti vizsgálatok alapjául szolgálhat.

2.4. A vizsgálati módszerek

2.4.1. Kérdőíves adatgyűjtés

A Magyarországon eddig végzett, a magyar nyelv egyes változatainak megítélésére vonatkozó kutatások elsősorban a kérdőívvel történő adatgyűjtést alkalmazták (pl. Terestyéni 1987, Fodor és Huszár 1998, Kiss 2000, Kontra 2003: 240–252, Sándor 2004). Ezt a hagyományt követve a jelen vizsgálathoz is kérdőíves kutatás szolgáltatta az előzetes adatokat: a válaszadók nyelvvel kapcsolatos nézeteit térképeztem fel részben nyitott, részben zárt kérdésekkel, kérdőív segítségével. (A kérdőív a Mellékletekben található.) A vizsgálatban használt kérdőív alapja az a kérdőív, amelyet *A nyelvi értékítéletek kognitív beágyazottsága* c. projektben (projektvezető: Sándor Klára; OTKA (T 032803), 2000-2003) használtak.

Az extenzív vizsgálatot jelentő kérdőíven az adatközlők demográfiai változói is helyet kaptak (nem, születési adatok, középiskolai tanulmányok helye, ideje), ezekkel az adatokkal sikerült közelebbi képet kapni válaszadókról.

A teljes kérdőív 23 kérdéséből 22 nyitott kérdés volt. Azért döntöttem a nyitott kérdések alkalmazása mellett, mert lehetőséget szerettem volna biztosítani adatközlőimnek arra, hogy ne előre kialakított, esetleg a gondolkodást befolyásoló válaszlehetőségekből kelljen választaniuk. Mivel egy adatközlő a kérdésre több választ is adhatott, ezért néha akár több száz, nyelvileg különböző módon megfogalmazott választ kaptam az egyes kérdésekre. Az így kapott válaszokat közös vonásaik alapján soroltam nagyobb csoportokba, kategóriákba. Az extenzív módon gyűjtött adatok önmagukban is értékesek, ugyanakkor kiindulási pontként szolgáltak a vizsgálat harmadik részéhez.

A kérdőív segítségével a következő hat kérdéskörben vizsgálódtam. (A zárójelben található számok a kérdőív kérdéseit mutatják.)

1. mit gondol az adatközlő a magyar nyelv és az általa ismert nyelvek tulajdonságairól (1., 6.)
2. a dialektusok ismerete (9., 10.)
3. egyes nyelvi változók megítélése (3., 4.)
4. a szép/csúnya kategóriák az adatközlők vélekedéseiben
    a) a nem területi nyelvváltozatokra vonatkozóan (2.1., 2.2.)
    b) területi nyelvváltozatokra vonatkozó ítéletek (7., 11.)
    c) mitől szép, illetve csúnya a nyelvhasználat (8., 12.)
5. a helyes/helytelen kategóriák az adatközlők vélekedéseiben
    a) a nem területi nyelvváltozatokra vonatkozóan (2.3., 2.4.)
    b) területi nyelvváltozatokra vonatkozó ítéletek (13., 14.)
6. az előíró nyelvszemlélet megjelenése az adatközlők vélekedéseiben
        a) a nyelvművelés fogalma (15.), fontossága (16.), a nyelvművelő tevékenysége (17.), a nyelvművelő javak (18.), nyelvhelyességi szabályok ismerete (19.)
        b) javítás: az adatközlő mint javító (20.) és mint javított (22.)

c) az előíró szemléletnek megfelelő nyelvhasználat különböző beszédtartományokban, szituációkban (21., 23.)

A kérdőív 5. pontja zárt kérdés volt, ahol a következő állításokról kellett véleményt mondaniuk az adatközlőknek, az igen/nem/nem tudom kategóriák egyikét választva.

1. A magyar nyelvben található idegen szavak száma sok vagy kevés.
2. A magyar nyelv a világ legkönnyebben vagy legnehezebben tanulható nyelvei közé tartozik.
3. Az angol nyelvnek nincs nyelvtana.
4. A magyar nyelv ugyanolyan értékes nyelv, mint az angol.
5. A fővárosban élők szebben beszélnek, mint a vidéken élők.
6. A magyar nyelvet különösebb nehézség nélkül is lehet helyesen beszélni.
7. Nyelvtan tanulása nélkül is tudunk helyesen beszélni.
8. A helyes beszéd és logikus gondolkodás kölcsönös viszonyban állnak egymással.

2.4.2. Az ügynökvizsgálat

A vizsgálat második része a szociolingvisztikában többször alkalmazott indirekt módszer, az ún. ügynökmódszer volt (Lambert et al. 1960 és 1967, Garrett et al. 2003: 55–65, Garrett 2010: 53–69).

A saját ügynökvizsgálatomra a kérdőíves vizsgálati adatok feldolgozása után, közvetlenül a fókuszcsoportos interjúk előtt került sor. Az adatközlők hat beszédet hallottak felvételről négy személytől, azaz két ügynökkel dolgoztam. A felvételek között szerepelt a palóc nyelvjárás (mint erősen stigmatizált változat), a sztenderd (mint presztízsváltozat) és az *ö*-ző nyelvváltozat is. Az *ö*-ző változatot azért tettem a minták közé, mert a válaszadók többsége a dél-alföldi nyelvjárási területről származik, másrészt a kérdőíves vizsgálatban a legszebb területi nyelvváltozatként jelölték meg az adatközlők, illetve gyakran szerepelt, mint markáns jeggyel (*ö*-zés) beazonosítható változat (l. 5.1. és 8.2. alfejezetek). A palóc nyelvjárás mellett azért döntöttem, mert a legcsúnyábbnak tartott nyelvváltozatok egyike (Kontra 2003: 255), és a kérdőíves vizsgálati rész eredményeiben is a leggyakoribb válasz volt (l. 5.1. alfejezet).

A fenti nyelvváltozatok mellett két „vattaszöveg” is került a minták közé. Az egyik egy szegedi beszélő sztenderd közeli változatban elhangzó szövege volt, a másik pedig egy vajdasági származású beszélő kontaktusjelenséget is mutató szövege. Ezekre a szövegekre két okból volt szükség. Egyrészt azért, hogy a két vizsgálni kívánt sztenderd – nem-sztenderd pár szövegei egymástól minél messzebb kerüljenek a felvételek lejátszásakor, másrészt több beszélő bevonásával kisebb az esélye, hogy az adatközlők „felismerik” a már hallott beszélőt. A vizsgálat egy egyetemi tanteremben, előre megtervezett forgatókönyv szerint történt. Először ismertettem a csoport tagjaival az alibit, majd a szövegeket egyesével lejátszva külön-külön kérdőíven kértem az adatközlőket a válaszadásra.

A kutatáshoz olyan anyanyelvi beszélőket kerestem, akik képesek a sztenderd és a nem-sztenderdnek tartott nyelvváltozatok használatára.

Ügynökeim egyike Hódmezővásárhelyről származik, és képes az *ö*-ző változatot is beszélni. Így az egyik sztenderd felvétel beszélője volt, és a nem-sztenderd (*ö*-ző) figurát alakította a vizsgálatban. A másik ügynök jól ismeri a palóc nyelvjárást, és képes maga is úgy beszélni.

A „vattaszövegeket" további két beszélőtől hallották az adatközlők. Az egyikük, aki a vajdasági kontaktusváltozatú szöveget mondta, csókai származású, Szegeden végzett tanítónő. A negyedik beszélő az előbbi ismerőse, egy fiatal szegedi fodrásznő. (Az ő szövegeikhez kapcsolódó véleményeket nem elemzem dolgozatomban, mivel szövegeik csak úgynevezett „vattaszövegként" szerepeltek a vizsgálatban.)

A vizsgálatban használt szövegek kapcsán arra törekedtem, hogy a szövegek normál beszédtempójúak és azonos stílusúak, illetve terjedelműek legyenek (átlagos hosszuk 40 másodperc volt). Ezért négy semleges, hétköznapi témájú szöveget készítettem, és arra kértem az ügynököket, hogy ezeket a szövegeket a lehető legtermészetesebben mondják el. A beszélők kiválasztásánál az is célom volt, hogy azonos nemű ügynököktől rögzítsem a szövegeket. Azért választottam női ügynököket, mert az ügynökvizsgálati részbe csak női adatközlőket kívántam bevonni.

A vizsgálatban használt szövegek nyelvi jellemzőinél a legfontosabb szempontom az volt, hogy az egyes területi változatok legmarkánsabb jegyei jelenjenek meg. Ez a dél-alföldi nyelvjárás esetében elsősorban a független *ö*-zés, a palócnál a sztenderdtől eltérő *a* és *á* hangok megjelenése volt. Azért döntöttem így, mert a laikusok számára a hangtani jellegzetességek a legkönnyebben érzékelhetők, megjegyezhetők. Ezek a sajátosságok már rövidebb szövegekben is többször előfordulnak, és többszöri elhangzás esetén jobban rögzül emlékezetünkben (Fodor 2001: 325). A kérdőíves vizsgálatban gyűjtött adatok is azt mutatják, hogy valóban ezeket a jegyeket ismerik a leginkább az adatközlők.

A dél-alföldi nyelvjárási szöveg fő jellegzetessége az *ö*-ző alakok használata (*mögyök, köll, möntem, állapítottam mög*) volt. Ezek mellett az *l* kiesésével járó nyúlás (*nyócas, vót, ződségeiben, ződségfélék*), a nyelvjárásra jellemző zárt *ë* (*së*) és a szóvégi mássalhangzó elhagyása is megjelent (*ezé*).

A palóc nyelvjárási szöveg a legfőbb sajátosságok, az illabiális *ȧ*-zás (*elutȧztȧm, izgȧlmas*) és a labiális *ā* hangok meglétét (*kerékpārozás, szülőhāzak*) mutatta. Ezen kívül itt is szerepelt a *l, r* kiesésével járó nyúlás (*vót, készűtem, mā*) és a zárt *ë* hang (*mëg, lëhetőség*).

A sztenderd szövegek a sztenderd változathoz nagyon közel állóak voltak. Nem-sztenderd nyelvi változat csak a dél-alföldi ügynök sztenderd szövegében (jelölése: sztenderd1) volt; három zárt *ë* hanggal ejtett alak (*rëggelre tëttem, ëgyet*), és egy kisebb nyomatékkal ejtett *l* hang (*vo^{l}t*) is előfordult. A palóc ügynöktől származó szövegben (jelölése: sztenderd2) nem voltak hallhatóak nem-sztenderd változatok. (Az ügynökszövegek teljes terjedelmükben a Mellékletben találhatók.)

Az ügynökvizsgálat jellegéből fakad, hogy indirekt módon történik a nyelvváltozatokkal kapcsolatos attitűd megismerése, ezért az adatközlők figyelmének

elterelésére alibire van szükség. Vizsgálatomban azt az alibit mondtam az adatközlőknek, hogy egy mostanában induló vállalkozás jelentkezőit fogják hallani, akiket arra kértek a felvételi beszélgetés (állásinterjú) során, hogy egy kicsit meséljenek magukról. A témát a jelentkezők választhatták ki: évszakok, mindennapok, tervek (vö. Sándor–Pléh–Langman 1998).

Az ügynökvizsgálathoz kérdőívet készítettem, a kérdések megválaszolására az egyes felvételek meghallgatása után került sor. A kérdőív első részében nyitott kérdéseket alkalmaztam: Milyen külső tulajdonságai vannak a beszélőnek (testalkat, magasság)?; Élne vele egy településen?; Mit szólna hozzá, ha a beszélő a szomszédja lenne?; Mi lenne, ha családjába kerülne be?; Honnan származik?; Milyen iskolai végzettsége van?; Alkalmazná-e, és milyen munkakörben? Ezzel a beszélőkhöz való viszonyulás, a kialakult vélemények megismerése volt a célom (Garrett 2010: 88–104).

A kérdőív második részében különböző tulajdonságok megítélését vizsgáltam. Arra kértem az adatközlőimet, hogy egy ötfokú Likert-skálán, különböző tulajdonságok alapján értékeljék a beszélőt (szimpatikusság, határozottság, udvariasság, barátságosság, szorgalmasság, komolyság) és a hallott szöveget (beszédtempó, hangszín, stílus, nyelvhelyesség). Ezekkel a tulajdonságokkal a Lambert által kialakított csoportok közül kettőt, a kompetenciával (szorgalom, határozottság) és a társas kapcsolatokkal összefüggő tulajdonságok (udvariasság, barátságosság, komolyság) megítélését kértem az adatközlőktől. A Lambert-féle harmadik csoport – a hozzáértéssel összefüggő tulajdonságok – azért nem kerültek bele a vizsgálatba, mert a felsőoktatásban tanulók jobban figyelnek az egyéni és társas tulajdonságokra, mint a hozzáértéssel összefüggőekre (vö. Sándor – Pléh – Langman 1998: 33). (Az ügynökvizsgálati kérdőív a Mellékletben található.)

2.4.3. A fókuszcsoportos interjúk

A vizsgálat harmadik részében fókuszcsoportos interjúkat készítettem. Ez a vizsgálati módszer kiegészítette a kérdőíves adatgyűjtést: lehetőséget teremtett a gondolatok részletesebb kifejtésre, a nyelvváltozatokról alkotott vélemények indoklására, így elsősorban a kutatásnak ebben a részében voltak vizsgálhatók a nyelvi ideológiák. Az interjúkban modulokat alkalmaztam, ez biztosította, hogy minden csoportban minden kérdés elhangozzon, de ugyanakkor a lehető legspontánabbnak tűnjön a beszélgetés.

Az interjú első részében az első modul helye kötött volt. Arra kértem az adatközlőket, hogy egy Magyarország vízrajzát ábrázoló vaktérképen jelöljék be: szerintük hol beszélnek a leghelyesebben, illetve a legcsúnyábban magyarul. Ezt a módszert a perceptuális dialektológiában (Preston 1999, Garrett et al. 2003) széles körben használják. A vaktérkép használatával az volt a célom, hogy ne kössem meg válaszadóim gondolatait, egy-egy válasznál akár településeket, akár országrészeket is bejelölhettek. (Az első modulnál használt kérdőív a Mellékletekben található.) Az interjúk második moduljában az egyes nyelvváltozatok esztétikai megítéléséről szóló vélekedések szerepeltek. A harmadikban arra kerestem a választ, hogy az adatközlők hogyan vélekednek a nyelvi helyességről, mennyire ismerik a nyelvhelyességi szabályokat, hogyan viszonyulnak azok javításához. Ehhez a modulhoz tizenkét példamondatot használtam. Közülük kilencben (2., 3., 4., 5., 6., 8., 9., 10.,

12.) egy-egy nyelvhelyességi hibának tartott alak fordult elő (inessivusi *-ba/-be*, sztenderdtől eltérő tőváltozat, *-e* kérdőszó, ragkettőzés, nákolás, *végett* névutó, *deviszont*, határozott névelő használata személynév előtt, suksükölés), két mondat agrammatikus (1., 7.), egy (11.) pedig archaikus alakot tartalmazott. A mondatokban szereplő alakok kiválasztását egyrészt az MNSZV (Kontra 2003: 65–84, Pléh 2003: 266), másrészt a jelen vizsgálat kérdőívvel gyűjtött adatai alapján végeztem.

1. Pisti az egész pohár üdítőt megivott.
2. Az iskolánkba 25 szaktanterem van.
3. Nem ennél kenyért?
4. Megkérdezte, nem-e lehetne velünk jönnie.
5. Ne aztat a ceruzát vedd elő!
6. Egy új könyvet én is szívesen elolvasnák!
7. A torta, amit Ottó hozta, gyorsan elfogyott.
8. Betegség végett zárva volt a bolt.
9. Eljött a megbeszélésre, deviszont nem szólt hozzá.
10. A Kati sokat szokott olvasni.
11. Bár nem kávézom sokszor, de most szívesen innám egyet!
12. Gabi is lássa, hogy mi történik, nem kell mondanod.

A háromféle módszerrel kapott adatok részben kiegészítik, részben ellenőrzik egymást, és megmutatják, hogy a tudatosság különböző fokai mennyire befolyásolják a válaszokat, véleményeket, hogy azonosak-e a nagy figyelemmel adott válaszok (a kérdőívben) az oldottabb, ugyanakkor a társak által is hallgatott beszélgetésben elmondottakkal (interjúk), s mindezek hogyan viszonyulnak a tudatos ellenőrzés nélkül megmutatkozó attitűdökhöz (ügynökvizsgálat) (Schleicher 2007, Síklaki 2006).

2.5. A vizsgálat adatközlői

2.5.1. A kérdőíves vizsgálat résztvevői

A vizsgálatot a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Karának elsőéves tanító szakos hallgatói körében végeztem. A kiválasztott adatközlők leendő pedagógusok, és mint ilyenek nagy szerepük van a sztereotípiák, a nyelvi ideológiák átörökítésében. A kérdőíves vizsgálatra a 2014/2015. és a 2017/2018. közötti tanévekben került sor, összesen 206 adatközlő bevonásával. Az egyes évfolyamok szerinti megoszlás az 2.1. táblázaton látható.

A tanító szakos képzésen zömében inkább nők tanulnak, ezzel magyarázható, hogy a teljes mintában összesen 186 nő és 20 férfi szerepel. Így a vizsgálat eredményei a nemenkénti bemutatásra nem alkalmasak (2.2. táblázat).

	Tanév	Adatközlők száma
A évfolyam	2014/2015.	51
B évfolyam	2015/2016.	46
C évfolyam	2016/2017.	59
D évfolyam	2017/2018.	50
Összesen		206

2.1. táblázat. A teljes minta évfolyamonkénti megoszlása

	Nő		Férfi		Összesen
A évfolyam	45	88,24%	6	11,76%	51
B évfolyam	42	89,13%	4	8,70%	46
C évfolyam	54	91,53%	5	8,47%	59
D évfolyam	45	90,00%	5	10,00%	50
Teljes minta	186	89,80%	20	10,20%	206

2.2. táblázat. A teljes minta nemenkénti megoszlása

A tanító szakot hirdető felsőoktatási intézményekhez hasonlóan a szegedi képzőbe is elsősorban a képzőhely környékről, a Juhász Gyula Pedagógusképző Kar esetében az Alföld déli, délkeleti részéről érkeznek a hallgatók. Ez mondható el a vizsgálatban résztvevőkről is, hiszen a 206 adatközlőből 121 fő (58,73%) Bács-Kiskun és Csongrád megyében, 37 fő (17,96%) Békés megyében született, járt középiskolába.

Minden vizsgálatban résztvevő hallgató rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal magyar nyelv és irodalom tantárgyból, a vizsgálat félévében pedig két nyelvészeti kurzuson vett részt az egyetemi képzés keretében. Valamennyien hallgattak bevezető jellegű előadást a nyelvi szintekről és a kommunikációról, illetve szeminárium keretében megismerkedtek a magyar nyelv fonetikai és fonológiai jellemzőivel. Az adatközlők az adatfelvétel időpontjában a vizsgált kérdések tekintetében még azzal az ismerettel rendelkeztek, amelyeket a középiskolai tanulmányaik végéig megszereztek.

2.5.2. Az ügynökvizsgálat és a fókuszcsoportok résztvevői

Az ügynökvizsgálatra és a fókuszcsoportos interjúk felvételére a kérdőíves adatok feldolgozása után került sor két csoportban a D jelű évfolyam 17 tagjával. A csoportokat az adatközlők lakóhelyét, középiskolájuk helyét figyelembe véve alakítottam ki. A kérdőívvel nyert adatok alapján a legszebbnek tartott nyelvhasználatot az adatközlők a dél-alföldi nyelvjárási régióhoz kötötték (l. 5.1. alfejezet). Így az egyik csoportba kilenc női adatközlő került, akik a dél-alföldi nyelvjárási régióból származnak, közülük négyen szegediek, ketten makóiak, egy hódmezővásárhelyi, egy kiszombori és egy másik móricgáti származású (2.3. táblázat). A csoporttagok ilyen kijelölését az indokolta, hogy a makói és a vásárhelyi adatközlők kisebb, öntudatosabbnak tartott beszélőközösségből származnak, mint szegedi társaik (vö. Sándor 2004: 48).

A másik csoportba a nem dél-alföldi nyelvjárási területről származóak kerültek, ketten Budapestről, egy-egy fő pedig Szekszárdról, Jászapátiból, Martfűről, Békésről, Békéscsabáról és Gyuláról származik; a csoport tagjai valamennyien nők. Az ő kiválasztásuknál fontosnak tartottam, hogy a sztenderd nyelvhasználattal legszorosabban asszociálódó Budapestről is legyenek a csoportban (vö. Sándor 2004: 48). Másrészt fontosnak tartottam, hogy a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból érkezők is legyenek a csoportban, mivel a tanító szakos hallgatók második legnagyobb csoportja ebből a nyelvjárási régióból érkezik (2.4. táblázat).

Lakóhely	Adatközlők száma
Szeged	4
Makó	2
Hódmezővásárhely	1
Kiszombor	1
Móricgát	1
Összesen	9

2.3. táblázat. A dél-alföldi nyelvjárási régióból érkezők csoportja

Lakóhely	Adatközlő száma
Budapest	2
Martfű	1
Gyula	1
Békéscsaba	1
Békés	1
Szekszárd	1
Jászapáti	1
Összesen	8

2.4. táblázat. A nem dél-alföldi nyelvjárási régióból érkezők csoportja

3. Az adatközlők által ismert nyelvek jellemzései

A kérdőív egyik nyitott kérdésében (1.) a magyar nyelv, egy másikban (6.) a tanult és ismert idegen nyelvek jellemzésére kértem az adatközlőket. A nyitott kérdések mellett a zárt kérdésben (5.) szereplő hat állítással vizsgáltam az adatközlők véleményét a magyar és az angol nyelvről.

Mivel a magyar nyelvvel kapcsolatban gyakran hallott sztereotípia, hogy a világ legnehezebben tanulható nyelve, ezért két állítással a magyar nyelv tanulhatóságáról szóló vélekedését vizsgáltam (5.1. „A magyar nyelv a világ legnehezebben tanulható nyelve.”; 5.7. „A magyar nyelv a világ legkönnyebben tanulható nyelvei közé tartozik.”).

A magyar nyelvben lévő idegen szavak számáról, elfogadhatóságáról megoszlanak a vélemények. Tulajdonképpen a kérdésről két fő nézet figyelhető meg. Az egyik nézet szerint egyrészt a nyelv történetének és érintkezéseinek természetes sajátosságai, másrészt hasznosak az idegen szavak. A másik nézet szerint az idegen szavak szükségtelenek, és magyarral való helyettesítésükre van szükség (vö. Tolcsvai Nagy 2013). A második nézet a nyelvművelés purista ideológiájának köszönhető (vö. Lanstyák 2007a). Ezért két állítás arra volt kíváncsi, hogy az adatközlők szerint a magyar nyelvben mennyi idegen szó van (5.6. „A magyar nyelvben sok idegen szót találunk.”; 5.10. „A magyar nyelvben nincs sok idegen szó.”).

Mint Bauer (1998: 77) rámutat, gyakran lehet hallani: ennek a nyelvnek „nincs nyelvtana”. Ennek a nyelvi mítosznak a hátterében az áll, hogy a laikusok más jelentésben használják a „nyelvtan” fogalmát, mint a nyelvészek. A laikusok gyakran csak az olyan szabályokat tartják a nyelvtan részének, mint például a szórend szabályai vagy a jelentés kifejezésmódjai; de a szóalkotás vagy éppen a többes szám kifejezési lehetőségeit nem tartják „nyelvtannak”. A magyar nyelvhasználók körében gyakori nézet, hogy az angol nyelvnek nincs nyelvtana, mert nem kell az igéket ragozni, ellentétben a magyarral. Nyelvészeti szempontból arról van szó, hogy az angol nyelvben az igék ragozásának háttérbe szorulásával a szórend vette át a ragozás funkcióját. Így a szórendben elfoglalt helyzettel fejezhető ki például a cselekvés végzője, a cselekvés tárgya. Ezért egy állítás az angol nyelvvel kapcsolatban arra vonatkozott, hogy adatközlők szerint az angol nyelvnek van-e nyelvtana (5.2. „Az angol nyelvnek nincsen nyelvtana.”).

Az angol nyelvet mára többen beszélik idegen nyelvként, mint anyanyelvként, és a világ leggyakrabban használt közvetítő nyelveként ismert (vö. Jenkins 2006). Mivel az élet minden területén és a világ bármely pontján használható, ezért érteke, hasznossága megkérdőjelezhetetlen. Ezért az (5.8.) állítás a magyar és az angol nyelvet hasonlította össze az értékesség szempontjából (5.8. „A magyar nyelv ugyanolyan értékes nyelv, mint az angol.”).

3.1. A magyar nyelv tulajdonságai

A magyar nyelv jellemzésére 204 adatközlő összesen 571 választ adott, 157 különböző jellemzőt megfogalmazva.[7] Az egyes jellemzők azonosságuk és közös vonásaik alapján 13 nagyobb kategóriába sorolhatók (3.1. táblázat).

1. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*árnyalt; hatalmas szókincs; hatalmas szótárral rendelkező; kifinomult, gazdag szókincs; nagy szókincs; nagy a szókészlete; rengeteg kifejezés; számos rokon értelmű szó; játék szavakkal; népi, magyar és idegen eredetű szavak; sok szinonima; gazdag szókincs; a szókincs gyarapodik; színes szókincs; választékos szókincs; számos olyan szó, amit más nyelven nem tudnak megfogalmazni; kifejezési lehetőségek szempontjából fantasztikus; egyedi, szép kifejezések; sok átvitt jelentés; gazdag; legválasztékosabb; legváltozatosabb; sokoldalú; sokrétű; sokszínű; színes; választékos; változatos; változatos stílusú; gondolatokat, érzelmeket pontosan és kifejezően átadhatjuk másoknak legkifejezőbb; kifejező;* idegen szavak: *idegen szavak használata nap, mint nap; jövevényszavakat képes átvenni; sok idegen szó; befogadó; érzelmes; fennkölt; izgalmas*)
2. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*kötetlen formai sajátosság; különleges nyelvtan; anyanyelvűek számára (is) nagyon nehéz a nyelvtana; a grammatikai rendszer/a nyelvtan nehéz; nyelvtana bonyolult; nyelvtani szabályosság; összetett nyelvtan; sok toldalék; szabályok alkalmazása; szabályok által meghatározott; szabályrendszere van; szavak szórendje elég laza, ellentétben pl. az angollal; kötetlen szórend; toldalékolható; (viszonylag) kevés igeidő; kialakult komoly rendszerű; bonyolult; komplex; bonyolult szerkezet; legbonyolultabb; nagyon összetett; nem egyszerű; összetett; sok a hibalehetőség a használat során*))
3. A kiejtést és a hangzást megnevező válaszok (*hangok kiejtése kicsit nehéz; összetett kiejtés; szavak ejtése eltér az írásuktól; e hang rendkívül sok*; *mély/magas hangrendű szavak száma sok*; *hangkészlete gazdag*; *rengeteg egyedi hangképzési mód; kellemes beszédtempó*; *dallamos*; *dinamikus*; *hanglejtés*; *hangsúlyozni jól lehet*; *hangzatos*; *kellemes*; *lendületes*; *nem monoton*; *pörgős*; *ritmikus*; *kemény és lágy szavak; ékes(szóló); gyönyörű; legszebb; szép*)
4. A helyesírással és az írásrendszerrel összefüggő válaszok (*a többi nyelvhez képest sok betű*; *betűíró*; *hangjelölő*; *sok betű; helyesírása megtanulható (gyakorlással)*; *legtöbb szó írása úgy, ahogy ejtjük*)
5. A tanulhatóságot megnevező válaszok (*tanulható; nehezen/legnehezebben tanulható; elsajátítható szépen; elsajátítása hosszú időbe telhet; külföldieknek bonyolult; külföldiek szájából viccesen hangzó; a nem anyanyelvűeknek nehezen elsajátítható/tanulható; a nem anyanyelvi szinten beszélők számára nehezen érthető; külföldiek számára talán kicsit nehéz a kiejtés; külföldiek számára furcsa hangzatú; neolatint beszélőknek nehéz a megtanulása; külföldiek számára nehezebben tanulható más nyelvek nagy részéhez képest; legnehezebb; nehéz*)

[7] A válaszokat mindig az adatközlők helyesírását, írásmódját tükrözve közlöm.

6. Az érthetőséget megnevező válaszok (*érthető; félmondatokból is értjük egymást; kifejezései érthetőek; figyelmet igénylő*)
7. A nyelvtípust, a nyelvcsaládot megnevező válaszok (*agglutináló (ragasztó) nyelv; finn-ugor nyelvcsaládba tartozik*)
8. A változással összefüggő válaszok (*folyamatosan bővülő; fejlődő, könnyen; formálódó; folyamatosan változik; változó (a korokhoz képest); rugalmas; régi*)
9. A nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok (*dialektusok a köznyelv mellett (nyelvkincsként jelenik meg); különböző tájakon ízes nyelvhasználat; sok nyelvjárás határon innen és túl; rendkívül sok nyelvváltozata van; tájszólások tájegységenként; változataiban él*)
10. Az egyediséget megnevező válaszok (*egyedi (nyelv); sajátságos; egyedülálló; különleges; találékony; kreatív; érdekes; szövevényes; igényes*)
11. A verseléssel összefüggő válaszok (*alliterikus; ritmusos; szépirodalom kifejezésére alkalmas; többféle ritmusban lehet írni (ütemhangsúlyos, hexameteres forma); ütemhangsúlyos*)
12. A logikusságot megnevező válaszok (*logikát mellőző (senki nem jön ≠valaki jön); logikus; letisztult; jól tagolható; komoly; magyarázó; tökéletes használatához sajátos gondolkodásmód szükséges; jól felépített, egymásra épülő mondatok; egy mondat többféle módon is helyesen mondható*)
13.) A használhatósággal összefüggő válaszok (*tudományos szövegek esetén hátrányos is lehet; nem egy modern vagy divatos nyelv; magyarul beszélők közös nyelve*)

A teljes mintában négy olyan kategória van, amely nagy arányban fordul elő. A leggyakoribb a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok kategóriája (az összes válasz 27,67%-a). A második helyen a kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok szerepelnek (az összes válasz 21,19%-a), a harmadik leggyakoribb kategória a tanulhatóságot megnevező válaszoké (az összes válasz 18,56%-a), a negyedik helyen pedig a nyelvtani rendszert jellemző válaszok szerepelnek (az összes válasz 17,86% a). A válaszkategóriák gyakoriságában különbség figyelhető meg az egyes évfolyamok között. Az A évfolyam esetében a leggyakoribb a nyelvtani rendszert megnevező válaszok, a második helyen a kiejtéssel és hangzással összefüggő válaszok szerepelnek, harmadikon a szó- és kifejezéskészletet jellemzőek, negyediken a tanulhatóságot megnevező válaszok. A B és a C évfolyamok válaszainak gyakorisága megegyezik a teljes mintáéval. A D évfolyam esetében első helyen a szó- és kifejezéskészletet, másodikon a nyelvtant és a tanulhatóságot megnevező válaszok, és harmadikon a kiejtést és hangzást jellemzők szerepelnek.

A többi kategóriáról elmondható, az előbbi három kategóriához képest jóval kisebb számban, néha egyáltalán nem fordulnak elő. Az A évfolyam válaszai között nem szerepelnek a használhatósággal összefüggő válaszok. A B évfolyamból senki nem jellemezte a magyar nyelvet a nyelvváltozatokkal összefüggő válaszokkal; a C évfolyamon pedig az érthetőséget és a nyelvtípust, nyelvcsaládot megnevező válaszokra nincs példa. Míg az első három évfolyam esetében csak két-két kategóriára nincs példa, addig a D évfolyam esetében három is van: a helyesírással, írásrendszerrel, a verseléssel és változással összefüggő válaszok.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	25	34	49	50	158
A kiejtést és a hangzást megnevező válaszok	29	30	34	28	121
A tanulhatóságot megnevező válaszok	22	23	31	30	106
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	32	19	21	30	102
Az egyediséget megnevező válaszok	4	7	3	7	21
A logikusságot megnevező válaszok	2	2	6	1	11
A helyesírással és az írásrendszerrel összefüggő válaszok	2	7	1	0	10
A verseléssel összefüggő válaszok	3	6	1	0	10
A nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok	2	0	5	2	9
A nyelvtípust, a nyelvcsaládot megnevező válaszok	2	3	0	2	7
A változással összefüggő válaszok	4	1	2	0	7
Az érthetőséget megnevező válaszok	2	2	0	1	5
A használhatósággal összefüggő válaszok	0	1	1	1	3
Összesen	145	151	185	160	571

3.1. táblázat. A magyar nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.1.1. A magyar nyelv tanulhatósága

A kérdőív zárt kérdései között két állítás szerepelt a magyar nyelv tanulhatóságával kapcsolatban. Az egyik (5.1) szerint a magyar a világ legnehezebben megtanulható nyelve; a másik (5.7) szerint a világ legkönnyebben megtanulható nyelvei közé tartozik. Mivel a két kijelentés nem teljesen tekinthető egymás ellentétének, ezért a válaszokat is külön tárgyalom.

Azzal az állítással, hogy (5.1.) „a magyar nyelv a világ legnehezebben megtanulható nyelve", 94 adatközlő (45,63%) értett egyet, míg 85 fő (41,26%) nem; 27 adatközlő (13,10%) nem tudta eldönteni. Mivel az állítást igaznak és azt hamisnak gondolók között 9 fő (az összes adatközlő 4,37%-a) a különbség, ezért nem jelenthető ki egyértelműen, hogy az adatközlők szerint: a magyar nyelv a világ legnehezebben tanulható nyelve (3.1. ábra). Ezzel

összhangban van, hogy a magyar nyelv jellemzői között a tanulhatóságot megnevező és az idegen anyanyelvűekkel összefüggő válaszok mind a nehézségekről szólnak (l. 3.1. táblázat).

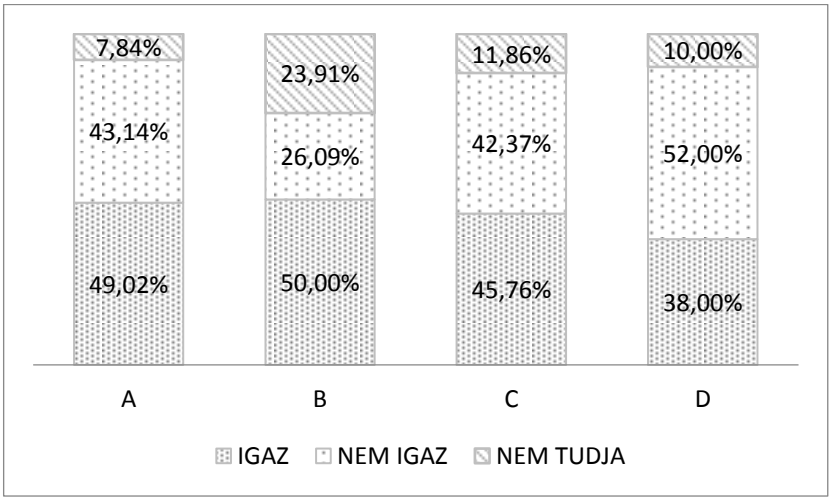

3.1. ábra. A magyar nyelv a világ legnehezebben megtanulható nyelve.

„A magyar nyelv a világ legkönnyebben tanulható nyelvei közé tartozik.” (5.7.) állítással 200 adatközlő nem értett egyet, 6 pedig nem tudta eldönteni, hogy igaz-e. A teljes minta válaszainak 97,08%-a szerint nem igaz, hogy a magyar nyelv a világ legkönnyebb tanulható nyelveinek egyike lenne (3.2. ábra).

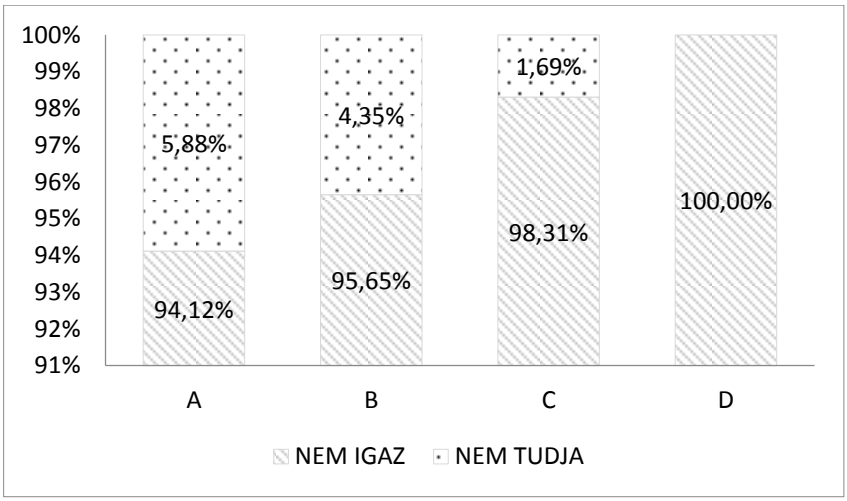

3.2. ábra. A magyar nyelv a világ legkönnyebben tanulható nyelvei közé tartozik.

Az 5.1. és az 5.7. állításokra adott válaszok alapján az adatközlők szerint a magyar nyelv nem a világ legkönnyebben megtanulható nyelve (97,08%). Az pedig, hogy a legnehezebben tanulható nyelvek közé tartozik, nem jelenthető ki egyértelműen.

3.1.2. Az idegen szavak száma a magyar nyelvben

A magyar nyelvben előforduló idegen szavak számáról két állítás (5.6; 5.10) szerepelt a kérdőív zárt kérdésében.
A teljes minta válaszait nézve 149 adatközlő (72,33%) tartotta igaznak, hogy a magyar nyelvben sok idegen szó található (5.6. állítás), míg 31 fő (15,04%) nem értett egyet ezzel; 26 adatközlő (12,62%) nem tudta eldönteni a kérdést (3.3. ábra).

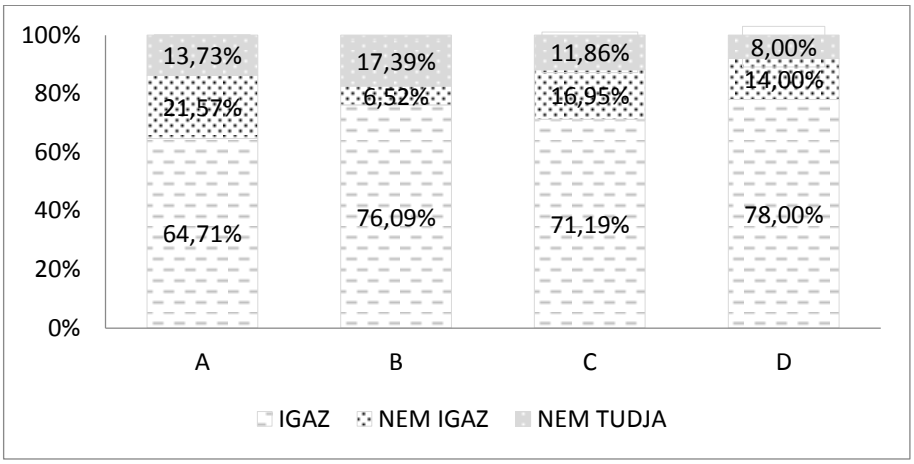

3.3. ábra. A magyar nyelvben sok idegen szót találunk.

Azt az állítást, hogy a magyar nyelvben nincs sok idegen szó (5.10.) 32 adatközlő (15,53%) gondolta igaznak, 151 (73,30%) pedig hamisnak; 23 fő (11,16%) nem tudta eldönteni a kérdést (3.4. ábra).

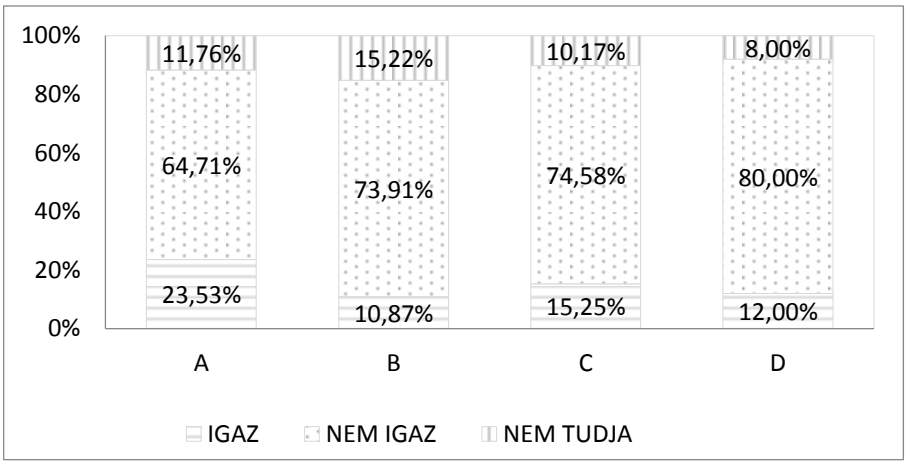

3.4. ábra. A magyar nyelvben nincs sok idegen szó.

Mivel az (5.6.) és az (5.10.) állítások, illetve az egyes állításokra adott igaz/nem igaz válaszok egymás ellentettjének tekinthetők, továbbá a kapott százalékos értékeik között a különbség

kisebb, mint 1%, az mondható el, hogy konzisztensen válaszoltak az adatközlők, 72,81 százalékuk szerint a magyar nyelvben sok idegen szó van.

3.2. A tanult, ismert idegen nyelvek tulajdonságai

A kérdőív (6.) kérdése az adatközlők által tanult, ismert idegen nyelvek jellemzését kérte. Az adatközlők válaszaikban tíz különböző nyelvről fogalmaztak meg tulajdonságokat. Az egyes nyelvek jellemzőinek a bemutatását a válaszokban való előfordulásuk sorrendjében ismertetem (3.2. táblázat).

A jellemzett idegen nyelvek	Adatközlők száma (fő)
Angol	189
Német	111
Olasz	19
Francia	18
Spanyol	16
Szerb	10
Latin	9
Orosz	7
Román	6
Japán	5

3.2. táblázat. Az adatközlők által jellemzett idegen nyelvek

3.2.1. Az angol nyelv

A leggyakrabban jellemzett idegen nyelv az angol volt, 189 adatközlő 266 különböző jellemzést fogalmazott meg (N=535). Az egyes jellemzéseket közös vonásaik alapján 14 kategóriába soroltam (3.3. táblázat).

1. A nyelvtannal összefüggő válaszok (*bonyolult és felesleges a nyelvtani rendszere; egyszerű, könnyű mondatalkotás; egyszerű, rövid mondatok; egyszerű mondatszerkesztése; könnyű mondatszerkezet; nem beszélni nehéz, hanem a nyelvtant alkalmazni; nem kell ragozni, toldalék nincs; nem nehéz nyelvtan; bonyolult nyelvtan; egyszerű nyelvtan; könnyebb nyelvtan; a nyelvtan könnyen elsajátítható kis*

gyakorlással; a nyelvtan magyarnál egyszerűbb/könnyebb; a nyelvtan nem túl bonyolult; a nyelvtan, részben hasonlít a németére; a nyelvtana a magyarhoz képest sokkal könnyebb; a nyelvtana átlátható; a nyelvtana egyszerű(bb); a nyelvtana egyszerűen táblázatba foglalható; a nyelvtana könnyebb, mint a németé; a nyelvtana könnyű; a nyelvtana közepesen bonyolult/nehéz; a nyelvtana logikus; a nyelvtana megtanulható; a nyelvtana nehéz; a nyelvtana nehezebben érthető egy magyar anyanyelvű számára; a nyelvtana nem a legnehezebb; a nyelvtana nem mindig logikus; a nyelvtana nem túl nehéz; a nyelvtana nem túl sokoldalú; a nyelvtana olyan, mintha csak „simán" egymás mögé sorolnánk a szavakat; a nyelvtani rendszer könnyen tanulható; kevés nyelvtani szabály; sok nyelvtani szabály; a nyelvtani szabályai bonyolultak, összetettek; kötetlenebb nyelvtani szerkezet; a nyelvtani szerkezete kötött; a ragozás könnyű; nincs ragozás; a ragozása könnyebb, mint a magyaré; a ragozása könnyebb, mint a német; a ragozása nem olyan, mint a magyaré (az alanyt mindig ki kell tenni); segédigékkel jelöli az igeidőt és módot; sok általános szabály; szabadságot enged a mondatok szerkesztésében; sok szabályok kivétel, de megtanulható; könnyebb szabályok ; nagyon szabályos; egyszerű szabályrendszer; egyszerűbb szerkezet; lazább szerkezete(k); sok szerkezeti egység bonyolult szórend; más szórend; a toldalékolhatóság könnyű; a többes szám egyszerű; a szabályokat nem élesen követő; kevés rag; a nyelvtani szerkezetek nem bonyolultak; kötött; nyelvtana olyan, mintha csak „simán" egymás mögé sorolnánk a szavakat; nem túl kötött; leírható; kissé lebutított nyelv; angolul beszélők nem igazán tudnak a lényegre törni, mindent körbeírnak és túlbonyolítják a nyelvtant; bonyolult; egyszerű; nem bonyolult; *összetett;* Az igeidőkkel összefüggő válaszok: *magyartól eltérő gondolkodás (igeidők); 12 igeidő; sok igeidő; sokkal több igeidő; az igeidők bonyolultak, nehezek; az igeidők közti különbségeket nehéz áthidalni; az igeidők megkülönböztethetetlenek, amiket szinte nem is használnak; az igeidők mennyisége okoz nehézséget; az igeidők miatt nehéz a nyelvtana; az igeidők száma sok, néha érthetetlen; az igeidők száma sok, ez a legnehezebben tanulható; az igeidők túlbonyolítottak, feleslegesek; egyes igeidők szerkezete rendkívül bonyolult; az igeidőkbe könnyen bele lehet kavarodni; jelen, múlt és jövő idő jellegzetesség; rengeteg igeidő*)

2. A tanulhatóságot megnevező válaszok[8] (*angol nyelvű közegben hónapok alatt elsajátítható; elsajátítása a középszintig könnyű, aztán nagyon nehéz (sok új szó); különösebb nehézség nélkül elsajátítható ; könnyebben tanulható, mint a magyar (mint idegen nyelv); megtanulható; egyszerű megtanulni; szavak könnyen tanulhatóak; szótanulása bonyolult; (könnyen) tanulható, (ha gondolkodást tudjuk); könnyen tanulható, mert rengeteg helyen találkozunk angol szavakkal; viszonylag könnyen tanulható (egy bizonyos szintig); legkönnyebben tanulható; nehezen tanulható; viszonylag könnyen tanulható; szavak egy része az összes nyelvben fennmaradt; könnyebben tanulható; német után könnyebben tanulható; „ragadós";* nem (olyan) *nehéz; könnyű; nem túl nehéz; könnyű, ha a szabályokkal tisztában vagyunk; számomra még ez is nehéz; könnyen megszerethető*)

[8] A tanulhatóságot megnevező és a nyelvtannal összefüggő válaszok között átfedés van.

3. Az elterjedtséggel összefüggő válaszok (*könnyen elérhető (filmek, internet, könyv – világnyelv); a (leg)elterjedt(ebb) nyelv; általános nyelv; (a legtöbbet) használt; élő; interkontinentális; nemzetközi; népszerű; populáris; sokan használják, emiatt jól tanulható; a világ bármely/ nagy részén értik/ismert; a legnagyobb világnyelv*)
4. A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok (*a hang nincs benne; a betűk/hangok kiejtése más, mint a magyar betűjének a megfelelője; a fonetikája miatt nehéz; új hangok,; egyszerű kiejtés; nehezebb kiejtés; kiejtése könnyű; kiejtése nehéz; kifejezések szépek; hosszú magánhangzók hiánya; a szavak kiejtése nehéz; szavak kiejtése változatos; a helyes kiejtés elsajátítása nehéz; kiejtés sajátos; gyors(abb) beszédtempó; dallamos; (viszonylag) szép hangzás; jó hallgatni; jól hangzó; kellemes hangzás; nem dallamos; ritmusos; szép; szépen beszélhető; szépen csengő; szépnek nem mondanám, csak fontosnak; kevésbé dallamos a magyarhoz képest; nem szép*)
5. A szó- és kifejezéskészletet megnevező válaszok (*hétköznapi életben is használt szavak; néha pontatlan fordítás (nem tükrözi az átvitt értelmeket), szólás – közmondás; egyszerű szavak; a szavak legtöbbje az angol tanulása nélkül is ismerhető; túl sok azonos alakú szó; szavak, melyeknek több alakja van; szinonima kevesebb, mint a magyarban; szinonimák száma minimális; sok szó; a szókincs a lényeges; a szókincs egyszerűbb; a szókincs gazdag, de ebből kevés a gyakran használt szó; könnyen elsajátítható szókincs; a szókincs, magyarhoz képest gyér; nagy szókincs szükséges a kommunikációhoz; a szókincse a hétköznapi beszédben kicsi, néha egyszerű szövegeknél több háttérgondolat is társul; bő szókincs; szókincse közepesen nagy; több jelentése vagy szónak(, amit „nehéz" megjegyezni); sok rövidítés; sok nehéz szó; kevés szó; a szójelentés sokszor kikövetkeztethető*)
6. A hasznosságot, a használhatóságot megnevező válaszok (*szinte mindenhol alapkövetelmény; fontos beszélni; fontos a munkában; hasznos; mindenhol megértik; majdnem mindenki használja; fontos; alkalmazása könnyű; a számítógépnek is ez a nyelv az alapja; nélkülözhetetlen; leghasznosabb; fontos; egyszerűsödik, ezáltal értéktelenedik sajnos; értékes; átlagos*)
7. Az írással és a helyesírással összefüggő válaszok (*ékezetek hiánya; a helyesírás és a beszéd nincs szoros kapcsolatban; a helyesírás miatt is nehezebb; a helyesírása nehéz, kiejtés és írásmód eltér; helyesírási szabályok könnyű; az írás és a beszéd között néha nincs logikus kapcsolat; írása nehéz; kiejtés és írásmód különbsége; másképp ejtem, mint ahogy leírom; nem hangjelölő írásmód; szinte nincs olyan szó, amit kiejtés elve szerint írnának; kevesebb betű, mint a magyarban*)
8. A logikával összefüggő válaszok (*következetlen; könnyebb logika; kevés logika; logikája könnyen megérhető; (többnyire) logikus; néha nem logikus felépítés; átlátható*)
9. A változatosságot és a választékosságot megnevező válaszok (*kevésbé sokoldalúan fejezhetjük ki magunkat, mint magyarul; nem túl választékos kifejezések alkalmazásával is könnyen megérthető; választékos, de nem annyira, mint a magyar; nem választékos (egy szóra nincs 10 szinonima); kevésbé változatos; választékosságra nincs lehetőség; nem túl választékos; unalmas*)
10. A más nyelvekkel való összehasonlítást megnevező válaszok (*hasonló más nyelvekhez (pl. német); latin elemek; a szavak részben hasonlítanak a németére; a szavak egy*

része az összes nyelvben fennmaradt; más nyelveknek sok kifejezést átadott; könnyebb, mint a magyar; nem lehet/nehéz úgy kifejezni a mondandót, ahogy magyarul; szavak száma viszonylag kevés például a magyarhoz képest; vannak könnyebb területek (igeragozás), és ahol nehezebb (igeidők) nyelvnek számít, mint a német; könnyebb, mint a német; nehezebb a nyelvtana miatt; nem olyan logikus, mint a magyar; a magyar toldalékok prepozícióként jelennek meg; egyszerűbb, mint a német és a magyar nyelv; fejlődése lassú)

11. Az érthetőséget megnevező válaszok (*könnyen érthető; könnyű megérteni; könnyen* megérthető)
12. A nyelvi tiszteletadással összefüggő válaszok (*igénytelen (nincs tegezés-magázás); magázódnak mindig (bár mi tévesen tegezésnek hisszük); megszólításban és köszönésben furcsa; tegezés és magázás között nincs különbség; magázódás nincs*)
13. A nyelvváltozatokat megnevező válaszok (*a brit akcentusnál nincs szebb*; *a brit angol szebb, kötöttebb, mint az amerikai angol*; *több nyelvváltozata van, mint a magyarnak*; *a nyelvváltozatok közötti nagy eltérések*)
14. A nyelvtípust megnevező válasz (*izoláló*)

Kategóriák	Válaszok száma
A nyelvtannal összefüggő válaszok	186
A tanulhatóságot megnevező válaszok	95
Az elterjedtséggel összefüggő válaszok	59
A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok	58
A szó- és kifejezéskészletet megnevező válaszok	39
A hasznosságot, a használhatóságot megnevező válaszok	20
Az írással és a helyesírással összefüggő válaszok	16
A logikával összefüggő válaszok	17
A változatosságot és a választékosságot megnevező válaszok	11
A más nyelvekkel való összehasonlítást megnevező válaszok	19
Az érthetőséget megnevező válaszok	6
A nyelvi tiszteletadással összefüggő válaszok	5
A nyelvváltozatokat megnevező válaszok	3
A nyelvtípust megnevező válasz	1
Összesen	535

3.3. táblázat. Az angol nyelv tulajdonságai a válaszok alapján

A kérdőív zárt kérdései közül az (5.2.) szerint az angol nyelvnek nincs nyelvtana (vö. Bauer 1998). 203 adatközlő szerint nem igaz a fenti állítás; egy adatközlő szerint igaz, míg ketten nem tudták megítélni. Mivel az összes válasz 99%-a nemleges, ezért kijelenthető, hogy

a válaszadók egyértelműen nem értenek egyet azzal, hogy az angol nyelvnek nincs nyelvtana (3.5. ábra). Ez az eredmény összhangban van azzal, hogy a (6.) kérdésnél az angol nyelv leggyakrabban megfogalmazott jellemzői éppen a nyelvtani rendszert jellemezték (3.2. táblázat).

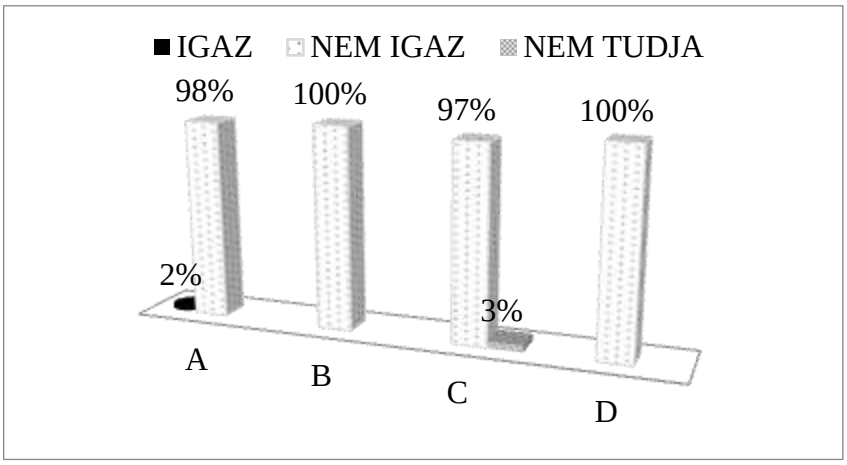

3.5. ábra. Az angol nyelvnek nincsen nyelvtana.

A kérdőív zárt kérdésének (5.8) állítása a magyar és az angol nyelv értékének összehasonlítását vizsgálta. A 206 adatközlő közül 165 igaznak, 28 pedig nem tartotta igaznak azt, hogy a magyar nyelv ugyanolyan értékes lenne, mint az angol; míg 13 adatközlő nyilatkozott úgy, hogy nem tudja eldönteni a kérdést. A teljes minta összes válaszának átlagait nézve elmondható: a megkérdezettek 80,09%-a szerint a magyar nyelv ugyanolyan értékes, mint az angol nyelv (nem igaz 13,76%; nem tudja 6,15%; 3.6. ábra).

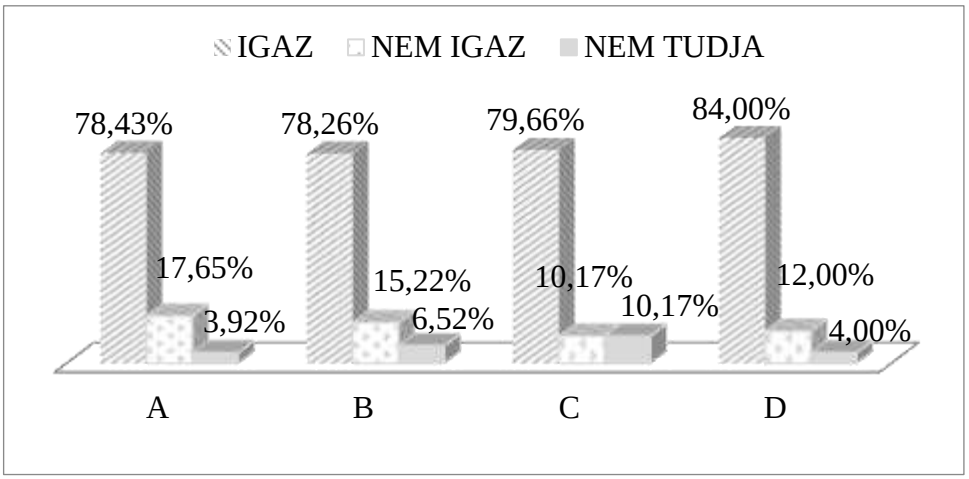

3.6. ábra. A magyar nyelv ugyanolyan értékes nyelv, mint az angol.

3.2.2. A német nyelv

Az angol nyelv után a német nyelvet jellemezték a legtöbben. A 111 adatközlő 194 jellemzést fogalmazott meg (N=320). Az egyes jellemzéseket közös vonásaik alapján 12 kategóriába soroltam (3.4. táblázat).

1. A nyelvtannal összefüggő válaszok (*egyszerűbb nyelvtan; sok igeidő; igeidők egyszerűek; könnyű nyelvtan; a mondatok megfogalmazása bonyolult; mondatszerkesztése figyelmet igényel; a múlt idő nehéz; a névelők megkülönböztetése nehéz; a nemek megkülönböztetése nehéz; a névelő használata néha zavaró; névelőhasználat; a névelőhasználata miatt nehéz; a névelők használata olykor nem logikus; a névelők használata sok mindent befolyásol; a névelők helyes használata nehezíti a tanulást; a névelők pontos megtanulása; a névelők szabályszerűsége bonyolult/összekeverhetők; nehéz nyelvtan; nyelvtana bonyolult; nyelvtana bonyolult, összetett; nyelvtana elég nehéz; nyelvtana izgalmas; nyelvtana könnyebben érthető, mint az angolé; nyelvtana logikus; nyelvtana logikus, precíz; nyelvtana nagy odafigyelést igényel; nyelvtana nagyon nehéz; nyelvtana nehezebb, mint az angolé; nyelvtana nem egyszerű; nyelvtana rendkívül összetett; nyelvtanát nehezíti a névelők (der/die/das) használata; a tárgyaknak van nyelvtani neme; a nyelvtani nemek tanulás nélkül nem dönthetőek el; nyelvtani rendszere viszonylag sokrétű; nyelvtani sajátosságok, melyeket a magyar nyelvben nem használunk; nyelvtani szabályok nehezek; nyelvtani szerkezete kötött; nyelvtanilag bonyolult (pl. szórend, névelő helyes használata a különböző esetekben); ragozás nehéz/bonyolult; rendezett (sok szabállyal); sok, bonyolult nyelvtani szabály; sokféle ragozás; sok-sok szabály, de megérhető; szabályai erősek; szabályai nehezen megjegyezhetőek; szabályok elengedhetetlenek; szenvedő alak igen bonyolult; toldalékolhatóság nehéz; több szabály; végződések kiemelkedően fontosak; nyelvtana nehéz; nyelvtana bonyolultabb; szép nyelvtani szerkezetek; nyelvtana nem nehéz; többes szám jelei; nyelvtanában vannak furcsaságok; nyelvtana rendszerezett; túlkomplikált; viszonylag bonyolult; kicsit bonyolult; összetett; bonyolult*)
2. A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok (*csúnya; durva; kissé durva csengésű; egy szón belül több mássalhangzónak az összekötése; hangzása nem a legszebb, de szerethető; kemény, durva hangzás (a sok mássalhangzó miatt); kiabáló nyelv; (nagyon) gyors; nem dallamos/dallamtalan; nem szép/rossz hangzás; szavak, amelyekben sok g betű van; szép (sokan az ellenkezőjét gondolják); szép nyelv; mássalhangzó egymás mellett sokszor áll; pattogós; katonás; kellemetlen/szokatlan hangzás turházó nyelv; kapkodó nyelv; h hang erősebb ejtése; a kiejtés gondot okozhat; a kiejtés többnyire egyszerűbb; kissé agresszív kiejtés; kiejtése egyes kifejezésekhez nagyon nehéz; kiejtése érdekes; kiejtése nehézkes/nehéz; kiejtése nehézséget okoz; kiejtése nem egyszerű; megnyugtató kiejtés; könnyebb kiejtés; nehéz/bonyolult kiejtés; a szavakat nehéz kiejteni; fullasztó; nyelvtörő; könnyű kiejtés; kiejtése nehezebb; szabályszerű kiejtés; szavak elharapása*)

3. A tanulhatóságot megnevező válaszok (*elsajátítása eleinte nehéz, aztán könnyebb; elsajátítani könnyebb kis korban tanulva; tanulható könnyen, ha a nyelvtan „gondolkodását" megértjük; nehezebben tanulható; nehezebben tanulható, mint az angol; megtanulható/elsajátítható nehezen a rengeteg szabály miatt; nehezen tanulható; szavak könnyen tanulhatók; tanulható, de nem táblázatosítható; utána könnyebb tanulni az angolt, mint fordítva; elsajátítható hónapok alatt; elsajátítása könnyű; tanulható; könnyű nyelv; nem túl nehéz; nem nehéz; írni és beszélni nehéz*)
4. A szó- és kifejezéskészletet jellemző válaszok (*rengeteg ige; sok összetett szó; szavai hosszúak és nehezen leírhatók/kiejthetők; szavak többjelentésűek; gyönyörű szavak; szavak, melyek nyelvi nehézséget jelentenek, mint a magyarban; rengeteg többszörösen összetett szó; sok az összetett szó; szóválasztéka nagy; nehéz szavak; hosszú szavak; nagy szókincs; kifejező*)
5. A más nyelvekkel való összehasonlítást megnevező válaszok (*a magyarhoz képest egyszerűbb*; *könnyebb, mint a magyar*; *nehezebb az angolnál*; *nehezebb kiejtés, mint az angolé*; *nehezebb, mint a magyar*; *nehezebb, mint az angol*; *sok szó hasonlít a magyarban használat változatához*; *kevésbé kifejező, mint a magyar*; *hasonlóságok a magyarral*; *elemek előfordulása, melyek az angol nyelvben is megvannak*; *hasonló a magyarhoz és a szláv nyelvekhez*; *hasonlóbb a magyarhoz, mint az angol*; *nehezebb, mint az angol*)
6. A logikusággal összefüggő válaszok (*nem mindig logikus; táblázatos; rendszert és rendszerezést követel meg; tudatos; konzervatív nyelv túl ésszerű; logikátlan; logikus felépítés*)
7. Az írással és a helyesírással összefüggő válaszok (*írásban nehézkes (főnév nagybetűvel stb.)*; *kiejtés és írásmód eltér*; *kiejtésben különbözik a leírtakkal*; *írásban egyszerű*)
8. A hasznossággal és a használhatósággal összefüggő válaszok (*alkalmazható napi szinten*; *értékes (főleg itt német lakta területek mellett)*; *használható*; *hasznos*; *hasznos külföldön*; *hasznos munkavállalásnál*; *sokan használják, alapvető; sok idő, mire megérteti magát az ember; egy jó viccet nem lehet elmondani*)
9. Az elterjedtséget megnevező válaszok (*angol után a legismertebb nyelv*; *kevesebben használják*; *Magyarország határterületei leginkább*; *nem kap elegendő figyelmet; második világnyelv*)
10. A nyelv kedveltségét mutató válaszok (*nem közkedvelt; kevésbé szerethető; érdekes; kedvelt; sokan idegenkednek tőle*)
11. A változatosságot megnevező válaszok (*gazdag*; *színes*; *fantáziahiány; változatos*)
12. A nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok (*több nyelvváltozata van, mint a magyarnak*; *változatai vannak, ezáltal nehezebben megérthető (pl. osztrák német)*; *sok nyelvjárás*)

Kategóriák	Válaszok száma
A nyelvtannal összefüggő válaszok	123
A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok	73
A tanulhatóságot megnevező válaszok	40
A szó- és kifejezéskészletet jellemző válaszok	19
A más nyelvekkel való összehasonlítást megnevező válaszok	16
A logikussággal összefüggő válaszok	12
A hasznossággal és a használhatósággal összefüggő válaszok	10
Az írással és a helyesírással összefüggő válaszok	8
Az elterjedtséget megnevező válaszok	6
A nyelv kedveltségét mutató válaszok	5
A változatosságot megnevező válaszok	4
A nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok	3
Összesen	320

3.4. táblázat. A német nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.3. Az olasz nyelv

A harmadik leggyakrabban jellemzett nyelv az olasz volt. A 19 adatközlő 49 jellemzőt fogalmazott meg (N=66 válasz), melyeket a közös vonásaik alapján 8 csoportba soroltam (3.5. táblázat).

1. A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok (*dallamos (hangzatú); az olaszok hadarnak; hanglejtése szép; jó hallgatni; kellemes; lágy; lendületes; nagyon dallamos; pörgős/temperamentumos; ritmusos; szép hangzású; szépen csengő; trillázó; hangos; egyszerű kiejtés; beszélni élmény, élvezet; megérteni nehéz; érthető*)
2. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*kevesebb igeidő, mint az angolban; az igeragozás nehéz; nyelvtana a magyarhoz hasonlít; nyelvtana bonyolultabb; nyelvtana hasonlít a franciára; nyelvtana könnyű; nyelvtani nem, ettől nehéz; ragozni kell; sok nyelvtan*)
3. A tanulhatóságot megnevező válaszok (*könnyebben tanulható; könnyen tanulható; nehezebben tanulható; viszonylag könnyen tanulható; könnyű nyelv; közepesen nehéz*)
4. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*az angolhoz hasonló szavak (pl. latin alap); változatos; kevésbé sokszínű, mint a magyar; érzelemdús, romantikus; provokatív*)
5. A logikussággal összefüggő válaszok (*logikája egészen másfajta; összetett*)
6. Az írással összefüggő válasz (*kiejtés és írásmód majdnem teljesen egyezik*)
7. A nyelvcsaláddal és a rokonnyelvekkel összefüggő válasz (*latin nyelvcsalád tagja*)
8. A nyelvváltozatokkal összefüggő válasz (*sok nyelvváltozata, dialektusa van*)

Kategóriák	Válaszok száma
A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok	34
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	11
A tanulhatósággal összefüggő válaszok	9
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	7
A logikussággal összefüggő válaszok	2
Az írással összefüggő válasz	1
A nyelvcsaláddal és a rokonnyelvekkel összefüggő válasz	1
A nyelvváltozatokkal összefüggő válasz	1
Összesen	66

3.5. táblázat. Az olasz nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.4. A francia nyelv

A francia nyelvet 18 adatközlő jellemezte 48 jellemző megfogalmazásával (N=58). A válaszokat 7 kategóriába soroltam be (3.6. táblázat).

1. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*Bonyolult nyelvtani és helyesírási szabályok, olvasásnál is tisztában kell lennünk szabályokkal.; az egyeztetés nehéz; sok igeidő; más mondatfelépítés; a névelők megjegyzése nehéz; nyelvtana bonyolult; nyelvtana nagyon nehéz; rengeteg szabály; a tárgyak nemiségének megtanulása igen nehéz; többneműség – ez a magyar után nehézség; igeragozás; nyelvtani nemek; nehéz nyelvtan*; *kissé bonyolult*; *összetett*)
2. A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok (*beszéddallama érdekes; (nagyon) dallamos; gyönyörű; kecses; lágy; néha olyan durva; esztétikus hangzás; beszélni nehéz; hangok, pl. „h” nem tudják képezni; kiejtése könnyű az enyhe raccsolás miatt; változatos beszédtempó; nehéz kiejtés; (nagyon) szép*)
3. Tanulhatóság (*nehezen tanulható; nagyon nehéz nyelv; nehéz*)
4. Az írás és a helyesírással összefüggő válaszok (*szavak hosszúk (fele betűt ki sem ejtik), tetszik, hogy a kiejtés és az írás eltér; írása bonyolult; nehéz írni*)
5. Az elterjedtséget megnevező válasz (*nem annyira gyakori*)
6. A szó- és kifejezéskészletet jellemző válasz (*érzelemmel teli; választékos*)
7. Az érthetőséggel összefüggő válasz (*nehezen érthető*)

Kategóriák	Válaszok száma
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	22
A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok	20
A tanulhatósággal összefüggő válaszok	8
Az írás és a helyesírással összefüggő válaszok	4
A szó- és kifejezéskészletet jellemző válasz	2
Az elterjedtséget megnevező válasz	1
Az érthetőséggel összefüggő válasz	1
Összesen	58

3.6. táblázat. A francia nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.5. A spanyol nyelv

A spanyol nyelvet 16 adatközlő 32 jellemzővel jellemezte (N=47). A válaszok 5 különböző csoportba sorolhatók (3.7. táblázat).

1. A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok (*dallamos*; *gyönyörű*; *ízes*; *jó hallgatni; hangzatos*; *szép*; *ritmusos*; *temperamentumos*; *gyors tempó*; *pattogós*; *hangsúlyos; könnyű kiejtés; sajátos kiejtés; magánhangzók erőteljes kiejtése; v, b betűt ugyanúgy ejtik ki*)
2. A nyelvtani rendszert minősítő válaszok (*a nemeket megkülönbözteti; nyelvtana bonyolult; nyelvtana hasonló az angolhoz; nyelvtana nehéz; nyelvtana összetett, de nem nehéz; rendhagyó, nehéz igeragozás; van ragozásuk; összeegyeztethető könnyen*)
3. A szókészletet jellemző válaszok (*egyszerű szavak; sok szó hasonlít az angolhoz; kifejező; választékos; gazdag*)
4. A tanulhatósággal összefüggő válaszok (*könnyen tanulható; viszonylag könnyen tanulható; Nehezebb kicsit, mint az angol.*)
5. Az elterjedtséget megnevező válaszok (*interkontinentális*; *sok helyen beszélik*)

Kategóriák	Válaszok száma
A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok	31
A nyelvtani rendszert minősítő válaszok	5
A szókészletet jellemző válaszok	5
A tanulhatósággal összefüggő válaszok	4
Az elterjedtséget megnevező válaszok	2
Összesen	47

3.7. táblázat. A spanyol nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.6. A szerb nyelv

A szerb nyelvet 10 adatközlő jelölte meg, mint ismert, használt idegen nyelvet. Közülük kilencen vajdasági származásúak, az ő esetükben a szerb nyelv ismerete a többnyelvűségi helyzetből fakad, a tízedik válaszadó pedig idegen nyelvként tanulta a szerb nyelvet. A 10 adatközlő válaszában (N=23) 20 különböző jellemzőt írt, melyeket 6 kategóriába soroltam (3.8. táblázat).

1. A hangzást és kiejtést minősítő válaszok (*hangsúly fontos; hiányzik ö, ő, é, á; nincs hosszú magánhangzó; a magánhangzók torlódása miatt a szavak szinte kimondhatatlanná válnak; nagyon durva; nincs hanglejtés; hadarnak*)
2. Az írásrendszert, helyesírást jellemző válaszok (*egyszerű, mivel a kiejtett és leírt hangok meggyeznek; kiejtés és írásmód megegyezik; kiejtés elve érvényesül; nehézség a latin és cirill betűk használata; egyes szavak írása eltér a hangzástól*)
3. A szókészlettel összefüggő válaszok (*kevesebb érzelmet lehet kifejezni, de azt erősebben, mint az átlagos nyelveken; szegényesebb, mint a magyar; nem olyan választékos a szókészlete; Nem egyedi.*)
4. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*férfi és női nem között különbség rengeteg (szóvégződés különböző a beszélő nemének megfelelően); a nemekbeli ragozás nehéz; nyelvtana sokkal egyszerűbb, mint az angolé; a ragozás egy része nehezen megjegyezhető*)
5. A nyelvcsaláddal, a rokonnyelvekkel összefüggő válasz (*régebbi szláv nyelvek koppintása*)
6. A tanulhatósággal összefüggő válasz (*Könnyebb, mint bármelyik idegen nyelv (mert ilyen közegben nőttem fel).*)

Kategóriák	Válaszok száma
A hangzást és kiejtést minősítő válaszok	7
Az írásrendszert, helyesírást jellemző válaszok	5
A szókészlettel összefüggő válaszok	5
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	4
A nyelvcsaláddal, a rokonnyelvekkel összefüggő válasz	1
A tanulhatósággal összefüggő válasz	1
Összesen	23

3.8. táblázat. A szerb nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.7. A latin nyelv

A latin nyelvet 9 adatközlő jellemezte 25 különböző jellemző megfogalmazásával (N=31). Válaszaik 6 nagyobb kategóriába sorolhatóak (3.9. táblázat).

1. A nyelvtani rendszert minősítő válaszok (*minimális nyelvtan; nyelvtana bonyolult; nyelvtana logikus; nyelvtana nehéz; a ragozás nehéz; sok igeidő; szabályrendszere igen kötött (igeragok, egyeztetések a különböző esetekben); összetett*)
2. A használhatóságot megnevező válasz (*holt nyelv (sajnos); nem beszéljük; nem fejlődik; kihalt; minden nyelv alapja; örökérvényű*)
3. A szó- és kifejezéskészletet minősítő válaszok (*egy szó akár tíz vagy ellentétes (nem szinonníma) jelentéssel is bír; főleg bizonyos szakterületeken van értelme (jog, gyógyászat…); főleg szakkifejezések; sokrétű*)
4. A tanulhatósággal összefüggő válaszok (*(nehezen) tanulható; nehéz*)
5. A logikussággal összefüggő válaszok (*logikus*; *elgondolkodtató; mondatrendszere logikus*)
6. A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok (*nagyon szép hangzású; nehezen beszélhető*)

Kategóriák	Válaszok száma
A nyelvtani rendszert minősítő válaszok	10
A használhatóságot megnevező válaszok	8
A szó- és kifejezéskészletet minősítő válaszok	4
A tanulhatósággal összefüggő válaszok	4
A logikussággal összefüggő válaszok	3
A hangzással és a kiejtéssel összefüggő válaszok	2
Összesen	31

3.9. táblázat. A latin nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.8. Az orosz nyelv

Az orosz nyelvet 7 adatközlő 17 jellemző megfogalmazásával jellemezte (N=19), a jellemzők közös vonásai alapján 7 kategóriába sorolhatóak (3.10. táblázat).

1. A hangzást jellemző válaszok (*dallamos; nagyon gyors; tördelős; fullasztó; szép; szigorú*)
2. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*nyelvtana bonyolultabb, mint az angolé; nyelvtani nemek használata; bonyolultabb az angolnál*)

3. A logikusságot megnevező válasz (*érdekes; következetes*)
4. A tanulhatóságot megnevező válasz (*nehéz*)
5. Az írással összefüggő válaszok (*betűk elsajátítása nehéz; cirill betűk írásával, olvasásával nem volt gondom, pedig az tűnik a legnehezebbnek*)
6. A szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válasz (*választékos*)
7. Az elterjedtséget mutató válasz (*ritkábban beszélt nyelv*)

Kategóriák	Válaszok száma
A hangzással összefüggő válaszok	7
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	3
A logikusságot megnevező válasz	3
A tanulhatóságot megnevező válaszok	2
Az írással összefüggő válaszok	2
A szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válasz	1
Az elterjedtséget mutató válasz	1
szigorú	1
Összesen	19

3.10. táblázat. Az orosz nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.9. A román nyelv

A román nyelv jellemezésére 6 adatközlő 14 jellemzőt fogalmazott meg (N=15). A válaszokat 6 kategóriába soroltam (3.11. táblázat).

1. A nyelvtani rendszert jellemző válaszok (*az alany elhagyható, mert ragoznak; a hím- és a nőnem különbsége; egyszerű igeragozás; mindennek van nő/férfi/tárgy tulajdonsága; a nyelvtani rész könnyebb; a tegezés és a magázás külön van*)
2. A hangzást és a kiejtést jellemző válaszok (*hadarás; nehéz kiejtés; szép hangzású*)
3. A nyelvcsaláddal, a rokon nyelvekkel összefüggő válaszok (*hasonlít az olasz nyelvhez; a latin őshöz legközelebb álló nyelv*)
4. Az írást jellemző válasz (*a kiejtés és az írásmód megegyezik*)
5. A tanulhatóságot megnevező válasz (*nehezen tanulható*)
6. Az érthetőséget megnevező válasz (*könnyebb megértetés*)

Kategóriák	Válaszok száma
A nyelvtani rendszert jellemző válaszok	6
A hangzást és a kiejtést jellemző válaszok	3
A nyelvcsaláddal, a rokon nyelvekkel összefüggő válaszok	3
Az írást jellemző válasz	1
A tanulhatóságot megnevező válasz	1
Az érthetőséget megnevező válasz	1
Összesen	15

3.11. táblázat. A román nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.2.10. A japán nyelv

A japán nyelvet 5 adatközlő 16 különböző jellemző megfogalmazásával jellemezte (N=16). A válaszaik 5 kategóriába sorolhatóak (3.l2. táblázat).

1. Az írást jellemző válaszok (*„betű” = szótag; bonyolult írásjelek; az írásjelek nehezek; az írásjelek száma sok; képírása van*)
2. A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok (*dallamos; elő- és utóhangok változnak, nem igazán szabályosság szerint; hangsúly szerepe; nagy szép; legkönnyedebb*)
3. A nyelvtani rendszert minősítő válaszok (*könnyebb nyelvtan; nyelvtana hasonló az angolhoz*)
4. A tanulhatósággal összefüggő válaszok (*alázatot, figyelmet követelő; Beszélni tudok, írnom nem kell tudni.*)
5. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válasz (*szóhasználata nehéz*)

Kategóriák	Válaszok száma
A kiejtéssel és a hangzással összefüggő válaszok	6
Az írást jellemző válaszok	5
A nyelvtani rendszert minősítő válaszok	2
A tanulhatósággal összefüggő válaszok	2
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válasz	1
Összesen	16

3.l2. táblázat. A japán nyelv jellemzői a válaszok alapján

3.3. Összegzés

Az idegen nyelvek esetében az összes válasz (N=1120) 97,41%-a kerülhetett be a 15 nagyobb kategóriába (3.7. ábra). Közülük a leggyakoribb a nyelvtani rendszert jellemző, a második helyen a kiejtéssel és hangzással összefüggő válaszok szerepelnek. A harmadik leggyakoribb a tanulhatósággal összefüggő válaszok köre, a szó- és kifejezéskészletet jellemző válaszok pedig a negyedikek. Ez a négy kategória az összes válasz (N=1091) 75,09%-át jelenti.

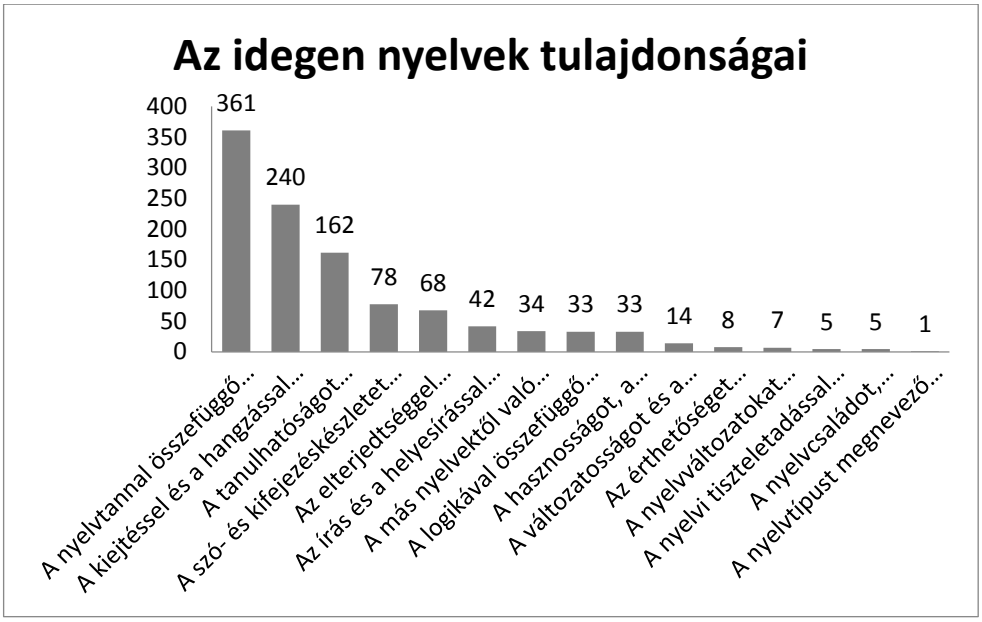

3.7. ábra. Az adatközlők által tanult és ismert idegen nyelvek jellemzői a válaszok alapján

3.3.1. A tanult és ismert idegen nyelvek jellemzői és a nyelvi mítoszok

Bauer és Trudgill (1998) szerkesztésében megjelent Language Myths hat olyan nyelvi mítoszt ismertet, amely az adatközlőim által írt jellemzők között előfordul. Az egyik leggyakoribb mítosz a válaszok között a nyelv hangzásával összefüggő mítosz. A nyelveknek ugyan vannak bizonyos fonetikai, fonológiai jellemzőik, amik a percepciót befolyásolják, de mint Giles és Niedzielski (1998) rámutatnak: az a mítosz, hogy vannak gyönyörű és csúnya nyelvek, kulturális normákon és társas konnotációkon alapszik.

Az adatközlők a jellemzők alapján egyértelműen szépnek tartanak négy nyelvet is. Ilyen az olasz nyelv (*hanglejtése szép; jó hallgatni; kellemes; lágy; dallamos (hangzatú); szép hangzású; szépen csengő; trillázó*), a spanyol (*dallamos; gyönyörű; ízes; jó hallgatni; hangzatos*). Két ritkábban jellemzett nyelv is a szép nyelvek közé került: a latin (*nagyon szép hangzású*), a román (*szép hangzású*) és a japán (*dallamos, nagyon szép, legkönnyedebb*).

A tíz jellemzett idegen nyelv közül kettő olyan van, amely inkább szép az adatközlők szerint. Ilyen az angol nyelv (*dallamos; (viszonylag) szép hangzás; jó hallgatni; jól hangzó; kellemes hangzás; ritmusos; szép; szépen beszélhető; szépen csengő*; *nem dallamos; szépnek nem mondanám, csak fontosnak; kevésbé dallamos a magyarhoz képest; nem szép*), és a

francia (*(nagyon) dallamos; gyönyörű; kecses; lágy; esztétikus hangzás; (nagyon) szép; néha olyan durva)*.

Két másik nyelvet inkább csúnyának tartanak az adatközlők. Az egyik ilyen a német nyelv, melyet a válaszok jó része csúnyának tart (*csúnya; durva; kissé durva csengésű; hangzása nem a legszebb, de szerethető; kemény, durva hangzás (a sok mássalhangzó miatt); nem dallamos; dallamtalan; nem szép; rossz hangzás; pattogós; katonás; kellemetlen/szokatlan hangzás turházó nyelv; kapkodó nyelv; kissé agresszív kiejtés; fullasztó; nyelvtörő*), és csak két olyan válasz olvasható, amely ezekkel ellentétes (*szép (sokan az ellenkezőjét gondolják); szép nyelv*). A német mellett az orosz nyelv esztétikai megítélése is kettős (*dallamos; szép; érdekes; tördelős; fullasztó; szigorú*). A szerb nyelv pedig az egyedüli, amelyik az adatközlők válaszai alapján csúnya (*nagyon durva*).

A következő mítosz szerint néhány nyelv beszédtempója gyorsabb, mint egy másik nyelvé (Roach 1998). Roach hangsúlyozza, ennek a mítosznak van alapja. Egyrészt valóban léteznek olyan nyelvek, amelyek a hangképzés miatt gyorsabbak, illetve lassabbak, másrészt vannak olyan társadalmak, ahol elfogadott a gyorsabb, illetve a lassabb beszéd. Roach rámutat arra is, hogy a beszédtempó érzékelését a beszéd stílusváltozata is befolyásol(hat)ja, ezzel a laikusok nem feltétlenül számolnak. A vizsgálatomban szereplő idegen nyelveket – a latin és a japán kivételével – az adatközlők a beszédtempóval is jellemezték. Amíg az adatközlők szerint a francia nyelv *változatos beszédtempó*val rendelkezik, addig a többi tanult, ismert idegen nyelv mind gyors(abb): angol (*gyors(abb) beszédtempó*), német (*(nagyon) gyors*), olasz (*hadarnak; lendületes; pörgős/temperamentumos*), spanyol (*ritmusos; temperamentumos; gyors tempó; pattogós*), szerb (*hadarnak*), orosz (*nagyon gyors*), román (*hadarás*).

A harmadik mítosz a nyelvek logikusságáról szól. Lodge (1998) a francia nyelv logikusságán keresztül mutatja be ezt a mítoszt. Mint rámutat, a francia nyelv logikus volta a purista nyelvtanírásra vezethető vissza. Ezt a mítoszt röviden úgy foglalja össze: ami logikus, az francia, és fordítva: ami nem logikus, az nem francia. Ezért érthető, hogy ennek a mítosznak terjedésében szerepet játszott a nemzeti tudat is. „A francia logikus nyelv" mítosz igazolására szolgál például az SVO szórend, ami persze nemcsak a francia nyelv sajátossága (többek között a németben és a latinban is megfigyelhető). Az adatközlőim által írt jellemzők között négy nyelvnél fordultak elő a logikusággal összefüggő válaszok. Két nyelvet logikusnak és kevésbé logikusnak is tartották az adatközlők: az angolt (*következetlen; könnyebb logika; kevés logika; logikája könnyen megérhető; (többnyire) logikus; néha nem logikus felépítés; átlátható*) és a németet (*nem mindig logikus; táblázatos; rendszert és rendszerezést követel meg; tudatos; konzervatív nyelv; túl ésszerű; logikátlan; logikus felépítés*). Az olaszt (*logikája egészen másfajta; összetett*), a latint (*logikus, mondatrendreszere logikus, elgondolkodtató*) és az oroszt (*következetes; érdekes*) pedig egyértelműen logikus nyelvként mutatták be.

Egy igen elterjedt nyelvi mítosz szerint néhány nyelv nehezebb, mint más nyelvek, azaz egyes nyelvek nehezebben elsajátíthatók, mint mások (Andersson 1998). Mint Andersson rámutat, nyelvészeti alapon, egy skálán nem lehet rangsorolni a nyelveket tanulhatóságuk szerint. Leszögezi: a már ismert nyelv(ek)kel való hasonlóság alapján

könnyebb, illetve az attól való eltérések alapján lehet nehéz, nehezebb egy új nyelv elsajátítása. A hasonlóságok és az eltérések észlelése, tudatosítása a beszélő nyelvi tudásával függ össze. A nyelvi tudás a nyelvtan, a szókincs és szabályok (pragmatikai és (helyes)írási szabályok is) használatának ismeretét foglalja magában. Azaz, ha egy újonnan elsajátítandó nyelv nyelvtani rendszere, szókészlete és szabályalkalmazásai hasonlók a már ismerthez, akkor könnyű, illetve könnyebb a nyelvtanulás.

Mivel a vizsgálatban szereplő idegen nyelvek jellemzői között a tanulhatóság kategória a harmadik leggyakoribb, ezért érdemes megnézni ennek a nyelvi mítosznak az előfordulását a válaszokban. Négy nyelvet az adatközlők egy része nehéznek, egy másik részük könnyűnek ítélt meg válaszában.

Az angol tanulhatósága az adatközlők nagyobb része szerint könnyű (*angol nyelvű közegben hónapok alatt elsajátítható; elsajátítása a középszintig könnyű, aztán nagyon nehéz (sok új szó); különösebb nehézség nélkül elsajátítható ; könnyebben tanulható, mint a magyar (mint idegen nyelv); megtanulható; egyszerű megtanulni; szavak könnyen tanulhatóak; (könnyen) tanulható (ha gondolkodást tudjuk); könnyen tanulható, mert rengeteg helyen találkozunk angol szavakkal; viszonylag könnyen tanulható (egy bizonyos szintig); legkönnyebben tanulható; viszonylag könnyen tanulható; szavak egy része az összes nyelvben fennmaradt; könnyebben tanulható; német után könnyebben tanulható; „ragadós”; nem (olyan) nehéz; könnyű; nem túl nehéz; könnyű, ha a szabályokkal tisztában vagyunk; könnyen megszerethető*), egy kisebb része szerint nehéz (*szótanulása bonyolult; nehezen tanulható;számomra még ez is nehéz*).

A német nyelv *elsajátítása eleinte nehéz, aztán könnyebb*; *elsajátítani könnyebb kis korban tanulva; tanulható könnyen, ha a nyelvtan „gondolkodását” megértjük nehezebben tanulható; nehezebben tanulható, mint az angol; megtanulható/elsajátítható nehezen a rengeteg szabály miatt; nehezen tanulható; szavak könnyen tanulhatók; tanulható, de nem táblázatosítható; utána könnyebb tanulni az angolt, mint fordítva; elsajátítható hónapok alatt; elsajátítása könnyű; tanulható; könnyű nyelv; nem túl nehéz; elsajátítani könnyebb kis korban tanulva; tanulható könnyen, ha a nyelvtan „gondolkodását” megértjük nem nehéz; írni és beszélni nehéz*. Az olasz elsajátíthatóságának megítélése is kettős volt (*könnyebben tanulható; könnyen tanulható; nehezebben tanulható; viszonylag könnyen tanulható; könnyű nyelv; közepesen nehéz*), mint a spanyol nyelvé is (*könnyen tanulható; viszonylag könnyen tanulható; Nehezebb kicsit, mint az angol.*). A francia (*nehezen tanulható; nagyon nehéz nyelv; nehéz*), a latin (*nehezen tanulható, nehéz*), az orosz (*nehéz*), a japán (*alázatot, figyelmet követelő*) és a román nyelvet (*nehezen tanulható*) nehezen elsajátítható nyelvnek tartják az adatközlők. A szerb nyelv a könnyebben tanulható nyelvek közé tartozik (*Könnyebb, mint bármelyik idegen nyelv (mert ilyen közegben nőttem fel)*).

Ezek a jellemzők a nyelv tanulhatóságán túl azt is mutatják, amire Andersson rámutatott: a már ismert nyelvekről meglévő nyelvi tudás befolyásolja a nyelvek tanulhatóságát. Az ehhez tartozó nyelvtani, szókészletbeli és szabályhasználati ismeretekre is volt utalás (pl. [a spanyol] *nehezebb kicsit, mint az angol.;* [az angol] *könnyű, ha a szabályokkal tisztában vagyunk;* [a német] *után[a] könnyebb tanulni az angolt, mint fordítva*).

Az ötödik nyelvi mítosz szerint bizonyos nyelvek nem elég jók (Harlow 1998). Harlow ezt a laikus nézetet több okra vezeti vissza. A „nem elég jó” minősítést a logikusság, a

hangzás és a funkció miatt is mondják a népi nyelvészek. Mivel a logikusságról és a hangzásról már korábban szóltam, ezért itt csak a funkció szempontjából nézem meg az adatokat. Mint Harlow rámutat, a funkció két jelentésben is használatos. Jelentheti azt, hogy a laikusok úgy tartják: az adott nyelvet bizonyos témák esetén nem lehet használni. Például az adott nyelven nem lehet atomfizikáról beszélni. A funkció másik jelentése a nyelv használhatóságát jelenti. Az adatközlők válaszaiban az angol és a német nyelv esetében olvasható a funkcióval kapcsolatos megállapítás. Mindkét nyelv esetében „elég jó" nyelvekről van szó. Az angol (*a világ bármely/nagy részén értik/ismert; a legnagyobb világnyelv; szinte mindenhol alapkövetelmény; fontos beszélni; fontos a munkában; hasznos; mindenhol megértik; majdnem mindenki használja; fontos; alkalmazása könnyű; a számítógépnek is ez a nyelv az alapja; nélkülözhetetlen; leghasznosabb; fontos; egyszerűsödik, ezáltal értéktelenedik sajnos; értéke*s).

Az adatközlők szerint a német is „elég jó" nyelv (*alkalmazható napi szinten; értékes (főleg itt német lakta területek mellett); használható; hasznos; külföldön hasznos; munkavállalásnál hasznos; sokan használják, alapvető; második világnyelv*). Mindössze egy olyan válasz szerepelt a német nyelvnél, amely szerint a német nem jó nyelv: *egy jó viccet nem lehet elmondani*.

A hatodik vizsgált nyelvi mítosz a (helyes)írással kapcsolatos. Carney (1998) az angol nyelv írása kapcsán élő mítoszon keresztül mutatja be, hogy a laikusok szerint vannak „katasztrofális" helyesírási rendszerek. Az adatközlőim válaszában az írás, a helyesírás hét nyelv jellemzésében fordult elő. Bár „katasztrofálisnak" egyetlen esetben sem tartották a helyesírásokat, viszont a magyar helyesírási szabályok (főként a kiejtés elvének) ismerete mint nyelvi tudás mutatkozik meg a válaszokban.

Az angol nyelv helyesírását az adatközlők nehéznek tartják, úgy látják, nincs szoros kapcsolatban a beszéddel (*a helyesírás és a beszéd nincs szoros kapcsolatban; a helyesírás miatt is nehezebb; a helyesírása nehéz, kiejtés és írásmód eltér; helyesírási szabályok könnyű; az írás és a beszéd között néha nincs logikus kapcsolat; írása nehéz; kiejtés és írásmód különbsége; másképp ejtem, mint ahogy leírom; nem hangjelölő írásmód; szinte nincs olyan szó, amit kiejtés elve szerint írnának*). A német nyelv helyesírását – egy kivétellel minden válasz nehéznek tartja (*írásban nehézkes (főnév nagybetűvel stb.); kiejtés és írásmód eltér; kiejtésben különbözik a leírtakkal; írásban egyszerű*).

A magyar nyelv írásrendszerével, helyesírási elveivel való implicit összehasonlítást mutatják az olasz (*kiejtés és írásmód majdnem teljesen egyezik*), a szerb (*egyszerű, mivel a kiejtett és leírt hangok meggyeznek; kiejtés és írásmód megegyezik; kiejtés elve érvényesül;; egyes szavak írása eltér a hangzástól*) és a román nyelv (kiejtés és írásmód egyezik) helyesírására vonatkozó jellemzők. A nem latin betűs írásrendszerrel rendelkező nyelvek esetében ezekre is utaltak az adatközlők (szerb - *nehézség a latin és cirill betűk használata*; orosz - *betűk elsajátítása nehéz; cirill betűk írásával nem volt gondom;* japán - *bonyolult írásjelek*).

Az ismertetett nyelvi mítoszok és az adatközlőim válaszai jól mutatják, hogy az újonnan megismert, tanult nyelvek esetében is a már meglévő metanyelvi tudásból indulnak ki a beszélők. A megismerés és az ítéletalkotás alapja a már ismert nyelv(ek)hez történő hasonlítás.

3.3.2. A magyar és az adatközlők által tanult, ismert idegen nyelvek jellemzői

Az adatközlők a magyar és az általuk tanult, ismert nyelveket részben hasonló válaszokkal jellemezik. Mind a magyar nyelv, mind a tanult, ismert idegen nyelvek esetében előfordulnak olyan válaszok, amelyek a kiejtés, a hangzás, a nyelvtani rendszer, a tanulhatóság, a szó- és kifejezéskészlet, a helyesírás, a nyelvváltozatok, a nyelvtípus, a nyelvcsalád, az érthetőség vagy a logikusság alapján jellemzik a nyelveket. Az azonos kategóriák mellett azonban a verseléssel és a nyelvi változással összefüggő tulajdonság csak a magyar nyelv jellemzései között olvasható. Az idegen nyelvek jellemzésében is találhatóak olyan kategóriák, amelyek a magyar nyelv esetében nem fordulnak elő: az elterjedtség, a más nyelvekkel történő összehasonlítás, az adott nyelv hasznossága, használhatósága és a nyelvi tiszteletadás. A nagyobb kategóriák mellett kiemelendő, hogy a nyelv szeretete is csak az idegen nyelvek jellemzésében jelent meg szempontként.

Ha megnézzük az egyes nagyobb kategóriák százalékos arányát a magyar és az összes idegen nyelvre adott válaszokat tekintve, akkor látható, hogy a legnagyobb eltérések a nyelvtani rendszert jellemző válaszok és a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok esetében figyelhetők meg (3.8. ábra). A nyelvtani rendszerrel összefüggő válaszok az idegen nyelvek jellemzésében sokkal gyakoribbak, mint a magyar nyelv esetében (különbség: 15,23%); míg a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok a magyar nyelv jellemzésében gyakoribbak (különbség: 20,52%). A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok tartalmukban is mutatnak eltérést. A magyar nyelvre írt tulajdonságok a magyar nyelv gazdag szókészletét, választékosságát hangsúlyozzák, míg az idegen nyelvek esetében a „szegényesebb” szókészlet, a kevésbé választékos jellemzők dominálnak. E mögött az anyanyelvi és az idegen nyelven meglévő kommunikatív kompetencia eltérése húzódhat meg.

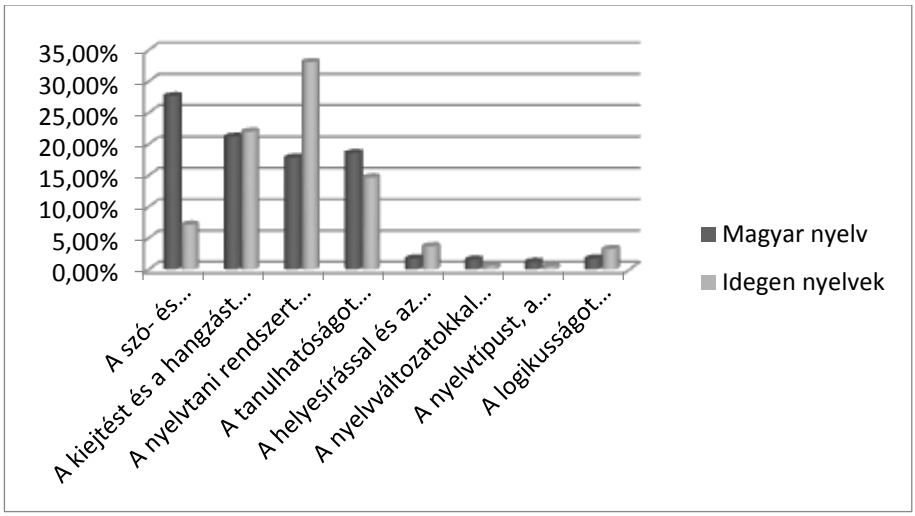

3.8. ábra. A magyar és az ismert idegen nyelvek jellemzői a válaszok alapján

A másik két leggyakoribb kategória esetében az eltérések csekélynek mondhatók: a kiejtést és a hangzást megnevező válaszoknál 0,81%, a tanulhatóságot megnevező válaszoknál 3,88% a különbség.

A tanulhatóságot megnevező válaszok a nyelveket idegen nyelvként való elsajátítás szempontjából jellemzik. Fontos megjegyezni, hogy a jellemzések hátterében különbség figyelhető meg. Míg a magyar nyelv esetében a tanulhatóság nem tapasztalati úton szerzett tudás, addig az idegen nyelvek esetében annak tekinthető.

A közös, de kisebb reflektáltságot mutató kategóriák közül kettő (a nyelvváltozatokkal és a nyelvtípussal, nyelvcsaláddal összefüggőek) a magyar nyelv jellemzéseiben fordulnak elő gyakrabban. Ez feltehetőleg azzal magyarázható, hogy az adatközlők ritkábban találkozhatnak az idegen nyelvek változatosságával, akár iskolai tananyagként, akár a nyelv használata során. A nyelvek rokonsági rendszere és tipológiája pedig tananyagként elsajátítható ismeret, ezért ennek reflektáltsága az iskolai tanítás/tanulás függvénye. A helyesírással, írásrendszerrel összefüggő és a logikusságot megnevező válaszok az idegen nyelvek jellemzésében gyakoribbak. Ez főként a jellemzett nyelvek magyartól eltérő tulajdonságaival, az erre történő reflexióval magyarázható.

4. A nyelvi jelenségekhez való viszonyulás

A kérdőív két kérdése az adatközlők nyelvi jelenségekhez való viszonyulását vizsgálta. A (3.) kérdés az adatközlőknek tetsző, a (4.) kérdés pedig a nem tetsző nyelvi jelenségek megnevezését kérte az adatközlőktől. A két kérdésre adott válaszokból arról lehetett közelebbi képet kapni, mely nyelvi jelenségeket veszik észre az adatközlők, illetve melyek azok, amelyekhez pozitív vagy negatív viszonyulással vannak.

4.1. A tetsző nyelvi jelenségek

A kérdőív (3.) kérdésére 183 adatközlő válaszolt, közülük 16 fő szerint nincs olyan nyelvi jelenség, amely tetszene nekik, 2 adatközlőnek nem tudja, melyik nyelvi jelenség tetszik neki. 162 adatközlő 122 különböző nyelvi jelenséget nevezett meg válaszában, ezek a jelenségek 12 nagyobb kategóriába sorolhatóak.

1. A területi változókat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok (*á-val, zárt a-val vagy e-vel beszél; Csíkszeredában élő magyarok hanglejtése; e betűvel való beszéd; e helyett ö (idősebb szegediek, gyakran); erdélyi magyarok: s kötőhang (!), e kérdőszócska használata; erdélyi származásúak beszéde; i betűs beszéd (Békés megye); ízes beszéd; ízes beszéd időseknél; nyelvjárási beszéd; nyelvjárások; saját területi nyelvváltozat használata; a nyelvváltozatok miatti kiejtésbeli változatok és a szavak különböző használata; ö a zárt e helyett; ö-zés; ö-zés, a mi beszédünk; s kötőszó az és helyett; tájszavak; tájszólás (furcsa és szokatlan); tájszólás (helyesen); tájszólás (vajdasági, erdélyi); tájszólások (székely, vajdasági, szeged/délalföldi); területekhez kapcsolódó sajátos szavak/kifejezése; területenként változó nyelvhasználat, mégis értjük egymást; területi sajátosság (pl. ö-zés); zárt e hang használata; Kecskemét és Szeged környéki nyelvjárás; székely nyelvjárás; palócos á/á betűvel való beszéd; debreceni nyomott t; zárt e hang használata; régies kötőszavak: osztakkó utána mi lesz? stb.*)
2. A szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válaszok (*angol jövevényszavak; hangutánzó és/vagy hangulatfestő szavak; legbonyolultabb dolgok érthető és világos módon való kifejezése; régies szavak; sok szinonima; szavak kétértelműsége; szinonimák nagy száma; szófordulatok; gazdag szókincs; terminusok idegen nyelvekből való átvétele (oxidáció, terminális, organizmus); többjelentésű szavak; konzervatívnak számító szó/kifejezés (pl. csellengtem); összetett szavak; szólások, közmondások; utalások, azaz a mögöttes értelem egyediség; ékesszólás; kifejezés többféleképpen; sokféleképpen ki tudjuk fejezni magunkat, több stílusban/ többféle szóval; sokszínű önkifejezés lehetősége; választékosság; változatosság; változatos szókincs használata*)
3. A fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok (*artikuláció; artikulált beszéd; beszéd (nagyon) lassú tempóval; közepes beszédtempó; normál beszédtempó; hanglejtés (dallam); hanglejtés (kérdő- és kijelentő mondaté); hangmagassággal való játék; hangsúlyozás és hanglejtés variálhatósága; teljes hasonulás; dallamosság;*

eszperente nyelv; szép hangzás; idegen anyanyelvűek akcentusa a magyar beszédben; magánhangzók nagy szerepe; szavak csengése; nyugodt, nem túl mély hangszín; folyamatos, gördülékeny, összefüggő beszéd; érthetőség; kedvesen, érthetően beszél)

4. A szépirodalommal és verstani fogalmakkal összefüggő válaszok (*allegória; alliteráció; hangsúlyozás (pl. verseknél); rímek; ritmusosság; szavak ritmusa, ritmikája; szavak számtalan rímelhetősége; költői szóhasználat/szóképek; szóképek és -alakzatok; hasonlatok*)
5. A nyelvhelyességgel és a nyelvtannal összefüggő válaszok (*helyes nyelvi jelenség; nák/nék; irodalmi beszéd*; *ikes igék; igeragozás; szóképzés; szóösszevonás; szóragozás; páros testrésznevek egyes számban; -ván/-vén használata; ragasztás (elkelkáposztásítottátok)*)
6. A megfogalmazással, a stílussal összefüggő válaszok (*népies/régies nyelvhasználat; régies stílus hangulat kifejeződése a mondatban.*; *körmondatok; pici humort tartalmaz a beszélgetés; megfontolt beszéd; nyomatékosítás*)
7. A magyar mint idegen nyelvvel összefüggő válaszok *(akcentussal beszélni; külföldiek magyar nyelven való tanulása*)
8. A helyesírással összefüggő válaszok (*hagyományos írásmód; j/ly megkülönböztetése*)
9. A nyelvi tiszteletadással összefüggő válaszok (*illetlen kifejezések kerülése; magázó forma; becézés*)
10. A nem-sztenderd nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok (*internetes nyelvhasználat; szleng („változatosan, fiatalosan és viccesen lehet kifejezni magunkat”)*)
11. A beszédhibákat megnevező válaszok (*dadogás – aranyos; selypítés*)
12. Egyéb válaszok (*megfelelő gesztikuláció; mondatelemzés; könnyen beszélik a nyelvet; ahogy egy gyerek kezd beszélni tanulni*)

Az egyes válaszok gyakoriságát mutató 4.1. táblázatból látható, hogy az adatközlők a területi változókkal, nyelvváltozatokkal kapcsolatban neveztek meg a leggyakrabban nyelvi jelenséget (N=92). A második leggyakoribb válasz a szó- és kifejezéskészlettel függ össze (N=47), a harmadik pedig a fonetikával, fonológiával (N=38). A szépirodalommal és verstani fogalmakkal összefüggő válasz a negyedik leggyakoribb (N=23); ezt követik a nyelvhelyességgel és nyelvtannal összefüggőek (N=15). A hatodik leggyakoribb kategória a megfogalmazással, stílussal összefüggő válaszoké (N=7); a hetedik pedig a magyar mint idegen nyelvvel összefüggőek (N=5). A további három kategória nem minden évfolyam válaszaiban fordul elő. A helyesírással összefüggő válaszok a C évfolyam; a nyelvi tiszteletadással, udvariassággal összefüggőek pedig a D évfolyam válaszaiban nem szerepelnek. A C és a D évfolyam adatközlő nem írtak a nem-sztenderd nyelvváltozatokkal összefüggő válaszokat; a beszédhibákat megnevező válaszok pedig csak az A évfolyam válaszaiban szerepelnek.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A területi változókat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok	20	20	28	24	92
A szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válaszok	15	10	8	14	47
A fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok	5	7	14	12	38
A szépirodalommal és verstani fogalmakkal összefüggő válaszok	8	4	2	9	23
A nyelvhelyességgel és a nyelvtannal összefüggő válaszok	5	4	4	2	15
A megfogalmazással és a stílussal összefüggő válaszok	1	1	1	4	7
A magyar mint idegen nyelvvel összefüggő válaszok	1	1	1	2	5
A helyesírással összefüggő válaszok	1	2	0	1	4
A nyelvi tiszteletadással, udvariassággal összefüggő válaszok	1	2	1	0	4
A nem-sztenderd nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok	1	1	0	0	2
A beszédhibákat megnevező válaszok	2	0	0	0	2
könnyen beszélik a nyelvet	0	0	0	1	1
ahogy egy gyerek kezd beszélni tanulni	0	0	0	1	1
megfelelő gesztikuláció	0	0	1	0	1
mondatelemzés	1	0	0	0	1
nincs válasz	6	8	5	4	23
nincs olyan, ami tetszene	0	0	12	4	16
irreleváns	0	0	0	3	3
nem tudja	0	0	2	0	2
Összesen	67	60	79	81	287

4.1. táblázat. A tetsző nyelvi jelenségek

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve az első helyen mind a négy évfolyamnál a területi változatokat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok szerepelnek. Az A, a B és a D évfolyamok válaszaiban a szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válaszok a második

leggyakoribb kategória, a C évfolyamában viszont a fonetikával, fonológiával összefüggő válaszoké. Míg a B és a D évfolyamok válaszaiban a teljes mintával megegyezően a harmadik leggyakoribb kategória a fonetikával, fonológiával összefüggő válaszoké, addig az A évfolyam válaszaiban a szépirodalommal, verstani fogalmakkal összefüggő kategória, a C évfolyamában pedig a szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatos válaszok szerepelnek a harmadik helyen. A nyelvhelyességgel és a nyelvtannal összefüggő válaszok gyakoriságáról elmondható, hogy a B évfolyamában ugyanolyan gyakori, mint a szépirodalommal összefüggő válaszok előfordulása, a C évfolyam válaszaiban viszont gyakoribb annál. Bár a megfogalmazással, stílussal és a magyar mint idegen nyelvvel összefüggő válaszok mind a négy évfolyam válaszaiban szerepelnek, a leginkább a D évfolyaméra jellemzőek.

4.2. A nem tetsző nyelvi jelenségek

A kérdőív (4.) kérdésére 190 adatközlő válaszolt, közülük 13 fő szerint nincs olyan nyelvi jelenség, amely ne tetszene nekik. 177 adatközlő 128 különböző nyelvi jelenséget nevezett meg válaszában, ezek a nyelvi jelenségek 11 nagyobb kategóriába sorolhatók.

1. A nyelvhelyességgel, a nyelvtannal összefüggő válaszok (*alany-állítmány helytelen egyeztetése*; *ba/ban*; *deviszont*; *ezmiatt/azmiatt*; *helytelen fogalmazás*; *helytelen nyelvhasználat*; *ikes igék iktelen ragozása*; *nak/nek helytelen használata*; *nákolás*; *nem-e*; *névelő a személynevek előtt (pl. Elmegyek a Rolandhoz.)*; *ő használata tárgyra*; *suksükölés*; *ty hang helyett cs vagy s hangot használ*; *nyelvtan rossz, helytelen használata*; *bonyolult nyelvtan*; *toldalékok helytelen használata; aztat, eztet (ragkettőzés); ragozás; mondatok elemzése, ahol a mondatok versekből vett idézetek vagy régi szavakat tartalmaznak*)
2. A fonetikai és fonológiai jegyeket megnevező válaszok (*akcentus, főleg az olyan, ami nem a helytelensége miatt zavaró, hanem a kiejtés miatt; oda nem illő mássalhangzó; mássalhangzótörvények; megnyomja az s betűt: gyorssan; monoton beszédhang; az s hang fütyülős ejtése; a szóvégek elharapása; nagyon t-sen beszél; lassú beszédtempó; a szó végére halk hangerő, érthetetlenség; halk hangerő*; *nem megfelelő artikuláció; artikulálás túlzott mértéke; artikulálatlan beszéd; túl gyors beszédtempó; gyors beszédtempó; hadarás; túlzott hangerő; hangsúlytalan beszéd; helytelen kiejtés; túl lassan beszél; nyögő ö-hang; szaggatott beszéd (szókeresés miatt)*)
3. A csúnya beszéddel összefüggő válaszok (*alpári stílus; csúnya beszéd; csúnyán beszél; durván beszél; igénytelenül beszél; káromkodás; igénytelen káromkodás (alkalomadtán igenis lehet szitkozódni)nyelvi agresszió; obszcén szavak; trágár kifejezések, más jelentésük is van (pl. meleg, dug); szitkozódás; trágár szavak használata; trágárság*)
4. A nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevező válaszok (*argó, mert társadalmilag nem elfogadott, ráadásul egyre többen használják; szleng; szleng (szupcsi, szercsi…); külföldről hozott szleng; néhány szleng, pl. spoilerezni; adom* Rövidítéseket megnevező válaszok: *rövidítések (írásban elmennek, de beszédben bosszantóak);*

rövidítések (már szóban is); rövidítések túlzott használata; értelmetlen rövidítések; rövidítések FB-n, sms-ben: sztem, nemtom, h, 5leten sincs, jóccakát; szóösszevonás rövidítés miatt)

5. A megfogalmazást, a stílust megnevező válaszok (*lenéző hangnem*; *„nyakatekert" mondatok és szavak*; *nyomatékos beszédstílus; mondanivaló túlzott körítése*; *érthetetlenség; összefüggéstelen beszéd; körmondatok (tehát, így, ugyebár ksz. használata); nem megfelelő szórend; tartalmilag befejezetlen mondatok; mondat eleje és vége más; túl sokszor csak tőmondatok*)
6. A területi változókat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok (*e-vel való beszéd; ízes beszéd; ö betűvel való beszéd; ö-zés; ő-zés; ő-ző nyelvjárás; tájszólás; a tájszólás erőltetett, természetellenes használata; Salgótarján és környékére jellemző tájszólás; szabolcsiak beszéde; l kiesése (pl. vót); lakol/laksz*)
7. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*„Csukd le a villanyt!" (abszurd); angol szó használata, amire van magyar is; angol szóátvételek (pl. computer); divatszavak (pl. konkrétan, ergó, alapon, ugyebár stb.); Ha valaki nagyon tudományosan akarja kifejezni magát, de nem tudja.; idegen nyelvekből átvett szavak használata (Pl. Kajálunk, aztán go.); igekötős igék; jövevényszavak; magyar szavak helyettesítése túlnyomó részt más nyelvekből átvett szavakkal; nem a mondatba illő szó használata; szóismétlés; terjengős kifejezések; töltelékszavak (pl. izé, meg minden); szavak, melyeknek több értelmezése is lehet; régies szavak*)
8. A helyesírással összefüggő válaszok (*egyelőre vs. egyenlőre; helyesírás (ds, ts, gysz, cc használata); helyesírási ismeretek hiánya; kiejtéstől eltérő írásmód; lesz helyett lessz (írásban); ly/j írásbeli különbsége; rövid és hosszú magánhangzók helytelen megkülönböztetése ; nehéz helyesírási szabályok; szavak, amelyek írása és kiejtése eltér (hasonulások, összeolvadás); vesszőhiba – a mondat rögtön más értelmezést kap; földrajzi nevek –i képzős alakja*)
9. A beszédhibákat megnevező válaszok (*dadogás; pöszeség; raccsolás; selypítés*)
10. A nyelvi tiszteletadással, udvariassággal összefüggő válaszok (*beszélők közötti viszony helytelen felállítása, és ebből következő megszólítások, közlések nem odaillő formája; tegezés, ha elvárják az adatközlőtől; tetszikelés, legyen szíves*)
11. A kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok (*nemzetiségek szavainak beivódása a nyelvbe; A szomszédos országból áthozott magyarosított szavak zavarnak olykor, egy vajdasági magyarral kész stand up comedy kommunikálni olykor*; *nem anyanyelvűek magyar beszéde*)

Az egyes válaszok gyakoriságát mutató 4.2. táblázatból látható, hogy az adatközlők a nyelvhelyességgel, a nyelvtannal összefüggésben neveztek meg a leggyakrabban nyelvi jelenséget (N=70). A második leggyakoribb válasz a fontetikával, fonológiával függ össze (N=55), a harmadik pedig a csúnya beszéddel összefüggő válaszoké (N=43). A nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevezőek a negyedik leggyakoribbak (N=41); az ötödik a megfogalmazást és stílust megnevező válaszok (N=28), majd a hatodik helyen a területi változókat megnevező válaszok szerepelnek (N=26). A szó- és kifejezéskészlettel, valamint a helyesírással összefüggő válaszok ugyanolyan gyakran szerepeltek a válaszok között (N=21).

A további kategóriák nem minden évfolyam válaszaiban találhatóak meg. A beszédhibát megnevező válaszok a B évfolyam válaszaiban nem jelentek meg. A nyelvi tiszteletadással, udvariassággal összefüggő válaszok csak a B és C, a kontaktusjelenségeket megnevező válaszok csak az A és D évfolyamok válaszaiban szerepeltek.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A nyelvhelyességgel, a nyelvtannal összefüggő válaszok	14	18	28	10	70
A fonetikai és fonológiai jegyeket megnevező válaszok	8	10	23	14	55
A csúnya beszéddel összefüggő válaszok	10	2	10	21	43
A nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevező válaszok	12	5	14	10	41
A megfogalmazást, a stílust megnevező válaszok	4	2	8	14	28
A területi változókat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok	4	8	4	10	26
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	5	6	3	7	21
A helyesírással összefüggő válaszok	6	8	3	4	21
A beszédhibákat megnevező válaszok	2	0	6	4	12
A nyelvi tiszteletadással, udvariassággal összefüggő válaszok	0	1	2	0	3
A kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok	1	0	0	2	3
nincs válasz	6	6	1	3	16
nincs olyan, ami ne tetszene	2	2	7	2	13
irreleváns	1	0	1	0	2
Összesen	75	68	110	101	354

4.2. táblázat. A nem tetsző nyelvi jelenségek

A válaszkategóriák évfolyamonkénti gyakoriságát tekintve jól láthatók a különbségek a teljes mintához, illetve az egyes évfolyamokhoz képest. A nyelvhelyességgel, nyelvtannal összefüggő válaszok az A, a B és a C évfolyamok válaszaiban az első helyen szerepelnek, míg a D évfolyamában a harmadik helyen. A fonetikai és fonológiai jegyeket megnevező válaszok

a B, C és D évfolyamok válaszaiban a második, az A évfolyamában csak a negyedik helyen szerepelnek. A teljes minta gyakorisági sorrendjében harmadik helyen szereplő csúnya beszéd a D évfolyam válaszaiban a leggyakoribb kategória; az A évfolyamában a harmadik, a C jelűjében a negyedik, a D évfolyamában pedig az első helyen szerepel. A nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevező válaszok az A évfolyam második leggyakoribb kategóriája; a C harmadik, a D harmadik és a B évfolyam ötödik leggyakoribb kategóriája. Amíg a megfogalmazást és stílust megnevező válaszok a D évfolyam válaszaiban fordulnak elő a leggyakrabban (a második helyen); addig a C évfolyamában az ötödik, az A évfolyamában a hetedik és a B évfolyam hatodik leggyakoribb kategóriája. A területi változatokat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok a B és a D évfolyamoknál a harmadik, a C évfolyamnál a hatodik, az A évfolyam válaszaiban a hetedik helyen fordulnak elő. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok a négy évfolyam közül a D jelű válaszaiban a leggyakoribbak, ott a negyedik helyen szerepel. Amíg az A évfolyamnál a hatodik leggyakoribb kategória, addig a B jelűjében negyedik, a C évfolyamában nyolcadik helyen szerepel. A helyesírással összefüggő válaszok a B évfolyam válaszaiban a leggyakoribbak, ahol a harmadik helyen szerepelnek. Ez a kategória az A és a D évfolyamában az ötödik, a C évfolyamában a hetedik.

4.3. A tetsző és nem tetsző nyelvi jelenségek összehasonlítása

A 4.1. ábra a tetsző és a nem tetsző nyelvi jelenségek előfordulásának átlagát mutatja, amelyből az látszik, hogy az adatközlők leginkább a területi változókkal, a fonetikai-fonológiai sajátosságokkal, a nyelvhelyességgel, illetve a szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatban fogalmaznak meg viszonyulást.

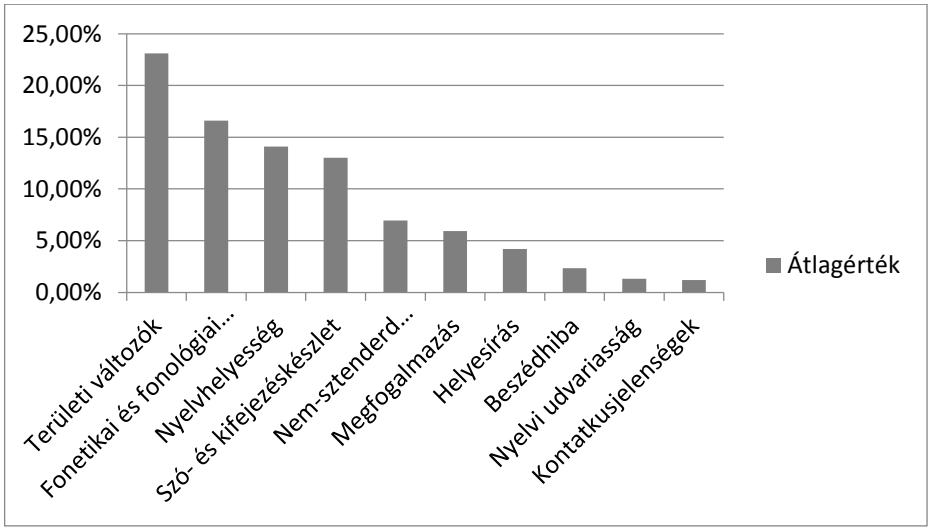

4.1. ábra. A tetsző és a nem tetsző nyelvi jelenségek előfordulásának átlaga

A 4.3. táblázat a tetsző és nem tetsző nyelvi jelenségek fentebb bemutatott kategóriáit a kérdésre adott válaszok százalékos arányában mutatja. Ebből az látszik, hogy az adatközlők a területi változók és a szó- és kifejezéskészlet körébe tartozó nyelvi jelenségekhez inkább pozitívan viszonyulnak, míg a nyelvhelyesség, a szleng, a megfogalmazás és a helyesírás körébe tartozók kevésbé tetszenek nekik. Az összes kategóriából a szépirodalommal és a „csúnya beszéddel" összefüggő jelenségekhez egyértelmű az adatközlők viszonyulása: a szépirodalmi jelenségek tetszőek, a csúnya beszédhez viszont egyértelműen negatívan viszonyulnak.

Kategóriák	Tetsző	Nem tetsző
A területi változókat, nyelvváltozatokat megnevező válaszok	37,86%	8,31%
Fonetikai és fonológiai jegyekkel összefüggő válaszok	15,64%	17,57%
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	19,34%	6,71%
A nyelvhelyességgel, a nyelvtannal összefüggő válaszok	6,17%	22,04%
A nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevező válaszok	0,82%	13,10%
A megfogalmazást, a stílust megnevező válaszok	2,88%	8,95%
A helyesírással összefüggő válaszok	1,65%	6,71%
A nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok	1,65%	0,96%
A kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok	2,06%	0,32%
A beszédhibákat megnevező válaszok	0,82%	3,83%
Káromkodás, nyelvi agresszió, csúnya beszéd		13,74%
A szépirodalommal és verstani fogalmakkal összefüggő válaszok	9,47%	

4.3. táblázat. A tetsző és a nem tetsző nyelvi jelenségek összehasonlítása

Az egyes nyelvi jelenségekhez való pozitív és negatív viszonyulás mértéke között különbség figyelhető meg. A legnagyobb eltérés a területi változókat megnevező válaszok esetében figyelhető meg (29,55%). Ezt követik a nyelvhelyességgel, a nyelvtannal összefüggő nyelvi jelenségek (15,87%). A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (12,63%) és a nem-sztenderd nyelvváltozatokat megnevező válaszok (12,28%) között közel azonos a különbség. További jelentős különbség figyelhető meg a megfogalmazást, a stílust megnevező válaszok (6,07%), a helyesírással összefüggő válaszok (5,06%) és a beszédhibákat megnevező válaszok (3,01%) tetsző és nem tetsző voltában. A fonetikai és fonológiai jegyekkel (1,93%), a kontaktusjelenségekkel (1,74%) és a nyelvi udvariassággal összefüggő jelenségekhez (0,69%) való pozitív, illetve negatív viszonyulás között már csekélyebb a különbség.

5. A „szép” és a „csúnya” magyar nyelvhasználat

A kérdőív hat nyitott kérdésével a „szép” és a „csúnya” magyar nyelvhasználatról gyűjtöttem adatokat. Arra voltam kíváncsi, hogy az adatközlők szerint hol beszélnek a legszebben és legcsúnyábban magyarul (7. és 11. kérdések). A területi kötöttségű nyelvhasználatra vonatkozó ítéletek vizsgálata a magyar nyelvészeti vizsgálatokban rendelkezik előzménnyel. A Magyar Nemzeti Szociolingvisztikai Vizsgálat országos eredményei alapján (1.5. fejezet) a fővárosban élők nyelvhasználata a legszebb. Ezért az (5.3) zárt kérdéssel annak megítélésére kértem az adatközlőket, igaz-e: a fővárosban élők szebben beszélnek magyarul, mint a vidéken élők. Az MNSZV adatközlői szerint a legcsúnyábban Nógrád megyében beszélnek.

A hazai vizsgálatok közül a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú vizsgálatban szerepelt annak megítélése: a népi nyelvészek kiket tartanak a magyarul legszebben és legcsúnyábban beszélőknek – vizsgálatomban ezekről is kérdeztem adatközlőimet (2.1 és 2.2 kérdések). A kérdőív (8. és 12.) kérdésével arról gyűjtöttem adatokat, hogy az adatközlők szerint mitől szép, illetve mitől csúnya a nyelvhasználat. Ezek a kérdések egyrészt árnyalják a területi és a nem területi kötöttségű nyelvhasználatról gyűjtött adatokat, másrészt kapcsolódnak a MNSZV Milyen a szép magyar beszéd? kérdéséhez (vö. Kontra 2003: 252–255).

5.1. Hol beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul?

A kérdőív (7.) kérdésében arra kértem az adatközlőket, jelöljék be a térképen: szerintük hol beszélnek legszebben magyarul, és jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát. A területi válaszokat feldolgozásuk után a mai magyar nyelvjárási régiók szerint csoportosítottam (Kiss 2001). Azokat a területi jelöléseket, amelyek nem illeszthetők be ebbe a felosztásba külön válaszkategóriaként kezeltem.

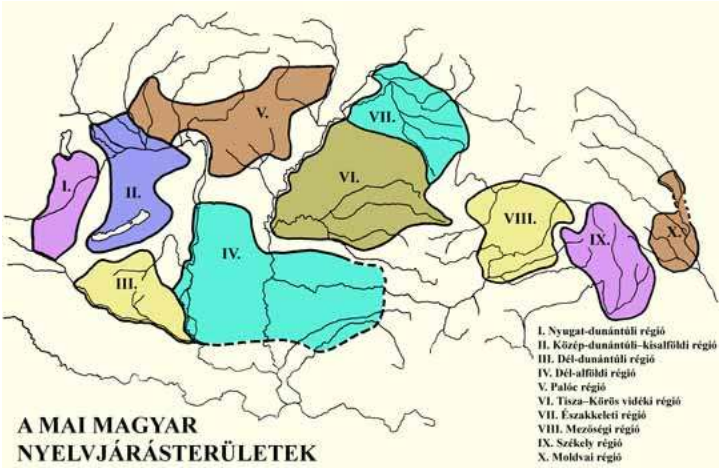

5.1. ábra. A mai magyar nyelvjárási régiók (Forrás: http://geolingua.elte.hu)

A kérdésre 168 adatközlő válaszolt (nincs válasz N=38). Tizenkét adatközlő szerint ez nem területfüggő, négyen gondolták úgy, hogy mindenhol van, aki szépen, és aki csúnyán beszél. Három adatközlő nem tudta megválaszolni a kérdésemet, két adatközlő szerint mindegyik terület nyelvhasználata szép, egy adatközlő szerint pedig kisebb falvakban beszélnek a legszebben magyarul. 132 adatközlő válaszolt a kérdésre, ők válaszukban összesen 244 területet jelöltek meg (N=244; irreleváns válasz N=1).

A négy évfolyamon gyűjtött adatok alapján a legszebb nyelvjárási terület sorrendjét az 5.1. táblázat adatsorai mutatják. A leggyakoribb válaszok alapján a legszebb magyar nyelvhasználat a dél-alföldi nyelvjárási régióhoz kötődik. A második legszebb a Tisza–Körös-vidéki, a harmadik a palóc nyelvjárási régió, illetve a negyedik helyen a főváros és Pest megye szerepel. A negyedik minden évfolyamon előforduló válasz az északkeleti nyelvjárási régiót megjelölő kategória.

Területek	**A évfolyam**	**B évfolyam**	**C évfolyam**	**D évfolyam**	**Összes válasz**
Dél-alföldi nyelvjárási régió	23	25	32	20	100
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	12	4	7	3	26
Palóc nyelvjárási régió	8	5	7	5	25
Budapest és Pest megye	6	5	3	7	21
Dél-dunántúli nyelvjárási régió	3	5	5	4	17
nem területfüggő	0	1	9	2	12
Közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió	1	4	3	2	10
Nyugat-dunántúli nyelvjárási régió	2	4	2	2	10
Erdély, Partium	5	0	1	2	8
Északkeleti nyelvjárási régió	3	1	1	1	6
mindenhol van, aki szépen, és aki csúnyán beszél	2	1	1	0	4
középső országrész	1	2	0	0	3
Magyarország és a környező területek	1	1	1	0	3
Dunántúl	0	1	0	1	2
Szolnok–Debrecen–Tokaj	1	1	0	0	2
Tiszaújváros-Szolnok között	0	0	1	1	2

mindegyik szép	0	1	1	0	2
Alföld	0	0	1	0	1
Az Alföld keleti határsávja	0	0	1	0	1
Csongrád-Gyomaendrőd közötti szakasz	0	0	1	0	1
Nyíregyháza-Gyöngyös között	0	0	1	0	1
Magyarország keleti része (Hatvan–Szolnok–Szeged)	0	0	1	0	1
Gyula	0	0	1	0	1
Szolnok–Budapest–Hatvan	0	0	0	1	1
Jászság	0	0	0	1	1
Gyula–Szolnok–Budapest tengely	0	0	0	1	1
ahol tisztán beszélik a magyart	0	1	0	0	1
kisebb falvakban, sok idős él	0	1	0	0	1
nem terület, hanem tanultság függvénye	0	1	0	0	1
nincs válasz	10	9	7	12	38
nem tudja	1	0	0	2	3
irreleváns	1	0	0	0	1
Összesen	80	73	87	67	307

5.1. táblázat. Hol beszélnek a legszebben magyarul? – a teljes minta eredményei

Ha az egyes válaszok számát az összes válaszhoz képest viszonyítva nézzük, akkor az első négy helyen szereplő terület az összes válasz 70,47%-át teszi ki.

1. dél-alföldi nyelvjárási régió (40,98%)
2. Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió (10,65%)
3. Palóc nyelvjárási régió (10,24%)
4. Budapest és Pest megye (8,60%)

Mivel a 206 adatközlőből 158 Bács-Kiskun, Békés és Csongrád megyékből érkezett, így érdemes megnézni a dél-alföldi és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó adatközlők válaszait a fenti négy terület vonatkozásában.

Mint az 5.2. táblázat adatsorai mutatják, mind a dél-alföldi, mind a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók a dél-alföldi nyelvjárást tartják a legszebbnek. Azaz a dél-alföldi nyelvjárási régióból érkező adatközlők a saját régiójukat tartják a legszebbnek, de a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók a saját régiójuk nyelvhasználatához képest is szebbnek tartják a szomszédos *ö*-ző nyelvjárást. Ugyanakkor, míg a dél-alföldiek a főváros és Pest megye nyelvváltozatát csak a negyedik legszebbnek tartják, addig a Tisza–Körös-vidékiek a második legszebbnek gondolják. A budapesti kötődésű adatközlők a dél-alföldi nyelvjárást ítélik a legszebbnek.

Az egyes területre adott válaszok száma a teljes mintában

Az adatközlők származási területe (számuk a teljes mintában)	Dél-alföldi nyelvjárási régió	Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	Budapest és Pest megye	Palóc nyelvjárási régió
Dél-alföldi nyelvjárási régió (121)	66	14	12	17
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió (37)	10	2	6	2
Budapesti adatközlők (6)	4	2	1	–

5.2. táblázat. Hol beszélnek a legszebben magyarul? – a dél-alföldi, a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból és a Budapestről származó adatközlők ítéletei

A kérdőív (7.) kérdésével arra is kértem adatközlőimet, jellemezzék az adott területet nyelvileg. A kérdésre mindössze 98 adatközlő írt jellemzőt, a többiek válasz nélkül hagyták a kérdést. A 165 különböző jellemzőt a következő nagyobb kategóriákba csoportosítottam. A teljes minta válaszai az 5.3. táblázatban olvashatók.

1. Magánhangzók előfordulásával összefüggő válaszok
   a) Ö-zés (*e hang helyett némely területen ö-t használnak; ö betűs ejtés; ő-zés jellemzi, megyek - mögyök; ő betű, ami egy érték és nem is rejtik el; ö hang; ö-ő betűvel beszélnek; ö-vel beszélnek; ö-zés; e betű ő-vel való felcserélése; szögedies beszéd; Nincs nagy különbség a városok között esetleg a szegedi ö-zés.*)
   b) E-zés (*rendes e-vel beszélnek; e betű használata; e hang használata; e-vel beszélnek; e-zés; nyitott e*)
   c) Zárt ë használata

d) Á-zás (*á hang torokban képzése; a hangot á-san ejtik; a hang helyett á-t mondanak; á-zás*)
e) Í-zés (*i-vel beszélnek; í-zés*)
f) É-zés (*é-t használnak/többször ejtik; é-zés*)

2. Egyéb fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok
   a) Kiejtés (*nyíltabb hangképzés; zárt beszéd*; *szép kiejtés*)
   b) Gyors beszédtempó
   c) Egyéb szupraszegmentális tényező (*hanglejtés; szép hangsúlyozás*)
   d) (*ly hangot e-vel, l-lel kapcsolják, pl. lyeány; rövid magánhangzók használata, ahol lehet (pl. turo); i, u, ü rövid; néhány szótag elnyújtása; t hang kettőzése (megnyomása) hosszú magánhangzó után (pl. hüttő, öblittő); kettőshangzók nincsenek; t hang erős ejtés; t-zés, több helyen megnyomják a „t”-t, elmentem – elmenttem*)
3. A normatív nyelvhasználattal összefüggő válaszok
   a) Helyességgel összefüggő válaszok (*közel áll az irodalmi nyelvtanhoz; nyelvi normához legközelebb álló; nyelvi normához legközelebb álló (egyetemi városokban több az értelmiségi ember); standard nyelv/irodalmi nyelv; szavak és kiejtés kevésbé módosítva; kiejtés és írás megközelítőleg azonos; elkopott a vidékies nyelvjárás; nincs tájszólás; megjelennek a különböző nyelvváltozatok, de sokkal inkább jellemző a tiszta magyar nyelv*, *kiejtésük megegyezik nyelvtanon tanult szabályokkal*; *általános helyes ejtés, helyesen, szépen; helyesség; nyelvhelyességi hibák is vannak; nyelvtani szabályok betartása*)
   b) Választékosságot megnevező válaszok (*változatos szóösszetétel, változatos szókincs/szóhasználat; választékosság*)
4. Hagyományok őrzése (*nyelvi hagyományok használata és tisztelete; nyelvi hagyományok őrzése; régi kor nyelvhelyességeinek megőrzése; régies beszéd*)
5. Szóhasználat (*csertre szó ismerete; sok népies szó a közbeszédben; szavak ritkább változatainak/alakjainak használata; szinonimák*; *tájnyelvi kifejezés, nem sok; régi szavak; más szóval mondják a szavakat; tájszavak hétköznapi használata; érdekes szavak*)
6. Területi változatok (*ízes beszéd; nyugati nyelvjárás; székelyes, ízes beszéd; nyelvjárások előfordulnak; vidékies beszéd*; *ott szép, mert ott nőttem fel*)
7. Megfogalmazás (*érdekes mondatszerkesztés; mondatok szép kifejezése; egyszerű beszéd; lényegre törő fogalmazás; kifinomult nyelvhasználat*)
8. Kontaktusjelenségek megléte/hiánya (*nem fonódik össze az ő nyelvváltozatuk a más nemzetiségűekével; román szavak használata; szokások átvétele, keveredése a magyarral*)
9. Szlenggel összefüggő válaszok (*kevesebb rövidülés, szlengtől mentes*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Magánhangzók előfordulásával összefüggő válaszok	24	15	22	17	78
Ö-zés	14	10	16	12	
E-zés	7	0	1	2	
Í-zés	1	2	1	1	
É-zés	2	0	2	0	
A és á hangok ejtése	0	2	1	1	
Zárt ë használata	0	1	1	1	
Egyéb fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	9	1	4	4	18
A t hangot megnyomják	2	1	0	0	
Kiejtés	1	0	1	1	
Szupraszegmentális	2	0	0	0	
Magánhangzók időtartama	1	0	1	0	
Kettőshangzók	0	0	1	0	
Beszédtempó gyors	1	0	0	0	
A t hang zárt ejtése	0	0	0	1	
Szótagok elnyújtása	1	0	0	0	
Lyeány-leány	1	0	0	0	
Érhető beszéd	0	0	1	2	
A normatív nyelvhasználattal összefüggő válaszok	8	5	10	7	30
A helyességgel összefüggő válaszok	7	5	8	5	
Választékosság	1	0	2	2	
Hagyományok őrzése	4	2	1	3	10
Szóhasználat	3	2	0	4	9
Területi változatok	2	1	4	1	8
Megfogalmazás	2	1	1	1	5
Kontaktusjelenségek	3	0	0	0	3
Szlenggel összefüggő válaszok	0	0	2	2	4
Összesen	55	27	44	39	165

5.3. táblázat. Mi jellemzi a területi kötöttségű legszebb magyar beszédet?

A fenti válaszok alapján az adatközlők a legszebbnek tartott területi nyelvváltozatok jellemzését a leggyakrabban fonetikai, fonológiai sajátosságokkal (N=96; 58,18%) és a normatív nyelvhasználattal összefüggésben (N=30; 18,18%) jellemzik.

Az egyes évfolyamok válaszainak gyakorisága alapján elmondható, hogy a fonetikai fonológiai sajátosságok és a normatív nyelvváltozat minden évfolyam esetében az első, illetve a második helyen szerepel. A harmadik, minden évfolyam esetében előforduló kategória a hagyományok őrzése, amely a B és a C évfolyam válaszaiban ritkább, mint a másik két évfolyamában. A szlenggel összefüggő válaszok csak a C és a D évfolyamok, a kontaktusjelenségek csak az A évfolyam válaszaiban fordulnak elő. A területi változatokkal összefüggő kategória a C évfolyam válaszaiban, a megfogalmazással összefüggő pedig az A évfolyamában gyakoribb, mint a többiben.

A kérdőív (11.) kérdésével arra kértem az adatközlőket, jelöljék be a térképen: szerintük hol beszélnek legcsúnyábban magyarul, és jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát. A bejelölt területeket itt is a mai magyar nyelvjárási régiók (Kiss 2001) szerint csoportosítottam (l. 5.1. ábra). Azokat a területi jelöléseket, amelyek nem illeszthetők be egyértelműen ebbe a felosztásba külön kategóriaként kezeltem.

A kérdésemre 147 adatközlő válaszolt (nincs válasz N=59). Tizenhárom adatközlő szerint nem területfüggő a csúnya nyelvhasználat, másik tizenkét adatközlő nem tudott válaszolni, és nyolc adatközlő szerint nincs olyan terület, ahol csúnyán beszélnék a magyar nyelvet. 114 adatközlő 138 terület megjelölésével válaszolt (N=138; irreleváns válasz N=1)

A teljes minta összes válasza alapján (5.4. táblázat) a legcsúnyább nyelvhasználatúnak tartott terület a palóc nyelvjárási régió (N=57), a második Budapest és Pest megye (N=26). Ugyanakkor a harmadik és a negyedik helyen szereplő északkeleti és Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió közötti különbség csupán egy jelölés. Bár az A évfolyam adatközlői nem jelölték az északkeleti nyelvjárási régiót, a B évfolyam válaszaiban ugyannyian választottak ezt a régiót, mint a Tisza–Körös-vidékit.

Terület	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Palóc nyelvjárási régió	12	16	16	13	57
Budapest és Pest megye	9	3	7	7	26
Északkeleti nyelvjárási régió	0	4	6	3	13
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	2	4	3	3	12
nyugat-dunántúli nyelvjárási régió	3	2	0	4	9
nincs ilyen terület	2	0	5	1	8
dél-alföldi nyelvjárási régió	4	0	2	1	7
nem lehet területhez kötni, egyénfüggő	1	2	4	0	7
bárhol beszélhetnek csúnyán/területtől független	3	1	1	1	6
határterület	1	1	1	0	3
Közép-dunántúli nyelvjárási régió	0	0	3	0	3
Dél-dunántúli nyelvjárási régió	0	0	1	1	2
nagyvárosok	0	0	2	0	2
falvak, vidék	0	0	2	0	2
Esztergom–Budapest–Vác	0	1	0	0	1
Gyöngyös–Tiszaújváros	0	1	0	0	1
nincs válasz	16	17	11	15	59
nem tudja megjelölni	0	3	3	6	12
irreleváns válasz	1	0	0	0	1
Összesen	54	55	67	55	231

5.4. táblázat. Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul? – a teljes minta ítéletei

A dél-alföldi és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók válaszai alapján kialakuló sorrend megegyezik azzal, ami a teljes sokaság válaszainál volt látható. Ugyanakkor a budapesti és Pest megyei adatközlők a négy terület nyelvhasználata közül a sajátjuk nyelvhasználatukat és a palóc nyelvjárást csúnyának tartják (5.5. táblázat).

Adatközlő származási területe (számuk a teljes mintában)	**Adott területre adott válaszok száma a teljes mintában**				
	Dél-alföldi nyelvjárási régió	**Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió**	**Budapest és Pest megye**	**Palóc nyelvjárási régió**	**Északkeleti nyelvjárási régió**
Dél-alföldi nyelvjárási régió (121)	3	6	15	30	10
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió (37)	3	5	6	19	3
Budapesti adatközlők (6)	–	1	3	2	–

5.5. táblázat. Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul? – a dél-alföldi, a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból és a Budapestről származó adatközlők ítéletei

A kérdőív (11.) kérdésével arra is kértem az adatközlőimet, hogy jellemezzék az adott területet nyelvileg. A kérdésre mindössze 75 válaszadótól választ kaptam, a többiek válasz nélkül hagyták a kérdést. A 120 választ közös jegyeik alapján csoportokba soroltam. Az összes választ gyakoriság szerint az 5.6. táblázat adatsorai tartalmazzák.

1) Fonetikai, fonológiai sajátosságok:
   a) a és á (*a és á hangok köznyelvitől eltérő ejtése; a hang zárt ejtése; á-val beszélnek; á-val mondanak sok szót; á-znak, zárt a hang; á betűk helyett a*)
   b) é-zés (*sok é betűvel kimondott szó*)
   c) e-zés (*e-zés („pesti e”); mekegve mondanak mindent*)
   d) ö-zés (*ö helyett e, pl. mögött – megett; ö-zés*)
   e) diftongusok használata
   f) í-zés (*i-betűvel való beszéd (kenyír például); szíp – szép; í-zés*)
   g) zárt *ë* használata
   h) intervokalikus *l* nyúlása

i) *t* hang erőteljesebb
j) magánhangzók cseréje a szavakban
k) kiejtés (*(furcsa) kiejtés; orrhang; helytelen kiejtés*)
l) gyors beszédtempó (*hadarás; gyors beszédtempó*)
m) egyéb prozódiai sajátosságok (*más hangsúly; helyes beszédtechnika hiánya; zárt beszéd*)
n) rövidítések, szóvégek elharapása (*sok rövidítés; szavak leegyszerűsítése, lerövidítése; szóvégek elnyelése/elharapása*)

2) A szóhasználatot megnevező válaszok (*megválogatják a szavakat; logikátlan szóhasználat; kicsi szókincs*; *túl sok idegen szó; jövevényszavak; külföldiektől átvett szavak; sok külföldi szó; idegen szavak*; *román szavak; más nyelvek összekeverése a magyarral; magyar és roma nyelv együtt használata*)
3) A szleng, argó használata (*szleng; argó nyelv elemei*)
4) A trágársággal, a csúnya szavakkal összefüggő válaszok (*káromkodás; minden második szó csúnya; trágár szóhasználat*)
5) A nyelvhelyesség hiányát megnevező válaszok (*helytelen nyelvhasználat; mondatalkotás helytelen, nyelvhasználat helytelen; sok-sok nyelvhelyességi hiba; nem törődnek a magyar nyelvvel; nyelvi hagyományok elhagyása*)
6) A stílust, a nyelvi udvariasságot megnevező válaszok (*flegmák; kevésbé udvarias megfogalmazás; nagyzolva beszélnek; nem a legkifinomultabb nyelvhasználat; póriasság; pökhendi, beképzelt, flegmázás*)
7) A tájnyelvet megnevező válaszok (*tájnyelv hiánya; tájszólás megléte)*
8) Az egyediséggel összefüggő válaszok (*egyediség nincs benne; rengeteg nyelvváltozat; nincs nyelvváltozat, ezért monoton és nincs benne változatosság)*
9) A palóc nyelvjárást megnevező válaszok (*palóc nyelvjárás; Palóc nyelvjárás, melyet már inkább az etnikumok használják, a nyelvjárás jellegzetességeit elcsúnyították és nem megfelelően használják.*)
10) A romák nyelve (*roma népcsoport (nem tudják helyesen használni a nyelvet és gyakran trágár szavakat használnak); roma nyelv*)
11) Egyéb válaszok (*a toldalékolás más; érthetőség; emberek sokfélesége, rétegződése miatt jelentős módosítások; Mónika show-san beszélnek; egyszerű nyelvhasználat; gyorsan változik; az új elemek egy részét csak bizonyos csoportok értik*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	8	6	18	15	47
a és á hangok használata, azok sztenderdtől való eltérése	1	3	3	3	
é-zés	0	0	1	0	
érthetőség	0	0	2	1	
e-zés	0	1	1	0	
a t-hang erőteljesebb	0	0	0	2	
ö-zés	3	0	2	0	
kiejtés	0	1	2	1	
gyors beszédtempó	1	0	1	2	
í-zés	0	0	2	1	
egyéb prozódiai sajátosságok	1	1	0	1	
az intervokalikus l nyúlása	0	0	1	0	
magánhangzók cseréje a szavakban	0	0	0	1	
diftongus használata	1	0	0	0	
a zárt ë használata	0	0	1	0	
rövidítések, szóvégek elharapása	1	0	2	3	
Szóhasználat	4	2	2	8	16
idegen szavak használata	3	1	2	4	
kontaktusjelenségek	1	0	0	2	
kicsi szókincs	0	1	0	0	
megválogatják a szavakat	0	0	0	1	
logikátlan szóhasználat	0	0	0	1	
Szleng, argó elemek használata	3	1	6	6	16
Trágárság, csúnya szavak használata	2	2	4	2	10
Helyesség hiánya	1	1	4	1	7
Stílus, nyelvi udvariasság hiánya	4	0	2	0	6
A tájnyelvet megnevező válaszok	1	0	1	4	6
Az egyediséggel összefüggő válaszok	1	2	0	0	3
Palóc nyelvjárás	0	1	1	0	2
Romák nyelve	0	1	1	0	2
Emberek sokfélesége, rétegződése miatt csúnya.	1	0	0	0	1
A toldalékolás más	1	0	0	0	1
Mónika show-san beszélnek	1	0	0	0	1
Egyszerű nyelvhasználat	0	0	1	0	1
Az új elemek egy részét csak bizonyos csoportok értik.	0	0	0	1	1
Összesen	27	16	40	37	120

5.6. táblázat. Mi jellemzi a területi kötöttségű legcsúnyább magyar beszédet?

Az egyes kategóriák gyakoriságából az látszik, hogy a legcsúnyább magyar nyelvhasználatot a válaszadók leginkább fonetikai, fonológiai sajátosságokkal (N=47; 39,17%) azonosítják. Emellett a szóhasználattal (N=16; 13,33%), a szlenggel (N=16; 13,33%), a trágár, csúnya beszéddel (N=10; 8,33%) és a nyelvhelyességgel (N=7; 7,05%) összefüggő válaszokkal jellemezték az adott területek nyelvhasználatát. Ezek a válaszok az összes válasz 80%-át jelentik.

Teljes minta öt leggyakoribb kategóriája az A és a D évfolyamok esetében ugyanazt a gyakoriságot mutatja, mint a teljes mintában. A B válaszaiban a trágársággal összefüggő válaszok ugyanolyan gyakoriak, mint a szóhasználattal összefüggők, a C évfolyamában pedig a helyességgel összefüggő válaszok gyakoriságával egyezik meg. A C évfolyam esetében a trágárság, nyelvi agresszió és a helyesség hiánya a harmadik helyen szerepel, és csak a negyedik a szóhasználattal összefüggő kategória. Ezen az öt kategórián kívül az egyes évfolyamoknál előfordulnak még kategóriák. A tájnyelvvel összefüggő válaszok az A, a C és a D évfolyamoknál, a stílussal, nyelvi udvariassággal összefüggőek az A és a C válaszaiban fordulnak elő.

A kérdőív (5.3) zárt kérdése a fővárosiak és a vidéken élők nyelvhasználatát hasonlította össze azok szépsége alapján. A kérdésre 204 adatközlő válaszolt (nincs válasz = 2). A négy évfolyamon összesen 170 adatközlő gondolta úgy, nem igaz: a fővárosiak szebben beszélnek, mint a vidéken élők. Rajtuk kívül 17 fő egyet értett az állítással, további 17 pedig nem tudta eldönteni annak helyénvalóságát.

A teljes minta válaszainak átlagát tekintve elmondható: a válaszok 83,33%-a szerint a fővárosiak nyelvhasználata nem szebb, mint a vidéken élőké; 8,33% szerint a fővárosban hallható beszéd szebb, mint a vidékieké, 8,33% nem tudja eldönteni (5.2. ábra).

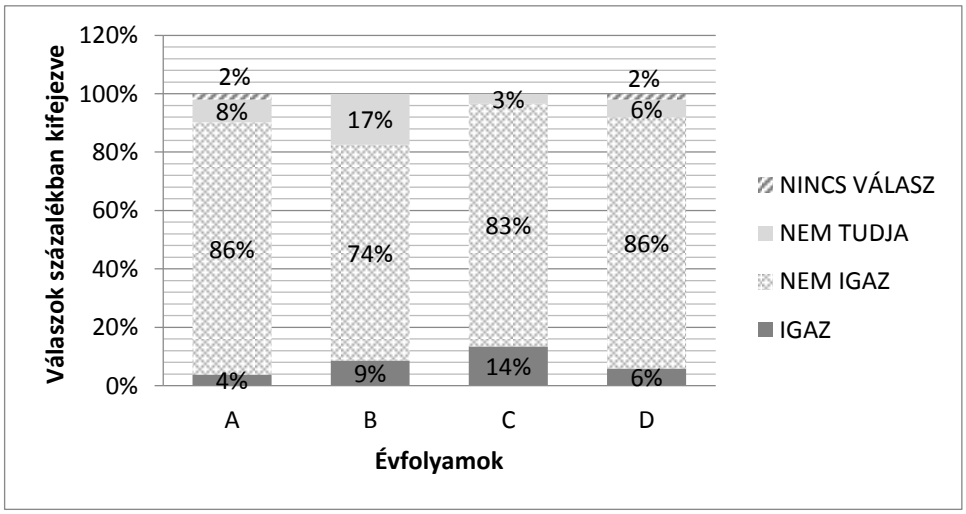

5.2. ábra. A fővárosban élők szebben beszélnek, mint a vidéken élők.

Összegzés

A területhez köthető legszebb és a legcsúnyább nyelvhasználatról gyűjtött vizsgálati eredmények összehasonlíthatók az előzményvizsgálatokkal.

Az MNSZV országos adatai alapján a fővárosban élők nyelvhasználatát tartották a legszebbnek az adatközlők. Ugyanakkor a látszólagosidő-vizsgálat eredményei a fővárosi beszéd presztízse csökkenését mutatták (Kontra 2003a: 255). Terestyéni Tamás (1987) országos vizsgálatában a megkérdezettek 43%-a szerint Budapesten, 36%-a szerint faluhelyen beszélnek szebben, 21%-a szerint pedig nincs különbség a budapesti és faluhely nyelvhasználat szépségében. Terestyéni vizsgálati eredményei a nemmel, a lakóhellyel és az iskolai végzettséggel mutattak korrelációt.

A jelen vizsgálat ezektől részben eltérő eredményeket mutat. Ugyanis a megkérdezett tanító szakos hallgatók a fővárosiak nyelvhasználatát a második legcsúnyábbnak minősítették (5.4. táblázat), és a vidéken élők nyelvhasználatát szebbnek tartják, mint a fővárosiakét (5.2. ábra). A fentebb bemutatott eredményeket a Terestyéni Tamáséval összevetve a következő látszik. Míg Terestyéni vizsgálatban a nők nagyobb arányban a fővárosi nyelvhasználatot, a férfiak a faluhelyen élők nyelvhasználatát tartották szebbnek, addig a vizsgálatomban ezzel ellentétes eredmény látható. Mindössze a nők 6,86%-a tartja szebbnek a fővárosban hallható beszédet (75,98% nem tartja igaznak az állítást. A férfiak 1,47%-a szerint igaz, 7,35%-a szerint nem igaz, hogy a fővárosban szebben beszélnének, mint vidéken.)

Terestyéni vizsgálatában a vidékiek szerint a Budapesten élők, a fővárosiak szerint a vidékiek beszélnek szebben magyarul. A vizsgálatom valamennyi fővárosi kötődésű adatközlője úgy nyilatkozott: nem igaz, hogy a fővárosban szebben beszélnének, mint vidéken.

Kontra (2003a: 245–252) az MNSZV országos eredményei mellett 76 település 499 adatközlőjének válaszát külön is ismerteti. Ezek szerint a déli nyelvjárásterületen élők ítéletei alapján a legszebben Bács-Kiskun megyében, Budapesten, Baranya megyében, a legcsúnyábban Nógrád és Szabolcs megyében, valamint Észak-Magyarországon beszélnek. A tiszai nyelvjárásterület ítéletei alapján a legszebben Békés, Szolnok és Pest megyében, a legcsúnyábban Nógrád megyében, Szegeden és Észak-Magyarországon beszélik a magyar nyelvet.

A vizsgálatom eredményei ugyan összevethetők az MNSZV nyelvjárási területenkénti ítéleteivel, de figyelembe kell venni, hogy az általam alkalmazott nyelvjárási felosztás (Kiss 2001 alapján) részben eltér az MNSZV-ben alkalmazottól. A MNSZV által déli nyelvjárásterület jórészt megfeleltethető az általam dél-alföldi nyelvjárási régiónak, a tiszai nyelvjárásterület pedig az általam Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régiónak.

Így a dél(-alföldi) nyelvjárás ítéletei hasonlóságot mutatnak mind a legszebb, mind a legcsúnyább nyelvhasználat területi azonosításánál. Az adatközlők mindkét vizsgálatban a saját nyelvjárási területükhöz (annak egy részéhez) kötik a legszebb magyar nyelvhasználatot. Arra a kérdésre: hol beszélik a legcsúnyábban a magyar nyelvet – mindkét vizsgálatban a palóc nyelvjárási régiót (Nógrád megyét) jelölték a válaszadók. A tiszai (Tisza–Körös-vidéki) nyelvjárás ítéletei részben hasonlóak a két a két vizsgálatban. Míg 1988-ban a tiszai nyelvjárásterületen élő adatközlők Békés megyével azonosították a legszebb magyar nyelvhasználatot, addig a vizsgálatomban a dél-alföldi nyelvjárási régióhoz kötik azt. A

legcsúnyább nyelvhasználatot viszont mindkét vizsgálatban a palóc nyelvjárási régióval (az MNSZV-ben Nógrád megyével) azonosítják az adatközlők.

A területi kötöttségű szép és csúnya nyelvváltozat jellemzésében öt közös kategória szerepelt (5.7. táblázat). Az átlagértékek alapján elmondható, hogy a területi nyelvváltozatok megítélésében a fonetikai, fonológiai sajátosságok (átlag 48,68%) a leggyakoribbak. Ezt követik a szóhasználattal (átlag 9,39%), a szlenggel (átlag 7,88%) összefüggő tulajdonságok és a területi változatok megjelenése (átlag 5,76%). A legkevésbé kontaktusjelenségek előfordulása (átlag 1,75%) befolyásolja a területi változatok megítélését.

A normatív nyelvváltozatnak való megfelelés (18,18%), a hagyományok őrzése (6,06%) és a mondanivaló megfogalmazása (3,03%) széppé, a trágár nyelvhasználat (8,33%) és nyelvi udvariasság hiánya (5,00%) csúnyává teszi a nyelvhasználatot.

Kategóriák	legszebben jellemzők	legcsúnyábban jellemzők	Átlagérték százalékban
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	58,18%	39,17%	48,68%
Szóhasználat	5,45%	13,33%	9,39%
Területi változatok	4,85%	6,67%	7,88%
Szlenggel összefüggő válaszok	2,42%	13,33%	5,76%
Kontaktusjelenségek	1,82%	1,67%	1,75%
A normatív nyelvváltozattal összefüggő válaszok	18,18%	–	–
Hagyományok őrzése	6,06%	–	–
Megfogalmazás	3,03%	–	–
Trágárság, csúnya szavak használata	–	8,33%	–
Stílus, nyelvi udvariasság hiánya	–	5,00%	–

5.7. táblázat. A területi kötöttségű szép és csúnya nyelvhasználat jellemzői

A vizsgálatom eredményei a szép és a csúnya nyelvhasználat vonatkozásában rokoníthatók Imre Samu (1963) tanulmányában megfogalmazottakkal. Imre az adatközlőinek véleményét általánosítva azt írta: a „szép beszéd” fogalma elsődlegesen – de nem kizárólagosan a kiejtéssel függ össze, és annak ideális normája az írott nyelvvel azonosítható. A vizsgálatom eredményei alapján elmondhatom, hogy a megkérdezett tanítójelöltek is elsősorban a fonetikai, fonológiai sajátosságok alapján ítélik meg a nyelvváltozatok szépségét.

Arra a kérdésre, hogy mitől csúnya egy nyelvváltozat Imre Samu adatközlői kizárólag fonetikai, fonológiai sajátosságokat fogalmaztak meg, amelyek a sztenderdtől való eltérést mutatják. Ezek között volt az í-zés, labiális ā és illabiális ȧ, egyes záródó diftongusok, a *gy*-zést, *ty*-zést és *l*-ezés. A megkérdezett tanítójelöltek nem kizárólagosan hangtani sajátossággal jellemzik a csúnya nyelvváltozatot, hanem közel ugyanilyen gyakran a helyességnek (a sztenderdnek) való megfeleléssel összefüggésben.

A nyelvatlasz adatközlői a saját területi változatokkal szemben mégha kritikával is élnek, erősen elnézőek – írja Imre (1963: 279) A jelen vizsgálat dél-alföldi nyelvjárási régiójából származó adatközlői a saját területük nyelvhasználatát a legszebbnek, a Tisza–Körös-vidéki régióból származók pedig a harmadik legszebbnek tartják a saját nyelvjárásukat.

5.2. Kik beszélnek a legszebben, illetve a legcsúnyábban magyarul?

A kérdőív (2.1) nyitott kérdésével arra kértem a válaszadókat, nevezzék meg: szerintük kik beszélnek a legszebben magyarul. A 206 adatközlőből százhatvannyolcan adtak értékelhető választ, összesen kétszázötvennyolcat. (Tizenhat adatközlő úgy ítélte meg, hogy nem tud a kérdésre válaszolni, másik tizenhat adatközlő válasz nélkül hagyta a kérdést, öten pedig nem a kérdésre válaszoltak. Az egyes évfolyamok válaszainak gyakoriságát az 5.8. táblázat mutatja.) Ezeket a válaszokat az alábbi 16 kategóriába soroltam közös tulajdonságaik alapján. Az egyes kategóriák után zárójelben a konkrét válaszok szerepelnek.

1) Értelmiségiek (*bírók, bölcsészek, értelmiségiek, írók (régiek), költők (régiek), mai költők (köztük, akik Slam Poetry stílusát űzik), médiában szereplők, nyelvészek, nyelvművelők, politikusok, színészek, mivel tanulják, hogyan kell beszélni, szóvivők/szónokok, ügyvédek, előadók, nyelvvel foglalkozók, orvosok)*
2) A nyelv(helyesség)i szabályok betartói (*akik betartják a nyelvben használt, igen fontos logikai szabályokat; akik helyesen beszélnek; akik helyesen hangsúlyoznak, kifejezően beszélnek; akik helyesen, a nyelvtannak megfelelően beszélnek, akcentus, tájszólás nélkül; akik legjobban/legszabályosabban elsajátítják a beszédet; akik nyelvtanilag és a szó kiejtését is tekintve helyesen beszélnek; akik választékos beszédűek és helyesen használják a nyelvtant is; akik kisiskolás koruk óta tanulják a helyes beszédet*; *akik mindig e betűvel beszélnek; akik az irodalmi nyelvváltozatot beszélik; akik úgy ejtik a szavakat, ahogyan azt leírjuk, tehát pl. nem ö-zik vagy á-zik*; *akik nagy szókinccsel rendelkeznek; akik választékosan megfelelő szókinccsel rendelkeznek; akik változatos szavakat használnak*)
3) Olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők
   a) Az olvasottsággal jellemezett beszélők (*(leg)olvasott(abb)ak, szépirodalom-kedvelők; akik nemcsak tanulmányaik, munkájuk során, hanem a hétköznapokban is foglalkoznak a nyelvvel (szépirodalom olvasása stb.)*)
   b) Az iskolázottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők (*műveltek; iskolázott, értelmi réteg; tanult/képzett emberek; intelligensek; felső társadalmi réteg*)
4) A nem-sztenderd (területi) változatok beszélői (*akik az e hang helyett az ö hangot használják; akik beszédjében nem feltűnő a tájszólás; akik őrzik a területük nyelvi hagyományait/akiknek hagyományőrző a beszéde, vagyis nyelvjárásban beszél; dél-alföldi nyelvjárást beszélők; nyelvjárási beszélők/akik megőrizték nyelvjárásukat; palócok; székelyek; szögedies beszédűek; tájszólással beszélők*)

5) Idősek (*falusi idősek, nagyszülők, öregek; idősek; szülők; tanyasi idősek; 70-80 éves értelmiségiek, akik még öltönyben jártak szórakozni*).
6) Pedagógusok (*magyar tanárok, magyartanárok, pedagógusok, tanárok és/vagy tanítók, akik (a közoktatásban) tanítanak, akik humán tárgyakat tanítanak, óvópedagógusok*)
7) A kiejtéssel jellemzett beszélők (*akik artikulálnak; akik énekelnek; akik jól artikulálva, megfelelő hangsúllyal beszélnek; akik nem beszédhibásak*)
8) A nyelv tanulásával, művelésével összefüggő válaszok (*aki kellő időt fordít a nyelv elsajátítására vagy a nyelvvel való mély foglalkozásra; akik megfelelő szocializált háttérrel rendelkeznek, és már gyerekként elsajátították a szép beszédet, illetve mit szabad és mit nem mondani; akik szeretik a nyelvet, szívükön viselik azt; akik régóta tanulják a nyelvet; akik nemcsak értik, hanem minden nap művelik is a magyar nyelvet; intelligensek)*
9) Magyarországi magyar beszélők (*akik itt születtek, akik magyarnak születtek és értékelik is a nyelvet; akik magyarul beszélnek; akik magyar anyanyelvűek, és ismerik a lehető legtöbb változatát egy szónak; magyarként születettek, és nem éltek huzamosabb ideig külföldön; Magyarországon élő magyarok*)
10) Vidéken, illetve kis településen élők
11) Fiatalok (*15-25 év közöttiek; fiatalok (néhány, sajnos egyre kevesebb); kisgyerekek)*
12) Határon túli magyarok *(határon túli magyarság (pl. erdélyiek), vajdaságiak)*
13) Mindenki/bárki (*minden ember, aki egy olyan személlyel beszél, akit szeret; mindenki, akinek magyar az anyanyelve; bárki*)
14) Külföldiek (*azok a külföldiek, akik folyékonyan beszélik a magyart; külföldiek*)
15) A határ mentén élők *(határmentiek)*
16) Vagyoni helyzettel jellemzett beszélők (*módosak (egy része)*)

A négy évfolyamon gyűjtött összes értékelhető válasz (N=257) két nagyobb típusba sorolható. Az egyik választípus (N=171) beszélőket, beszélőközösségeket nevezett meg: fiatalok, idősek, pedagógusok, értelmiségiek, határon túli magyarok, vidéken, illetve kis településen élők, magyarországi magyar beszélők, olvasottsággal jellemzett beszélők, tanult és művelt beszélők, jómódúak, mindenki, külföldiek, a nyelvet tanulók és művelők. A másik típus (N=86) pedig nyelvi jelenségekkel jellemezte a beszélőket: a kiejtéssel azonosított beszélők, a nyelv(helyesség)i szabályokat betartók és a nem-sztenderd változat beszélői.

Kategória	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Értelmiségiek	3	9	20	17	49
A nyelv(helyesség)i szabályok betartói	11	9	13	15	48
Olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők	6	7	16	11	40
Olvasott beszélők	2	2	4	4	
Iskolázottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők	4	5	12	7	
A nem-sztenderd (területi) változatok beszélői	17	1	7	5	30
Idősek	8	11	4	4	27
Pedagógusok	1	5	9	10	25
A kiejtéssel jellemzett beszélők	2	1	4	1	8
A nyelv tanulásával, művelésével összefüggő válaszok	1	0	1	5	7
Magyarországi magyar beszélők	2	2	2	0	6
Vidéken, illetve kis településen élők	1	2	0	1	4
Fiatalok	1	0	2	0	3
Határon túliak	1	1	1	0	3
Mindenki/bárki	1	1	1	0	3
Külföldiek	0	0	0	2	2
Határmentén élők	1	0	0	0	1
Vagyoni helyzettel jellemzett beszélők	0	0	0	1	1
nem tudja	5	10	0	1	16
nincs válasz	1	1	13	1	16
irreleváns	1	0	3	1	5
Összesen	69	67	112	86	294

5.8. táblázat. A legszebb magyart beszélők

A teljes minta hat leggyakoribb válaszkategóriája alapján magyarul a legszebben a értelmiségiek, a nyelv(helyesség)i szabályok betartói, az olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők, a nem-sztenderd (területi) változat beszélői, az idősek és a pedagógusok beszélnek. Az egyes évfolyamok válaszait tekintve ettől részben eltérő sorrend látható. Az A évfolyam adatközlői szerint a nem-sztenderd változatok beszélői beszélnek a legszebben

magyarul. Őket követik azok, akik betartják a nyelv(helyesség)i szabályokat. A harmadik leggyakoribb válasz szerint az idősek beszélik a legszebben a magyar nyelvet. A negyedik és az ötödik leggyakoribb kategória a tanultsággal jellemezte a beszélőket (értelmiségiek, olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélők), a hatodik helyen a kiejtéssel jellemzett, a hetediken pedig a magyarországi magyar beszélők szerepelnek. A B évfolyam válaszainak gyakorisága szerint az idősek beszélnek a legszebben magyarul. Ennél az évfolyamnál az értelmiségiek és a nyelvhelyességi szabályokat betartó beszélők szerepelnek a második helyen. Ezt követik az olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélőket és pedagógusokat megnevező válaszok. Az ötödik helyen a magyarországi magyar beszélők, valamint a vidéken, illetve kis településen élő beszélők szerepelnek. A C évfolyam adatközlői szerint az értelmiségiek beszélik a legszebben a magyar nyelvet. A válaszaikban a második leggyakoribb kategória olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélőket, a harmadik pedig a nyelv(helyesség)i szabályok betartó beszélőket nevezete meg. A pedagógusokat megnevező kategória a negyedik, a nem-sztenderd változat beszélőit megnevező pedig az ötödik leggyakoribb a C évfolyam válaszaiban. A hatodik helyen az időseket és a kiejtéssel jellemzett beszélőket nevezték meg. A hetedik leggyakoribb kategória pedig a magyarországi magyar beszélőkkel azonosította legszebb magyar nyelvhasználatot. A D évfolyam adatközlői szerint is az értelmiségiek beszélnek a legszebben. A második leggyakoribb válasz a nyelvhelyességi szabályok követőit nevezte meg, a harmadik az olvasottsággal, tanultsággal jellemzett beszélőket. A pedagógusokat megnevező válaszok igen gyakoriak (4. helyen szerepel). A nem-sztenderd változatok beszélői és a nyelv tanulásával, művelésével azonosított beszélők egyaránt az ötödik helyen szerepelnek. A D évfolyam válaszaiban csak a hatodik helyen szerepelnek az idősek.

Nemcsak arra kértem az adatközlőimet, hogy nevezzék meg, kik beszélnek magyarul legszebben, hanem arra is, hogy jellemezzék a szépen beszélők nyelvhasználatát. A kérdésre 160 adatközlő válaszolt összesen 367 választ megfogalmazva. Ezeket a válaszokat 9 csoportba soroltam.

1) Fonetikai, fonológiai sajátosságok (*artikuláció helyes, artikuláció megfelelő/artikulálva, artikuláció szép, beszédtempó kellemes/normális, dallamos, dallamosság, különleges, folyamatos beszéd, hanglejtés (egyedi/ különleges), hanglejtésük, hangszínük különösebb a magyarországi magyarokhoz képest, hangsúlyozás (helyes/szép), helyes ejtés, helyes/szép kiejtés, magánhangzók helyes kerekítése, mélyen beszélnek, nem hadarva, hanem ízesen ejti a szavakat, nem orrhangon beszél, normál hangnem, szóvégi hang ejtése, jó hallgatni/kellemes hangzás, megfelelő hangerő, megfelelő szünettartás, megfelelő hangszín, tiszta beszéd; lassan/lassú beszédtempó, ejtésük nagyon könnyed, hangok képzése szép; érthető*)
2) Szóhasználat (*idegen szavak kerülése, jövevényszavak átvételének hiánya, pongyola kifejezések mellőzése, kifejezésmódjuk összeszedettebb/jobb, szavak más nyelvből nincsenek, szavak bonyolultabbak, szavak gyönyörű magyarsággal formálva, egyedi szókincs, szakszavak használata, szép hangzású magyar szavak, melyeket a szülőktől*

tanulják meg először, metafórikus kifejezéseik szépek; választékos (beszéd)/választékosság, változatos(an)), szóhasználat szituációnak megfelelően, szinonimák, szójárás; szóismétlés kerülése, szókincs sokszínűsége, gazdagsága/szókészlet nagyobb; *nyelvi eszköztáruk gazdag*)

3) Megfogalmazás (*szabatosabb megfogalmazás; szép megfogalmazás; választékos megfogalmazás; világos, egyértelmű megfogalmazás; megfontoltan*; *szépen megfogalmazott mondatok; összetett mondatok használata, kerek, egész mondatok; mondataik összefüggőek; tagolt; értelmes; határozottság; összeszedettség; beszédpartnerhez igazítják a beszédüket (pl. életkor);* logikus gondolatok)
4) Helyesség (*helyes beszéd/helyesség; nyelv(tan)i szabályok betartása; helyes nyelvtan; helyes ragozás; helyes igeidő-használat*; magyaros)
5) Régies szavak, stílus (*hagyományos, régies szavak helyes, érthető használata, régi múltat idézi, régi szavak, régies nyelvhasználat, régies stílus, szóhasználatában olyan elemek, melyeket ma már nem használunk*)
6) Területi nyelvváltozatok (*hangokat szépen ejtik ki a hangokat (különösen a-á), ízes beszéd, ö-zés, tájszólás nélküli beszéd; régi magyar tájszólás őrzése; több íze van a beszédjükben, sokkal nagyobb az egyes szavak tekintélye az ő szájukból hallva, mint más dialektusoknál; tájszólás; standard nyelv vagy köznyelv és adott tájegység dialektusával kiegészítve beszél*)
7) A nyelvi agresszióval összefüggő válaszok (*csúnya szavak kerülése; nem használnak sok csúnya szót, mint a fiatalok, káromkodás nélkül, nem illő szavak kerülése*; *pejoratív szavak kerülése*)
8) A szlenggel összefüggő válaszok (*a szleng kerülése; kifejezésmódjukra nem hat a mai kissé lehíguló nyelvváltozat; rövidítések kerülése*)
9) Egyéb (*egyedi; megszokottól eltérő; beszédjükre jellemező a kommunikáció másodlagos funkciója; két/több nyelv keveredése; rímek használata; lenyűgöző rímek*)

Az évfolyamonkénti és a teljes minta összesített eredményei az 5.9. táblázatban találhatók. A táblázat jól mutatja, hogy a legszebben beszélő magyar nyelvhasználók beszédjét leginkább a fonetikai, fonológiai sajátosságok és szóhasználat alapján jellemzik a megkérdezett adatközlők.

A teljes mintával megegyező módon, a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal az A, a C és a D évfolyamok jellemezték a leggyakrabban a magyarul legszebben beszélők nyelvhasználatát, a B évfolyamnál a szóhasználattal történő jellemzés volt a leggyakoribb. Az A, B és C évfolyamok válaszaiban a harmadik leggyakoribb válasz a megfogalmazásokkal kapcsolatos, mint a teljes mintában, de D évfolyamában ez csak a negyedik helyen szerepel. A teljes mintához képest további három kategória gyakoriságában különbség figyelhető meg. Az A és C évfolyam a területi változókat gyakrabban írták, mint a B és D évfolyam. A B évfolyam válaszaiban a nyelvi agresszióval összefüggő válaszok gyakoribbak, mint a másik három évfolyamában. A szlenggel összefüggő válaszok pedig gyakoribbak a D évfolyam válaszaiban, mint a B és C évfolyamában, míg az A évfolyam válaszaiban nem is fordul elő.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	28	16	38	51	133
Szóhasználat	18	26	32	37	113
Megfogalmazás	7	9	13	7	36
Helyesség	4	1	9	9	23
Régies szavak, stílus	6	7	4	1	18
Területi nyelvváltozatok	5	2	5	2	14
Nyelvi agresszió	1	9	3	1	14
Szleng	0	2	1	5	8
Egyedi	0	1	1	0	2
Megszokottól eltérő	2	0	0	0	2
Beszédjükre jellemző a kommunikáció másodlagos funkciója	0	0	1	0	1
Két/több nyelv keverése	1	0	0	0	1
Rímek használata	0	1	0	0	1
Lenyűgöző rímek	1	0	0	0	1
nincs válasz	1	10	12	2	25
Összesen	74	84	119	115	392

5.9. táblázat. A magyarul legszebben beszélők nyelvhasználatának jellemzői

A kérdőív (2.2) kérdésével arra kértem adatközlőimet, hogy nevezzék meg: szerintük kik beszélnek a legcsúnyábban. A kérdésre 140 adatközlő összesen 186 választ írt, melyeket közös vonásaik alapján 15 kategóriába soroltam.

1) Fiatalok (*néhány fiatal, fiatalok; kamaszok, mai generáció; saját és következő generáció; tizenévesek; 15-25 év közöttiek; neveletlen gyerekek; középiskolások, alulképzett fiatalok; fiatalok egy nagy csoportja*)
2) Alacsony iskolázottsággal, műveltséggel rendelkezők (*akik nem részesültek megfelelő tanításban; analfabéták; iskolázatlanok, akiknek a felmenői is azok; iskolázatlanok; tanulatlanok; diákok; akiknek olyan szociális helyzetük van, ahol nincs igény a szép beszédre; szegényebb, műveletlenebb rétegből származók; akiknek rossz társadalmi hátterük van; nem kifinomult emberek; olvasatlanok*)
3) Fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (*akik raccsolnak, beszédhibásak/akiknek beszédhibájuk van*; *akik hadarnak; akik elhagyják a szavakat/szavak végét; akik nem artikulálnak)*
4) A sztenderd nyelvváltozathoz képest jellemzett beszélők
   a) A szóhasználattal összefüggő válaszok (*akiknek kicsi a szókincsük; akik külföldi szavakat kevernek a mondataikba*; *akik nem beszélnek választékosan*)

b) A nyelvhelyesség hiányával összefüggő válaszok (*akik helytelenül beszélnek; akik nem tanultak meg helyesen toldalékolni, ragozni; akik nyelvhasználati hibát ejtenek (pl. nákolás; ban/ba, deviszont, ezmiatt); akik nyelvtanilag (nagyon) helytelenül beszélnek*; *akiknek nem érdekük, hogy szépen vagy helyesen beszéljenek; akiknek nem is fontos, hogy magyarul beszéljenek; akik elhanyagolják a beszéd gyakorlását)*

5) Trágársággal jellemzett beszélők (*akik káromkodnak; akik trágár szavakat használnak; trágárságokat beszélnek; igénytelen kifejezéseket használó; akik olyan műsorokat néznek, amiben sok a trágár kifejezés*)
6) Romák (*cigányság (nagyobb része); etnikumok; kisebbség; romák; roma-magyar nyelvet beszélők*)
7) Idegen anyanyelvűek (*akik második nyelvként sajátították el [ti. a magyart]; idegen anyanyelvűek, nem anyanyelvi beszélők; két-/többnyelvűek; nem magyar születésűek; méhkeréki románok*
8) A „pesti nyelv" beszélői (*rabok; rapperek; szurkolók; trógerek; bűnözők; akik nagyvárosban élnek; idősek)*
9) Szlenget használók (*akik a szlenget beszélik, akik szleng kifejezéseket használnak*)
10) Vidéken, falun élők (*falusiak; hátrányos helyzetű falvakban élők; elzártan élő vidékiek*; *akik ö-vel beszélnek; tájszólással beszélők*)
11) Idegen nyelvi környezetben élőek (*Romániában élő magyarok; idegen nyelvű környezetben élők*)

10) *Idősek*
11) *Észak-Magyarországon élők*
12) *Akik nagyvárosban élnek*
13) Rövidítéseket használók (*akik szóban is használják az internetes nyelv szavait (sztem, stb.)*)

14) A hanyagsággal azonosított beszélők (*hanyagok; akik saját magukat is elhanyagolják*)

15) Egyéb válasz *(politikusok)*

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Fiatalok	8	15	8	7	38
Alacsony iskolázottsággal, műveltséggel rendelkezők	10	6	11	10	37
Fonetikai, fonológiai sajátosságokkal azonosított beszélők	6	5	4	14	29
Akik elhagyják a szavakat/szavak végét	3	1	0	3	
Akik hadarnak	2	2	0	4	
Akik nem artikulálnak	0	0	0	5	
Beszédhibával beszélők	1	2	4	2	
A sztenderd nyelvváltozathoz képest jellemzett beszélők	5	5	2	9	21
Trágár nyelvhasználattal összefüggő válasz	1	2	0	15	18
Romák	7	2	1	1	11
Idegen anyanyelvűek	5	3	0	0	8
A "pesti nyelvet" beszélők	1	3	0	1	5
Bűnözők	0	1	0	0	
Rabok	0	1	0	0	
Rapperek	1	0	0	0	
Szurkolók	0	0	0	1	
Trógerek	0	1	0	0	
Szlenget használók	1	1	0	2	4
Vidéken, falun élők	0	2	0	1	3
Területi nyelvváltozatot beszélők	1	0	1	1	3
Idegen nyelvi környezetben élők	0	0	1	1	2
Idősek	0	0	1	1	2
Rövidítéseket használók	0	0	0	1	1
Akik nagyvárosban élnek	0	0	0	1	1
Észak-Magyarországon élők	0	1	0	0	1
A hanyagsággal azonosított beszélők	0	0	1	0	1
Politikusok	0	0	1	0	1
nem tud/nem nevez meg konkrét beszélőt	13	11	30	0	54
nincs válasz	2	1	1	1	5
irreleváns válasz	1	0	0	1	2
Összesen	61	57	62	67	247

5.10. táblázat. Magyarul a legcsúnyábban beszélők

A kérdést öten válasz nélkül hagyták, és két irreleváns válasz volt. Ötvennégy adatközlő azt írta válaszában, hogy nem tudja megítélni, kik beszélnek a legcsúnyábban magyarul. A 140 adatközlő által írt 186 válasz csoportjai ismét két nagyobb típusba sorolhatók. A válaszok egyik típusa különböző beszélőket, beszélői csoportokat nevezett (N=100), a másik pedig nyelvi jegyekkel azonosította a beszélőket (N=86).

A négy évfolyam válaszai alapján magyarul a legcsúnyábban a fiatalok beszélnek, őket követik az alacsony iskolázottsággal, műveltséggel rendelkező beszélők. A harmadik leggyakoribb válasz fonetikai, fonológiai sajátosságokkal, a negyedik pedig a sztenderd nyelvváltozathoz képest jellemzett beszélőké. A trágár nyelvhasználattal összefüggő válaszok az ötödik helyen szerepelnek, a romákat megnevező válaszok pedig az hatodik helyen. A további kategóriákba tartozó válaszok nem fordulnak elő minden évfolyam esetében (5.10. táblázat).

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve elmondható, hogy a teljes mintában látható négy leggyakoribb válasz az évfolyamoknál is az első négy hely valamelyikén szerepel. A B évfolyam esetében a sorrend megegyezik a teljes mintában láthatóval. Az A és a C évfolyam adatközlői szerint az alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők, a D évfolyam adatközlői szerint a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal jellemezhető beszélők beszélnek a legcsúnyábban magyarul. A romák nyelvhasználatát az A jelű, a sztenderd változattal történő azonosítás a D évfolyam válaszaiban a leggyakoribb a négy évfolyam válaszai között.

A kérdőív (2.2) kérdésével arra is kértem az adatközlőket, jellemezzék a magyarul legcsúnyábban beszélők nyelvhasználatát. A négy évfolyamon összesen 163 adatközlő 372 választ írt, melyeket következő kategóriákba soroltam.

1) A fonetikával és fonológiával összefüggő válaszok
a) A beszédtempót megnevező válaszok (*kellemetlen beszédtempó; darabosan; szaggatott beszéd; hadarás)*
b) A kiejtéssel összefüggő válaszok (*helytelen kiejtés; nem szép kiejtés*; *helytelen artikuláció; tört magyarság; artikuláció hiánya; érthetetlen beszéd*)
c) A beszédhibákat megnevező válaszok (*dadogás; selypítés; pöszeség*)
d) A szupraszegmentális sajátosságokat megnevező válaszok (*egyhangú beszédstilisztikai jelek használat; hangsúlyozás hiánya; hanglejtés nem szép; hangerő halk; furcsa/rossz/helytelen hangsúlyozás; monotonitás; monoton; szokatlan beszéd*))
2) A trágársággal, nyelvi agresszióval és a csúnya beszéddel összefüggő válaszok (*alpári beszéd (pl. oszt akkó'); csúnyán beszélnek; csúnya szavakat használnak; káromkodás; obszcén szavak; szidalmazások; trágár (szavak); vulgárisan; nyelvi agresszió minden formája; csúnya maga a beszéd témája*)
3) A szóhasználattal és a választékosság hiányával összefüggő válaszok (*izé töltelékszó használata, mert nem tudja magát kifejezni; szinonimák nélkül; szóismétlés; szókincs használata nem megfelelő; szókincs szegényes használata, nem változatos szókincs; szókincsüket a nem színvonalas filmek és az internet világa adja; választékosság*

hiánya; túl egyszerű beszéd; nem megfelelő kifejezések; értelmetlen beszéd; a mondanivaló nem megválogatott; kifejezéstelen beszéd; elcsépelt, kiforgatott és megszégyenített beszéd lenne)

4) A nyelvhelyességgel és a sztenderddel összefüggő válaszok

a) A nyelvhelyességi hibákat megnevező válaszok (*beszédbeli normák tiszteletének hiánya, nákolás; helytelen nyelvhasználat; helytelenül beszélnek; súlyos nyelvtani hibák, (pl. -ba/-ban); nyelvtanilag helytelen; nem megfelelő ragozás; helytelen ragozás; suksükölés; helytelenül; helytelen toldalékolás; nem megfelelő toldalékolás; nyelv(tan)i szabályok ismerete nélkül; elhanyagolják a nyelvet; elmagyartalanodott beszéd*)

b) A mondatok szintjével összefüggő válaszok (*helytelen mondatok; nem összeszedett/megformált mondatok; félmondatok*)

5) A szleng, az argó használatával összefüggő válaszok (*szleng; argó túlzott használata; szleng túlzott használata, utcanyelvet használják*; (*lustaságból) rövidítések*)

6) Kontaktusjelenségekre utaló válaszok (*más nyelvvel való keverés; szavaik, kifejezéseik használata magyar mondatokban*; *(sok) angol szó; idegen szavak használata; idegen szavak száma sok; jövevényszavak használata állandóan*)

7) A területi változót, változatot megnevező válaszok (*igeragozás E/3 becsuki, felhúzi; nyelvjárási sajátosságok; tájszólás)*

8) A nyelvi udvariasságot, a stílust megnevező válaszok (*parasztos stílus; suttyó stílus*; *tisztelet hiánya; tegezés és/vagy magázás helytelen használata*)

Az évfolyamok és a teljes minta szerinti válaszokat az 5.11. táblázat gyakorisági sorrendben mutatja. Ha megnézzük az egyes válaszcsoportokból kirajzolódó nagyobb csoportokat, azt látjuk, hogy a válaszadók szerint a legcsúnyább magyar nyelvhasználatot beszélők – az összes válasz 94,33%-a alapján – az alábbi sajátosságokkal jellemezhetők (N=350). Fonetikai, fonológiai sajátosságokkal (N=105); a nyelvi agresszióval és a csúnya beszéddel (N=96); a szóhasználattal (N=72); a nyelvhelyességgel (N=43) és a szleng, az argó használatával (N=34).

Kategóriák	**A évfolyam**	**B évfolyam**	**C évfolyam**	**D évfolyam**	**Összes válasz**
Fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	25	27	37	16	105
A beszédhibákat megnevező válaszok	0	0	1	1	
A kiejtéssel összefüggő válaszok	3	1	4	2	
A túl gyors beszédtempó (hadarás)	3	4	7	6	
Szupraszegmentális	2	4	5	3	

sajátosságokat megnevező válaszok					
Magánhangzók helytelen használata	1	0	0	0	
Szaggatott beszédtempó	1	2	2	0	
Nem megfelelő artikuláció	6	5	11	2	
Érthetetlen beszéd	5	7	2	0	
Szóvégi hang elhagyása/elharapása	4	4	5	2	
A trágársággal, nyelvi agresszióval és a csúnya beszéddel összefüggő válaszok	21	19	41	15	96
A szóhasználattal és a választékosság hiányával összefüggő válaszok	18	17	24	15	74
A nyelvhelyességgel és a sztenderddel összefüggő válaszok	8	10	19	6	43
A szleng, az argó használatával összefüggő válaszok	6	13	8	7	34
Kontaktusjelenségekre utaló válaszok	4	3	1	0	8
A területi változót, változatot megnevező válaszok	3	1	2	0	6
A nyelvi udvariasságot és a stílust megnevező válaszok	1	2	2	0	5
Összesen	86	92	134	59	371

5.11. táblázat. A magyarul legcsúnyábban beszélők nyelvhasználatának jellemzői

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve elmondható, hogy a teljes mintában látható öt leggyakoribb kategória (Fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok; A trágársággal, nyelvi agresszióval és a csúnya beszéddel összefüggő válaszok; A szóhasználattal és a választékosság hiányával összefüggő válaszok; A nyelvhelyességgel és a sztenderddel összefüggő válaszok; A szleng, az argó használatával összefüggő válaszok) minden évfolyamnál az első öt leggyakoribb között szerepel, de gyakoriságukban különbség van. A C évfolyam válaszaiban a trágársággal, nyelvi agresszióval összefüggő válaszok a leggyakoribbak. A B és a D évfolyam válaszaiban a szlenggel összefüggő válaszok gyakoribbak, mint a teljes mintában. Három olyan kategória is van, amely a D évfolyam válaszaiban egyáltalán nem szerepelt: a kontaktusjelenségekre utaló, a területi változót, változatot és a stílust megnevező válaszok kategóriája.

Magyarul a legszebben és a legcsúnyábban beszélők összehasonlítása

A magyarul legszebben és legcsúnyábban beszélőket megnevező válaszok között azonos és eltérő szempontok is szerepeltek, amelyeknek az összehasonlítása közelebbi képet nyújt az eredmények megértéséhez. A két kérdés kategóriái között hét szempont szerint található egyezés, melyeket a válaszok százalékos arányában az 5.12. táblázat mutat be.

Kategória	Magyarul a legszebben beszélők	Magyarul a legcsúnyábban beszélők	Átlag
Tanultsággal, műveltséggel jellemzett beszélők	15,56%	19,89%	17,73%
Életkorral azonosított beszélők (fiatalok/idősek)	11,68% (1,17%/10,51%)	21,51% (20,43%/1,08%)	16,60%
A sztenderd változathoz képest azonosított beszélők	18,68%	11,29%	14,99%
Fonetikai, fonológiai sajátosságokkal azonosított beszélők	3,11%	15,59%	9,35%
Területi nyelvváltozatok beszélői	11,67%	1,61%	6,64%
Kétnyelvű beszélők	2,34%	5,38%	3,86%
Lakóhellyel azonosított beszélők (vidék és város)	1,56% (1,56%/0%)	2,15% (1,61%/0,54%)	1,86%

5.12. táblázat. A legszebb és legcsúnyább magyart beszélők összehasonlítása

A két kérdés közös kategóriái közül a legnagyobb arányban a tanultsággal, műveltséggel összefüggő válaszok szerepeltek (átlag 17,73%). A magasabb iskolai végzettséggel és műveltséggel rendelkezők szebben beszélnek magyarul, mint az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők. A második leggyakoribb közös kategória a beszélők életkorral történő azonosítása (16,6%). A fiatalok vs. idősek csoportosítás szerint az idősebb nyelvhasználók inkább a legszebben, a fiatalok inkább a legcsúnyábban beszélők. A sztenderd változathoz képest történő azonosítás a harmadik leggyakoribb válasz (14,99%), amely nagyobb arányban fordult elő, mint a területi változattal történő azonosítás (6,64%). Tehát a normatív nyelvváltozatnak való megfelelés fontosabb szempont a nem területhez köthető nyelvváltozatok megítélésében. A fonetikai, fonológiai sajátosságokkal történő azonosítás 9,35%-ban jelent meg, és a magyarul legcsúnyábban beszélők azonosításában sokkal gyakoribb szempont (15,59%), mint a magyarul legszebben beszélőkében. A kétnyelvűség mint szempont a kétféle beszélőcsoport azonosításában átlagosan 3,86%-ban fordult elő. Az eredmények alapján elmondható, a kétnyelvű nyelvhasználat inkább a magyarul legcsúnyább beszélők azonosításánál szempont. A lakóhely alapján történő azonosítás átlagosan 1,86%-ban fordult elő. A vidéken élők nyelvhasználatát közel ugyanolyan gyakran tartják a

legszebbnek (1,56%) és a legcsúnyábbnak (1,61%) az adatközlők, de a városban élők nyelvhasználata csak a legcsúnyábbnak ítélt nyelvhasználatnál jelent meg (0,54%).

A közös kategóriák mellett mind a magyarul legszebben, illetve a legcsúnyábban beszélők azonosításában találhatók olyan kategóriák, amelyek a másiknál nem szerepelnek. Csak a magyarul legszebben beszélőknél fordultak elő a nyelv tanulásával, művelésével (2,27%) és a vagyoni helyzettel történő azonosítás (0,39%). A két tulajdonság mellett csak a magyarul legszebben beszélők megnevezésénél szerepeltek értelmiségieket (19,07%) és pedagógusfoglalkozást (9,73%) megnevező válaszok. Ugyanígy csak a magyarul legcsúnyábban beszélők azonosításánál fordult elő a trágár nyelvhasználattal (9,68%), a szlenggel (2,69%) történő azonosítás, és itt nevezték meg az adatközlők a romákat (5,91%) és a „pesti nyelvet" beszélőket (2,69%).

A magyarul legszebben és a magyarul legcsúnyábban beszélők nyelvhasználatának jellemzői között szintén találhatók közös és eltérő kategóriák (5.13. táblázat). A közös kategóriák közül a két leggyakoribb a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal (átlag 31,59%) és a szóhasználattal (átlag 24,97%) összefüggő válaszkategóriák. Ezeken kívül a káromkodással (átlag 14,85%), a nyelvhelyességnek, a sztenderd változatnak való megfeleléssel (8,93%), a szlenggel (5,67%) és a területi változók előfordulásával (átlag 2,72%) jellemezték az adatközlők a magyarul legszebben és a legcsúnyábban beszélők nyelvhasználatát.

A közös kategóriákon kívül négy olyan kategória is van, amely csak az egyik beszélői csoport nyelvhasználatának jellemzésében fordult elő. A régies szavak, stílus (4,90%) és a megfogalmazás (9,81%) csak a magyarul legszebben, a kontaktusjelenségekre utaló válaszok (2,16%) és a stílust megnevező válaszok (1,35%) csak a magyarul legcsúnyábban beszélők nyelvhasználatának jellemzésében szerepeltek.

Kategóriák	legszebben jellemzők	legcsúnyábban jellemzők
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	34,88%	28,30%
Szóhasználat	30,52%	19,41%
Helyesség	6,27%	11,59%
Területi nyelvváltozatok	3,81%	1,62%
Káromkodás	3,81%	25,88%
Szleng	2,18%	9,16%
Kontaktusjelenségek	–	2,16%
Stílust megnevező válaszok	–	1,35%
Régies szavak, stílus	4,90%	–
Megfogalmazás	9,81%	–

5.13. táblázat. A legszebb és a legcsúnyább magyar nyelvhasználat jellemzőinek összehasonlítása

Összegzés

A nem területhez köthető legszebb és legcsúnyább nyelvhasználat beszélőit az adatközlőim a legnagyobb arányban a tanultság, műveltség mértékével azonosították. Az iskolai végzettséggel egyenes arányban áll a szép magyar beszéd. Az idősebb beszélők inkább szebben beszélnek, mint a fiatalok. A sztenderd változattal történő azonosítás a harmadik leggyakoribb válasz (14,99%), amely nagyobb arányban fordult elő, mint a területi változattal történő azonosítás (6,64%). Tehát a normatív nyelvváltozatnak való megfelelés fontosabb szempont a nem területhez köthető nyelvváltozatok megítélésében. A fonetikai, fonológiai sajátosságokkal történő azonosítás 9,35%-ban jelent meg, és a magyarul legcsúnyábban beszélők azonosításában sokkal gyakoribb szempont (15,59%), mint a magyarul legszebben beszélőkében. A kétnyelvűség mint szempont a kétféle beszélőcsoport azonosításában átlagosan 3,86%-ban fordult elő. Az eredmények alapján elmondható, a kétnyelvű nyelvhasználat inkább a magyarul legcsúnyább beszélők azonosításánál szempont.

Ezek az eredmények összehasonlíthatóak a Budapesti Szociolingvisztikai Interjú eredményével. Mivel annak társalgási moduljában arról is kérdezték az adatközlőket: kik beszélnek szépen magyarul (Váradi 2003: 356–357). A BUSZI adatközlői szerint a legszebben a papok, a legcsúnyábban a bolti eladók beszélik a magyar nyelvet. Az eredmények alapján a TV- és rádióbemondók a második, a tanítók a harmadik, a politikusok a negyedik legszebben beszélők. Ez a sorrend arra enged következtetni, hogy a BUSZI adatközlői a magasabb iskolai végzettséggel, illetve olyan foglalkozással kapcsolják össze a szép magyar beszédet, ahol gyakran kell nyilvánosság előtt beszélni. Ehhez hasonló eredményt kaptam én is a vizsgálatomban. A megkérdezett hallgatók válaszaiban a leggyakoribb kategória a tanultsággal, műveltséggel függ össze (a két kérdés válaszaiban az átlagérték: 17,73%).

A BUSZI szöveges válaszaiból az is kiderült, hogyan jellemezték az adatközlők az egyes kategóriák nyelvhasználat. Ezek szerint a magyarul legszebben beszélő papok beszédje választékos, képes kifejezések, metaforák jellemzik, ettől tartják szépnek. A rádióbemondók és a politikusok beszédjét nem tetsző jelenségekkel is jellemezték. Ezek szerint a rádióbemondók beszédjére jellemző a beszédhiba (selypítés, raccsolás) és a közhelyek használata. A politikusok beszédjének jellemzésében szerepelt: „dagályos, közhelyes, értelmetlen, fantáziátlan, stb.” jelző. Ezek a jelzők (a beszédhiba kivételével) a szóhasználattal történő jellemzést mutatják. A jelen vizsgálat adatközlői gyakran jellemezték a nem területhez köthető szép és csúnya nyelvhasználatot a szóhasználattal: a válaszok között a második (a szép nyelvhasználat jellemzésénél 30,52%), illetve a harmadik (a csúnya nyelvhasználat jellemezésénél 19,41%) leggyakoribb kategória.

5.3. Mitől „szép”, illetve „csúnya” egy nyelvváltozat?

A kérdőív (8.) kérdése arra kérte az adatközlőket, nevezzék meg: mitől szép egy nyelvváltozat. A kérdésre 174 adatközlő válaszolt (nincs válasz N=32). Hét adatközlő szerint mindegyik megvan a maga szépsége. Az 167 adatközlő 273 jellemzőt írt a kérdésre, ezeket a válaszokat az alábbi nagyobb csoportokba soroltam.

1) A területi és a vernakuláris nyelvváltozatokat megnevező válaszok (*beszélője ezzel a változattal született; nyelvváltozat, ahol az adatközlő felnőtt; eltér a környezetemben megszokottól; irodalmi nyelvtől eltérő szavak, kifejezések, amiket az országban sehol máshol nem használnak; ízes (beszéd), ízes, nem iskolában tanult, hanem szívből jön; különbözőség (pl. Zalaegerszegen csetmet, nálunk dzsindzsa ’bokros, ágas terület’); Különleges, mert nem a szokásos nyelvjárást tükrözi.; nyelvjárásiasságtól; nyelvváltozatok, többitől különböző sajátossága van (szavak, kiejtés); ott élők nagy százaléka beszél ugyanúgy; rugalmas, minden településen kicsit másképp beszélik, tájszólások; területi sajátosságait, különlegességét adja; területhez kötődik/felismerhető belőle a terület; a területi hagyományok megőrzése; táj idegen szavaitól; területén használt egységes nyelv*; *tájszavak használata; tájra jellemző adottságok megőrzése*; Egyedi, mint *maga a terület.; Egyedi, nem tér el az irodalmi nyelvtantól.; egyediséget fejez ki; különlegesség; másságtól; saját jellegzetességei vannak; saját jellemzőkkel bővített nyelv, sajátosságait csak árnyalatnyit érzékelteti; sajátságok megtartása; egyedi, kölcsönös megértés mellett hányféleképpen tudjuk ugyanazt a nyelvet beszélni; sajátosságok, melyek másban nem fordulnak elő; területre jellemzőtől kicsit eltérő a nyelvváltozat, de mégis különleges, csak a nyelvváltozatot használ emberek értik; egy adott nemzethez tartozó nép sokszínűségét tükrözi; eltér az átlagostól; egyediség; adott néphez tartozik; közösség sajátja, közösségformáló erő; adott helyen élők alakították ki, nyelvközösségeket alkot; más nyelvcsoportoktól elkülönülés területen élőkkel összetartozás kifejezése; érdekes; mindegyiknek megvan a szépsége; megfelelő használat*;*minél gazdagabb, színesebb; nem sablonos, nem hétköznapi; szokatlanság*)
2) A fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok (*artikuláltság; artikulálva érthetőbb, ezért szebb is*; csengő; *dallamosság, egyes szavak hangzása, hanglejtés; megszokottól eltérő hanglejtés; hangsúlyozás (szépsége); hangsúlyozhatóság; hangzás; szép hangzás (nem fülsértő); hangzása (kellemes); hangzása különleges; hangzástól szép, különleges dallamvonás; különleges ejtés és hangzásmód; Mintha törné a magyart vagy nem helyesen beszélné, de mégsem így van.; temperamentumos*; *eltérő kiejtés; hangképzés megváltozása; hangképzési különbségek, kiejtés miatt/kiejtéstől szép; kiejtésben a szavak nincsenek betűmódosítások; kiejtése egyedi, de mégis magyar*; *artikuláltság; artikulálva érthetőbb, ezért szebb is; ritmusosság; érthetőség; logikus mondatok; ritmusosság*, harmonikus; *folytonosság*)
3) Szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*kevés jövevényszó; egyedi kifejezések, megszokottól eltérő kifejezések; szavak eltérése; szavak jelentésének megváltozása;*

sajátos szavak, ettől érdekes és jellegzetes; szóhasználat (hagyományos szavak megőrzése, használata); különböző szóhasználat, szókincs egyedisége; szókincs gazdagsága; választékos szókincs; változatos szókincs; töltelékszavak kerülése; új szavak; új szóval mondanak egy szót/kifejezést; szavak, nem mindenki ismeri; szókészlet; tiszta, egyszerű kifejezések használata; *kevés jövevényszó; kevés szleng; a szókincs bővülésével lépést tud tartani; sokszínűség; színes(ebb)*; *egyfajta pluszt tesz a beszédbe; élménydús beszéd, ilyenkor érződik a beszélőn, hogy szereti a nyelvet, szeret ott élni; választékos (szóhasználat), még ha nem is teljesen érthető mások számára; változatos(ság), változatossá teszi a nyelvet; igényes nyelvhasználat; kifejező*)

4) Eredetiség, értékek, hagyományok (*egy múltbéli darabkáját őrzi a magyar nyelvnek.; megőrzi a változás során; értékek őrzése; hagyomány megtartása; hagyományok őrzése; hagyományokhoz való ragaszkodás/hagyománytisztelő; múlt értékeinek megőrzése (pl. szlovákok sajátos nyelvváltozat kialakítása; régi időket idéző (szókincs növekedhetett, területi különbségek voltak, ezek ma már kezdenek eltűnni.); régies szavak használata; szavak, amelyeket ma már nem használunk/kikoptak a köznyelvből); változása évszázadok alatt is csak csekély mértékű, hagyományok fejlesztése/szépítése; gondolkodásmódot hordozza magában; sokszínűség; színes(ebb); egyfajta pluszt tesz a beszédbe; élménydús beszéd, ilyenkor érződik a beszélőn, hogy szereti a nyelvet, szeret ott élni*)
5) Sztenderd változattal összefüggő válaszok (*irodalmias kicsit, de csak annyira, hogy érezhető legyen az adott személy műveltsége, emellett egyedi (szófordulat, kifejezések); Könyvben megírt szabályok betartása. Én is ilyen közegben nevelkedtem, így számomra ez a legszebb.*; *helyes ejtés; helyes nyelvtaniság; helyesség; toldalékok megfelelően; megfelelő használat; tájszólás nélküli, helyes magyar nyelv használata, valaki szépen és helyesen beszél*; *igényes nyelvhasználat; tiszta beszéd; csak egy-két szónál van eltérés*)
6) Egyéb válaszok (*minél többen beszélik; figyelemreméltó; figyelemfelkeltő; logikus mondatok)*

Az 5.14. táblázat az egyes évfolyamok és a teljes minta válaszainak gyakoriságát mutatja. Az összes válasz 98,53%-a alapján elmondható, hogy az adatközlők szerint a nyelvváltozatok szépségét következő hat sajátosság határozza meg.

A (területi és vernakuláris) nyelvváltozat (N=73; 26,84%)

Fonetikai, fonológiai sajátosságok (N=58; 21,32%)

Szókészlet (N=49; 18,01%)

Eredetiség, értékek, hagyományok (N=42; 15,44%)

Egyediség (N=31; 11,03%)

Sztenderd változat (N=16; 5,88%)

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve a fenti hat kategória gyakorisági sorrendje részben eltér a teljes mintában láthatótól. Az A évfolyam válaszaiban a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal és a szókészlettel összefüggő válaszok a két leggyakoribb kategória. A B évfolyam válaszaiban az egyediség a harmadik helyen szerepel. A C évfolyam esetében az eredetiség a második leggyakoribb kategória. A D évfolyam válaszaiban a szókészlet a második, az eredetiség a harmadik leggyakoribb kategória; és ennél az évfolyamnál az egyediség és a sztenderd változattal összefüggő válaszok egyformán gyakoriak.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Nyelvváltozat (területi, vernakuláris)	11	25	22	15	73
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	27	13	8	10	58
Hangzás	19	10	6	4	
Kiejtés	8	3	2	6	
Szókészlet	19	9	7	14	49
Eredetiség, értékek, hagyományok	9	10	12	11	42
Egyediség	7	11	7	6	31
Sztenderd változat	4	4	3	5	16
mindegyiknek megvan a maga szépsége	2	1	3	1	7
Logikus mondatok	0	0	0	2	2
Minél többen beszélik.	0	0	1	0	1
nincs válasz	7	5	6	3	21
irreleváns válasz	0	0	13	4	17
Összesen	86	78	83	70	297

5.14. táblázat. Mitől szép egy nyelvváltozat?

A kérdőív (12.) kérdése arra kérte az adatközlőket, írják le: mitől csúnya egy nyelvváltozatot. A kérdésre összesen 171 adatközlő válaszolt (nincs válasz N=35). Öten nem tudták megválaszolni a kérdést, tizennyolcan gondolták úgy: egyik nyelvváltozat sem csúnya, mindegyik szép. Négy adatközlő szerint nem csúnya, csak szokatlan, mert eltér az általa használttól; egy adatközlő szerint pedig: a tájszólás is lehet szép. 108 adatközlő összesen 208 válasszal jellemezte a nyelvváltozatok csúnya voltát. Ezeket a jellemzőket közös jegyeik alapján csoportosítottam 8 kategóriába.

1) A sztenderd változattal összefüggő válaszok (*nem megfelelően használják; normától nagy mértékben tér el; hivatalos nyelvtől legjobban eltérő; már nehezen érhető*; *túl nagy különbözőség; megszokottól nagyon eltérő; eltér a megszokott nyelvhasználattól; szokásostól nagyon eltérő változat*; *helytelenség; helytelen mondatalkotás; nákolás; suksükölés; szavak helytelen használata; eredeti nyelvtől nagy mértékben eltér; nyelvi hagyományok elveszése; ódivatú*) Érthetőség (*érthetetlen/nehezen érthető; érthetetlen; teljesen; a más területi nyelvváltozatot beszélőknek; szavak kiejtése (sokszor) érthetetlen; alig lehet érteni; hogy magyarul beszélnek*; *nyelv szabályait alapjában véve kifordítja; helytelen nyelvtan; rossz nyelvtan; adott változatra vonatkozó nyelvtani sajátosságok nem megfelelő használata; nyelvtani szabályoknak ellentmondó nyelvhasználat; nyelvtanilag helytelen; érthetetlen is; nyelvtanilag nem feltétlenül helyes szavak használata; nyelvtanilag több hiba; rossz/helytelen ragozás; érthetetlen/nehezen érthető; érthetetlen teljesen a más területi nyelvváltozatot beszélőknek; szavak kiejtése (sokszor) érthetetlen; alig lehet érteni; hogy magyarul beszélnek; eredeti nyelvtől nagy mértékben eltér; nyelvi hagyományok elveszése; ódivatú; túl művi, egyediség hiánya; szokásostól eltérő*)
2) Fonetikai-fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (*artikuláció; érthetetlen/helytelen artikuláció; bántja a fülét/durva hangzás; darabos; más a ritmusa*; *nagyon gyors; hadarás; magán- és mássalhangzók kiejtése érdekes; hangok elnyújtása; durva; kemény hangok; hangszíne, hanglejtése nem jellemző a magyar nyelvre; hangzása kellemetlen; kiabálás; magánhangzók túl hosszú ejtése; szavak elharapása; kellemetlen tempó; rossz kiejtés; nem megfelelő hangsúly; hanglejtés; beszédhiba; raccsolás*; *helytelen kiejtés; a kiejtés jelentősen eltér a normál; helyes kiejtéstől; teljesen eltér a kiejtés*)
3) Területi változatozók (*„a” helyett „á”-t; vagy „á” helyett „a”-t (vagy fordítva?) mondanak*; *sok á betűt használata; á-zás; e és á betű dominál; nyelvjárások keveredés; ő-vel beszélnek/ö-zés; tájszólással beszélnek; területi sajátosságok túlzott megjelenése; a területi sajátosságokat nem őrzi idegen hatások miatt*)
4) Nyelvi udvariasság és igénytelenség (*gyakran csúnya szavak/nyelvalakzatok; káromkodás; lenézés és beképzeltség hallható benne; tiszteletlenség; trágár; igénytelen beszéd, vagdalózó*)
5) Beszédpartnerhez való alkalmazkodás (*beszédpartnernek való túlzott megfelelés; beszélő nem figyel oda a használatra más nyelvváltozatot beszélő esetében*; *egyediség hiánya; túl művi*)
6) Szó- és kifejezéskészlet (*idegen szavak magyar helyett; túl sok idegen szó; kifejezése rossz; szavak; eltérnek a hivatalos; mindennapi beszédben használtaktól; értelmetlen szavak; nem odaillő szavak; a szó eredeti alakja elveszik; megváltozik; a szóhasználat nem kifejező; hibás/helytelen szóhasználat; szóhasználata nem tanári; szóismétlések; kicsi szókincs; töltelékszavak; szavak megválasztásának hiánya; rossz szóösszetétel; nem változatos; nem létező szavakat használ; random szavak kitalálása; amelyeknek nincs értelmük; túl mai; majdnem csak azok a szavak teszik ki*)
7) Kontaktus (*keveréknyelv; más nyelvekből átvett szavak használata; ezeket magyarul helyesen beszélők nem értik; nyelv külföldi mintára való átalakítása; több nyelv összevonása*)

8) A szlenget megnevező válasz (*szleng*)

A válaszok gyakoriságát az 5.15. táblázat mutatja, melyben jól látszik: a nyelvváltozatok csúnya volta – a megkérdezettek szerint – több különböző jellemzőtől függ. A nyelvváltozatok leginkább a nyelvhelyesség hiánya, a sztenderdtől való eltérés (47,44%) miatt csúnya. Ezen kívül a fonetikai, fonológiai sajátosságok (16,74%); a szóhasználat (14,88%); a nyelvi udvariasság hiánya, az igénytelenség (9,77%) és a területi változók használata miatt (6,05%) tartják csúnyának a nyelvváltozatokat. Ezek a kategóriák az összes válasz 94,87%-át teszik ki.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Sztenderd változattal összefüggő válaszok	27	24	28	23	102
Fonetikai-fonológiai sajátosságok	14	8	7	7	36
Szó- és kifejezéskészlet	6	5	9	12	32
Nyelvi udvariasság és igénytelenség	5	5	5	6	21
egyik nyelvváltozat sem csúnya/mindegyik szép	3	6	3	6	18
Területi változók	4	0	6	3	13
Szleng	0	1	0	4	5
nem csúnya, csak szokatlan, mert eltér az általam használttól	1	0	3	0	4
Beszédpartnerhez való alkalmazkodás	0	1	1	1	3
Kontaktus	0	1	1	1	3
tájszólás is lehet szép	0	1	0	0	1
nincs válasz	14	9	9	3	35
nem tudja	1	0	1	3	5
irreleváns válasz	0	0	1	2	3
Összesen	75	61	74	71	281

5.15. táblázat. Mitől csúnya egy nyelvváltozat?

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve az A évfolyam esetében a teljes mintával megegyező gyakoriság látható. A B évfolyam válaszaiban is a sztenderd változattal és a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal összefüggő válaszok szerepelnek az első két helyen, de a szó- és kifejezéskészlettel, valamint a nyelvi udvariasságból összefüggő válasszuk

ugyanolyan gyakoriak. A C évfolyam válaszaiban a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszoknál gyakoribbak a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok. Ennél az évfolyamnál szerepelnek a területi változattal összefüggő válaszok, és ezek gyakoribbak, mint a nyelvi udvariassággal összefüggők. A D évfolyam válaszaiban a második leggyakoribb a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok köre. Ennek az évfolyamnak a válaszaiban szerepelnek a legtöbbször a szlenggel összefüggő válaszok. A beszédpartnerhez való alkalmazkodás és a kontaktusokat megnevező válaszok csak a B, C, D évfolyamok válaszaiban fordulnak elő, ott is igen kis számban.

Összegzés

A kérdőív két kérdése azt vizsgálta, hogy mitől szép (8.), illetve mitől csúnya (12.) egy nyelvváltozat. A kérdésekre adott válaszok között azonos és eltérő kategóriák is előfordultak (5.16. táblázat). A négy közös kategória közül a leggyakoribb a sztenderd változattal összefüggő válaszoké (átlag 26,66%). Ezen kívül a fonetikai; fonológiai sajátosságokat (átlag 19,03%), a területi változatokat, változókat (átlag 16,45%) megnevező és a szókészlettel összefüggő (átlag 16,45%) fordultak elő.

A fenti négy kategórián kívül öt másik kategória csak a szép, illetve csak a csúnya esztétikai ítéleteknél szerepelt. Az eredetiség, az érték és a hagyományok (15,44%), valamint az egyediség (11,03%) széppé, a szleng, a kontaktusjelenségek és a beszédpartnerhez való nem megfelelő alkalmazkodás pedig csúnyává teszi a nyelvváltozatot.

Kategóriák	Mitől szép?	Mitől csúnya?
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	21,32%	16,74%
Területi változatok, változó	26,84%	6,05%
Sztenderd változattal összefüggő válaszok	5,88%	47,44%
Szókészlet	18,01%	14,88%
Eredetiség, értékek, hagyományok	15,44%	–
Egyediség	11,03%	–
Nyelvi udvariasság és igénytelenség	–	9,77%
Szlenggel összefüggő válaszok	–	2,33%
Kontaktus	–	1,40%
Beszédpartnerhez való alkalmazkodás	–	1,40%

5.16. táblázat. A nyelvváltozatok esztétikai megítélésének szempontjai a (8.) „Mitől szép egy nyelvváltozat?” és a (12.) „Mitől csúnya egy nyelvváltozat?” eredményei alapján

Az MNSZV milyen a szép magyar kérdésére azt az eredményt kapták, hogy a közvetetten a nyelvjárásra utaló ízes-magyaros jelzőt az utolsó előtti helyre rangsorolták az adatközlők. Ebből arra következtettek, hogy a megkérdezettek nem tartják szépnek a nyelvjárási beszédet (Kontra 2003a: 252–253). Az értekezésben bemutatott eredmények alapján elmondható, hogy a megkérdezett tanító szakos hallgatók válaszaikban a

nyelvváltozatok szépségét a leggyakrabban a területi változókhoz, változatokhoz kötik (26,84%). Ugyanakkor ahhoz, hogy egy nyelvváltozat csúnyának minősítsenek, a területi változók csak az ötödik leggyakoribb jellemző (6,05%). Ez arra enged következtetni, hogy az adatközlőim szerint a nyelvjárási beszéd – a sztenderd formák használata mellett – a (legfontosabb) forrása egy nyelvváltozat szépségének.

5.4. A „szép" és a „csúnya" nyelvhasználat

A kérdőív három-három nyitott kérdése vizsgálta a szép és a csúnya nyelvváltozat jellemzését. Az egyes kérdésekre adott válaszok kategóriáit összesítve az 5.17. táblázat mutatja. Ebből az látszik, hogy az adatközlők mi alapján minősítik esztétikailag a nyelvváltozatokat. A fonetikai, fonológiai sajátosságoktól, a nyelvhelyességnek való megfeleléstől és a szóhasználattól függ a leginkább a nyelvváltozatok szép, illetve csúnya volta. Az egyes nyelvváltozatokat a területi változók előfordulása, a régies szavak használata és a kontaktusjelenségek hiánya teszi széppé, a szleng és a káromkodás előfordulása pedig csúnyává.

Kategóriák	„Szép" jellemzők	„Csúnya" jellemzők	Átlagérték
Fonetikai, fonológiai sajátosságok	38,13%	28,07%	33,10%
Helyesség	10,11%	29,52%	19,81%
Szóhasználat	18,00%	15,87%	16,94%
Káromkodás	3,81%	14,66%	9,24%
Területi nyelvváltozatok	11,83%	4,78%	8,31%
Szleng	2,30%	8,27%	5,29%
Régies szavak, stílus	8,80%	1,35%	5,07%
Kontaktusjelenségekre utaló válaszok	1,82%	1,74%	1,78%

5.17. táblázat. A nyelvváltozatok esztétikai megítélésének szempontjai – összehasonlítás

Az MNSZV egyik feladata arra is választ keresett: milyen a szép magyar? Az adatközlők szerint a határozottság, udvariasság, pontosság és megfontoltság a legfontosabb jegyei a szép és választékos beszédnek. A közepesen fontos jellemzők: az egyszerűség, a közvetlenség. A legkevésbé fontos ismérvek a tömörség, az ízes-magyaros beszéd és a szellemesség. A kutatók a kilenc tulajdonság közül az ízes-magyaros beszédet tartották a nyelvjárási beszédhez legközelebb állónak. Így ennek a megítélése közvetetten a nyelvjárási beszéd értékelését is mutatta. Az országos mintában a 8. helyen szerepelt. Ebből közvetve arra következtettek, hogy nyelvjárási beszédet a megkérdezettek nem tartják szépnek. A válaszok

társadalmi rétegződés alapján az iskolázottabbak és a fiatalok tartották kevésbé fontosnak az ízes-magyarosságot a szép és választékos beszédhez (Kontra 2003a: 252–254).

A nyelvjárási beszéd megítélése a jelen vizsgálatban sokkal jobb, mint az MNSZV-ben volt. Az 5.17. táblázat adatsorai azt mutatják, hogy a nyelvváltozat szépségét a területi nyelvváltozatok használata széppé teszi (a három kérdés válaszaiban az átlagérték 11,83%). Bár a nyelvjárási nyelvhasználat jó megítélését mutatja már ez az érték is, de érdemes megnézni még egyszer a (8. „Mitől szép egy nyelvváltozat?”) kérdés válaszait. A szegedi tanítójelöltek erre a kérdésre a válaszok 26,84%-ba a területi változatok használatát nevezték meg.

6. A helyes és helytelen nyelvhasználat

Ebben a fejezetben azokat az eredményeket mutatom be, melyeket az adatközlőktől a helyes és helytelen magyar nyelvhasználat megítéléséről gyűjtöttem a kérdőív segítségével. A kérdőív két (2.3 és 2.4) nyitott kérdése a személyekhez, másik két (13. és 14.) kérdése pedig a területhez köthető helyes és helytelen magyar nyelvhasználatról meglévő vélekedéseket vizsgálta. A nyitott kérdések mellett itt ismertetem az (5.) kérdés három állítását (5.4.; A magyar nyelvet különösebb nehézség nélkül is lehet helyesen beszélni.; 5.5. Nyelvtan tanulása nélkül is tudunk helyesen beszélni.; 5.9. A helyes beszéd és a logikus gondolkodás kölcsönös viszonyban állnak egymással.), melyek szintén a helyes nyelvhasználattal voltak kapcsolatosak. Ezeknek az állításoknak a vizsgálatát azért tartottam fontosnak, mivel a helyes beszéd, azaz a sztenderd változat elsajátítása az iskolában, elsősorban a nyelvtan órán történik, alapnyelvként senki nem beszéli ezt a változatot (vö. 5.4. és 5.5. állítások; Milroy 2001). A harmadik állítás vizsgálatát az indokolta: a helyes nyelvhasználat a nyelvhasználók különböző tulajdonságok (iskolázottság, logikus gondolkodás, intelligencia) meglétével, és fordítva a helytelen nyelvhasználatot a beszélő „kognitív deficitjével" kötik össze (Kontra 2006: 90).

6.1. A magyarul leghelyesebben, illetve leghelytelenebbül beszélők

A (2.3) kérdésben azt kértem adatközlőktől, nevezzék meg: szerintük kik beszélnek a leghelyesebben magyarul, és mi jellemző ezeknek a beszélőknek a nyelvhasználatára.

A kérdésre 203 adatközlő válaszolt, közülük 41 fő nem tudja megválaszolni a kérdést (irreleváns válasz: N=2). A 162 adatközlő összesen 74 különböző beszélő(közössége)t nevezett meg (N=416). Ezeket a válaszokat 10 csoportba soroltam.

1. A foglalkozást megnevező válaszok
    a) Pedagógusok (*magyar nyelvvel és irodalommal foglalkozók; magyar tanárok; magyar szakosok; magyartanárok; pedagógusok; tanárok; tanítók; óvópedagógusok; nyelvtanárok*)
    b) A nem pedagógusfoglalkozást megnevező válaszok (*akik a magyar nyelvvel foglalkoznak*; *akik ezzel foglalkoznak*; *akiknek a munkájukból adódik*; *akik minden nap nagyobb hallgatóság előtt szólalnak meg*; *akik nyelvműveléssel foglalkoznak*; *bemondók*; *híradók bemondói*; *celebek*; *diplomaták*; *egyetemi előadók; egyetemi oktatók; előadók*; *előadóművészek (pl. színészek, felolvasók)*; *fordítók*; *hivatalos személyek*; *irodalmárok*; *írók*; *jogászok/jogi szakemberek*; *költők*; *logopédusok*; *műsorvezetők (tv, rádió)*; *nyelvészek/nyelvkutatók*; *nyelvművelők*; *politikusok*; *professzorok*; *riporterek*; *színházi színészek*; *szónokok*; *szóvivők*; *tolmácsok*; *a tv-ben szereplők, a bemondók*; *újságírók*; *ügyvédek*; *versmondók*; *vezető tisztséget betöltők;*

médiaszemélyek; *akik sok embert irányítanak*; *nagyobb hivatást végzők*; *nyelvekkel, művészetekkel foglalkozók*)

2. A tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggő válaszok (*diplomások; iskolázottak; (igazán) műveltek; tanultak; tanultabbak; értelmiségiek; intelligens emberek; akik sok szépirodalmat olvasnak; olvasott(abb)ak*)
3. A nyelvhelyesség ismeretével, illetve használatával azonosított beszélők (*akik helyesen használják az igekötőket és a ragokat; akik nap mint nap alkalmazzák a nyelvtani szabályokat/betartják a nyelv formai követelményeit; akik kifejezetten a helyes beszédet tanítják vagy tanulják/foglalkoznak vele; akik megtanulták a nyelv szabályait és a mindennapokban alkalmazzák; akik mélyebb ismeretekkel rendelkeznek a nyelvről; akiket a közoktatásban megtanítottak; akik megfelelő képzésben (magyar óra) részesültek és az otthoni minta is helyes; akikkel lett foglalkozva az első osztálytól kezdve; akik mindennap foglalkoznak a nyelvvel, a nyelvhelyességgel*)
4. A magyar (anyanyelvi) beszélőket megnevező válaszok (*magyar anyanyelvűek; Magyarországon élő magyar ajkúak; Magyarországon élők*)
5. Az életkor alapján megnevezett beszélők (*idősek; nagy öregek*)
6. Külföldieket megnevező válaszok (*magyarul tanuló külföldiek, ha már jól megtanulták a nyelvet*)
7. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*a kifejezés mögöttes tartalmát ismerők; akik gyarapítják a szókincsüket*)
8. A lakóhellyel azonosított beszélők (*vidékiek*)
9. A megfogalmazással összefüggő válasz (*diplomatikusan beszélők*)
10. A kiejtéssel összefüggő válasz (*Kazinczy-verseny győztesei*)

A fenti kategóriák közül négy olyan kategória van, amely mind a négy évfolyam válaszaiban megtalálható (6.1. táblázat). Közülük a teljes mintában és az egyes évfolyamok válaszaiban is a leggyakoribb a foglalkozást megnevező válasz (pedagógus és nem pedagógusfoglalkozást megnevező válaszok, N=166). A második leggyakoribb kategória a tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggő válaszoké (N=54). A harmadik helyen a nyelvhelyesség ismeretével, használatával azonosított válaszok (N=14); a negyedik, minden évfolyam válaszaiban előforduló kategória pedig a magyar (anyanyelvi) beszélőket nevezi meg (N=7).

A további kategóriák csak egy-egy évfolyam válaszaiban fordulnak elő: a megfogalmazással és a kiejtéssel összefüggő válaszok az A évfolyamnál, az életkor alapján megnevezett beszélők az A és D évfolyamnál, a külföldieket megnevező válaszok az A és C jelűnél, a lakóhellyel azonosított beszélők és a szó- és kifejezéskészlet használatával jellemzett beszélők pedig csak a C évfolyam válaszaiban.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A foglalkozást megnevező válaszok	60	40	44	22	166
A nem pedagógusfoglalkozást megnevező válaszok	40	29	29	13	111
Pedagógusok	20	11	15	9	55
A tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggő válaszok	17	13	6	18	54
A nyelvhelyesség ismeretével, illetve használatával azonosított beszélők	5	1	1	7	14
A magyar (anyanyelvi) beszélők	1	3	1	2	7
Az életkor alapján megnevezett beszélők	1	0	0	1	2
Külföldieket megnevező válaszok	1	0	1	0	2
A szó- és kifejezéskészlet használatával jellemzett beszélők	0	0	2	0	2
A lakóhellyel azonosított beszélők	0	0	1	0	1
A kiejtéssel összefüggő válasz	1	0	0	0	1
A megfogalmazással összefüggő válasz	1	0	0	0	1
nem tudja	4	12	24	1	41
nincs válasz	3	0	0	0	3
irreleváns	0	0	2	0	2
Összesen	154	109	126	73	462

6.1. táblázat. Magyarul a leghelyesebben beszélők

A (2.3) kérdésben a magyarul leghelyesebben beszélők megnevezése mellett arra kértem az adatközlőket, hogy nevezzék meg azt is, mitől helyes az adott beszélők nyelvhasználata. A kérdésre 142 adatközlő válaszolt, összesen különböző 101 sajátosságot megnevezve (N=413). Ezek a válaszok 8 kategóriába voltak sorolhatók.

1. A fonetikai, fonológiai jellemzőket megnevező válaszok (*lassú/lassabb beszédtempó; megfelelő beszédtempó; normál beszédtempó; hadarás nélkül; megfelelő artikuláció; gesztikulációval egybekötött artikulálás; nem harapják el a végét; megfelelő hangerő; mondatvégi hanglejtés; hangsúly; megfelelő hangsúly; helyes hangsúlyozás; szép hangsúlyozás; helyes kiejtés; szép kiejtés; szépen ejtett betűk; tiszta/pontos kiejtés;*

helyes levegőbeosztás; ritmusosság; szünettartás; tiszta, érthető beszéd; szépen beszélnek; beszédhiba nélkül; hanglejtés; hangképzés)

2. A sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok (*nákolás kerülése; megfelelő szóhasználat (pl. nák/nék); suksükölés kerülése; a nak/nek helyes használata; alany-állítmány egyeztetése; az mutató névmás az ő használata helyett; egész mondat; kerek, egész mondatok; helyes mondat-összeállítás; a nyelvtani eszközök helyes használata; nyelvtani helyesség; nyelvhelyesség; nyelvtani szabályok ismerete és alkalmazása; új nyelvtani szabályok ismerete; helyes nyelvtaniság; helyes nyelvtani kritériumok; helyes ragozás; standard nyelv használata; szabályok többségének betartása; szabályos ragozás; szavak egyeztetése a toldalékkal; helyes toldalékolás; hibát ritkán vétenek; helyes szórend; helyes szóalkotás; mondatok felépítése „magyaros"; tudja, hol van a mondat vége; befejezik mondataikat; szép ragozás; igeidők használata jó; e-vel beszélés; tájnyelvi vonások nélkül*)
3. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*idegen eredetű szavak használata; szinonimák használata; helyes szóhasználat; megfelelő szóhasználat; színes szóhasználat; szóismétlések elkerülése; helyes szóképzés; gazdag szókincs; nagy szókincs; a szókincs lehetővé teszi a helyzetnek megfelelő kiválasztását (ok: olvasottság); töltelékszavak mellőzése; választékos (beszéd)/választékosan beszélnek/ választékosság; trágár szavaktól mentes; változatos beszéd; szavak jelentésének ismerete; igazi magyar szavak használata; szókapcsolatok helyes használata; nem vonnak össze semmit; rövidítések nélkül*)
4. A megfogalmazással összefüggő válaszok (*értelme van; érthető; folytonosság; folyamatosság; kifejezésmódjuk szép; logikus; világos és érhető megfogalmazás; pontos meghatározás; felépített mondanivaló; jól összeállított/megfogalmazott mondanivaló; érthető, pontos mondatok,; összefüggő beszéd; összeszedettség; helyes tagolás; tagolt, egyértelmű beszéd; tagoltság; kifejező; egyszerűen adják a lényeges információt; mondatok megfontoltak; megfelelő stílus; szép megfogalmazás; jól követhető; megfelelő hangnem; kulturált; magas értelmi színvonalon beszélnek; udvariasság*)
5. A tudatossággal összefüggő válaszok (*aktuális változások követése; tévesztéseiket igyekszenek korrigálni*)
6. A nem-sztenderd (területi) nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok (*kifejezések helyén regionális köznyelv*)
7. A műveltséget megnevező válasz (*műveltség*)
8. A beszédtémát megnevező válasz (*beszédtéma*)

A teljes mintát tekintve négy olyan kategória van, amely mind a négy évfolyam válaszaiban megtalálható (6.2. táblázat). Ezek közül a leggyakoribb a fonetikai és fonológiai jellemzőket megnevező válaszok kategóriája, második a sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő kategória. A harmadik leggyakoribb kategória a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő, míg a megfogalmazással összefüggők a negyedik helyen szerepelnek. Az egyes évfolyamok válaszait tekintve a B és a D évfolyam esetében a teljes mintában látható sorrend szerepel, míg az A évfolyamnál a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok

gyakoribbak, mint a sztenderd változattal, nyelvtani szabályokkal összefüggőek. A C évfolyam esetében viszont a fonetikai és fonológiai jellemzőket megnevező válaszok és a sztenderd változattal, nyelvtani szabályokkal összefüggő válaszok egyformán a leggyakoribbak. A nem-sztenderd (területi) változókkal, a tudatossággal összefüggő és a műveltséget megnevező válaszok és a beszédtéma csak egy-két évfolyam esetében fordul elő, egyszer.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A fonetikai, fonológiai jellemzőket megnevező válaszok	40	33	37	28	138
A sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok	19	30	37	25	111
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	28	20	20	22	90
A megfogalmazással összefüggő válaszok	16	19	18	14	67
A tudatossággal összefüggő válaszok	0	1	2	0	3
A nem-sztenderd (területi) nyelvváltozatokkal összefüggő válaszok	1	0	1	0	2
A műveltséget megnevező válasz	0	1	0	0	1
A beszédtémát megnevező válasz	0	0	1	0	1
nincs válasz	5	6	7	0	18
Összesen	109	110	123	89	431

6.2. táblázat. A magyarul leghelyesebben beszélők nyelvhasználatának jellemzői (2.3. kérdés)

A (2.4) kérdésben ara kértem adatközlőktől, nevezzék meg: szerintük kik beszélnek a leghelytelenebbül magyarul, mi jellemző ezeknek a beszélőknek a nyelvhasználatára.

A kérdésre 196 adatközlő válaszolt, közülük 46 fő nem tudja megválaszolni a kérdést, 1 adatközlő szerint pedig nincs olyan, hogy helytelen beszéd (irreleváns válasz: N=2). A 147 adatközlő összesen 90 különböző beszélő(közössége)t nevezett meg (N=181). Ezeket a válaszokat 18 nagyobb csoportba soroltam.

1. A tanultsággal, műveltséggel, olvasottsággal jellemzett beszélők (*akik keveset olvasnak (átvizsgált forrású könyvekből, cikkekből); akik még az általános iskolát sem végzik el; akiket nem érdekel a tanulás, olvasás; alacsony iskolai végzettségűek; aluliskolázottak; akinek nincs kellő fokú iskolai végzettsége; iskolázatlanok; kevésbé*

műveltek; kevésbé tanultak; főleg a műveletlenek; általában tanulatlan emberek; tanulatlan, műveletlen emberek; akik nem képzik magukat; akik nem kaptak megfelelő oktatás; nem fejlődött ki megfelelően a szókincsük)

2. Külföldiek, nem magyar anyanyelvűek (*idegen anyanyelvűek; Magyarországon élő külföldiek; külföldiek, akik nem bírják kimondani a szavakat; külföldiek; külföldről érkezők; magyarul tanuló idegenek; a nem magyar anyanyelvűek; akik idegen nyelvként tanulták a magyar nyelvet; más nemzetiségűek; magyarul tanulók; akik törik a nyelvet*)
3. A nyelvhelyesség tanulásával, következményeivel összefüggő válaszok (*akiknek a környezetében nincs meg a helyesre való törekvés; akiknek kevés alkalommal kell helyesen beszélni; akik nem figyelnek arra, mit illik, mit kéne mondani; akik igénytelenek arra, hogy szépen beszéljenek; akik nem ismerik fel a beszéd fontosságát, vagy felismerik, de ignorálják azt; akik nem törődnek a magyar nyelvvel; akik nem tanulták meg (az iskolában) rendesen; akik nem vették komolyan a nyelvtanórákat; akiket figyelmeztettek a hibájukra, de nem javítják ki azt; akiket nem tanítottak meg; akik kevésbé jártasak a magyar nyelvben; akik az alapszintű normának sem felelnek meg; akik nem tanulták meg a nyelv helyes használatát; akik átvették másnak a helytelen beszédét; akik a szüleiktől átvették a nyelvet; akik nem figyelnek a beszédjükre; akik nem foglalkoznak a nyelvtanulással; akik nem foglalkoznak a nyelvvel; akik nem fordítanak figyelmet a beszédjükre (nyelvtani és kiejtési szabályok); akik nem fordítottak/fordíthattak elég időt és energiát a nyelv elsajátítására; beszédére igénytelen egyszerűséggel élők; akik nem tanulták meg az alapokat általános iskolában, azoknak a későbbiekben nehezen fog menni a helyes beszéd; akik betegség miatt nem tudták megtanulni a helyes beszédet*)
4. Az életkorral jellemzett beszélők (*alsósok; általános iskolások (helytelen beszéd veszi körül őket); fiatalok (a világhálón); idősebbek; (kis)gyerekek; kisgyerekek, akik beszélni tanulnak; kisgyerekek, akiknek a környezetében nincs olyan, aki helyesen beszél; kisgyerekek, mert ők még tanulják az anyanyelvüket; kisiskolások, akik még éppen a helyes magyar beszéd megtanulása előtt állnak; óvódások; serdülőkorú fiatalok; tinédzserek; Mindenki, időseket kivéve.*)
5. A szociális helyzettel, körülménnyel jellemzett beszélők (*akik ingerszegény környezetben élnek; mélyszegénységben élők; akiknek rossz a szociális hátterük; aki nem jár színházba, olyan körbe, ahol magas szintű a nyelv használata*)
6. A lakóhellyel azonosított beszélők (*vidékiek; Budapest és környéke; falusiak; kis faluban élők; kisebb községekben élők, falun élők, nincsenek rákényszerülve a helyes beszédre, elég a saját közösségük szóhasználatának ismerete*)
7. Külföldön élő magyarokat megnevező válaszok (*határon túli magyarok; akik idegen nyelvű környezetben élnek, és átvesznek bizonyos szavakat egy másik nyelvből; akik más országban élnek és elfelejtették a magyar nyelvet*)
8. A (roma) kisebbséget megnevező válaszok (*kisebbség; romák (helytelen beszéd veszi körül őket); nemzetiségek*)
9. A televíziót, internetet megnevező válaszok (*tv;internet*)
10. A szlenggel jellemzett beszélők (*akik a saját formájukra akarják átalakítani a nyelvet, ezért a magyar szlenget használják; akik szlenget használnak*)

11. Az alvilághoz tartozókat megnevező válaszok (*bűnözők; büntetett előéletűek*)
12. A nyelvi agresszióval jellemzett beszélők (*Akik sokat káromkodnak, az gusztustalan, főleg, ha lányok azok.; indulatosak*)
13. A foglalkozással összefüggő válasz (*mezőgazdaságban dolgozók*)
14. A szóhasználattal jellemzett beszélők (*szegényes szókinccsel rendelkezők*)
15. *akik hazudnak*
16. *akik nem kommunikálnak eleget/nem használják sűrűn a nyelvet*
17. *fogyatékkal élők*
18. *beszédhibásak*

A teljes minta válaszainak gyakoriságát figyelembe véve elmondható, hogy négy olyan kategória van, amely minden évfolyam esetében előfordul (6.3. táblázat). Ezek közül az adatközlők leggyakrabban a tanulsággal, műveltséggel, olvasottsággal összefüggően határozzák meg a magyarul leghelyesebben beszélőket. A második leggyakoribb válasz a külföldieket, nem magyar anyanyelvűeket megnevezőké; a harmadik a nyelvhelyesség tanulásával és következményével összefüggő, a negyedik pedig az életkorral jellemzett beszélők kategóriája. Ezeknek a kategóriáknak a gyakorisága az egyes évfolyamok válaszaiban eltérést mutat. Az A évfolyam esetében egyforma arányban jelennek meg a tanultsággal, műveltséggel, olvasottsággal összefüggő, a külföldieket, nem magyar anyanyelvűeket megnevező válaszok a nyelvhelyesség tanulásával, következményeivel összefüggő válaszok után. Ezen kívül az életkorral azonosított beszélőket, a szociális helyzettel, körülménnyel jellemzett beszélőket és a (roma) kisebbséget tekintik a leginkább helytelenül beszélőknek. A B évfolyam válaszaiban a leggyakoribb kategória a tanulsággal, műveltséggel, olvasottsággal az összefüggő válaszoké. Ez az évfolyam a külföldieket, nem magyar anyanyelvűeket éppolyan gyakran jelölte meg válaszában, mint a nyelvhelyesség tanulásában következményével jellemzett beszélőket. A harmadik helyen az életkorral jellemzett beszélők szerepelnek a válaszaikban, ezt követik a roma kisebbséget és az alvilághoz tartozó személyeket megnevező válaszok. A C évfolyam a lakóhellyel azonosított beszélőket gyakrabban írta válaszában, mint az életkorral azonosítottakat. A D évfolyam esetében a leggyakoribb a tanulsággal, műveltséggel, olvasottsággal összefüggő kategória, ezt követi a külföldieket, nem magyar anyanyelvűeket megnevező válaszok köre. A harmadik helyen ugyanolyan gyakori a nyelvhelyesség tanulásával, következményeivel; az életkorral jellemzett beszélők és a szociális helyzettel, körülménnyel jellemzett beszélők kategória előfordulása. A negyedik leggyakoribb kategóriaként a külföldön élő magyarokat megnevező válaszok következnek.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A tanultsággal, műveltséggel, olvasottsággal jellemzett beszélők	11	9	15	16	51
Külföldiek, nem magyar anyanyelvűek	11	7	11	6	35
A nyelvhelyesség tanulásával, következményeivel összefüggő válaszok	12	7	7	4	30
Az életkorral jellemzett beszélők	10	6	4	4	24
A szociális helyzettel, körülménnyel jellemzett beszélők	2	2	0	4	8
A lakóhellyel azonosított beszélők	1	1	5	0	7
Külföldön élő magyarokat megnevező válaszok	0	1	1	3	5
A (roma) kisebbséget megnevező válaszok	2	2	0	1	5
A televíziót, internetet megnevező válaszok	2	0	1	0	3
A szlenggel jellemzett beszélők	0	0	1	1	2
Az alvilághoz tartozókat megnevező válaszok	0	2	0	0	2
Akik nem kommunikálnak eleget/nem használják sűrűn a nyelvet	1	0	0	1	2
A nyelvi agresszióval jellemzett beszélők	2	0	0	0	2
A foglalkozással jellemzett beszélők	0	0	1	0	1
A szóhasználattal jellemzett beszélők	0	1	0	0	1
Beszédhibásak	0	0	0	1	1
Fogyatékkal élők	0	0	1	0	1
Akik hazudnak	1	0	0	0	1
nincs olyan, hogy helytelen beszéd	0	0	1	0	1
nincs válasz	3	2	2	3	10
Összesen	58	40	50	44	192

6.3. táblázat. Magyarul a leghelytelenebbül beszélők

A (2.4) kérdés a magyarul leghelytelenebbül beszélők megnevezése mellett arra kérte az adatközlőket, hogy nevezzék meg azt is, mitől helytelen az adott beszélők nyelvhasználata. A kérdésre 162 adatközlő válaszolt, összesen 85 különböző sajátosságot megnevezve (N=332). Ezek a válaszok 10 kategóriába voltak sorolhatók.

1. A sztenderd nyelvváltozattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok (*egyeztetés hiánya; sok hiba; időhasználat; a nyelvhelyességi tudás/alkalmazás hiánya; nem sajátították el a nyelvtani szabályokat; alapvető nyelvtani hibák; a nyelv(tan)i szabályok hiányoznak/nem tartják be; helytelen nyelvtaniság; helytelen ragozás (igék, névszók); rossz ragozás; nem jól ragoznak; helytelen toldalékhasználat; tárgy, személy és idő helytelen összepárosítása; ikes igék; nákolás; suksükölés*)
2. A fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (*darabos; halk beszéd; hanglejtése rossz; rossz hangsúlyozás; monoton beszéd; akadozó beszéd; „törik" a magyart; beszédtempó nem megfelelő; szünet nem megfelelő; a tagolással nem törődnek*; *hangok helytelen kiejtése; helytelen kiejtés; rossz kiejtés; ő-zés; artikuláció hiánya; nem megfelelő artikuláció; akcentussal; a szóvégek elharapása*; *hadarás; gyors beszédtempó*)
3. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*kifejezések helytelen használata; szavak használata, amelynek a jelentését nem tudja, és nem illik a mondatba; szavak használta, amelyet nem is ismernek; szavak jelentésének keverése; szavak nem megfelelő jelentésben való használata; szavak, melyek nem illenek össze, egymás mellett; legtöbbször nem magyar szavak; szövegkörnyezetbe nem illő szinonimák; helytelen szóhasználat; rossz szóhasználat; kevés szóhasználat; (gyakori) szóismétlés; szókincsbeli hiány; töltelékszavak; sok töltelékszó; nem megfelelő szóhasználat; sok idegen szó*; *választékosság hiánya*)
4. A megfogalmazással összefüggő válaszok (*a hangnem nem a beszédpartnernek megfelelő; rossz megfogalmazás; szavak „dobálása"; mondataiknak se eleje, se vége; összefüggéstelen mondatok; csonka mondatok; zavaros, nehezen érthető mondatok; helytelen mondatszerkezet; szavak sorrendje nem helyes; tőmondatok használata; mondatrészek kihagyása; zavaros, nehezen érthető mondatok; értelmetlen szavak, mondatok; (néha)érthetetlen a beszédjük ; nehezen érthető; logikátlan*; *ugrálnak a témáknál*)
5. A trágárságot és a nyelvi agressziót megnevező válaszok (*csúnya beszéd; durva szavak; káromkodás; trágár szavak; vulgáris szavak használata*)
6. A szlenget megnevező válaszok (*szleng (cél: vagányabbnak mutatkozni); egyéb összevonások használata; rövidítés; az internet nyelvét használják*)
7. A beszédhibákat megnevező válaszok (*pöszeség; raccsolás; beszédhibák*)
8. A helyesírással összefüggő válaszok (*elválasztási hibák; helyesírás(i hibák); betűk keverése*)
9. A területi változók használatát megnevező válaszok (*egyes betűk helyett másikat használnak (pl. jöjjön – gyüjjön); nyelvjárási jegyek*)
10. Az iskolázatlanságot megnevező válasz (*iskolázatlanság)*

A teljes mintát tekintve a mind négy évfolyam válaszaiban előforduló kategóriák közül a sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő a leggyakoribb, ezt követi a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok köre. A harmadik leggyakoribb a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok kategóriája. A negyedik helyen a megfogalmazással összefüggő válaszok szerepelnek, az ötödiken pedig a trágárságot és nyelvi agressziót megnevező válaszok (6.4. táblázat).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A sztenderd nyelvváltozattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok	21	34	35	18	108
A fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	25	19	28	12	84
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	13	8	12	19	52
A megfogalmazással összefüggő válaszok	13	9	14	10	46
A trágárságot és a nyelvi agressziót megnevező válaszok	3	6	2	4	15
A szlenget megnevező válaszok	8	0	3	2	13
A beszédhibákat megnevező válaszok	2	0	4	0	6
A helyesírással összefüggő válaszok	1	1	3	0	5
A területi változók használatát megnevező válaszok	0	0	2	0	2
Iskolázatlanság	1	0	0	0	1
nem ír jellemzőt	11	5	13	15	44
Összesen	98	82	116	80	376

6.4. táblázat. A magyarul leghelytelenebbül beszélők nyelvhasználatának jellemzői (2.4. kérdés)

Az egyes évfolyamok válaszainak gyakorisági sorrendje eltérést mutat a teljes mintában láthatótól. Az A évfolyam esetében a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok a leggyakoribbak, ezt követik a sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok. Ennél az évfolyamnál a harmadik helyen két kategória szerepel: a szó- és kifejezéskészlettel, illetve a megfogalmazással összefüggő válaszok ugyanolyan gyakoriak. A szlenget megnevező válaszok a negyedik helyen szerepelnek, és ezek után következnek a trágárságot és nyelvi agressziót megnevező válaszok. A B évfolyam leggyakoribb válaszai a harmadik helyen térnek el a teljes mintától, ugyanis a megfogalmazással összefüggő válaszok gyakoribbak, mint a szó- és kifejezéskészlettel összefüggőek. A C évfolyam válaszaiban

ötödik helyen a beszédhibákat, a hatodik helyen pedig a szlenget megnevező és a helyesírással összefüggő válaszok szerepelnek megelőzve a trágárságot és a nyelvi agressziót megnevező válaszokat. A D évfolyam válaszai és a teljes minta között tapasztalható eltérés, hogy a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok a leggyakoribbak.

Mint az a fentiekben látható, a leghelyesebben és a leghelytelenebbül beszélők megnevezésénél részben eltérő beszélő(közösségeke)t neveztek meg az adatközlők, a leghelytelenebbül beszélőket pedig több kategóriával azonosították, mint a leghelyesebben beszélőket. Ugyanakkor a két kérdés válaszai között öt közös kategória is található. Ezeket mutatja be az adott válaszok százalékos arányában a 6.5. táblázat, amelyből jól látszik: még a mindkét esetben előforduló kategóriák gyakoriságában is van különbség.

Kategóriák	leghelyesebben	leghelytelenebbül
A foglalkozást megnevező válaszok	56,85%	0,52%
A tanultsággal, olvasottsággal összefüggő válaszok	18,49%	26,56%
A nyelvhelyesség ismeretével, illetve használatával azonosított beszélők	4,79%	15,63%
Az életkor alapján megnevezett beszélők	0,68%	12,50%
Külföldiek	0,68%	18,23%
A lakóhellyel azonosított beszélők	0,34%	3,65%

6.5. táblázat. A magyarul leghelyesebben és a leghelytelenebbül beszélők összehasonlítása

A közös kategóriák előfordulásának átlaga azt mutatja, hogy az adatközlők leginkább a foglalkozás alapján (átlagérték: 28,69%), a tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggésben (átlagérték: 22,53%) és a nyelvhelyesség ismeretével, használatával (10,21%) azonosítják a leghelyesebben, illetve leghelytelenebbül beszélőket.

A leghelyesebb és leghelytelenebbül beszélők nyelvhasználatának jellemzését összehasonlítva öt közös kategória található, melyek előfordulását mutatja a 6.6. táblázat. Az adatközlők a nyelvhasználat helyességét leginkább a hangtani sajátosságokkal (átlagérték: 32,97%), illetve sztenderd változattal összefüggésben (átlagérték: 26,09%), majd a szó- és kifejezéskészlet (átlagérték: 18,73%), illetve a megfogalmazás (átlagérték: 15,04%) alapján jellemzik az adatközlők.

Kategóriák	leghelyesebb	leghelytelenebb
A fonetikai, fonológiai jellemzőket megnevező válaszok	33,41%	32,53%
A sztenderd változattal és a nyelvtannal összefüggő válaszok	26,88%	25,30%
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	21,79%	15,66%
A megfogalmazással összefüggő válaszok	16,22%	13,86%
A nem-sztenderd (területi) változókkal összefüggő válaszok	0,48%	0,60%

6.6. táblázat. A magyarul leghelyesebben és leghelytelenebbül beszélők nyelvhasználatának összehasonlítása

6.2. Hol beszélnek a leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül magyarul?

A kérdőív 13. kérdése arra kérte az adatközlőket, jelöljék be a térképen: szerintük hol beszélnek leghelyesebben magyarul, és jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát. A területre vonatkozó kérdésre 163 adatközlő válaszolt. Közülük 21 fő bevallása szerint nem tudja, hol beszélnek a leghelyesebben, 13 fő szerint mindenhol vannak, akik helyesen beszélnek magyarul; 16 fő szerint nem területhez köthető a helyes beszéd; 1-1 adatközlő szerint pedig nem lehet meghatározni, illetve minden területen helyesen beszélik a saját nyelvjárásukat.

A területi válaszokat feldolgozásuk után a mai magyar nyelvjárási régiók (Kiss 2001) szerint csoportosítottam. Azokat a területi jelöléseket, amelyek nem illeszthetők be ebbe a felosztásba külön válaszkategóriaként kezeltem. A 111 adatközlő által bejelölt területeket kategorizálva az 6.7. táblázat mutatja (N=178).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
dél-alföldi nyelvjárási régió	9	16	12	10	47
Budapest és környéke, Pest megye	11	9	15	9	44
nem területhez köthető	2	2	6	4	14
mindenhol vannak, akik helyesen	3	4	2	4	13
Tisza-Körös vidéki nyelvjárási régió	2	2	3	4	11
közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió	2	1	1	5	9
dél-dunántúli nyelvjárási régió	0	3	2	4	9
nagyvárosok	0	4	4	1	9
az ország középső része	1	3	1	2	7
palóc nyelvjárási régió	1	2	0	2	5
észak-keleti nyelvjárási régió	0	0	0	3	3
nyugat-dunántúli nyelvjárási régió	0	1	0	2	3
nyugati országhatár	0	1	0	1	2
Budapest–Hatvan–Cegléd	2	0	0	0	2
nem területhez, hanem társadalmi osztályhoz köthető	1	0	1	0	2
Dunántúl	0	0	0	1	1
Székesfehérvár környéke	0	0	0	1	1
Alföld	0	0	1	0	1
Pest és Nógrád megye	0	0	1	0	1
Balaton felvidék–Budapest környéke- Szeged környéke - Békés megye déli része	0	0	1	0	1

Szarvas–Csongrád–Tokaj–Hatvan	0	0	1	0	1
Budapest–Székesfehérvár–Hatvan–Vác–Esztergom	0	0	1	0	1
nem területhez köthető, műveltség, tanultság kérdés bizonyos mértékig	0	0	1	0	1
nem lehet meghatározni	0	0	1	0	1
Minden területen helyesen beszélik a saját nyelvjárásukat.	1	0	0	0	1
terület megjelölése nélküli válasz	1	0	0	0	1
nincs válasz	9	14	6	13	42
nem tudja	3	0	13	5	21
Összesen	48	62	73	71	254

6.7. táblázat. Hol beszélnek a leghelyesebben magyarul?

A teljes minta válaszait tekintve az 5 leggyakoribb válasz sorrendje a következő (6.7. táblázat). Az adatközlők a dél-alföldi nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát tartják a leghelyesebbnek. A budapestiek és Pest megyében élők nyelvhasználata szerepel a második helyen, a harmadik leggyakrabban jelölt terület pedig a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió. A negyedik leggyakoribb válasz szerint a közép-dunántúli–kisalföldi és a dél-dunántúli nyelvjárási régióban, valamint a nagyvárosokban élők nyelvhasználatát ugyanolyan mértékben tartják helyesnek az adatközlők; az ötödik helyen az ország középső részén élők nyelvhasználata szerepel. A területi megjelölések mellett olvashatók olyan válaszok (az összes válasz 15,57%-a), melyek nem területhez köthetőnek tartják a kérdést (mindenhol vannak, akik helyesen; nem területhez köthető; nem területhez köthető, műveltség, tanultság kérdés bizonyos mértékig; nem területhez, hanem társadalmi osztályhoz köthető; nem lehet meghatározni; Minden területen helyesen beszélik a saját nyelvjárásukat.; terület megjelölése nélküli válasz).

Az egyes évfolyamok területi megjelölést tartalmazó válaszait tekintve, eltérések láthatók a teljes minta válaszainak gyakoriságához képest. Az A évfolyam a budapestiek és Pest megyében élők nyelvhasználatát tartja a leghelyesebbnek, második helyen a dél-alföldi nyelvjárás régióban élőkét. A harmadik helyen három területet is megjelöltek az adatközlők: a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás régiót, a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárás régiót és a Budapest–Hatvan–Cegléd között fekvő területet. A B évfolyam harmadik leggyakoribb válasza a nagyvárosokat jelöli, a negyedik a dél-dunántúli nyelvjárás régiót és az ország középső részét megjelölő válaszkategória. Ezt követik az ötödik helyen a Tisza–Körös-vidéki és a palóc nyelvjárási régiókat megnevező válaszok. A C évfolyam válaszaiban a Budapestet és környékét, Pest megyét megjelölő válaszok a leggyakoribbak, ezt követik a dél-alföldi nyelvjárási régiót megjelölők. A harmadik helyen a nagyvárosok, a negyedik helyen a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás régió, az ötödik helyen pedig a dél-dunántúli nyelvjárási régió szerepel. A D évfolyam esetében a harmadik helyen a közép-dunántúli–kisalföldi, a negyedik helyen Tisza–Körös-vidéki és a dél-dunántúli nyelvjárási régió szerepel. Ezt követi az

északkeleti nyelvjárás régió, amely egyedül ennek az évfolyamnak a válaszai között fordul elő, majd a hatodik helyen az ország középső része és a palóc nyelvjárási régió szerepel. Emellett az ország középső részét megnevező kategória gyakoribb, mint a nagyvárosokat megjelölők.

Mivel az adatközlők 76,69%-a a dél-alföldi és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származik, így érdemes megnézni ezeknek az adatközlőknek a válaszait a teljes minta öt leggyakoribb területének vonatkozásában.

Jelölt terület	dél-alföldi nyelvjárási régió	Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió
dél-alföldi nyelvjárási régió	29	12
dél-dunántúli nyelvjárási régió	7	2
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	6	5
Budapest, Pest megye	29	7
nagyvárosok	5	0
ország középső része	5	1

6.8. táblázat. Hol beszélnek a leghelyesebben magyarul? – a dél-alföldi és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók ítéletei

A 6.8. táblázat adatsorain látszik, hogy a dél-alföldi nyelvjárási régióból származó adatközlők szerint a leghelyesebben a saját régiójukban, illetve Budapesten és Pest megyében beszélnek. Ezt követi a szomszédos nyelvjárási régiókban élők nyelvhasználata (dél-dunántúli és Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió). A negyedik helyen pedig a nagyvárosokat és az ország középső területét megjelelő válaszok következnek. A Tisza–Körös-vidéki régióból származó adatközlők szerint a dél-alföldi nyelvjárás régióban élők beszélnek a leghelyesebben, őket követik a budapestiek és Pest megyeiek; és csak a harmadik leghelyesebbnek tartott régió a saját régiójuk. A nagyvárosokat nem, az ország középső részét pedig mindössze egy válaszban jelölték a Tisza–Körös-vidékiek.

A (14.) kérdés a leghelyesebb nyelvhasználat területi megjelölése mellett arra kérte az adatközlőket, hogy jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát is. Erre a kérdésre 157 adatközlő válaszolt 54 jellemzőt megfogalmazva, ezeket a jellemzőket 11 kategóriába soroltam.

1. A sztenderd (közeli) változatot és a nyelvtani/nyelvhelyességi szabályokat megnevező válaszok (*ban/ba helyes használata; nyelvi szabályok alkalmazása jó; nyelvtani sajátosságok helyes használata, magas szintű szakképzésből adódóan; nyelvtani szabályok használata; helyes nyelvtanilag; e-vel beszélnek; helyes, irodalmi nyelv, ahol nincs a városhoz nyelvváltozat; közel áll az irodalmi nyelvtanhoz; irodalmi nyelv; legközelebb áll a nyelvi normához; legszabályosabb beszéd; média, színház., ami*

megköveteli a helyes beszédet; nincs annyi más betűvel való szókimondás (pl. özés); nyelvjárás nem érvényesül; nyelvváltozat helyes; pesties beszéd: az általánosan elfogadott köznyelv használata, nincs nyelvjárás, tiszta artikuláció, érthetőség; semmi változatot nem tesznek bele; sztenderd nyelvnek megfelelően; nincs/csak kevés tájszólás/tájnyelvi változat; nyelvjárás nélküli magyar, de a területi sajátságok is megfigyelhetőek; magyaros)

2. Fonetikai, fonológiai jellemzőket megnevező válaszok (*artikuláció; beszédtempó; hangosan; szép hangsúlyozás; helyes ejtés; kiejtés pontos; szép kiejtés; szóvégek ejtése; hallgathatóság; szép magyar beszéd; szép*)
3. Szóhasználattal összefüggő válaszok (*szinonimák; nagy szókincs; választékos szókincs; töltelékszavak kerülése*; *választékos beszéd; választékos és helyes az ö-zés ellenére; változatos nyelvhasználat*)
4. Az érthetőséggel és megfogalmazással összefüggő válaszok (*érthető; érthető, pontos mondatok; tiszta, érthető beszéd*; *általános, egyszerű beszéd; nyugodt beszéd; nyíltan beszélnek.; átgondolt mondatok; nyugodt beszéd; nyíltan beszélnek.*)
5. Nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok (*ízes; i-zés; ö-zés; A területek kiejtése megegyezik.*)
6. Nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok (*régies kifejezések; hagyományokat őrző*)
7. *Kontaktus hiánya*
8. A nyelvi agresszióval összefüggő válasz (*trágár beszéd hiánya*)
9. Szociális körülményt megnevező válasz (*magasabb életszínvonal (jobb iskolák, gyermekek nagyobb esélye a jobb fejlődésre)*)
10. *nyelvhasználati tényezők vegyülése*
11. *nincs ismertető jele*

A teljes minta válaszait tekintve elmondható, hogy a leggyakoribb válasz a sztenderd (közeli) változattal jellemezte a leghelyesebb nyelvhasználatot (az összes válasz 36,59%-a). A második leggyakoribb jellemzés a fonetikai, fonológiai jellemzőket nevezte meg (23,17%), ezt követik a szóhasználattal (14,63%), valamint az érthetőséggel és a megfogalmazással összefüggő válaszok (13,41%). A jellemzésekben a többi kategória kisebb arányban, csak egy-két évfolyam válaszában fordult elő (6.9. táblázat).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A sztenderd (közeli) változatot megnevező válaszok	5	10	10	5	30
Fonetikai, fonológiai jellemzőket megnevező válaszok	8	1	5	5	19
Szóhasználattal összefüggő válaszok	1	2	5	4	12
Az érthetőséggel és megfogalmazással összefüggő válaszok	2	1	2	5	10
Nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok	1	1	2	0	4
Nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok	0	0	1	1	2
Kontaktus hiánya	0	0	0	1	1
A nyelvi agresszióval összefüggő válasz	0	0	1	0	1
Nyelvhasználati tényezők vegyülése.	0	1	0	0	1
Szociális körülményt megnevező válasz	1	0	0	0	1
Nincs ismertető jele.	1	0	0	0	1
Összesen	19	16	26	21	82

6.9. táblázat. Mitől helyes a nyelvhasználat? (13. kérdés)

Az egyes évfolyamok által írt jellemzések gyakorisági sorrendjei – a C évfolyam kivételével – a teljes mintától eltérő gyakoriságot mutatnak. Az A évfolyam leggyakrabban fonetikai és fonológiai sajátosságokat írt jellemzőként. A válaszaikban a sztenderd (közeli) változatot megnevező válaszok csak a második helyen szerepelnek, az érthetőséggel és a megfogalmazással összefüggő válaszok pedig a harmadik leggyakoribb kategória. A válaszaikban további négy kategória jelent meg (a szóhasználattal összefüggő válaszok, a nem-sztenderd (területi) változókat megnevezőek, a szociális körülményekkel összefüggő válaszok és ismertető jegy nélküli válasz) egy-egy válasz erejéig. A B évfolyam a második leggyakoribb kategóriája – a sztenderd közeli változatot megnevező válaszok után – a szóhasználattal jellemezte a leghelyesebb nyelvhasználatot. A harmadik helyen négy kategória szerepel egyforma arányban (a fonetikai és fonológiai jellemzőket megnevező, az érthetőséggel, megfogalmazással összefüggő válaszok, a nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok és a nyelvhasználati tényezők vegyülése). A D évfolyam adatközlői ugyanolyan gyakran jellemezik a leghelyesebb nyelvhasználatot a sztenderd (közeli) nyelvváltozattal, fonetika és fonológia jellemzőkkel és az érthetőséggel, megfogalmazással

összefüggésben. A második leggyakoribb válaszuk a szóhasználattal áll összefüggésben, majd a nyelvi hagyományokat és a kontaktus hiányát megnevező válaszok következnek egy-egy előfordulással.

A kérdőív (14.) kérdése arra kérte az adatközlőket, jelöljék be a térképen: szerintük hol beszélnek leghelytelenebbül magyarul, és jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát. A területre vonatkozó kérdésre 148 adatközlő válaszolt (nincs válasz, N=58). Közülük 13 fő bevallása szerint nem tudja, hol beszélnek a leghelytelenebbül, másik 13 fő szerint mindenhol vannak, akik helyesen/helytelenül beszélnek magyarul; 16 fő szerint nem területhez köthető a helytelen beszéd; 2 adatközlő szerint ott beszélnek a leghelytelenebbül magyarul, ahol (sok) külföldi él; egy adatközlő szerint nem lehet meghatározni ilyen területet (irreleváns válasz, N=2).

A területi válaszokat a feldolgozásuk után ennél a kérdésnél a mai magyar nyelvjárási régiók (Kiss 2001) szerint csoportosítottam. Azokat a területi jelöléseket, amelyek nem illeszthetők be ebbe a felosztásba külön válaszkategóriaként kezeltem. A 101 adatközlő által bejelölt területeket kategorizálva a 6.10. táblázat mutatja (N=141).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
palóc nyelvjárási régió	5	21	7	9	42
északkeleti nyelvjárási régió	3	7	6	4	20
Budapest és környéke	7	2	3	5	17
nem területhez köthető	1	4	6	5	16
mindenhol vannak, akik helytelenül beszélnek	7	2	4	0	13
határ menti területek	2	3	6	1	12
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	3	5	4	0	12
dél-alföldi nyelvjárási régió	3	1	1	5	10
nyugat-dunántúli nyelvjárási régió	0	1	2	3	6
dél-dunántúli nyelvjárási régió	2	0	2	1	5
közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió	1	1	0	2	4
kisebb falvak, tanyák	0	0	2	0	2

székely, csángó nyelvjárási régió	0	0	2	0	2
Szolnok–Tokaj	1	1	0	0	2
ahol (sok) külföldi él	1	0	1	0	2
Fejér megye	0	0	0	1	1
Sopron–Szombathely–Pápa–Budapest–Győr-Mosonmagyaróvár	0	0	1	0	1
Székesfehérvár–Tatabánya–Esztergom–Eger–Kecskemét–Dunaújváros	0	0	1	0	1
Győr–Enying–Dunaföldvár–Budapest–Esztergom	0	1	0	0	1
Csongrád és Békés megye	1	0	0	0	1
Jászság	1	0	0	0	1
külhoni magyarok	1	0	0	0	1
nem lehet meghatározni	0	0	1	0	1
nem tudja	1	0	8	4	13
irreleváns	0	0	1	1	2
nincs válasz	15	14	12	17	58

6.10. táblázat. Hol beszélnek a leghelytelenebbül magyarul?

A teljes minta válaszait tekintve a leggyakoribb területi válasz a palóc nyelvjárási régió. Ezt követi az északkeleti nyelvjárási régió nyelvhasználata és a fővárosban, illetve Budapest környékén élőké.

Az egyes évfolyamok válaszai alapján elmondható, hogy a B, C és D évfolyam adatközlői szerint a palóc nyelvjárási régióban, az A évfolyam adatközlői szerint pedig Budapesten és környékén beszélnek a leghelytelenebbül. Az A jelű évfolyam második leggyakoribb válassza a palóc nyelvjárási régió, a harmadik helyen három kategória is szerepel: az északkeleti, a Tisza–Körös-vidéki és a dél-alföldi nyelvjárás régió. Ezzel szemben a B évfolyam második leggyakoribb válasza az északkeleti, a harmadik pedig a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás régió. A negyedik leggyakrabban jelölt válasz a határ menti területek, és csak az ötödik helyen szerepel a Budapestet és környékét megnevező válaszok kategóriája. A C évfolyam második leggyakoribb válasza eltér a teljes mintában láthatótól,

ennél az évfolyamnál az északkeleti nyelvjárási régió és a határ menti területek szerepelnek, míg a harmadik helyen a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió kategóriája áll. Ezt követi negyedik helyen a fővárost és környékét megjelölőek; a dél-alföldi nyelvjárás régió csak a hatodik helyen szerepel. A D évfolyam leggyakoribb válaszai eltérnek a teljes mintában láthatótól, ugyanis ennél az évfolyamnál a fővárost és környékét, valamint a dél-alföldi nyelvjárás régió megjelölők szerepelnek a második helyen. Ezek után az északkeleti, majd a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió, és az ötödik helyen a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió szerepel.

A (14.) kérdésre adott válaszok alapján elmondható hogy a dél-alföldi nyelvjárási régióból származó adatközlők szerint a leghelytelenebbül a palóc nyelvjárási régióban beszélnek, a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás régióból származók pedig a határ menti területen élők nyelvhasználatát gondolják a leghelytelenebbnek (6.11. táblázat).

A dél-alföldi nyelvjárási régióból érkező adatközlők második helyen az északkeleti, harmadik helyen a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás régiót és a határ menti területeket jelölik a leghelytelenebb nyelvhasználattal rendelkező területként. Ezt követi a Budapestet és Pest megyét megjelölő válaszok kategóriája. A Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó adatközlők esetében ettől eltérő válaszokat látunk. Az ő válaszaikban a második leggyakoribb a palóc nyelvjárási régió, ezt követi harmadikként a főváros és Pest megye, majd a negyedik helyen a dél-alföldi nyelvjárás régió. Az adatközlők ezen csoportjánál az északkeleti nyelvjárás az ötödik szerepel.

A saját régiót megjelölő válaszokról elmondható, hogy ezek aránya az összes jelölés átlagának negyede mind a dél-alföldi, mind a Tisza–Körös-vidéki régióból származó adatközlők esetében.

Jelölt terület	dél-alföldi nyelvjárási régióból származók	Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók
dél-alföldi nyelvjárási régió	2	4
dél-dunántúli nyelvjárási régió	4	1
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régió	9	1
Budapest, Pest megye	8	6
nyugat-dunántúli nyelvjárási régió	5	1
határ menti területek	9	13
palóc nyelvjárási régió	25	10
közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió	1	0
észak-keleti nyelvjárási régió	14	3

6.11. táblázat. Hol beszélnek a leghelytelenebbül magyarul? – a dél-alföldi és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók ítéletei

A leghelytelenebb magyar nyelvhasználat területi jelölése mellett arra kértem az adatközlőket, hogy jellemezzék az adott terület nyelvhasználatát. A kérdésre 94 adatközlő 67 jellemzőt írt (N=189), melyeket 13 kategóriába soroltam.

1. A nyelvtani szabályokkal összefüggő válaszok (*helytelen nyelvtan; múlt idő: elbeszélő és régmúlt (pl. mene, kért;) nyelvtani szabályok be nem tartása, mivel alacsony az iskolázottak száma; mondatbeli egyeztetések hiánya; egyeztetés hiánya akár egy szón belül is; névelő, névutó használata; névelő használata; nyelvtani hiba írásban; ragok, toldalékok; helytelen toldalékolás; ragozás hiánya; ragok helytelen használata; helyesség kevésbé jellemző; nyelvhelyességi hibákat vétenek; igénytelen, helytelen beszéd*)
2. A fonetikai, fonológiai sajátosságok (*rossz hallgatni; monoton; idegen hanglejtés, kiejtés; e, á, é betűvel való szavak kimondása; ö-betűzés; mássalhangzók hosszú ejtése; Rövid magánhangzók helyett hosszút használnak, pl. pósta, törőlköző; helytelen kiejtés; artikulálatlan*; *szóvégek elharapása;* Gyors beszédtempó: *hadarás; gyors*)
3. A nem-sztenderd (területi) változatot megnevező válaszok (*legkönnyebben felismerhető tájszólások; tájnyelvi szavak gyakran; legarchaikusabb nyelvjárások; (sok) tájszólás hivatalos kiejtéstől eltérő alakok; nem sztenderdül*)
4. A szóhasználattal összefüggő válaszok (*szörnyű… hülyeségeket mondanak („megtusolok”, „fasírozott”); új szavak/kifejezések használata; választékosság;* sok *idegen szó; idegen szóhasználat – nemzetiségi lakos*)
5. Kontaktusjelenségeket megnevező válaszok (*keveredik két nyelv; szomszédos országok, területek beszédének átvétele; más nyelvek hatása*)
6. A szlenget megnevező válaszok (*argó; (városi) szleng; szavak leegyszerűsítése, lerövidítése; rövidítések*)
7. Az érthetőséget megnevező válaszok (*értelmetlen; nehezen értelmezhető; érthetetlen; kevésbé érthető*)
8. A kétnyelvűségre utaló válaszok (*Nem nagyon beszélnek magyarul a családon kívül, a hétköznapokban. Roma származásúak saját nyelvjárása. Nem tudják rendeltetésszerűen használni a nyelvet (kisebbség). Nem magyar állampolgár*)
9. A trágársággal, a nyelvi agresszióval összefüggő válaszok (*trágár; csúnya beszéd*)
10. A szociális körülményt megnevező válasz (*elmaradottság*)
11. A hanyagságot megnevező válasz (*hanyagság*)
12. Az oktatással összefüggő válaszok *(tanulatlanság; Nem tudnak annyi pénzt fordítani az oktatásra.; színvonaltalan oktatás;*)
13. *Időszerűtlen nyelvhasználat*

A teljes minta válaszait tekintve mindössze három olyan kategória van, amely minden évfolyam válaszaiban előfordul (6.12. táblázat). Ezek közül a leggyakoribb a nyelvtani szabályokkal összefüggő kategória (az összes válasz 26,2%-a). A második a fonetikai és fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (24,6%) és a nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok (10,16%) a harmadik.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A nyelvtani szabályokkal összefüggő válaszok	2	6	5	36	49
A fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	4	1	6	35	46
A nem-sztenderd (területi) változatot megnevező válaszok	2	1	4	12	19
A szóhasználattal összefüggő válaszok	2	0	3	13	18
Kontaktusjelenségeket megnevező válaszok	0	1	2	14	17
A szlenget megnevező válaszok	4	0	2	11	17
Az érthetőséget megnevező válaszok	1	3	0	1	5
A kétnyelvűségre utaló válaszok	2	3	0	0	5
A trágársággal, nyelvi agresszióval összefüggő válaszok	1	0	1	2	4
A szociális körülményt megnevező válasz	0	0	0	4	4
Az oktatással összefüggő válaszok	2	0	1	0	3
tanulatlanság	0	0	1	0	1
Nem tudnak annyi pénzt fordítani az oktatásra.	1	0	0	0	1
színvonaltalan oktatás	1	0	0	0	1
A hanyagságot megnevező válasz	1	0	0	0	1
Időszerűtlen nyelvhasználat	0	0	1	0	1
Összesen	33	29	37	138	237

6.12. táblázat. Mitől helytelen a nyelvhasználat? (14. kérdés)

Az egyes évfolyamok válaszainak gyakorisági sorrendje a következőt mutatja. Az A évfolyam adatközlői a leghelytelenebb nyelvhasználatot fonetikai, fonológiai sajátosságokkal és szlenget megnevező válaszokkal jellemezik a leggyakrabban. Ezt követik a nyelvtani szabályokat, a nem-sztenderd nyelvváltozatot, a szóhasználatot megnevező, a kétnyelvűségre utaló és az oktatással összefüggő válaszok. Ezen kívül egy-egy válasz az érthetőséggel, a hanyagsággal és a trágársággal, nyelvi agresszióval függ össze.

A B évfolyam a leghelytelenebb beszédet leginkább nyelvtani szabályokkal jellemzi. Második helyen az érthetőséget megnevező és a kétnyelvűségre utaló válaszok kategóriája látható. Ezt követik a fonetikai, fonológiai sajátosságokat, a nem-sztenderd (területi) változatot megnevező válaszok és a kontaktusjelenségekre utaló válaszok.

A C évfolyam adatközlői leggyakrabban fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevezve jellemzik a leghelytelenebb nyelvhasználatot. A második leggyakoribb válaszuk a nyelvtani szabályokkal függ össze, a harmadik pedig a nem-sztenderd (területi) változatot nevezi meg. Ezt követik a negyedik helyen a szóhasználattal összefüggő válaszok, az ötödik helyen a kontaktusjelenségeket és a szlenget megnevező válaszok kategóriái szerepelnek. A hatodik helyen egy-egy a trágársággal, nyelvi agresszióval, az időszerűtlen nyelvhasználattal, valamint az oktatással összefüggő válasz áll.

A D évfolyam két leggyakoribb válassza megegyezik a teljes mintával: a nyelvtani szabályokkal összefüggő és a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok. A harmadik helyen viszont a kontaktusjelenségeket megnevező válaszok szerepelnek, ezt követik a szóhasználattal összefüggő válaszok. Az ötödik leggyakoribb a nem-sztenderd (területi) változatot, a hatodik a szlenget megnevező válaszok kategóriája. A hetedik helyen a szociális körülményt megnevező válaszok állnak, majd a trágársággal, nyelvi agresszióval összefüggő, valamint az érthetőséget megnevező válaszok következnek.

6.3. A leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat összehasonlítása

A leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat területi megjelölései között találhatók közös kategóriák, melyeket érdemes összehasonlítani. A 6.1. ábrán látható, hogy palóc és az északkeleti nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát nagyobb arányban gondolják helytelennek az adatközlők. A fővárosban és Pest megyében, illetve a dél-alföldi nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát inkább helyesnek tartják az adatközlők. A dél-alföldi nyelvjárási régió megjelölésének hátterében az adatközlők saját (vagy ahhoz közel eső) terület megjelölései állnak. A fővárosi nyelvhasználat megítélése azért érdekes, mivel azt a sztenderd nyelvhasználattal legszorosabban asszociálódónak tartják (vö. Sándor 2004: 48.). A Budapesten hallható nyelvhasználat megítélése a vizsgálatomban kettős: a leghelyesebb válaszok között a második, a leghelytelenebbek között a harmadik leggyakoribb. A nagyvárosok és a kisebb falvak, tanyák közül inkább a városok nyelvhasználata helytelenebb, míg az ország középső részén inkább helyesebben beszélnek. A településméret alapján történő ítéletek mögött a lakóhely által biztosított körülmények (pl. iskolák) állnak. Az ország középső része és a határ menti területek kettősség mögött a nyelvi érintkezések húzódnak meg.

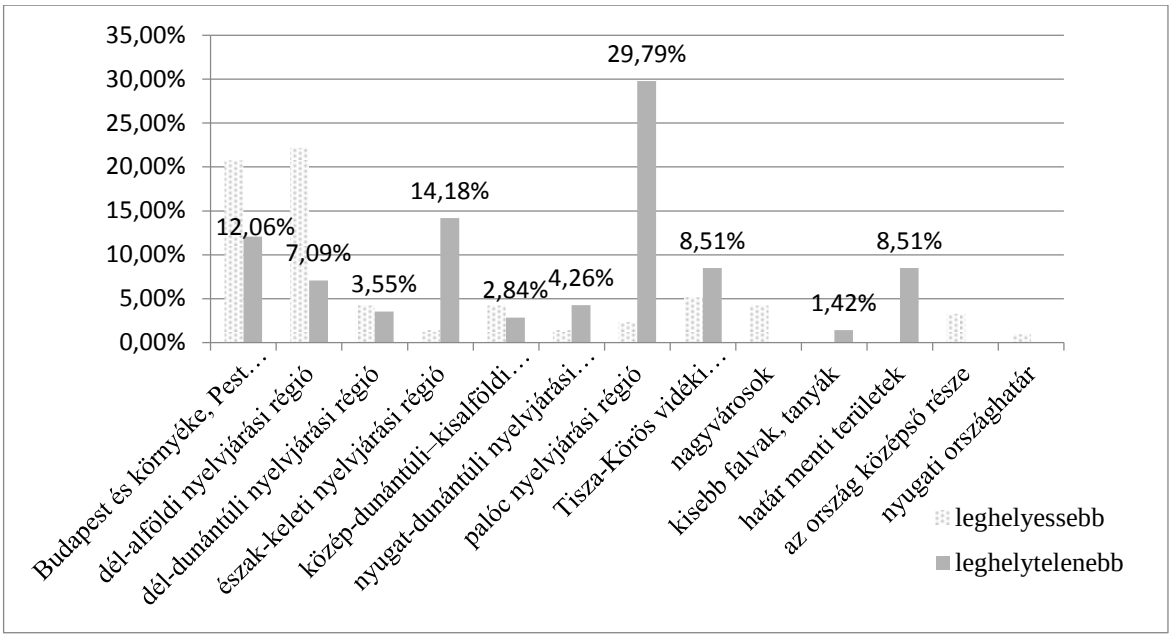

6.1. ábra. Hol beszélnek magyarul a leghelyesebben és a leghelytelenebbül? –összehasonlítás

A leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat jellemzésénél szerepeltek közös kategóriák (7 nyelvi és 1 nem nyelvi válaszkategória). A 6.2. ábrán látható, hogy a nyelvtani szabályokkal, a szóhasználattal és az érthetőséggel történő jellemzések gyakoribbak a leghelyesebb nyelvhasználat esetében, mint a leghelytelenebbnél. Ugyanakkor a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal a kontaktusjelenségekkel, a nem-sztenderd (területi) változatokkal összefüggő, a nyelvi trágársággal és a szociális környezettel történő jellemzés gyakoribb a leghelytelenebb nyelvhasználatnál.

Ezeknek a kategóriáknak az átlagát számítva kiderül, hogy leginkább a nyelvtani szabályokkal, a fonetikai, fonológia sajátosságokkal és a szóhasználattal összefüggésben jellemzik az adatközlők a nyelvhasználat helyességét. A negyedik leggyakoribb kategória a nem-sztenderd (területi) változatokat megnevező válaszoké, ezt követik a kontaktusjelenségeket, az érthetőséget megnevező és a szociális környezettel összefüggő válaszok, végül a legritkább a trágársággal, nyelvi agresszióval összefüggő válaszkategória.

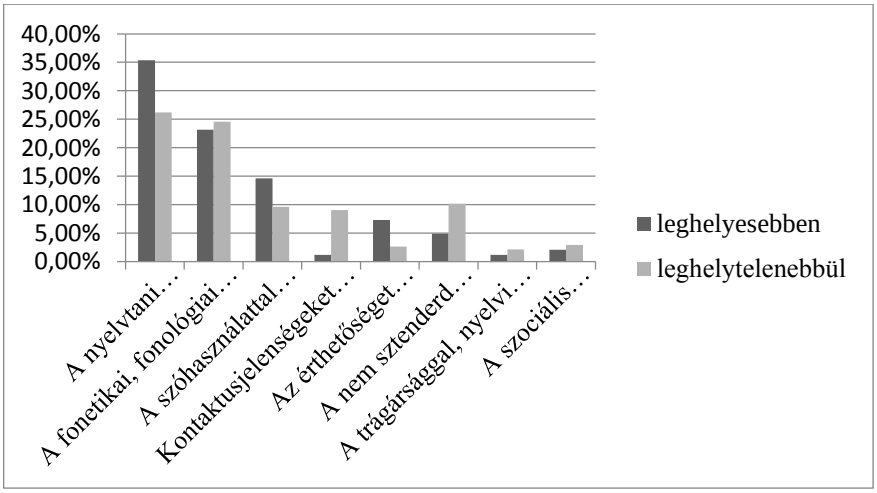

6.2. ábra. Mi jellemző a leghelyesebben és leghelytelenebbül beszélők (területi) nyelvhasználatára

6.4. A helyes nyelvhasználatra vonatkozó állítások

A következőkben azokat a válaszokat elemzem, amelyeket az adatközlők a helyes nyelvhasználatra vonatkozó állításokra adtak.

A kérdőív (5.4.) állítása szerint a magyar nyelvet lehet különösebb nehézség nélkül beszélni. Az állításról mind a 206 adatközlő nyilatkozott: 70 fő gondolta igaznak, 116 pedig hamisnak, 20 adatközlő pedig nem tudta eldönteni. A 6.3. ábrán látható, hogy mind a négy évfolyam inkább nehéznek tartja a magyar nyelv helyes használatát. Ugyanakkor a válaszok arányaiban az egyes évfolyamok között különbség figyelhető meg. Ezek alapján a leginkább a B, a legkevésbé az A jelű évfolyam gondolja nehéznek a magyar nyelv helyes használatát.

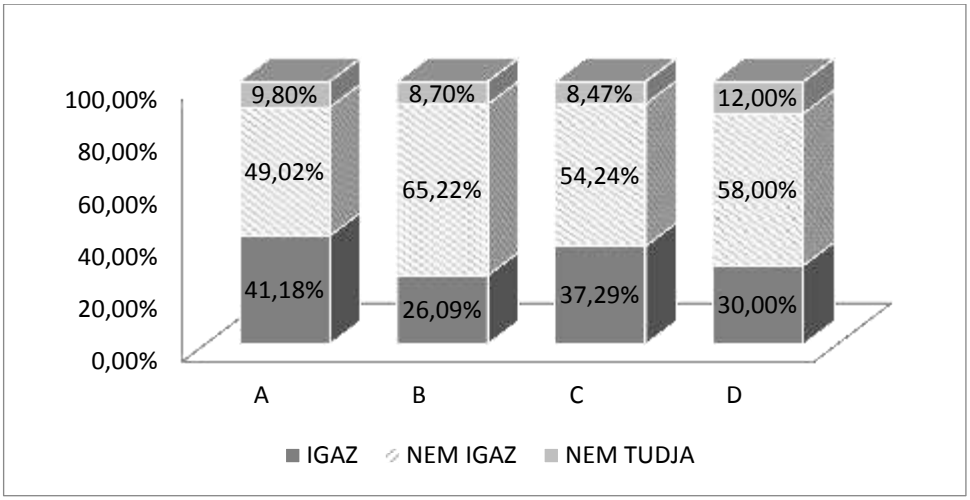

6.3. ábra. A magyar nyelvet különösebb nehézség nélkül is lehet helyesen beszélni.

A (5.5.) állításra 205 adatközlő adott minősítést (Nincs válasz N=1). 48 adatközlő egyetért az állítással, 144 nem; 13 fő pedig nem tudja eldönteni az állítás igazságtartalmát.

A 6.4. ábra értékei az egyes évfolyamok válaszait mutatják. Ezekből az látszik, hogy a leginkább a C, legkevésbé a B jelű évfolyam szerint elengedhetetlen a helyes nyelvhasználathoz a nyelvtan tanulása.

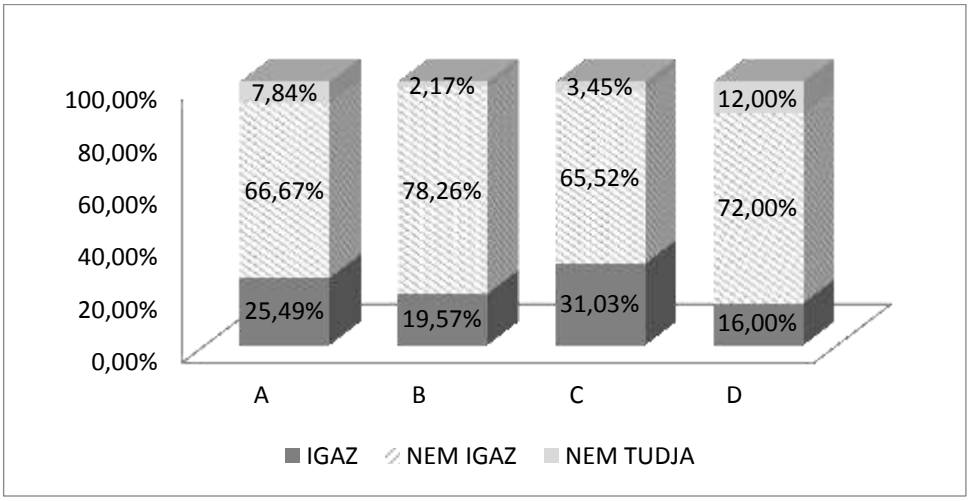

6.4. ábra. Nyelvtan tanulása nélkül is tudunk helyesen beszélni.

Az (5.9.) állítás a helyes beszéd és a logikus gondolkodás között fennálló kölcsönös viszonyt fogalmazta meg. Az állítást 165 adatközlő gondolja helyesnek, 21 fő nem ért vele egyet, és 20 fő nem tudja eldönteni, igaz-e az állítás. Az egyes évfolyamok szerinti válaszokat nézve legkevésbé az A, leginkább a B jelű évfolyam adatközlői gondolják úgy, hogy a helyes beszéd és a logikus gondolkodás kölcsönösen feltételezik egymást (6.5. ábra).

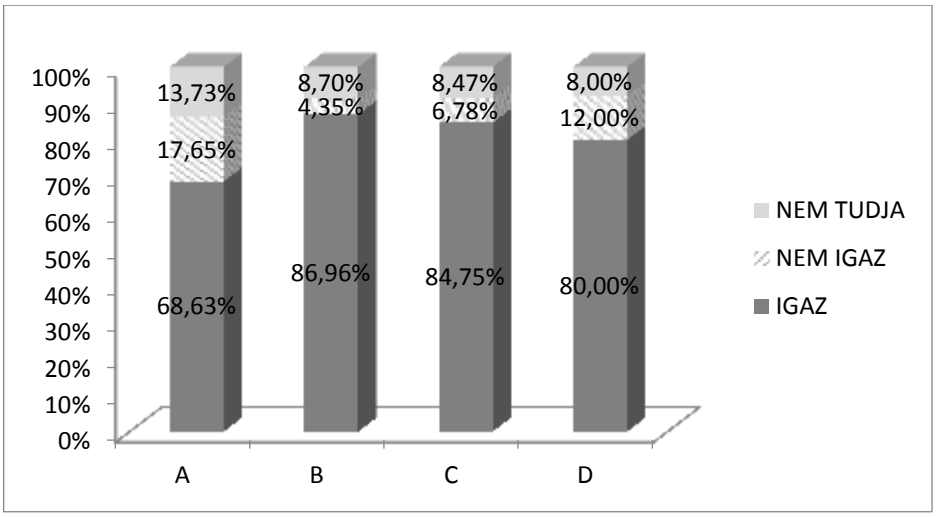

6.5. ábra. A helyes beszéd és logikus gondolkodás kölcsönös viszonyban állnak egymással.

Összegezve a fejezetben bemutatott adatok alapján a következő megállapítások tehetők. Az adatközlők szerint a gazdaságilag fejlettebb területek nyelvhasználata (az életszínvonal, szociális körülmények miatt) helyesebb, mint az elmaradott térségeké. A saját nyelvjárási régiójuk nyelvhasználatát az adatközlők a leghelyesebbnek tartják, illetve a leghelyesebbek közé sorolják. A főváros és Pest megye nyelvhasználatát inkább helyesnek gondolják az adatközlők.

7. A nyelvhelyességi szabályok

A kérdőív négy kérdése az adatközlők által ismert nyelvhelyességi szabályokat és azok alkalmazását vizsgálta. A (19.) kérdés arra kérte az adatközlőket: mutassák be, milyen nyelvhelyességi szabályokat ismernek; a (23.) kérdés pedig azoknak az élethelyzeteknek a bemutatását kérte, amikor az adatközlők fontosnak tartják a helyes nyelvhasználatot. A nyelvhelyességi hibák javítását két kérdés vizsgálta. A (20.) kérdés az adatközlők javítói tevékenységéről gyűjtött adatokat, míg a (22.) az adatközlők nyelvhelyességi hibáinak javításáról.

7.1. A nyelvhelyességi szabályok megnevezése

A (19.) kérdésre 154 adatközlő válaszolt, közülük 137 fő összesen 102 nyelvhelyességi szabályt fogalmazott meg (N=333). Az egyes nyelvhelyességi szabályok közös vonásaik alapján 7 nagyobb kategóriába sorolhatók.

1. A helyesírással összefüggő válaszok (*egybe/különírás; egyszerűsítés; elválasztás; hagyomány elve; helyesírás; Helyesírási szabályzat; helyesírási szabályok (pl. földrajzi nevek, tulajdonnevek helyesírása); időtartam (magánhangzó., mássalhangzó) jelölése; kiejtés; kiejtés elve; kis és nagy kezdőbetű; kötőjelezés, kötőszavak elé vessző; köznevek kisbetűvel, tulajdonnevek nagybetűvel; központozás; ly/j különbsége; mássalhangzó időtartamának jelölése felszólító módban (mondd); mondatvégi írásjel (pl. felkiáltójel használata); mondatzáró jelek; szóvégi u, ú helyes használata; t/tt; helyesírási alapelvek; kötőszavak után vessző, kivéve: és, vagy; ejtéskönnyítő j hangot nem rakhatunk bele: fiú; bekezdések használata*; *igekötők használata*)
2. A nyelvtani rendszerrel összefüggő válaszok
   a) A stigmatizált alakokat megnevező válaszok (*ba/ban; ban/ben egyeztetése; deviszont; nákolás; suksükölés; feltételes mód használata; az -e kérdőszó megfelelő használata*)
   b) Az igeragozással összefüggő válaszok (*helyes ragozás; helyes ragozás (alanyi, tárgyas); helytelen igeragozás: megmosi; igei személyragok; ikes igék végén m betű*)
   c) Az igeidőkkel összefüggő válaszok (*mondat igeidejének helyes használata (mondat eleje jelen idő, jelen időben folytassuk); igeidők; múlt idő (t) helyes használata*)
   d) A toldalékmorfémákkal összefüggő válaszok (*helyes szóképzés, jelezés; helyes toldalékolás; ragozás; ragozások/toldalékolások helyes alkalmazása; toldalék helyes használata; toldalékolás; jel, rag, képző szabályai*)
   e) A névelőhasználattal összefüggő válaszok (*határozott névelő használata; névelőhasználat (pl. a alma, az a ember); névelő nincs személynevek előtt*)

f) Egyéb nyelvtani szabályt megnevező válaszok (*egyeztetés; kötőszavak helyes használata; névutók használata; nyelvtani szabályok; személyes névmások helyes használata tót/tavat; hót/havat; nyelvváltozati szabályok*)

3. A fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok (*hangsúly; hasonulás; hangsúly: vesszőnél fel, pontnál le; illeszkedés (magas-mély ragok); j hang ejtése szavakban; kötőhangzók használata; magánhangzó – mássalhangzó egyensúly; magánhangzó, mássalhangzó törvények; nem állhat egymás mellett kettőnél több mássalhangzó; összeolvadás; rövidülés; toldalékoknál megfelelő magánhangzójú forma használata illeszkedés szerint; hangrend; magánhangzó + mássalhangzó kapcsolódása (hiátustörvény); kiesés; helyes tempó; ö-zés (nyögő); helyes ejtés*)
4. A megfogalmazással összefüggő válaszok (*és-sel nem kezdünk mondatot; hát-tal nem kezdünk mondatot; ha-val és de-vel nem kezdünk mondatot; mondatrészek helyes sorrendje; mondatszerkezet; mondatfelépítés; a szavak sorrendisége; szórend; kötőszavak helyes használata*)
5. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*összevonás; összevont alakok, amit máshogy mondunk, mint ahogy leírjuk; szavak, állandósult kifejezések helyes használata; szóösszerántás, mozaikszavak…; ismert szavak használata; közhelyek kerülése; szóismétlés*)
6. A nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok (*köszönés; kérdés, illedelmes visszautasítás*)
7. Egyéb válaszok (*nyelvújítás; idegen nyelvek használata magyar nyelvben; középiskolában tanultak; szóelemzés; szótagolás; trágárság kerülése*)

Az egyes évfolyamok válaszainak gyakoriságát mutató 7.1. táblázatból látható, hogy az adatközlők a helyesírással kapcsolatban fogalmazták meg a legtöbb nyelvhelyességi szabályt (N=130). Ha az egyes nyelvtannal összefüggő szabályokat (A toldalékmorfémákkal összefüggő válaszok; A stigmatizált alakokat megnevező válaszok; Az igeragozással összefüggő válaszok; Egyéb nyelvtani szabályt megnevező válaszok; A névelőhasználattal összefüggő válaszok; Az igeidőkkel összefüggő válaszok) megnevező válaszokat együttesen számoljuk, akkor ezek együtt jelentik a második leggyakoribb választ (N=109). Ezeket követik a fonetikával, fonológiával (N=50), a megfogalmazással (N=15) és a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (N=11). Ezekből az eredményekből az látszik, hogy az adatközlők a legtöbb nyelvhelyességi szabályt a kodifikált normával kapcsolatban neveznek meg (helyesírással kapcsolatban N=130, nyelvtani rendszerrel kapcsolatban N=109).

Az egyes évfolyamok eredményeit tekintve csak a C évfolyam esetében láthatunk két eltérést a többi évfolyamhoz és a teljes mintához képest. Az egyik eltérés a kategóriák gyakoriságában figyelhető meg. A C évfolyamon ugyanis a nyelvtani szabályt megfogalmazó válaszok nagyobb számban (N=39) szerepeltek, mint a helyesírással összefüggőek (N=32). A másik eltérés pedig a nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok megjelenése, amely a másik három évfolyamnál nem fordult elő.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A helyesírással összefüggő válaszok	34	27	32	37	130
A nyelvtani rendszerrel összefüggő válaszok	23	23	39	24	109
A toldalékmorfémákkal összefüggő válaszok	10	7	11	10	38
A stigmatizált alakokat megnevező válaszok	6	9	15	7	37
Az igeragozással összefüggő válaszok	3	5	4	1	13
Egyéb nyelvtani szabályt megnevező válaszok	3	3	2	1	9
A névelőhasználattal összefüggő válaszok	1	0	5	1	7
Az igeidőkkel összefüggő válaszok	0	0	2	4	6
A fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok	10	13	14	13	50
A megfogalmazással összefüggő válaszok	4	2	5	4	15
A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	3	0	3	5	11
szóelemzés	2	1	3	0	6
szótagolás	3	0	2	0	5
A nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok	0	0	2	0	2
trágárság kerülése	0	0	1	0	1
bekezdések használata	0	0	1	0	1
idegen nyelvek használata a magyar nyelvben	0	1	0	0	1
a középiskolában tanultak	0	1	0	0	1
nyelvújítás	0	1	0	0	1
nincs válasz	21	10	9	12	52
nem tud	0	0	10	2	12
irreleváns	0	1	2	2	5
Összesen	100	80	123	99	402

7.1. táblázat. A nyelvhelyességi szabályok megnevezése

7.2. A helyes nyelvhasználat fontossága

A kérdőív (23.) kérdése azoknak az élethelyzeteknek a megnevezését kérte az adatközlőktől, ahol szerintük fontos a helyes beszéd. A kérdésre 203 adatközlő válaszolt, közülük nyolcan

mindig fontosnak tartják a helyes beszédet, egy fő szerint nincs olyan helyzet, amikor fontos lenne a helyes beszéd. A további 182 adatközlő 47 különböző élethelyzetet nevezett válaszában, ahol fontosnak tartja a helyes beszédet (N=351).

A 47 élethelyzetet megnevező válasz 13 kategóriába sorolható. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy ezek a kategóriák két nagyobb csoportot alkotnak, mivel egyik részük tényleges élethelyzetet adott meg, másik részük beszédpartner alapján nevezett meg a helyzetet.

1. Beszédtartomány, színhely
   a) Iskola, számonkérés (*egyetem; előadás tartása; érettségi; felvételi; iskola; nyelvvizsga, idegen nyelven; prezentáció; vizsga, felelés*)
   b) Hivatalos ügyintézés, írott dokumentumok (*hivatalos ügyek; bíróságon*; *kórházi jelentés, rendőrségi/bírósági határozat, szerződések*)
   c) A közönség előtt megszólalások során (*rendezvényen; esemény; beszéd; közönség előtt*; *meggyőzés; tárgyalás; megbeszélés; interjú; televíziós hírműsor; médiával kapcsolatban*)
   d) A munkavállalás során (*állásinterjú; munkában*)
   e) Közösségi helyeken (*utcán; bolt; étterem*)
   f) A mintaadást igénylő szerepekben (*mintaadó személyként; pedagógusként*)

2. A beszédpartnert megnevező válaszok
   a) Ismeretlenekkel és ismerkedés során (*első találkozás; ismerkedés; idegennel (utcán); ismeretlennel; randevú*)
   b) Gyerekeket megnevező válaszok (*gyerekkel; gyermekkel beszélgetve*)
   c) Idősebb beszélők (*felnőttekkel; idősebbel beszélve*)
   d) Aszimmetrikus viszony esetén (*magasabb beosztásúval; magasabb presztízsűvel*; *orvosnál; fontos személyek előtt*)
   e) A külföldiekkel összefüggő válaszok (*külföldiek; külföldiek, akik beszélnek magyarul, de nem tökéletesen*)
   f) Művelt emberek társaságában
   g) Család, barátok (*beszélgetés szülőkkel; barátnőkkel*)

Az összes választ gyakorisági sorrendben mutató 7.2. táblázaton jól látható, hogy az adatközlők szerint az ismeretlenekkel folytatott beszélgetés során és a hivatalos ügyintézés esetén tartják a legfontosabbnak a nyelvhelyességre való odafigyelést. Ezt követik a közönség előtti megszólalásokkal, munkavégzéssel, az iskolai élettel és számonkéréssel összefüggő válaszok. Ezek után szerepelnek azok az élethelyzetek, ahol az adatközlőt a beszédpartnerhez aszimmetrikus viszony fűzi. Az adatközlők szintén fontosnak tartják a helyes nyelvhasználatot a gyerekekkel, a művelt emberekkel és az idősebbekkel folytatott beszélgetésekben. Emellett a mintaadó személyként történő megszólalás az, amely minden évfolyam válaszában előfordult. Bár a (23.) kérdés olyan élethelyzetek megnevezését kérte,

ahol fontos a helyes beszéd, az írott dokumentumokat megnevező válaszok igen magas számban szerepelnek minden évfolyam válaszában (N=63). Ez azzal magyarázható, hogy az adatközlők szerint a helyesírás szabályai nyelvhelyességi szabályok (l. 7.1. táblázat)

A többi kategória már csak egyik-másik évfolyam válaszaiban találhatók meg. Az idősebbekkel folytatott beszélgetés az A, B és D, a közösségi helyeken történő megszólalás az A, C és D évfolyam válaszaiban fordult elő. A család és barátok történő beszédet csak a B és a C, a külföldiekkel folytatott beszélgetést csak a C évfolyam válaszaiban lehet olvasni.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
ismeretlenekkel és ismerkedés során	22	16	16	18	72
hivatalos ügyintézés, írott dokumentumok	22	14	15	12	63
közönség előtt	8	12	24	14	58
munka	17	9	11	13	50
iskola, számonkérés	11	9	15	8	43
aszimmetrikus viszony	4	3	5	6	18
gyerekek	5	2	2	2	11
művelt emberek társaságában	4	2	1	3	10
idősebbek	4	2	0	4	10
közösségi helyeken	3	0	2	1	6
mintaadó személyként	1	2	1	1	5
család, barátok	0	1	2	0	3
külföldiek	0	0	2	0	2
mindig fontos	1	3	1	3	8
igen, de nincs példa	0	1	3	1	5
nem tudja	0	0	1	0	1
nincs válasz	0	0	0	1	1
irreleváns	0	1	0	0	1
Összes válasz	102	77	101	87	367

7.2. táblázat. Élethelyzetek, amikor fontos a helyes beszéd

Egyes évfolyamok válaszait tekintve elmondható hogy a négy leggyakoribb kategória sorrendje a B és a D évfolyamok esetében megegyezik a teljes mintában tapasztalhatókkal. Ugyanakkor az A évfolyam válaszaiban az ismeretlenekkel, ismerkedés során folytatott beszélgetések, a C évfolyamában a közönség előtti megszólalás a leggyakoribb kategória. A munkavégzéssel kapcsolatos válaszok az A évfolyamnál második leggyakoribbak, a C évfolyamnál viszont csak a negyedik helyen szerepelnek. Az iskolával és a számonkéréssel összefüggő válaszok, mind az A, mind a C évfolyam válaszaiban a harmadik leggyakoribb kategória.

A további négy kategória előfordulási gyakoriságát figyelembe véve elmondható, hogy a B és a C évfolyamok válaszaiban egyezés, az A és a D jelű évfolyamoknál pedig eltérés mutatkozik a teljes minta sorrendjéhez képest. Az A évfolyam válaszaiban az ötödik helyen szerepel a gyerekekkel kapcsolatos kategória, a hatodik helyen az aszimmetrikus viszony, az idősebbekkel és a művelt emberekkel folytatott beszélgetés szerepel, a hetedik pedig a mintaadó személyként való beszéd kategóriája. A D évfolyam válaszaiban az ötödik leggyakoribb kategória az aszimmetrikus viszony, a hatodik az idősebbekkel, a hetedik művelt emberek társaságában folytatott beszélgetés, a nyolcadik helyen a gyerekeket megnevező válaszok és a kilencedik helyen mintaadó személyként való beszéd fordul elő.

A (23.) kérdés nemcsak azoknak az élethelyzet megnevezését kérte az adatközlőktől, amelyekben fontos a helyes beszéd, hanem azoknak a megnevezését is: mire kell ügyelni ezekben a helyzetekben?

A kérdésre 160 adatközlő 92 különböző választ fogalmazott meg (N=444), melyeket a közös jegyeik alapján az alábbi 9 csoportba lehet sorolni.

1. A kiejtéssel és a hangképzéssel összefüggő válaszok (*artikuláció; lassú beszédtempó; e-vel; e-zés kerülése; hangerő; hanglejtés; hangsúly megfelelő; hangsúlyozva; helyes kiejtés; ö-zés kerülése; beszédtempó; szóvégek elharapásának kerülése; kiejtés, szép; hangszín; gördülékeny beszéd; folyamatosság; mondaton belüli megállás kerülése; ne túl lassú beszédtempó; kiejtés; szépen beszélni; beszédhibák kerülése*)
2. A megfogalmazás módjával összefüggő válaszok (*értelmesség; érthetőség, egyértelműség; felesleges információk kiszűrése; egyszerűen; hümmögés kerülése; igényesség; kulturált megszólalás; összeszedettség; pontosság; kifejező mód: legszebben, legmegfelelőbben; kifejező beszéd; tagolhatóan; tagoltan; fogalmazás; mondandó jól átgondolt; egyértelműség; lényegre törő; pontos; követhetőség; megfontoltság, magabiztos beszéd; kerek mondatok; összefüggő mondatok; a mondatok koherenciája, érthetősége; szórend; mondatszerkezet; értelmes mondatok; logikai összetétel; logikus mondatsorrend*)
3. A szó- és kifejezéskészlet használatával összefüggő válaszok (*helyes kifejezések; szakszavak használata; szóhasználat; szövegkörnyezetbe illeszkedő szóhasználat; a szóhasználat változatossága; helyes szóhasználat; töltelékszavak (izé) kerülése; idegen szavak ismerete, helyes kiejtése; töltelékszavak (izé) kerülése; választékos beszéd; választékosság; változatos szóhasználat; közhelyek nélkül; rövidítések kerülése; szóismétlések nélkül*)
4. A nyelvtant megnevező válaszok (*egyeztetés; igeidő-használat; mondatformálás helyessége; nyelvtani szabályok betartása; megfelelő ragozás; helyes toldalékolás*)
5. A nyelvi udvariasságot megnevező válaszok (*illedelmesség; magázódás/tegeződés; tapintatosság; tetszikelés kerülése; tiszteletadás; udvariasság; megszólítás*)
6. A non-verbális jeleket megnevező válaszok (*gesztikuláció; mimika; szemkontaktus; tartás; testbeszéd; non-verbalitás*)
7. A stílust megnevező válaszok (*modor; stílus; pongyolaság kerülése; hivatalos stílus*)
8. A nem-sztenderd változatok (*nyelvjárás mellőzése; szleng kerülése*)

9. A trágársággal összefüggő válaszok (*trágár szavak kerülése; csúnya beszéd kerülése*)

A teljes minta válaszainak gyakoriságát mutató 7.3. táblázatban jól látszik, hogy a leggyakoribb kategória a kiejtéssel, hangképzéssel, a második a megfogalmazás módjával, a harmadik pedig a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszoké. Ezek a válaszok az összes válasz 81,53%-át jelentik. A negyedik leggyakoribb kategóriaként előforduló, nyelvtannal összefüggő válaszok csupán a válaszok 5,85%-át, az ötödik nyelvi udvariasságot megnevezők a 4,5%-át, a hatodik nem-sztenderd változatokat megnevezők pedig 3,6%-át teszik ki.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A kiejtéssel és a hangképzéssel összefüggő válaszok	25	30	58	42	155
A megfogalmazás módjával összefüggő válaszok	27	20	38	31	116
A szó- és kifejezéskészlet használatával összefüggő válaszok	26	23	20	22	91
A nyelvtannal összefüggő válaszok	12	4	3	7	26
A nyelvi udvariasságot megnevező válaszok	5	3	7	5	20
A nem-sztenderd változatokat megnevező válaszok	2	3	6	5	16
A non-verbális jeleket megnevező válaszok	0	4	4	2	10
A stílust megnevező válaszok	1	1	1	3	6
A trágársággal összefüggő válaszok	2	2	0	0	4
nincs válasz	7	8	11	10	36
Összesen	107	98	148	127	480

7.3. táblázat. Mire kell ügyelni, amikor fontos a helyes beszéd?

Az egyes évfolyamok válaszaiban a három leggyakoribb kategória ugyanaz, mint a teljes mintában, de a válaszok gyakorisági sorrendjében eltérés figyelhető meg. Amíg az A évfolyam esetében a megfogalmazás módjával összefüggő válaszok a leggyakoribbak, addig a többi évfolyamnál a kiejtéssel, hangképzéssel összefüggő válaszok fordultak elő a leggyakrabban. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok az A és B évfolyamoknál a második, a C és a D évfolyamoknál a harmadik helyen szerepelnek. A teljes minta negyedik leggyakoribb kategóriája (a nyelvtannal összefüggő válaszok) az A, B és D évfolyamok válaszaiban is a negyedik, de a C évfolyamában csak hetedik leggyakoribb. A nem-sztenderd változatokat megnevező válaszok a D évfolyamnál ugyanolyan gyakoriak, mint a C jelűnél.

7.3. A nyelvhelyességi szabályok megnevezése a (19.) és a (23.) kérdés válaszaiban

A (19.) kérdésnél megnevezett és a (23.) kérdésben leírt nyelvhelyességi szabályok összehasonlítását mutatja a 7.4. táblázat. Ebből az látszik, hogy az adatközlők a legtöbb nyelvhelyességi szabályt a helyesírással kapcsolatban sorolták fel a (19.) kérdésnél, de egyszer sem utaltak rá a (23.) kérdés válaszaiban. Ez azért meglepő, mivel az élethelyzetek között igen nagy számban (N=56) szerepeltek az írott dokumentumok. Ehhez hasonló a nyelvtannal összefüggő válaszok esete is. Míg a nyelvhelyességi szabályok megnevezésénél minden harmadik válasz ebbe a kategóriába volt sorolható, a helyes beszédre való odafigyelésnél már csak a válaszok 5, 86%-a tartozik ebbe a kategóriába.

A többi válaszkategória esetében az látható, hogy egy részük (a non-verbális jeleket, a szleng kerülését megnevező válaszok, a nyelvjárás mellőzését említő válaszok és a stílussal kapcsolatos válaszok) csak az élethelyzetek jellemzésénél jelent meg. Az adott kategóriák másik része (a megfogalmazással, a fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok, a szó- és kifejezéskészletet megnevező válaszok; a nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok és a trágárság kerülését megnevező válaszok) pedig a (23.) kérdésnél többször fordul elő, mint a (19.) kérdés válaszaiban.

Kategóriák	19. kérdés	23. kérdés
Helyesírással összefüggő válaszok	40,37%	–
Nyelvtannal összefüggő válaszok	33,85%	5,86%
Megfogalmazással kapcsolatos válaszok	4,66%	26,13%
Fonetikával, fonológiával összefüggő válaszok	15,53%	34,91%
Szó- és kifejezéskészletet megnevező válaszok	3,42%	20,50%
Nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok	0,62%	4,50%
A non-verbális jeleket megnevező válaszok	–	2,25%
A stílussal kapcsolatos válaszok	–	1,35%
A szleng kerülését megnevező válaszok	–	0,90%
A trágárság kerülését megnevező válaszok	0,31%	0,90%
A nyelvjárás mellőzését említő válaszok	–%	0,45%

7.4. táblázat. Nyelvhelyességi szabályok előfordulása a (19.) és a (23.) kérdés válaszaiban

7.4. A nyelvhelyességi hibák javítása

Ebben az alfejezetben a nyelvhelyességi hibák javítási gyakorlatról gyűjtött adatokat mutatom be, melyeket a kérdőív (20. és 22.) kérdésével gyűjtöttem. A (20.) kérdésben arra kértem adatközlőket, írják le: volt-e már olyan, hogy javították más nyelvhelyességi hibáját, a (22.) kérdésben pedig arra, hogy magának az adatközlőnek javították-e már a nyelvhelyességi hibáját.

A 206 adatközlőből 193 fő válaszolt a (20.) kérdésre. Közülük 20 fő nem emlékszik olyan esetre, hogy javította volna más nyelvhelyességi hibáját, másik 4 adatközlővel pedig ugyan előfordult már ilyen eset, de a történetet nem írta le, 29 fő pedig önjavításról számolt be válaszában (irreleváns válasz N=29).

140 adatközlő történeteiből megtudtam, hogy kinek és milyen hibáját javították már. A válaszok 25 javított személyt és 62 javított nyelvhelyességi hibát neveztek meg, melyeket a közös jegyeik alapján csoportosítottam. (A javított személyeket az 7.5. táblázat adatsorai mutatják.)

A javított személyek

1. A családtagok (*család; anyukája; nagyszülők; rokonok; szülők; (fiatalabb) testvér; unokahúg; unokaöcs; unokatestvér*)
2. Kortársak és ismerősök (*barátnő; barátok; csoporttárs; társak; ismerősök*)
3. Akik tanulják a magyar nyelvet (*kisgyerek; magyarul tanuló külföldi barát; moldvai csángó gyerekek, akik magyarul tanultak; nővére élettársa, aki francia, tanul magyarul*)
4. Személy megnevezése nélküli válaszok (*mindenki; valaki; mások; sokak; emberek*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
személy megnevezése nélküli válaszok	10	11	11	13	45
család	9	8	9	6	32
önjavítás	12	0	8	9	29
kortársak és ismerősök	6	4	12	5	27
nem volt	3	2	5	10	20
nem emlékszik	2	4	7	4	17
akik tanulják a magyar nyelvet	5	0	1	2	8
volt, történet nélkül	1	1	2	0	4
nincs válasz	7	4	2	0	13
Összesen	55	34	57	49	195

7.5. táblázat. Az adatközlők által javított személyek

Az összes válasz közül a személy megnevezése nélküliek a leggyakoribbak, ezt követi a családtagok és a kortársak, ismerősök, majd a magyarul tanulók beszédjének javítása. Az egyes évfolyamok által adott válaszok alapján elmondható, mind a négy évfolyam leggyakrabban konkrét személy megnevezése nélkül válaszolt a kérdésre. A második és a harmadik leggyakoribb kategória az A, B és a D évfolyamok esetében megegyezik az összes válaszéval: a családtagok és a kortársak, ismerősök körében végzett javítás. A C évfolyam válaszaiban viszont a kortársak, ismerősök javítása a második leggyakoribb, míg a család

körében végzett javítás a harmadik helyen szerepel. Az A, C és D évfolyam válaszai között szerepeltek még olyanok is, amelyek a magyar nyelvet tanuló anyanyelvi és nem anyanyelvi beszélőket neveztek meg javítottként.

A javított nyelvhelyességi hibák

A történetekben szereplő 62 nyelvhelyességi hiba 9 nagyobb csoportba sorolható közös jegyeik alapján.

1. Nyelvtani kategóriákat, szabályokat megnevező válaszok
   a) Stigmatizált nyelvi változókat megnevező válaszok (*-ba/-be a –ban/-ben helyett; deviszont; e kérdőszó helytelen használata; ikes igék iktelen ragozása; nákolás; suksükölés*)
   b) Egyéb nyelvtani kategóriát megnevező válaszok (*igeidők helytelen használata; igekötő; ikes ige (kihűlik, „maximum kihűl"); illeszkedés; névelőhasználat; ragozás; rossz ragozás, toldalékolás; sorrend; Sose nem is… mondatkezdet; rossz toldalékolás; tollat – tollt; kötőszóhasználat; szórend; pisilok (helytelen) – pisilek (helyes); ezmiatt; avval; aztat; kinek a (ceruzája)? - hasonló alak*))
2. Helyesírással összefüggő válaszok (*folyik-fojik írásban; muszály – muszáj írásban; muszály (interneten); tavaly, muszáj helytelenül (interneten); tollbamondás; tulajdonnév kisbetűvel; helyesírási hiba; vesszőhiba*)
3. A kiejtéssel összefüggő válaszok (*ülés helyett „üllés"; betű elharapása; szavak összemosása; szavak, mondatok helyesen, néha-néha megbotlanak*)
4. A szóhasználattal összefüggő válaszok (*Megyek lakásra. (helytelen), Felugrok a lakásba. (helyes); terjengős kifejezések*)
5. A nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok (*Kinyitottad az ablakit? Helyesen: Kinyitottad az ablakot?; mink, tik (már nem javítom, elfogadom így); ő-zés; ragozás, helytelen (eszi, iszi, fogi, kihúzi); rizsa*)
6. Írásbeli szövegalkotást megnevező válaszok (*hiba fogalmazásban; nyomtatott szövegbeli javítás; üzenetben félreírás; írás gyakorlásában vétett hiba*)
7. A nyelvi udvariasságot megnevező válasz (*ez mutató névmás társakra használva*)
8. A beszédhibát megnevező válaszok (*pöszeség; selypítés*)
9. Kontaktusjelenségeket megnevező válaszok (*román nyelvvel keverés; toldalékok szavak előtt mondva*)

A teljes minta válaszai alapján elmondható, hogy a négy leggyakoribb kategória mind a négy évfolyam válaszaiban megtalálható (7.6. táblázat). Az összes válasz 59,85%-a nyelvtani kategóriát, szabályt nevezett meg, ebből 39,41% stigmatizált alakokkal kapcsolatos. Ezt követik a helyesírással (18,97%), a kiejtéssel (8,02%); a szóhasználat (4,37%) és a nem-sztenderd (területi) változóval (2,91%) összefüggő válaszok.

Az egyes évfolyamok válaszait nézve a fenti kategóriák előfordulásában az A, a C és D évfolyam esetében a teljes mintával megegyező sorrend látható; a B évfolyamában viszont

a kiejtéssel összefüggő válaszok szerepelnek a második helyen, illetve szóhasználattal összefüggő válasz a D évfolyamon nem fordult elő. A további négy kategória (az írásbeli szövegalkotást, a nyelvi udvariasságot, a beszédhibát és a kontaktusjelenségeket megnevező válaszok) sokkal kisebb számban, csak egy-két évfolyam válaszaiban jelent meg.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Nyelvtani kategóriákat, szabályokat megnevező válaszok	23	16	23	20	82
Stigmatizált nyelvi változókat megnevező válaszok	11	14	17	12	54
Egyéb nyelvtani kategóriát, szabályt megnevező válaszok	12	2	6	8	28
Helyesírással összefüggő válaszok	4	3	10	9	26
A kiejtéssel összefüggő válaszok	2	6	2	1	11
Szóhasználattal összefüggő válaszok	1	4	1	0	6
Nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok	1	1	1	1	4
Írásbeli szövegalkotásokat megnevező válaszok	1	0	0	1	2
Nyelvi udvariasságot megnevező válasz	1	0	1	0	2
Beszédhibát megnevező válaszok	0	2	0	0	2
Kontaktusjelenségeket megnevező válaszok	2	0	0	0	2
Összesen	35	32	38	32	137

7.6. táblázat. Az adatközlők által javított nyelvhelyességi hibák

A 206 adatközlőből 194 fő válaszolt arra, hogy előfordult-e már: javították mások az ő nyelvhelyességi hibáját (22. kérdés). Közülük 10 fő csak annyit árult el, hogy volt már ilyen, 21 adatközlővel még nem történt ilyen, 31 fő nem emlékszik rá; további 12 adatközlő pedig nem szokott rontani, ha mégis, akkor önmagát javítja (irreleváns válasz N=20). A 100 adatközlő által leírt történetből kiderült, hogy kinek és milyen hibáját javították már.

A javító személyeket megnevező válaszokat a közös jegyeik alapján csoportosítottam (N=65; 7.7. táblázat).

1. Tanárok, iskolai javítások (*Nagy János professzor úr; tanító, tanár; iskolában (gimnázium, általános iskola)*)
2. Család (*nagyszülő; szülők; idősebb testvér*; *család*)
3. Kortársak és ismerősök (*barátok; osztálytárs*; *ismerős*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
nincs személy	10	13	7	5	35
pedagógusok, iskolai javítások	5	4	17	7	33
család	5	3	4	10	22
kortársak és ismerősök	2	1	1	6	10
igen, de nincs konkrét válasz	1	3	4	2	10
nem emlékszik	5	5	9	12	31
nem volt	4	8	8	1	21
irreleváns válasz	8	2	7	3	20
nem rontok/önmagam javítom	7	4	0	1	12
nincs válasz	4	3	2	3	12
Összesen	51	46	59	50	206

7.7. táblázat. Az adatközlő beszédjét javító személyek

Az A és a B évfolyam esetében a leggyakoribb válaszok személy megnevezése nélkül neveztek meg nyelvhelyességi hibajavítást. A C évfolyam adatközlőit a leggyakrabban a pedagógusok, a D évfolyamot pedig valamelyik családtagja javította nyelvhelyességi szempontból.

A teljes mintát tekintve kiemelkedően magas azoknak a száma, akik nem emlékeznek olyan történetre, melyben őket javították mások nyelvhelyességi szempontból (N=31), további 21 adatközlő állítása szerint nem történt még vele ilyen eset. Rajtuk kívül 12 adatközlő állítása szerint nem szokott rontani, vagy önmagát javítja nyelvhelyességi hiba esetén. A személy megnevezése nélküli történetek után a leggyakoribb válasz a pedagógusokhoz és az iskolához köthető javítások, ezt követik a családtagok által és a kortársak által javítások.

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve az A és a B évfolyamok válaszainak sorrendje megegyezik a teljes mintáéval. A leggyakoribb a személy megnevezése nélküli válaszok kategóriája, ezt követik a pedagógusokhoz, iskolához köthető javítások. A harmadik helyen a családtagok által végzett javítás szerepel, a negyedik helyen a kortársakhoz és ismerősökhöz köthető javítás áll. A C és a D évfolyamok válaszaiban ettől eltérő sorrend látható. A C

évfolyam adatközlőit leginkább a pedagógusok javították, a D évfolyamot pedig a családtagok. A C évfolyam második leggyakoribb válassza a személy megnevezése nélküli kategória, a D jelűé a pedagógusok által történő javítás. A harmadik helyen a C évfolyam válaszaiban a család, a D évfolyamában a kortársak és az ismerősök által történő javítás szerepel. A C évfolyam legritkább válasza a kortársak és ismerősök által végzett javítás, a D jelűé pedig a személy megnevezése nélküli válaszok.

Igen magas azoknak a válaszoknak a száma, amelyek nem számolnak be az adatközlő nyelvhelyességi hibájának javításáról (nem emlékszik és nem volt válaszok; N=52). Ha ehhez hozzávesszem azokat a válaszokat, amelyek szerint nem rontanak az adatközlők, illetve önjavítást végeznek (N=12), akkor az az összes válasz 31,67%-a. Ha ezt összevetjük a javító személyt megnevező válaszok és a személy megnevezése nélkül válaszok összesített arányával (az összes válasz 53,39%-a), akkor az látható, hogy az adatközlők egy jelentős része nem vállalja fel, hogy az ő beszédjében előfordul nyelvhelyességi hiba, illetve hogy azt más javítja (7.1. ábra).

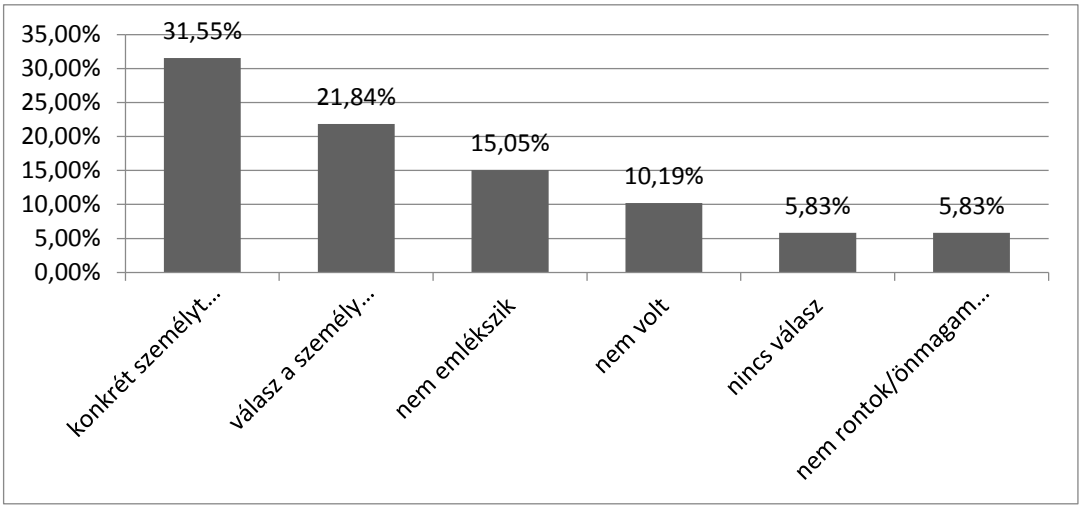

7.1. ábra. Emlékszik olyan esetre, amikor kijavították a nyelvhelyességi hibáját/hibáit? (22. kérdés)

Az adatközlők 54 különböző nyelvhelyességi hibát neveztek meg válaszukban, amelyeket javítottak már beszédjükben. Válaszaikat 8 kategóriába csoportosítottam. Az egyes kategóriák gyakoriságát a 7.8. táblázat adatsorai mutatják.

1. Nyelvtani kategóriát, szabályt megnevező válaszok
   a) Stigmatizált alakokat megnevező válaszok (*deviszont (mondat elején); és mondatkezdés; ikes ige iktelen ragozása; nákolás; az -e helytelen használata; suksükölés; -ban/ben helytelen használata; németes szórend*)
   b) Egyéb nyelvtani kategóriával, szabállyal összefüggő válaszok (*alanyi és tárgyas ragozás tévesztése (pl. írok/írom); rossz ragozás; szépen kifejezni magát; A-Á egyeztetése; nincs olyan: és hát; mondatok sorrendje; rossz szórend*)
2. A helyesírással összefüggő válaszok (*helyesírás fogalmazásban; helyesírás tollbamondásnál; j/ly írása*)

3. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*azzal helyett avval-t mondott; hányadikán lesz/hanyadikán lesz (erre javították); havonta helyett hónaponta; kaja/étel; kőt-követ; ; Pécsen – Pécsett (Hol születtél?); slégan/srégan; spriccol/spriccel; szurikáta szó többes számát; patika-tornacipő izé használata; persze szó túl gyakori használata; közmondás*)
4. A fonetikai és fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (*artikuláció; beszédtempó (hadarás); esetleget „ásétlág”-nek mondta; időtartam kiejtésben; t hang erőteljes ejtése; szóvég elharapása; teja-tea*)
5. Írásbeli hibákat megnevező válaszok (*fel/föl (írásban); lévén/létére (dolgozatban); írásbeli hiba*)
6. A nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok (*„onnastól kezdve”; futtam („otthoni”) – futottam (itteni); modsz a mondasz helyett; vót-volt*)
7. Nyelvbotlást megnevező válaszok (*betűkeverés szavakon belül; játszok helyett játszuk; ügye-ugye; rossz kiejtés (pszichológus)*)
8. Beszédhibákat megnevező válasz

Kategóriák	**A évfolyam**	**B évfolyam**	**C évfolyam**	**D évfolyam**	**Összes válasz**
Nyelvtani kategóriát, szabályt megnevező válaszok	7	6	14	16	43
Stigmatizált alakokat megnevező válaszok	4	4	12	9	29
Egyéb nyelvtani kategóriával, szabállyal összefüggő válaszok	3	2	2	7	14
A helyesírással összefüggő válaszok	5	2	1	6	14
Szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	4	4	3	3	14
Fonetikai és fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	0	2	3	5	10
Írásbeli hibákat megnevező válaszok	0	3	4	0	7
Nem-sztenderd (területi) változókat megnevező válaszok	3	1	2	0	6
Nyelvbotlás	1	1	2	1	5
Megnevezés nélküli válasz	0	0	0	5	5
Beszédhibát megnevező válasz	0	1	0	0	1
Összesen	20	20	29	36	105

7.8. táblázat. Nyelvhelyességi hibák, amelyeket az adatközlő beszédjében javítottak.

Az egyes kategóriák megoszlásáról megállapítható, hogy a három leggyakoribb kategória mind a négy évfolyam válaszaiban megtalálható (az összes válasz 67,61%-a). Az összes válasz 40,95%-a nyelvtani kategóriát, szabályt nevezett meg, ebből 26,66% a stigmatizált alakokkal kapcsolatos. Ezt követik a helyesírással (13,33%) és szóhasználattal összefüggő válaszok (13,33%). A további kategóriák már sokkal kisebb arányban fordultak elő: a fonetikai, fonológiai sajátosságok (9,52%); az írásbeli hibák (6,67%), a nem-sztenderd (területi) változóval (5,71%) összefüggő válaszok; a nyelvbotlást megnevező (4,76%) és a beszédhibával összefüggő válaszok (0,95%).

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve mind a négy évfolyam válaszaiban a nyelvtani kategóriát, szabályt megnevező válasz a leggyakoribb. Az A évfolyam válaszaiban további négy kategória szerepel gyakorisági sorrendben: a helyesírással, a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok, a nem-sztenderd (területi) változókat, illetve a nyelvbotlást megnevező válaszok. A B évfolyam második leggyakoribb kategóriája a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszoké. Ezt követik az írásbeli hibákat megnevezőek, a helyesírással összefüggőek, a fonetikai és fonológiai sajátosságokat, a nem-sztenderd (területi) változókat, a nyelvbotlást megnevező válaszok és nyolcadik kategóriaként a beszédhibával összefüggő válaszok. A C évfolyam válaszaiban eltérő sorrend látható. A második helyen az írásbeli hibákat megnevező válaszok szerepelnek, melyeket a szó- és kifejezéskészlettel összefüggőek, a fonetikai és fonológiai sajátosságokat, a nem-sztenderd (területi) változókat, a nyelvbotlást megnevező válaszok és a helyesírással összefüggőek követnek. A D évfolyam második leggyakoribb kategóriája a helyesírással összefüggő válaszoké. Harmadikként a fonetikai és fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok szerepelnek, melyeket a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok követnek, végül a legritkábban előforduló kategória a nyelvbotlást megnevező.

A nyelvhelyességi hibák javításának összehasonlítása

A (20.) és a (22.) kérdésekre adott válaszok kategóriái között találhatóak azonosságok, ezért ezeket érdemes összehasonlítani. Az egyik ilyen közös pont a javított és a javító személyek esetében figyelhető meg. A 7.9. táblázat az adott kérdésekre adott válaszok százalékos arányában a teljes mintára vonatkozóan. Ebből látható, hogy az adatközlők több javításról számoltak meg a család, a kortársak, ismerősök és a személy megnevezése nélküli történetekben, mint azokban az esetekben, amikor az ő beszédjüket javították mások. Ugyanakkor arra a kérdésre, hogy őket mások nyelvhelyességi hibájuk miatt javították, ritkábban fordult elő, illetve sokkal ritkábban emlékeznek az ilyen esetekre, mint mikor ők tették ez mások beszédjével kapcsolatban. Azok a válaszok, melyek szerint nem történt javítás közel azonos arányban fordultak elő. Mindezekből arra lehet következtetni, hogy az adatközlők magukat inkább javító, mint javított személynek tartják, mert a sztenderd változat használóiként azonosítják magukat.

	javítóként	javítottként
család	16,41%	10,68%
kortársak, ismerősök	13,85%	4,85%
személy megnevezése nélküli	23,08%	16,99%
nem emlékszik	8,72%	15,05%
volt, történet nélkül	2,05%	4,85%
nem volt	10,26%	10,19%

7.9. táblázat. A javító és javított személyek

A 20. és a 22. kérdésekben megnevezett nyelvhelyességi hibák gyakoriságát tekintve az látható, hogy az adatközlők javítóként több nyelvtani szabállyal, helyesírással, kontaktusjelenséggel és beszédhibával összefüggő hibát neveztek meg történeteikben, mint az általuk vétett nyelvhelyességi hibák között. A mindkét kérdés válaszaiban megnevezett nyelvhelyességi hibák másik csoportja viszont ezzel szemben gyakoribb a mások által történő javításokban. A (22.) kérdés válaszaiban a fonetikai és fonológiai sajátosságokat, az írásbeli hibákat, a nem-sztenderd (területi) változókat megnevező és a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszokból több szerepelt (7.2. ábra).

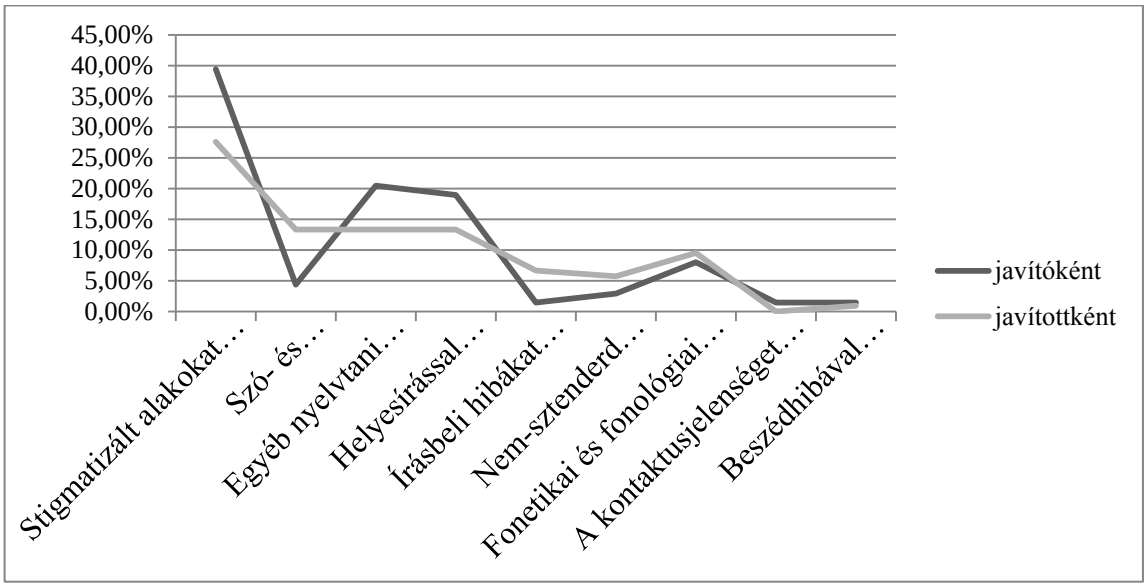

7.2. ábra. A javított nyelvhelyességi hibák (az adatközlő által javított és az adatközlők beszédjében javított nyelvhelyességi hibáik)

Szabó Tamás Péter (2008a) vizsgálatában az adatközlők és szülők, valamint az adatközlő és kortársai vonatkozásában ismertette hasonló vizsgálatát. Az általa megkérdezett középiskolás diákok körülbelül fele többé-kevésbé javított és javító félként is szokott szerepelni a javítási folyamatban. A megkérdezett gimnazisták és szüleik közötti javítás ritka.

Az iskolai kortársak vonatkozásában az eredmények azt mutatták, hogy az egymáshoz közel állók javítása közel azonos arányú mind a két fél irányában. Az egymással nem közeli viszonyban álló kortársak esetén az adatközlők a másik feletti dominanciát hangsúlyozták.

A vizsgálatom adatközlői inkább javító (N=116), mint javított félként (N=100) mutatták magukat. Az adatközlő és a szülők, illetve az adatközlők és a kortársak vonatkozásában Szabó vizsgálatától részben eltérő eredményt kaptam. A megkérdezett hallgatók és szüleik közötti javításról elmondható: gyakoribb, hogy az adatközlők nyelvhelyességi hibáit a szüleik javítják (N=16), mint fordított viszonyban (N=5). Ezek az eredmények a szülői szereppel magyarázhatók. A másik beszédpartner vonatkozásában azt az eredményt kaptam, hogy az adatközlők bevallása szerint köztük és a kortársaik (ide értve: osztály- és csoporttársaikat) között alig fordul elő javítás (az adatközlő javító félként: N=3; az adatközlő javított félként N=1). Ez a látszólag eltérő eredmény azzal magyarázható, hogy az adatközlőim sokak, bárki beszédjét kijavítják (a leggyakoribb válaszok: *mindenki; valaki; mások; sokak; emberek*; N=45*)*, és az ő beszédjüket is javítják (a leggyakoribb válasz: a személy megnevezése nélküli, N=35), ezekbe viszont beletartozhatnak a kortársak is.

Szabó Tamás Péter vizsgálatához hasonlóan az egyik kérdésem a javított és javítandó nyelvhelyességi hibákra kérdezett rá. Szabó (2008a) kilenc olyan stigmatizált alakot nevezett meg, amely tizenötnél többször fordult elő a vizsgálatának válaszaiban. Ezeket a jelen vizsgálat eredményeivel összehasonlítva mutatja a 7.3. ábra. Ebből az látszik, hogy a mindkét vizsgálatban előforduló nyelvhelyességi hibák közül a legnagyobb számban a nákolás szerepelt. De a budapesti gimnazisták beszédjében mások – bevallásuk szerint – kevesebbet javították ezt a stigmatizált alakot, viszont a szegedi tanítójelöltek közel ugyanannyiszor hivatkoztak erre a hibára javító és javított félként. A *deviszont* kötőszó és a –ban stigmatizált használatát a gimnazisták beszédjében gyakrabban javították, mint ők másokéban. Ezzel ellentétben a szegedi hallgatók mások beszédjében gyakrabban javították ezeket az alakokat, mint mások az övékében. Az iktelen igeragozás előfordulása a budapesti diákok és szegedi hallgatók válaszaiban eltérőek. Amíg a fővárosi gimnazistákat gyakrabban javítják ezért a hibáért, mint ők másokat, addig a szegedi hallgatók és az ő beszédjüket javítók alig reagálnak erre az alakra.

A Szabó által bemutatott kilenc stigmatizált alak előfordulása az összes válaszhoz viszonyítva a két vizsgálatban eltérő. Amíg a 2008-as vizsgálatban ezek az alakok az összes válasz 96%-át jelentették (javítóként 47% és javítottként 49%), addig a jelen vizsgálatban ugyanezek az alakok az összes válasz 51%-át teszik ki (javítóként 31% és javítottként 20%). Ezekből az arányokból az látszik, hogy az adatközlőim kevesebb stigmatizált alak használatáról számolnak be saját beszédjükben, mint a budapesti gimnazisták. Ebből arra következtetek, hogy az adatközlőim a válaszaik alapján önmagukat inkább a sztenderd alakokat használónak mutatják.

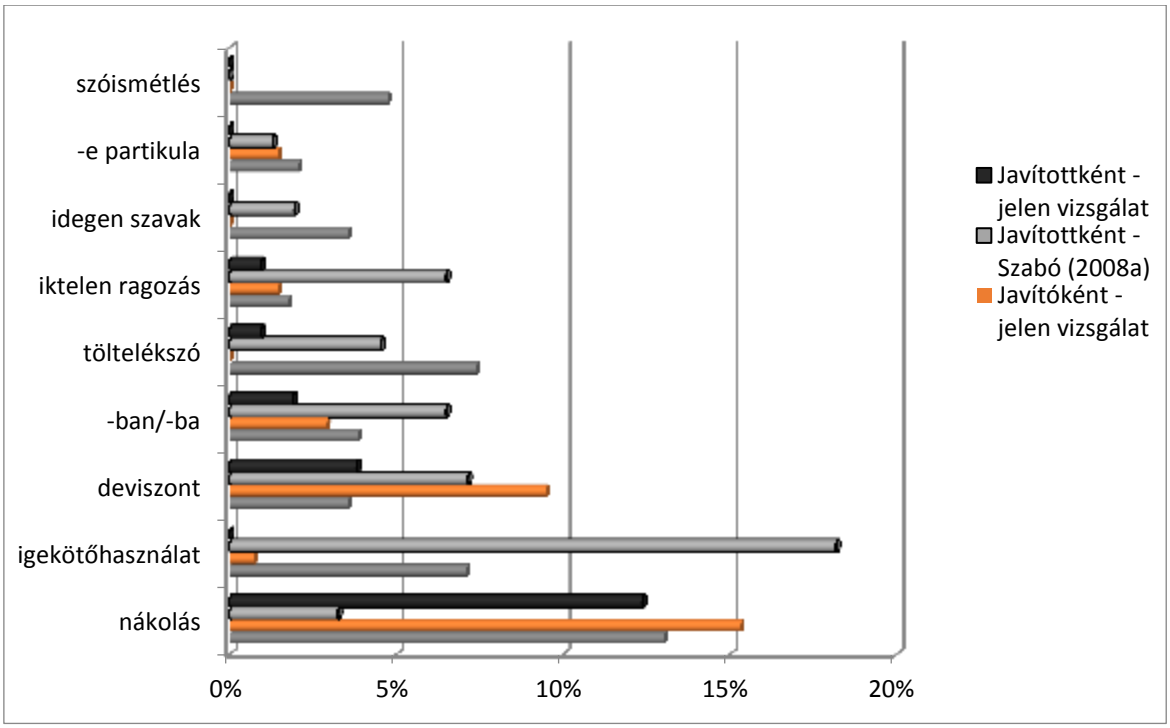

7.3. ábra. A javított nyelvhelyességi hibák összehasonlítása Szabó Tamás Péter vizsgálatával

7.5. A nyelvhelyességi szabályok előfordulása

Annak a négy kérdésnek, mely az adatközlők által ismert nyelvhelyességi szabályok megnevezését és alkalmazását vizsgálta, a válaszaiban három közös kategória fordult elő (7.4. ábra). A nyelvtani kategóriát, szabályokat megnevező válaszok a nyelvhelyességi szabályok megnevezésében és javított hibák között igen magas számban jelentek meg, de nyelvhelyesség szempontjából fontos élethelyzetekben nem túl gyakran fordultak elő. Ezzel szemben a fonetikai, fonológiai sajátosságot megnevező válaszok, valamint a szó- és kifejezéskészlettel összefüggőek az ilyen élethelyzetek esetében gyakrabban szerepeltek, mint a javított nyelvhelyességi hibák között. Ezek az eredmények arra engednek következtetni, hogy az adatközlők a normatív nyelvhasználatot, normatív helyesírást ismerő személyeknek mutatják magukat, akik mások beszédjében észreveszik, és javítják a sztenderdtől eltérő alakokat, illetve javítják mások helyesírási hibáit. Mivel az adatközlők önmagukat a sztenderd változat beszélőinek tartják, ezért a helyes nyelvhasználatot igénylő helyzetekben nekik inkább a fonetikai, fonológiai sajátosságokra, valamint a szóhasználatra kell figyelniük.

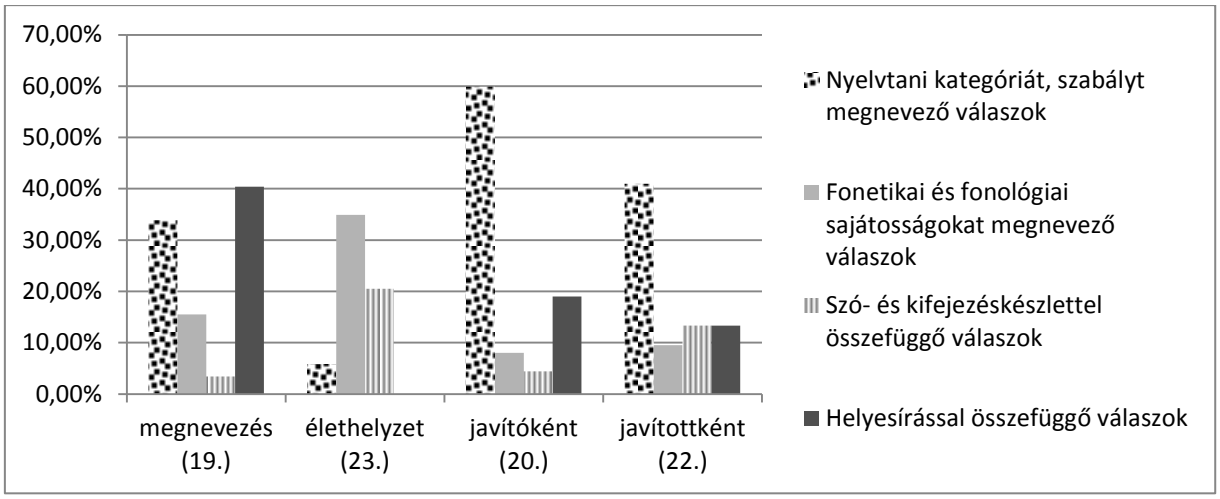

7.4. ábra. A nyelvhelyességi szabályok előfordulása

8. Nyelvváltozatok megnevezése és jellemzése

A kérdőív két kérdése azt vizsgálta, hogy az adatközlők miként jellemzik a saját és a mások által beszélt nyelvváltozatokat. A (9.) kérdés arra kérte az adatközlőket: nevezzék meg és jellemezzék az általuk beszélt nyelvváltozatokat. A (10.) kérdés azt vizsgálta, hogy mi alapján azonosítják az adatközlők mások származási helyét a beszéd alapján. Ezekkel a kérdésekkel az adatközlők metanyelvi tudatosságát kívántam vizsgálni.

8.1. A saját nyelvváltozatok

A kérdőív (9.) kérdése az adatközlők által beszélt nyelvváltozat(ok)at vizsgálta. A kérdésre 164 adatközlő válaszolt, közülük 35 fő nem tudta megnevezni, milyen nyelvváltozatot beszél (irreleváns válasz N=3). Rajtuk kívül 7 fő elmondása szerint nem beszél semmilyen nyelvváltozatot, 5 adatközlő szerint az általa beszélt nyelvváltozatban nincs/nem figyelhető meg jellegzetesség, 5 adatközlő megnevezés nélkül jellemezte saját nyelvváltozatát és 1 fő szerint, ha van is jellegzetessége a nyelvváltozatának, akkor nem vette még észre.

108 adatközlő 135 megnevezést írt az általa beszélt nyelvváltozatra (N=241), ezeket az alábbi 5 kategóriába soroltam.

1. A területi változatokat megnevező válaszok (*alföldi; békés megyei; békési; déli (Szeged környéki); dél-alföldi (?); déli nyelvjárás; dorozsmai nyelvjárás; dunántúli; é-zés; Felső Háromszéki; közép-dunántúli; kunsági; némileg 'szögedies'; ö-s tájszólás; özés (Alföld); ö-zés; „ö-zés"; ö betűvel beszélés; ö-zős tájszólás, de a magyar nyelvet igyekszem helyesen beszélni; palóc (némi); szegedi ö használata/szegedi ö-zés; szegedi(es) (nyelvváltozat); szögedi; szögedies (beszéd/nyelvváltozat) (nem igazán tudom a nevét, de felénk úgy szokták mondani); tájszólás; tájszólás (ő-zés); tiszai; tiszántúli; tótkomlósi; vajdasági; e-zés; szabolcsi; jászsági; Vas megyei; Észak-Dunántúl; moldvai; pesti nyelv*)
2. A társadalmi csoportok nyelvváltozatait megnevező válaszok (*diáknyelv; ifjúság nyelve/ifjúsági nyelv; netes" beszéd; szaknyelv; szleng; argó; internetes nyelv*)
3. A sztenderd(közeli) nyelvváltozatot megnevező válaszok (*beszélt nyelv; hivatalos köznyelv; hivatalos nyelv; (szép)irodalmi nyelv; köznyelv; magyar általános köznyelv; regionális köznyelv; regionális köznyelv-nyelvjárás; köznapi nyelv; régies beszéd*)
4. A nyelvvel azonosított válaszok (*magyar*)
5. A kontaktusváltozatot megnevező válasz (*magyar és román szavak keverése*)

A teljes minta válaszainak gyakorisági sorrendjét a 8.1. táblázat mutatja. A leggyakoribb válaszok területi változatot neveznek meg, ezt követik azok a válaszok, amelyek szerint az adatközlők nem tudják megnevezni a saját nyelvváltozatukat. A teljes minta harmadik leggyakoribb válasza társadalmi csoportok nyelvváltozatait nevezi meg, a negyedik pedig a sztenderd(közeli) változatot.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A területi változatokat megnevező válaszok	19	14	14	13	60
nem tudja(, hogyan nevezik)	22	2	3	8	35
A társadalmi csoportok nyelvváltozatait megnevező válaszok	6	5	8	12	31
A sztenderd(közeli) nyelvváltozatot megnevező válaszok	6	3	5	6	20
Nem beszélek semmilyen nyelvváltozatot.	4	2	1	0	7
megnevezés nélküli jellemzés	2	2	0	1	5
A nyelvvel azonosított válaszok	1	0	2	2	5
nem ismerhető fel jellegzetesség/nem ismerek jellegzetességet	2	2	0	1	5
A kontaktusváltozatot megnevező válasz	0	0	1	0	1
ha van, nem vettem észre	0	1	0	0	1
nincs válasz	0	16	14	12	42
irreleváns	0	2	0	1	3
Összesen	60	62	86	74	282

8.1. táblázat. Az adatközlők saját nyelvváltozatainak megnevezése

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve elmondható, hogy az A évfolyam adatközlői válaszaiban – a nem tudja kategóriát kivéve – a területi változatot megnevező válaszok a leggyakoribbak. Ezt követik második helyen a társadalmi és sztenderd(közeli) nyelvváltozatokat megnevezők, ezen kívül egy válasz magyarnak nevezte az adatközlő által beszélt nyelvváltozatot. A B évfolyam válaszaiban a teljes mintával megegyező gyakoriság látható. A C évfolyam három leggyakoribb kategóriája megegyezik a teljes mintáéval, ezen

kívül két válasz magyarnak, egy pedig kontaktusváltozatnak azonosítja az adatközlő által beszélt nyelvváltozatot. A D évfolyam válaszaiban a területi, a társadalmi és sztenderd(közeli) nyelvváltozatokat megnevező válaszokon kívül két adatközlő „magyarnak" nevezte meg saját nyelvváltozatát.

A második leggyakoribb válasz szerint az adatközlő nem tudja, hogyan nevezik az általa beszélt nyelvváltozatot. Ha ehhez hozzávesszük *a nem beszélek semmilyen nyelvváltozatot*, *nem szoktam nyelvváltozatokat beszélni*, a *nem ismerhető fel jellegzetesség/nem ismerek jellegzetességet*, a *ha van, nem vettem észre* és a nyelvvel azonosított válaszokat ("*magyar*") és a nincs válasz kategóriákat, akkor az látszik, hogy legtöbb válaszadó alig vagy egyáltalán nem reflektál a saját változatára.

Az adatközlőket az általuk beszélt nyelvváltozatok megnevezése mellett annak jellemzésére is kértem. Erre a kérdésre olyan adatközlők is válaszoltak, akik nem tudták megnevezni az általuk beszélt nyelvváltozatokat. Az adatközlők az általuk beszélt nyelvváltozatokat 106 különböző tulajdonsággal jellemezték, amelyek 9 kategóriába sorolhatók.

1. A hangtani jegyeket megnevező válaszok (*á betű dominál; anno ő-zés; avval, nálad ejtés: nállad; az első szótagban a magánhangzó ö hang lesz; e betű helyett néha ö-t ejtenek; e hang helyett „ö"-t ejtünk (pl. megeszem – mögöszöm); e hang helyett néha ö hang ejtése, pl. ember - embör; e hang helyett ő-t vagy é-t ejtünk, pl. lémögyök; é hang jellemző úgy, mint a szegedieknél az ö; e hang sok (tejfel, fel (~föl); e hangot „ö"-re cserélve beszélünk (egyes szavakban); e helyett „é"-t mondunk (pl. egy – égy); e helyett ö-t egyes szavakban; e helyett ö-t ejtek beszéd közben; e" hangot felváltja az „ö" hang sok esetben; e" hangot gyakran „ ö" hangnak ejtik; egyedi, mert csak az ezen a területen élő emberek érzik a zárt e-t; e-s szóváltozatok; e-vel mondunk sok mindent; i, u, ü rövid; í-ző szavak használata (pl. szíp); szlovákos kiejtés; magánhangzókat (legtöbbször „e" hang helyett) „ő" hangot mondunk; ö betű használata; ö hang használata bizonyos szavakban; ö-vel való beszélés, néha, de leginkább az e-zés jellemző; ő-zés; (közép)zárt „e" hang; zárt e hang használata igekötőkben, bizonyos szavakban; zárt e helyett ö-t; zártabb a; ë (használata; ő betű helyett ű betű; nyitott e betű; ó hang 'ás'; sok mássalhangzót használunk; tiszta kiejtés; régiesebb kiejtés, néhány embernél; magánhangzók szép kerekítése; i és é helyett í-t mondunk/í-zés; zárt beszéd; a t hang erőteljes használata; szépen cseng, de nincs benne igazán sok különlegesség; szavak végét levágjuk/nem mindig mondjuk ki (pl. kutyámért – kutyámé) (pl. Menj má' el a boltba!); A szegedies beszédet tükrözi.; -ból helyett –bul*)
2. A lexikai jegyet megnevező válaszok (*Az éppen szóban forgó dolgok, tulajdonságok másféle elnevezése.; egyedi szóhasználat; idegen szavak; idegen szavak kifejezésmódja teljesen megváltozik; szavak máshogy mondva (toll – örökíró); szavak rövidítése; különleges szavak: tonális, atonális, hangnemváltás; szavak, melyek más területen ismeretlenek (pl. garaboly); régi szavak, nem sok ember használja; szerb szavak átvétele; szlovák szavak használata; új szavak integrálása; egy szónak több jelentése is lehet; északi szomszédoktól átvett jövevényszavak (pl. pulya=gyerek); sok a jövevényszó; nagy szókincs; szavak használata, mely mások számára ismeretlen;*

bizonyos témákhoz tartozó kifejezések, fogalmak; egész országban ismert kifejezések; egy-két szót más szóval helyettesítenek; egyéni kifejezésmódok; más országokban is közismert szavak; választékos; változatos)

3. Beszélőkkel történő jellemzések (*egy bizonyos csoport érti csak; diákok beszélik; fiatalok beszélik; tinik nyelve; idősebb korosztályra jellemző; leginkább fiatalok használják; közvetlenebb környezetben, családban, barátok körében [használt]; csak a környezete érti meg; Alkalmazkodik a korhoz, a diákok cselevéseihez.; Nagyon kevesen beszélik a Földön.*)
4. A megfogalmazással összefüggő válaszok (*jópofa; közhelyeket tartalmaz.; tárgyilagos; gyakran vicces; kötetlenebb; szerkesztett; rövid, tőmondatok; egész mondatok alkotása*)
5. Szlenggel összefüggő válaszok (*a szleng kerülése; egyszerűsítések; rövidítések; szleng*)
6. Sztenderdhez köthető válaszok (*Ez az általánosan elfogadott nyelvhasználat, amelynek semmi különlegessége nincs. Mindent kiejtünk úgy, ahogy az szabályszerű.; helytelen beszéd; hivatalos környezetben, iskolában, oktatási intézményekben [használt]; Minden nyelvjárás számára érthetőnek kell lennie.; kiművelt; lazább nyelvtan; mindennapi nyelvhasználat*)
7. A hagyományokkal összefüggő válaszok (*hagyomány(t idéző); régi időket idéző*)
8. A kontaktusjelenséget megnevező válasz (*nem tiszta román irodalmi nyelv*)
9. A nyelvi udvariasságot megnevező válasz (*tisztelettudó*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A hangtani jegyeket megnevező válaszok	15	10	37	22	84
A lexikai jegyet megnevező válaszok	6	2	9	12	29
Beszélőkkel történő jellemzések	2	0	1	7	10
A megfogalmazással összefüggő válaszok	0	0	5	3	8
Szlenggel összefüggő válaszok	0	0	3	3	6
Sztenderdhez köthető válaszok	2	0	1	2	5
A hagyományokkal összefüggő válaszok	0	0	2	0	2
A kontaktusjelenséget megnevező válasz	0	0	1	0	1
Nyelvi udvariasságot megnevező válasz	0	0	1	0	1
nem ír jellemzőt	21	1	0	1	23
nem tud jellemzőt írni	1	1	0	0	2
Összesen	48	14	62	50	174

8.2. táblázat. Az adatközlők saját nyelvváltozatainak jellemzői

A teljes minta válaszait mutató 8.2. táblázat adatsoraiból az látható, hogy az adatközlők leginkább a hangtani és a lexikai jegyekkel jellemzik saját nyelvváltozataikat (az összes válasz 65,52%-a). Az egyes évfolyamok válaszaiban ugyanakkor más válaszok is megfigyelhetők. Az A évfolyam a hangtani és lexikai jegyeken túl a beszélőkkel és a sztenderd változathoz köthető sajátosságokkal jellemzi a saját nyelvváltozatát. A B évfolyam adatközlői csak hangtani és lexikai jegyek megnevezésével jellemzik saját dialektusokat. A C évfolyam a teljes mintában is leggyakoribbnak számító két kategória (hangtani, lexikai jegyeket megnevező kategóriák) után leggyakrabban megfogalmazással összefüggő jellemzőket írnak válaszaikban (N=5). Ezen kívül három a szlenggel függ össze; kettő a nyelvi hagyományokat nevezi meg, egy-egy válasz pedig a beszélőközösséget, a sztenderd változatot, kontaktusjelenséget és nyelvi udvariassággal összefüggő jellemzőt nevez meg. A D évfolyam a hangtani és lexikai jegyek megnevezése mellett beszélőkkel jellemzi a saját nyelvváltozatát. Ezen kívül három szlenggel, három megfogalmazással, kettő a sztenderd változatot megnevező válasz szerepel.

8.2. A területi nyelvváltozatok felismerése

A kérdőív (10.) kérdése azt vizsgálta, hogy az adatközlők mások beszédje alapján tudják-e azonosítani az illető származási helyét. Ezzel azt vizsgáltam, hogy az adatközlők saját megítélésük szerint mennyire ismerik, és milyen jegyek alapján azonosítják mások beszédjét. A kérdésre 201 adatközlő válaszolt (irreleváns válasz N=39). Közülük 17 adatközlővel még nem fordult elő, hogy másokat beszédjük alapján azonosítottak volna. 47 adatközlő történet leírásával válaszolt, 98 adatközlő történet felidézése nélkül válaszolt, különböző nyelvi jegyeket megnevezve, amely alapján felismeri mások földrajzi hovatartozását (8.3. táblázat).

	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
történet nélküli választ író adatközlő	20	26	25	27	98
történet alapú választ író adatközlők	15	9	15	8	47
nem volt	4	3	4	6	17
irreleváns válasz	9	8	15	7	39
nincs válasz	3	0	0	2	5
Összesen	51	47	59	50	206

8.3. táblázat. „Volt már olyan, hogy valakiről a beszédje alapján meg tudta mondani, honnan származik?” (10.) kérdés válaszai

Azok az adatközlők, akik történet leírásával válaszoltak 9 különböző területről származó beszélőt neveztek meg válaszaikban (N=57; 8.4. táblázat).

1. Dél-alföldi nyelvjárási régióból származó beszélők (*alföldi (Szeged–Nagykörös–Kecskemét környéke); dél-magyarországi; földeáki osztálytárs; Hódmezővásárhelyről származó osztálytárs; mindszenti (Szegedi vagy környéki – gondolta); Szeged(en); szegedi; Makó-Szeged környéki*)
2. Palóc területről származó beszélő (*palóc (műsorvezető)*; *salgótarjáni beszélő*)
3. Erdélyi magyarokat, székelyeket megnevező válaszok (*erdélyi magyar(ok); székely (csoporttárs)*)
4. Délvidékieket megnevező válaszok (*szerbiai származású beszélő*; *szerbiai magyar lány; vajdasági*)
5. Külföldi (kétnyelvű) beszélőket megnevező válaszok (*amerikai angol-magyar kétnyelvű; angolok magyarul; nem magyar anyanyelvű; német anyanyelvűek magyarul*)
6. Északkeleti nyelvjárási régióból származó beszélők (*nyírségiek; debreceni beszélő*)
7. Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó beszélő (*Békés környékéről származó*)
8. *felvidékiek*
9. *Dunántúli beszélő*

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Dél-alföldi nyelvjárási régióból származó beszélő	3	4	13	4	24
Erdélyi magyarok/székelyek	8	2	0	2	12
Délvidékiek	1	2	4	2	9
külföldiek (kétnyelvűek)	3	1	0	0	4
Északkeleti nyelvjárási régióból származó beszélők	1	2	0	0	3
Palóc területről nyelvjárási területről származó beszélők	0	2	0	0	2
Tisza–Körös-vidéki nyelv-járási régióból származó beszélő	0	0	1	0	1
Felvidékiek	1	0	0	0	1
Dunántúli beszélő	1	0	0	0	1
Összesen	18	13	18	8	57

8.4. táblázat. Mások beszédje alapján történő azonosítás – a történetalapú válaszok

A 98 történet nélküli válaszban négy eddig nem szereplő kategória fordul elő.

10. Határon túli magyarok
11. Budapesti beszélő
12. Németországi magyarok
13. Ceglédi beszélő

A teljes minta válaszait tekintve, három olyan kategória van, amely minden évfolyam esetében megjelenik: a dél-alföldi nyelvjárási régióból, majd a Délvidékről, Erdélyből és a Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származókat nevezik meg (8.5. táblázat).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Dél-alföldi nyelvjárási régióból származó beszélő	12	12	14	15	53
Délvidékiek	4	10	6	7	27
Erdélyi magyarokat, székelyeket megnevező válaszok	7	3	3	4	17
Palóc nyelvjárási régióból származó beszélő	2	7	0	2	11
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származó beszélő	1	1	2	1	5
Északkeleti nyelvjárási régióból származó beszélők	1	1	1	0	3
Határon túli magyarok	0	2	0	1	3
Felvidékiek	1	0	0	0	1
Budapesti beszélő	0	0	1	0	1
Németországi magyarok	0	0	1	0	1
Ceglédi beszélő	0	0	0	1	1
Összesen	28	36	28	31	123

8.5. táblázat. A mások beszédje alapján történő azonosítás - a történetet tartalmazó válaszok

Az egyes évfolyamok válaszainak gyakoriságában eltérés látható a teljes mintához képest. Az A évfolyam válaszaiban a második leggyakoribb az erdélyi magyarokat megnevező kategória. A harmadik helyen a délvidékieket, a negyediken pedig a palóc nyelvjárási régióból származókat megnevező válaszok állnak. Ezt három kategória (Felvidékiek, a Tisza–Körös-vidéki és az északkeleti nyelvjárási régióból származók) követi, mely egy-egy válaszban jelenik meg. A B évfolyam válaszaiban megjelenik egy új kategória a határon túli magyarokat megnevező válaszoké, amely az ötödik leggyakoribb az adott

évfolyam esetében. A C évfolyam válaszainak gyakorisági sorrendje megegyezik a teljes mintáéval, ugyanakkor válaszaikban két új kategória (a budapesti beszélőt és a németországi magyarokat megnevező) is szerepel. A D évfolyam válaszainak gyakorisága megegyezik a teljes mintáéval, és egy új kategória (ceglédi beszélő) is előfordul.

A történetet leíró és a történet nélküli válaszok négy csoportba sorolhatók a területi meghatározás alapján (N=180; 8.6. ábra). Az első csoportba az a 102 válasz tartozik, amely négy nyelvjárási régió egyikét nevezi meg. Leggyakoribb a dél-alföldi, második a palóc nyelvjárási régió megnevezése, a harmadik helyen egyenlő arányban szerepelnek a Tisza–Körös-vidéki és az északkeleti nyelvjárási régiót megnevező válaszok. A második csoportba egy a fővárost, egy Ceglédet és egy Dunántúlt megnevező tartozik. A harmadik csoportba azok a válaszok tartoznak, amelyek a határon túl élő magyar nyelvhasználókra utalnak (N=71). Ebben a csoportban a leggyakoribb a délvidékieket megnevező válaszok köre, ezt követik az erdélyi magyarokat, székelyeket megnevező válaszok. A harmadik helyen a *határon túli magyarok* válasz szerepel, melyet a felvidéki beszélőket és a németországi magyarokat megnevezőek követnek. A negyedik csoport a kétnyelvű külföldieket megnevező válaszok köre.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Dél-alföldi nyelvjárási régióból származók	15	16	27	19	77
Délvidékiek	5	12	10	9	36
Erdélyi magyarok, székelyek	15	5	3	6	29
Palóc nyelvjárási területről származók	2	9	0	2	13
Tisza–Körös-vidéki nyelvjárási régióból származók	1	1	3	1	6
Északkeleti nyelvjárási régióból származók	2	3	1	0	6
Külföldiek (kétnyelvűek)	3	1	0	0	4
Határon túli magyarok	0	2	0	1	3
Felvidékiek	2	0	0	0	2
Dunántúli beszélő	1	0	0	0	1
Budapesti beszélő	0	0	1	0	1
Németországi magyarok	0	0	1	0	1
Ceglédi beszélő	0	0	0	1	1
Összesen	46	49	46	39	180

8.6. táblázat. A mások beszédje alapján történő azonosítás - a történetet tartalmazó és a történet nélküli válaszok

A (10.) kérdésre adott, történetet leíró válaszok különböző nyelvi jegyeket neveztek, melyek az adatközlők azonosítják a területi változatokat (N=59). Ezeket a válaszokat 4 kategóriába soroltam.

1. Fonetikai, fonológiai jegyet megnevező válaszok (*á-ó-val beszél; e betű helyett ö betű; finom e betűzés; hangsúlyozás erőteljessége; kátonáság (katonaság); kiejtés; angolos kiejtés; o-ző tájszólás; ö betű az e-k helyén; ö"-betűsen beszél; ő"-zés miatt; ö-s beszéd; ö-zés; a t betű egyedi ejtése; a „t" hang megnyomása; a „t"-t néhány szóban megnyomta; zárt e; zártabb beszéd; ë, nyíltabb e; zárt a hang; e-t sokszor é-nek ejtik; törten vagy ékezet nélkül mondta*)
2. Szóhasználattal összefüggő válaszok (*és helyett s; „és" beszéd; szóhasználat; pityóka; kifejezések*)
3. Nyelvjárás alapján (*békési nyelvjárás; beszéd alapján; nyelvjárás alapján; beszéd alapján (családom is székelyes beszédet használ); beszéd alapján, mert voltam már Erdélyben; szögedies beszéd; ízes beszéd*)
4. Nyelvtani jegyeket megnevező válaszok (*többes szám jelét kétszer használta; nincsen helyett nem van; nák/nék; nákolás; suksükölés*)

A teljes minta válaszainak gyakoriságát mutató 8.7. táblázat jól látszik, hogy az adatközlők a leggyakrabban fonetikai, fonológiai jegyek alapján azonosítják mások beszédjét (az összes válasz 61,02%-a). Ezt követik azok a válaszok, melyek nem konkrét nyelvi jegyet neveznek meg, csak utalnak az adatközlőkben másokról élő regiszterre (az összes válasz 20,34%-a). A harmadik leggyakoribb válasz a nyelvtani jegyek alapján történő azonosítás (az összes válasz 10,17%-a), a legritkább pedig a szóhasználattal összefüggőek (az összes válasz 8,47%-a).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Fonetikai, fonológiai jegyet megnevező válaszok	5	9	15	7	36
Nyelvjárás alapján történő azonosítás	10	0	1	1	12
Nyelvtani jegyeket megnevező válaszok	3	2	1	0	6
Szóhasználattal összefüggő válaszok	0	2	2	1	5
Összesen	18	13	19	9	59

8.7. táblázat. Mi alapján ismerik fel az adatközlők a másik beszédjét? - történet alapú válaszok

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve a B, C és a D évfolyam esetében a fonetikai, fonológiai jegyek alapján történő azonosítás a leggyakoribb, az A évfolyamnál viszont a nyelvjárás alapján történő. A B évfolyam válaszaiban egyforma arányban van jelen a nyelvtani jegyekkel és a szóhasználattal történő azonosítás. A C évfolyam esetében a szóhasználattal összefüggő válaszok gyakoribbak, mint a nyelvtani jegyet és a nyelvjárás alapján megnevezők. A D évfolyam válaszaiban a nyelvtani jegyeket megnevező válaszok nem szerepelnek, és a szóhasználattal, illetve a nyelvjárás alapján történő azonosítás is csak egy-egy válaszban jelenik meg.

A történet nélküli válaszok (N=123) ugyanabba a 4 kategóriába sorolhatók, mint a történetet leírók. A válaszok gyakoriságát mutató 8.8. táblázaton jól látszik, hogy az adatközlők a leggyakrabban fonetikai, fonológiai jegyek alapján azonosítják mások beszédjét (az összes válasz 66%-a). Ezt követik a nyelvjárás alapján történő azonosítások (az összes válasz 30,8%-a), majd a nyelvtani jegyeket megnevező és a szóhasználattal összefüggő válaszok következnek.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Fonetikai, fonológiai jegyet megnevező válaszok	20	18	20	24	82
Nyelvjárás alapján történő azonosítás	7	17	7	7	38
Szóhasználattal összefüggő válaszok	1	1	0	0	2
Nyelvtani jegyeket megnevező válasz	0	0	1	0	1
Összesen	28	36	28	31	123

8.8. táblázat. Mi alapján ismerik fel az adatközlők a másik beszédjét? – a nem történet alapú válaszok

A történeteket leíró és a történetek nélküli válaszok alapján elmondható, hogy az adatközlők mások területi hovatartozását leginkább a beszédben megjelenő fonetikai, fonológiai jegyek alapján (64,84%) azonosítják (8.9. táblázat).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
fonetikai, fonológiai jegy	25	27	35	31	118
nyelvjárás alapján	17	17	8	8	50
lexikai jegy	1	3	2	1	7
nyelvtani jegy	3	2	2	0	7
Összesen	18	13	19	9	182

8.9. táblázat. A mások beszédjének jellemzői a területi hovatartozásban

8.3. Összegzés

A kérdőív (9.) és (10.) kérdésével az adatközlők metanyelvi tudatosságát vizsgáltam a nyelvváltozatok vonatkozásában. A (9.) kérdés a saját nyelvváltozatok megnevezését, jellemzését kérte.

A válaszok között a legtöbb arról tanúskodik, hogy az adatközlők nyelvi biztonságban érzik magukat (a nem tudja, (hogy nevezik) N=35; A sztenderd (közeli) nyelvváltozatot megnevező válaszok N=20; Nem beszélek semmilyen nyelvváltozatot N=7; megnevezés nélküli jellemzés N=5; Nem szoktam nyelvváltozatokat beszélni. N=7; A nyelvvel azonosított válaszok N=5; nem ismerhető fel jellegzetesség/nem ismerek jellegzetességet N=5, ha van, nem vettem észre N=1). A megnevezéseket tartalmazó válaszok közül a területi változatokat megnevező válaszok voltak a leggyakoribbak (N=60). Ezeknek a változatoknak megnevezéséről azonban elmondható: tipikusan a népi nyelvészek megfogalmazását tükrözik, egy-két kivételtől eltekintve nem az iskolában is tanított tudományos elnevezések szerepelnek. A területi változatok megnevezése után a leggyakoribb válasz a társadalmi csoportok nyelvváltozatait nevezte meg (N=31). Ezeknek a válaszokban szereplő elnevezései inkább az iskolában is tanított elnevezéseket tükrözi (stb. ifjúsági nyelv, szleng). A kontaktusváltozatot az román nemzetiségű hallgató írta, aki nemzetiségi szakirányra jár.

A saját nyelvváltozatok jellemzéséről elmondható, hogy a nyelvészeti leírások gyakorlatához hasonlóan különböző nyelvi elemekkel, a nyelvváltozat beszélőivel, funkciójával jellemezték az adatközlők a saját változatukat. Konkrét nyelvi elemet szinte csak a fonémák körében neveztek meg (mindössze három lexéma olvasható a válaszok között). Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálat más eredményeivel, mivel az adatközlők a legtöbbször fonetikai- fonológiai sajátosságokkal jellemzik változatokat.

A (10.) kérdés azt vizsgálta, hogy az adatközlők mely területi változatokat ismerik fel mások beszédjében. A felismerésénél a történetet tartalmazó és a történet nélküli válaszok száma igen különböző volt. A történetet leíró válaszok közül azok, amelyek „nyelvjárás alapján [ismerte fel]" kategóriába kerültek és a történet nélküli válaszok, mégha tartalmaztak is valamilyen konkrét nyelvi jegyet, ugyanarra engednek következtetni: az adatközlők rendelkeznek egy elképzeléssel az adott terület nyelvhasználatáról. Ezek a válaszok a regiszter ismeretét mutatják. A legtöbb válasz a dél-alföldi nyelvjárási régióból származók beszédjének ö-zés alapján történő azonosításáról szólt. Az azonosítások a független ö-zésre utaltak, részben a fonéma megnevezésével, részben a „szegedi(es)/szögedi(es) beszéd" kifejezés használatával. A palóc nyelvjárási régióból érkezők azonosítása a sztenderdtől eltérő a és á hangok alapján történt. A délvidéki beszélőkről szóló válaszok elsősorban a zárt *ë* használatát, a nákolást nevezték meg, mint jellemzőt. Ezeken kívül az *örökíró – toll* lexikai jegy, és a nyelvi jegy nélküli „ahogy ott beszélnek" minősítés. Az Erdélyből érkezők jellemzésénél – a *s* kötőszó és a *pityóka* lexikai jellemzőn kívül – a nem konkrét nyelvi elemet megnevező válaszok domináltak, melyek a regiszter ismeretét általánosságban hangsúlyozták (pl. beszéd alapján).

9. Eltérő nyelvhasználat – eltérő szintér

A kérdőív (21.) kérdése azt vizsgálta, hogy az adatközlők miként ítélik meg az otthon és az egyetemen beszélt nyelvhasználatukat. Ezzel a kérdéssel azt kívántam vizsgálni az informális(abb) stílusváltozattal jellemezhető otthoni és a formális(abb) változattal azonosítható egyetemi környezet nyelvhasználata között miben és milyen mértékben jelenik meg különbség az adatközlők szerint.

A 206 adatközlőből 156 adatközlő eltérőnek, 46 azonosnak ítéli az általa otthon és az egyetemen beszélt változatot (irreleváns válasz N=4).

9.1. Otthoni nyelvhasználat

140 adatközlő 65 jellemzőt fogalmazott meg az otthoni nyelvhasználata kapcsán (N=170), ezeket a válaszokat az alábbi 11 kategóriába soroltam.

1. Magabiztosságot megnevező válaszok (*elengedem magam a biztonságos környezetben; kötetlenebbül; magabiztosság; odafigyelés nélkül; kényelmesebb, hiszen azt mondok, amit szeretnék; szabadabban; felszabadultan, nincs elvárás a beszéddel kapcsolatban*)
2. Közvetlenséggel, informális stílussal összefüggő válaszok (*kevésbé hivatalos; közvetlenebb(ül)/közvetlen nyelvváltozat/közvetlenség; hétköznapiasabban; befejezetlen mondat, fél szavak; mondaszerkesztettség; hangvétel, könnyebb – diáktársakkal is; lazább stílus; más stílus; szabadabb stílus; parasztos stílus; kevésbé figyel a pontosságra; nincs elvárás a beszéddel kapcsolatban; oldottabb; lazább(an)*)
3. Szóhasználattal összefüggő válaszok (*kevésbé hivatalos szavak; szakkifejezések nem kellenek; szóismétlések; régies szavak (pl. kredenc, sifonér, sezlony); szabadabb szóhasználat; más szóhasználat, szókincsben más; szavak, amiket csak a család ismer; több töltelékszó; izé használata; egyszerűbben; kevésbé választékosan*)
4. Területi változókat, nyelvváltozatot megnevező válaszok (*erdélyiesen; falusiasan; falusiasabban; ö-re cserélem e-t; ö-s tájszólással; ö-vel; ö-zés; ö hang; ö-zök sűrűbben; ö betűs szavak többször; tájszólással; szavak kiejtése más; ő helyett ű betű sokszor; kissé régiesen*)
5. Szleng elemek használatát megnevező válaszok (*(inkább) szleng; szleng: otthon nem, barátokkal igen; szlengesebb(en) rövidítés sűrűn; divatosabban*)
6. Sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok (*helyes beszédet ott is megkövetelik; helyesség; hibásan néha; kevésbé figyelek a nyelvhelyességre, a megfogalmazásra, a hadarásra; nincsenek elvárt szabályok; e-zve*)
7. Hangtani sajátosságot megnevező válaszok (*gyorsabb beszédtempó; hadarás gyakran; halkabban; hangerő más; kevésbé tagoltan*)
8. Nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok (*megszólítás, elköszönés – nem kell figyelni; tegezés*)
9. Kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok (*románul és magyarul*; *sváb szavak (anyai ágon svábok vagyunk, a nagyszülők szinte csak svábul beszélnek hozzám)*;

szerb kifejezések is; másképp, mert a Vajdaságból megmaradt beszéd furcsa a magyarországi embereknek)

10. Nyelvi agressziót, csúnya beszédet megnevező válaszok (*káromkodás (néha); trágár szavak*)
11. Alkalmazkodás a környezet beszédjéhez (*család nyelvváltozatbeli beszédét könnyen átveszi*)

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
Közvetlenséggel, informális stílussal összefüggő válaszok	9	13	20	6	53
Szóhasználattal összefüggő válaszok	3	5	11	9	28
Területi változókat, nyelvváltozatot megnevező válaszok	6	6	3	9	24
Magabiztosságot megnevező válaszok	6	6	7	8	22
Szleng elemek használatát megnevező válaszok	1	5	3	6	15
Sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok	2	0	2	4	8
Hangtani sajátosságot megnevező válaszok	1	3	0	3	7
Nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok	2	1	1	2	6
Kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok	1	1	2	0	4
Nyelvi agressziót, csúnya beszédet megnevező válaszok	0	1	0	1	2
Alkalmazkodás a környezet beszédjéhez	1	0	0	0	1
azonos módon, mint az egyetem	15	10	14	7	46
irreleváns válasz	2	1	1	0	4
Összesen	49	52	64	55	220

9.1. táblázat. Az otthoni nyelvhasználat jellemzői

A teljes mintát tekintve 6 kategóriába tartozó válasz fordul elő mind a négy évfolyam esetében (N=148; az otthoni nyelvhasználat jellemzőinek 87,05%-a). Gyakorisági sorrendben a közvetlenséggel, informális stílussal összefüggő válaszok a leggyakoribbak. Ezt követik a szóhasználattal összefüggő majd a területi változókat, nyelvváltozatot megnevező válaszok. Az negyedik leggyakoribb kategória a magabiztosságot megnevező válaszoké, az ötödik a

szleng elemek használatát nevezi meg, a hatodik pedig a nyelvi udvariassággal függ össze (9.1. táblázat).

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve a teljes mintához képest eltérések láthatók. Az A évfolyam második leggyakoribb válaszai a területi változókat, nyelvváltozatokat és a magabiztosságot megnevező kategóriákba tartoznak, amit a szóhasználattal összefüggő válaszok követnek. A sztenderd nyelvváltozattal és a nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok egyforma arányban vannak jelen a negyedik helyen, melyek után négy kategória válaszai szerepelnek (a szleng elemek használatát, a hangtani sajátosságot megnevező válaszok, a kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok és a környezet beszédjéhez való alkalmazkodást megnevezőek). A B évfolyam két leggyakoribb válasza az A évfolyaméval megegyező, a harmadik helyen viszont a szóhasználat mellett a szleng elemek használatát megnevező válaszok szerepelnek. A negyedik helyen a hangtani sajátosságot megnevező válaszok találhatók. Ennél az évfolyamnál nem szerepel a sztenderddel összefüggő, illetve a környezethez való alkalmazkodást megnevező válasz; illetve egy-egy válaszban olvasható a nyelvi udvariassággal, a kontaktusjelenségekkel és a nyelvi agresszióval kapcsolatos jellemzés. A C évfolyam válaszaiban a magabiztosságot megnevező válaszok a harmadik leggyakoribbak; a területi változókat és a szleng elemeket megnevező válaszok pedig a negyedik helyen szerepelnek. Ezek után a kontaktusjelenségeket megnevező válaszok a sztenderd változatot megnevező válaszokkal egyforma arányban az ötödik helyen fordulnak elő. Ezen kívül egy nyelvi udvariassággal összefüggő válasz szerepel. A teljes minta gyakorisági sorrendjéhez képest a D évfolyam válaszai mutatják a legnagyobb eltérést. Az első helyen itt a szóhasználattal összefüggő és a területi változókat megnevező válaszok szerepelnek, a másodikon pedig a magabiztosságot megnevezőek. A harmadik helyen két kategória található a közvetlen, informális stílussal és a szleng elemek használatával összefüggő válaszoké. Ezeket követik egyre kisebb arányban a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő, a hangtani sajátosságokat megnevező, a nyelvi udvariassággal összefüggő és a nyelvi agressziót megnevező válaszok.

9.2. Nyelvhasználat az egyetemen

92 adatközlő külön jellemezte az egyetemi nyelvhasználatát (is) 50 különböző jellemzővel (N=123), amely 9 kategóriába sorolható.

1. A formális stílussal összefüggő válaszok (*megválogatott hangnem; igényes szép beszéd; modora más, mint otthon; formális beszéd; formálisabban; hivatalos forma; hivatalos kommunikáció; hivatalosabb beszéd (a tanárokkal); hivatalosabb, „eredetibb”; tárgyilagos hangnem; logikusan felépített mondanivaló – „mert erre is külön figyelnek”; átgondolt mondatok, megfogalmazottan; megfontoltan; összeszedetten; megfontoltság; érthetőség jobban odafigyel; kevésbé vagyok szókimondó, mert kevésbé ismerem az embereket*)

2. A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok (*szaknyelvi kifejezések; szavak megválogatása; szép, bő szókincs; azoknak a szavaknak kerülése, amiket Magyarországon nem értenek meg.; sok angol szó; választékosabb(an) (vizsgán); választékosság (úgy érzem, elvárás)*)
3. Fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok (*szebb artikuláció; artikuláltabban; a szavak kiejtésre figyelek; lassú beszédtempó; szépen; szebben; szép magyar beszéd; szépségre ügyelés*)
4. Sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok (*helyes beszéd(mód) ; helyes kiejtés; helyesebben; helyesen (tanárokkal); szabályosan;* pontos, *helyes beszéd.*; *köznyelvet használva; hivatalos köznyelv; magyarosan; tájszólás kerülése*; *e hang; e-vel, bár néha kicsúszik egy-két tájszólás*)
5. A nyelvi udvariassággal, tiszteletadással összefüggő válaszok (*nem vagyok közvetlen a tanárokkal; tisztelettudóan; udvariasan; tiszteletadás tanároknak (magázódás)*)
6. A szlenget megnevező válaszok (*szleng kerülése; rövidítések kerülése; szleng használata a saját korosztállyal*)
7. Kontaktusjelenséggel összefüggő válaszok (*csak magyarul; szlovák szavak kerülése*)
8. A területi változatot megnevező válasz (*Szegeden – itteni „szóhasználat”, „hanglejtés”*)
9. Alkalmazkodás a környezet beszédjéhez (*ahogy a környezete beszél*)

A teljes minta válaszait tekintve 9 kategóriába tartozó válasz fordul elő mind a négy évfolyam esetében (N=115; az egyetemi nyelvhasználat jellemzőinek 93,49%-a). Gyakorisági sorrendben a formális stílussal összefüggő válaszok szerepelnek az első helyen, ezt követik a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok. Ezeket követik a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok, majd a sztenderd nyelvváltozattal, illetve a nyelvi udvariassággal, tiszteletadással összefüggő válaszok szerepelnek (9.1. táblázat).

Kategóriák	**A évfolyam**	**B évfolyam**	**C évfolyam**	**D évfolyam**	**Összes válasz**
A formális stílussal összefüggő válaszok	12	7	11	8	38
Szó-és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok	6	6	7	9	28
Fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok	5	2	6	6	19
Sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok	3	5	3	4	15
A nyelvi udvariassággal, tiszteletadással összefüggő válaszok	5	0	4	6	15

Szlenget megnevező válaszok	1	0	0	2	3
Kontaktusjelenségeket megnevező válaszok	1	0	2	0	3
A területi változatot megnevező válasz	1	0	0	0	1
Alkalmazkodás a környezet beszédjéhez	1	0	0	0	1
Összesen	35	20	33	35	123

9.2. táblázat. Az egyetemi nyelvhasználat jellemzői

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve eltérés látható a teljes mintához képest. Az A évfolyam válaszaiban a harmadik leggyakoribb válasz a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező és a nyelvi udvariassággal, tiszteletadással összefüggő válaszok kategóriáiba tartoznak. A sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok a negyedik helyen szerepelnek, melyeket egy-egy a szlenget, a kontaktusjelenségeket, a területi változatot megnevező válasz és egy a környezet beszédjéhez való alkalmazkodás válasz követ. A B évfolyam válaszaiban csak a teljes minta négy leggyakoribb kategóriája fordul elő, melyek közül a sztenderd változattal összefüggő gyakoribb, mint a fonetikai, fonológiai sajátosságokat megnevező válaszok kategóriája. A C évfolyam esetében a nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok gyakoribbak, mint a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok. Ezeken kívül további két kontaktusjelenséget megnevező válasz is előfordul. A D évfolyam adatközlői a legtöbb választ a szó- és kifejezéskészlettel összefüggésben fogalmaztak meg, a második leggyakoribb válaszuk a formális stílussal kapcsolatos. Ezek után a fonetikai, fonológiai sajátosságokat és a nyelvi udvariasságot megnevező válaszok következnek ugyanakkora elemszámmal. A negyedik leggyakoribb válaszkategória a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő, melyet a szlenget megnevező válaszok követnek.

9.3. Az otthoni és az egyetemi nyelvhasználat jellemzői

Az adatközlők az otthoni és az egyetemi nyelvhasználat jellemzésékor 11 különböző kategóriába sorolható választ fogalmaztak meg. A 11 kategóriából 9 mind a két színtér esetében előfordult, 2 pedig csak az otthoni nyelvhasználat jellemzésénél. Az egyetemi nyelvhasználat jellemzésénél 7 kategória (a közvetlenséggel, stílussal összefüggő válaszok; a szóhasználattal összefüggő válaszok; a hangtani sajátosságot megnevező válaszok; a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok; a nyelvi udvariassággal összefüggő válaszok; a kontaktusjelenségekkel összefüggő válaszok és a környezet beszédjéhez való alkalmazkodás) nagyobb arányban fordul elő, mint az otthoni nyelvhasználat jellemzésénél. Az otthoni nyelvhasználat jellemzőinél viszont a területi változókat, nyelvváltozatot, illetve a szleng elemek használatát megnevező válaszok kategóriái gyakoribbak. A magabiztosságot és a nyelvi agressziót megnevező válaszok viszont csak az otthoni nyelvhasználat jellemzésénél láthatók. Az egyetemi nyelvhasználat jellemzésénél szereplő kategóriák összhangban vannak

a (23.) kérdés válaszaival, amikor azokat élethelyzeteket jellemezték, ahol fontos a nyelvhelyesség (l. 7.2. alfejezet).

A kategóriák gyakoriságának átlagértékét tekintve elmondható, hogy a két színtér jellemzésében a legfontosabb a stílus megkülönböztetése. A két színtér nyelvhasználati jellemzőit tartalmilag tekintve a következő látszik. Az adatközlők szerint az otthoni nyelvhasználat során magabiztosságot nyújtó körülmények között vannak, mert nincsen elvárás a beszédjükkel kapcsolatban. Megfogalmazásaikban kevésbé választékosak, akár gyorsabb és halkabb beszéd jellemző rájuk. Előfordul a beszédjükben szóismétlés, csúnya kifejezés, és használ(hat)nak nem-sztenderd alakokat is. Mindezek a jellemzők a közvetlenségre, a barátságosságra utalnak. Az egyetemi nyelvhasználatukra a lassú, illetve lassabb beszédtempó, artikulált(abb) beszéd jellemző. Megfogalmazásaikban törekednek a mondatok logikus felépítésére, a megfontoltságra, az összeszedettségre, a választékosságra, és a sztenderd(közeli) változatok használatára. Ezek a hozzáértésüket, a komolyságukat mutató jegyek. Mindezekből arra következtetek, hogy a két színtéren más (csoport)szerepnek megfelelően beszélnek.

10. A nyelvművelés

A nyelvművelés és a nyelvi helyesség mítosza nagymértékben befolyásolja a magyar nyelvhasználatot. Maga a nyelvművelés az 1930-as években jelent meg a magyar közoktatásban (Fábián 1984), és talán ennek hatékonyságát növelendő a pedagógusképzésekben is kötelező tantárgyként szerepelt évtizedeken keresztül. Ezzel sikerült kialakítani azt a helyzetet, amelyben a (magyar)tanárok a nyelvi helyesség mítoszát életben tartják – akár javítói tevékenységükkel. A klasszikus magyar nyelvművelés hatása az iskolai gyakorlatban – a preskriptív szemléletben – ma is tetten érhető. Mint Kontra (2010: 58–59). rámutat: ha nem is minden iskolában, nem mindegyik pedagógusképzőben, de még a 21. század elején is több helyen megtalálható a felcserélő pedagógiai szemlélet. A tanárok, és így a leendő pedagógusok is továbbviszik a lingvicizmus gyakorlatát. Sándor (2016) szerint amikor a tanárok, és nem csak a magyartanárok, nyelvhelyességi hibát javítanak, akkor tudtukon kívül egy készen kapott nyelvi ideológiát követnek. A pedagógusok azt a hiedelmet követik, hogy az anyanyelv ugyanolyan elsajátítandó ismeret, mint bármelyik közismereti tárgy. Tehát, ha korábban nem sikerült a gyereknek „magyarul rendesen" (értve ez alatt: a sztenderd változatot) megtanulni, akkor majd az iskolában kell „bepótolnia". Az iskolában a nem-sztenderd változatok használatát ugyanakkor gyakran értékelő jelzőkkel illetik a tanárok, ezzel a gyerek elsődleges közösségéhez fűződő viszonyát kritizálják. Tulajdonképpen a felcserélő pedagógiát követve lelki sérülést is okoznak a gyerekekben (Sándor 2016: 103).

Mindezek alapján fontosnak tartottam megismerni, hogy az adatközlők mit értenek a nyelvművelés fogalmán (15. kérdés), fontosnak tartják-e a nyelvművelést (16. kérdés), milyen tevékenységek végzésével azonosítják a nyelvművelőket (17. kérdés) és ismernek-e nyelvművelőket, illetve nyelvművelő javakat (18. kérdés).

10.1. A nyelvművelés fogalma

A kérdőív 15. kérdése a nyelvművelés fogalmának meghatározását kérte az adatközlőktől. A kérdésre 197 adatközlő válaszolt 151 különböző választ megfogalmazva, melyeket az alábbi 7 kategóriába soroltam (N=363).

1. A nyelv alakításával és újításával összefüggő válaszok (*a (meglévő) nyelv fejlesztése, frissítése; a nyelv finomítása, fejlesztése; a nyelv fejlesztése; a nyelv karbantartása (hagyomány és újítás); a nyelv tudatos alakítása; a nyelv tulajdonságainak fejlesztésével foglalkozik; nyelvfejlesztés; a nyelvre irányuló tevékenység, a célok megfogalmazásával; a nyelv fejlődésének elősegítése; a nyelv csiszolgatása; a nyelv változtatása egyszerűbbé és egységessé tétele érdekében; az anyanyelv fejlesztése, újítása; a (régi) nyelv újítása; nyelv fejlesztése, folyamatos újítása/korszerűsítése; nyelvújítás; újítások kifejlesztése; nyelvünk megreformálása; újabb kifejezések megtanulása; a nyelv szavainak ápolása, régiek elhagyása; új szavak beemelése a nyelvbe; új szavak használata; csúnya szavak eltávolítása; elavult szavak helyett újak; új szavak felfedezése, megismerése; a nyelv hiányosságainak pótlása (pl. új szavak - neológusok); szavak, kifejezések választékos használata*; a *szleng szavak számának*

csökkentése; a *megfogalmazások változatossá tétele; nyelv sokszínűségének kialakítása, megőrzése, fejlesztése; szókincs bősége; tanulás, hogy minél szebben, változatosabban beszéljünk*; *szókincs bővítése; szókincs bővítése olvasással; a nyelv gazdagítása; szavak, fogalmak javítása; idegen nyelvi elemektől való védelem/nyelv (magyar) idegen szavaktól való megtisztítása; idegen szavak helyett magyar szavak használata/idegen szavak magyarosítása; idegen szavak számának csökkentése; a nyelv esztétikusabbá tétele/szépítése; a nyelv szebbé tétele; tájszavaktól mentes nyelv fejlesztése; a nyelv szépségének fenntartása/megőrzése; a nyelv szépségének gyarapítása*)

2. A nyelv kutatását és az ismeretszerzést megnevező válaszok (*ismeretszerzés; (régi és új) nyelvvel való foglalkozás; nyelv állapotával foglalkozó; nyelv iránti érdeklődés; nyelv ismerete/mélyebb megismerése; nyelv kutatása/vizsgálata; nyelv megismerése, használata („ A szobrász kőből, fából formálja ki művét, a nyelvművelő pedig az adott nyelv szavait gyúrja össze és formázza meg.”); nyelv tulajdonságainak, szabályainak megismerése; nyelvvel, annak múltjával és jelenével, szabályaival való foglalkozás; nyelv történetének kutatása; nyelvtörténeti gondolatok; nyelvtudomány; tudomány(ág); a nyelvi műveltség vizsgálata, fejlesztése; a kiejtéssel foglalkozik; nyelvi változások vizsgálata (különböző korokban); a nyelvváltozatok ismerete*)
3. A nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok (*helyes beszéd; helyes beszédre való törekvés (tanulás útján); helyes és szép beszédre törekvés; helyes használattal (nyelv, nyelvtan) foglalkozik; helyes nyelv kialakítása; helyes nyelvhasználatra való ösztönzés; minél helyesebben, naponta művelni/használni a beszédet; helyesen tanulni/tanítani a nyelvet; nép által beszélt nyelv helyesebbé tétele; normák létrehozása; nyelv helyes használata; nyelv helyes használata, figyelembe véve annak sajátosságait, hagyományait; nyelv helyessége; nyelv szabályaival foglalkozó ág; nyelvi hibák javítása; nyelvi jelek, szabályokkal foglalkozó rendszer; nyelvi szabályok megismerése; nyelvtani szabályok újítása, modernizálása, fejlesztése; nyelvtani tudás fejlesztése; szabályok behozatala; szabályok miértjeinek keresése; nyelvtannal foglalkozik; a nyelv helyes használat fejlesztése*)
4. A nyelv őrzése, védelme, életben tartása (*anyanyelv „karbantartása”, szépségének, eredetiségének megőrzése; nyelv megőrzése, megóvása; nemzeti értékek megőrzése; nyelv óvása; a magyar nyelv gondos ápolása, fenntartása, törődése; nyelv életben tartása; nyelv fenntartása*; *a nyelv továbbadása; nyelv régi értékeinek megtanulása és újítások; nyelv gondozása; nyelv szinten tartása; nyelv gondozása*)
5. Az önfejlesztést megnevező válaszok (*a (saját) beszédkészség javítása; nyelv lehető legszebb formájában való elsajátítása és használatára törekvés; nyelv tanulása; (személyenkénti) nyelvhasználat formálása, használása, megismerése; (egyéni) nyelvi kifejezőeszközök fejlesztése; nyelvtan tanulása (legmagasabb szinten); nyelvvel kapcsolatos tudás (személyé) fejlesztése; önmagunk fejlesztése; törekvés a jobbra, szebbre; tudatos cselekvés, mellyel igyekszünk pontosan, helyesen és szépen beszélni magyarul; tudatos nyelvhasználattal való beszéd, arra való törekvés; saját nyelv fejlesztése; új tanulása; az anyanyelv elsajátítása; a helyes artikulációra törekvés; könyvek olvasása*)

6. A hagyományokkal összefüggő válaszok (*a hagyományok kutatása; hagyományok megőrzése, továbbadása; nyelv (magyar) sajátosságainak, örökségének használata, az eltűnéstől való megóvás; nyelv értékeinek megőrzése/megtartása/továbbadása; nyelvi tradíciók megőrzése; régi értékek megőrzése, ápolása; (régebbi, menthető) kifejezések használata; régi szavak, kifejezések megtartása (versek, filmek, olvasmányok, színdarabok segítségével); régies szavak használata; szavaink megőrzése; tájakra jellemző nyelvhasználat megőrzése*)
7. A nyelv használatával összefüggő válaszok (*a magyar nyelv folyamatos beszélése; nyelv gyakorlása/használata; a nyelv használata, mely során a legválasztékosabb, legszebb módon sajátítja el a magyar nyelvet; nyelv tudatos használata; nyelvhasználat; a nyelvhasználat figyelése; a nyelvhasználat fejlesztése; nyelv magas szintű használata, annak megtartása; nyelv szép használata*)

Az adatközlők igen sokféleképpen értelmezik a nyelvművelés fogalmát. A leggyakoribb válaszok a nyelv alakításával és újításával azonosítják a nyelvművelést (41,16%), ezt követik a nyelv kutatásával és ismeretszerzéssel összefüggő válaszok (15,15%) és a nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggőek (13,77%). A negyedik leggyakoribb válasz a nyelv őrzésével, védelmével, életben tartásával (9,37%), az ötödik az önfejlesztéssel összefüggésben határozza meg a nyelvművelés fogalmát (7,99%). A hatodik leggyakoribb a hagyományokkal (5,23%), a hetedik pedig a nyelv használatával (4,13%) összefüggő válasz (10.1. táblázat).

Az egyes évfolyamok válaszait tekintve a D jelű évfolyam válaszainak gyakoriság szerint megegyezik a teljes mintában látottal. Az önfejlesztést megnevező válaszok az A évfolyamnál a harmadik, a B évfolyamnál az ötödik leggyakoribb, a C évfolyamnál pedig a nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok a második helyen szerepelnek.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A nyelv alakításával és újításával összefüggő válaszok	38	38	51	24	151
A nyelv kutatását és az ismeretszerzést megnevező válaszok	15	16	9	15	55
A nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok	13	10	14	13	50
A nyelv őrzése, védelme, életben tartása	3	10	10	11	34
Az önfejlesztést megnevező válaszok	14	3	7	5	29
A hagyományokkal összefüggő válaszok	3	4	7	5	19

A nyelv használatával összefüggő válaszok	1	4	7	3	15
nincs válasz	3	1	1	2	7
nem tudja	0	0	0	2	2
irreleváns válasz	0	0	1	0	1
Összesen	90	86	107	80	363

10.1. táblázat. A nyelvművelés fogalma

10.2. A nyelvművelés fontossága

A kérdőív (16.) kérdése arra vonatkozott, hogy az adatközlők fontosnak tartják-e a nyelvművelést. A kérdésre 202 adatközlő válaszolt, közülük egy adatközlő nem tudja eldönteni, mennyire fontos, hárman pedig nem tartják fontosnak a nyelvművelést (irreleváns válasz N=1). A nyelvművelés fontosságával egyetértő 197 adatközlő 139 különböző magyarázatot adott a nyelvművelés fontosságára (fontos, de nincs indoklás N=13). Ezek a magyarázatok 8 kategóriába sorolhatók.

1. A nyelv változásával, fejlődésével összefüggő válaszok (*az anyanyelv fejlesztése; a nyelv fejlesztése; nyelv magasabb szintre emelése; nyelv folyamatos újítása miatt; korszerűsítés miatt; nyelv változása a korszak változásaihoz (pl. technológia); a nyelv állandósága mellett folyamatosan alkalmazkodik; a nyelv folyamatos változása miatt; a régi és az új egyensúlyát biztosítja; a nyelv lépést tart a világgal/idővel/korral; a nyelvi változások koordinálása hozzáértő emberek révén; halad tőle nyelvünk a korral (egyfajta vérátömlesztés); a nyelv fejlődése; a nyelv fejlődése szempontjából; a nyelv fejlődése szükséges, mert a világ fejlődik; a nyelv gazdagodása, fejlődése miatt;* A szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok: *az új dolgok új elnevezése miatt; az új szavak helyes megismerése miatt; adott korszak szavaihoz való alkalmazkodás nyelvünk változatosságának ismerete miatt; szép, változatos, folyamatos beszéd meggyőzőbb; a szleng szavak számának csökkentése;* Az idegen elemeket, hatást megnevező válaszok: *az elangolosodás elkerülése; az idegen szavak anyanyelvivé tétele miatt; a jövevényszavak (világnyelvekből származó), együtt kell velük haladni; a jövevényszavak száma nő; idegen, csúnya, hasztalan szavak eltűnése; a szebb és változatosabb kifejezésmód miatt; a szép, választékos, helyes beszéd miatt; a megfelelő kifejezésmód miatt; választékosság fenntartása miatt; a nyelv szebbé tétele; a nyelv szépségének megőrzése, továbbadása; a nyelv szépségének továbbéléséhez tudnunk kell magyarul; a nyelv szépíthető*)
2. A nyelv romlásával és a nyelvhalállal összefüggő válaszok (*a butító és rondító elemek egy részének kikoptatása a nyelvből; még gyorsabban elkorcsosulna a nyelv; a (magyar) nyelv megváltozik, elveszti szépségét; a nyelv állapotának megőrzése; a nyelv elkophat nélküle; a nyelv helyesebb formában való fennmaradása; a nyelv leromlásának megakadályozása; a szépek szavak megőrzése; a nyelvet érő veszélyek*

elleni küzdelem legcélravezetőbb megoldása; a régi szavak megőrzése; így a nyelv tovább és szebben„élhet"; általa élő a nyelv; életben maradjon/fennmarad a nyelv; a helyesen, szépen és változatosan így képes fennmaradni a nyelv; a nyelv (magyar) elveszne nélküle; a nyelv fennmaradását biztosítja; a nyelv fenntartása; a nyelvünk ne vesszen el; nyelvhalál; a nyelv ne vesszen feledésbe; a nyelv ápolása (bizonyos fokig meghatároz minket); a nyelvet nem szabad elhanyagolni)

3. A nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok (*[fontos,]ha a hagyományokra épít; megismerhetőek a korábbi nyelvi hagyományok; nem szabad elveszni hagyni azt a kincset, melyet évezredek óta hordoz a magyar nyelv; a nyelv „ősi" változatának továbbélése; a nyelvi hagyományok megőrzése; tradíciónk része; a nyelv múltjának megőrzése; a régi hagyományok megjelenése; nyelv értéke ne vesszen el; anyanyelv megfelelő formában való továbbadása a kultúra- és a jövő nemzedékei identitástudatának fennmaradásában játszik szerepet; meghatározza a jövő generáció nyelvhasználatát; tanítás során a gyerekek által nem ismert szót el tudja magyarázni; nyelv terjesztése; a következő generáció is büszke legyen anyanyelvére; példamutatás miatt; a nyelvjárás szépsége, egyedisége tűnhet el nélküle; a tájnyelv fennmaradhat általa; az alapműveltség része a lakóhelyünk nyelvezetének szép és szabályos használata*)
4. A saját nyelv(használat) megismerésével és fejlesztésével összefüggő válaszok (*a beszédünk megragadna egy gyermek szintjén, sőt, talán el sem kezdenénk beszélni; a kifejezőképességünk miatt; önmagunk fejlesztése miatt (a nyelvünket is fejleszteni kell); a szavakat, a nyelvtant felejtenénk nélküle; a szókincsük bővítése, ehhez olvasni kell. Sokat. Ez pedig nem lehet rossz.; a tudás bővítése miatt az anyanyelvet „maximálisan" ismerni kell, és életünk során bővíteni szókincsünket és megismerni szófordulatokat stb.; a nyelv tulajdonságainak tudása; szépen tudjunk beszélni adott szituációban; szépen, a helyzetnek megfelelően fejezhessük ki magunkat; nyelv történetének és érdekességeinek megismerése miatt; nyelv megismerése, még biztosan hasznát vesszük, pl. állásinterjún, vizsgán; új tanulása miatt; mondatformálás könnyebbé tétele miatt*)
5. A nyelvi helyességgel és a nyelvi szabályok ismeretével összefüggő válaszok (*Felismerhetjük saját hibáinkat is, és másokéból tanulhatunk.; fiatal társadalom fogékonyabb lesz a helyes nyelvhasználatra; a helyes beszéd kihatással van az ember jövőjére; a helyesebb (és ékesebb) beszéd miatt; helyesen írni és beszélni az alapműveltség része; a helyességet elfelejtenék nélküle; sokan nem beszélnek, nem írnak helyesen és szépen manapság; a nyelv helyes(ebb) használata miatt; pedagógusként, szülőként nem tudnék értékes és helyes „kincset" átadni; alapszabályok ismerete; az anyanyelvünk szabályos használatának ismerete; az anyanyelvünket tudjuk jól használni legalább. Helytelenül használva társadalmi alulértékelést von maga után.; betartatni a nyelvi normákat; a nyelvi szabályok, korlátozó, szükségessége; nyelvtani szempontból össze-vissza beszélnénk nyelvművelés nélkül; a szabályok egyszerűsítése, mivel a felnövekvő generáció már teljesen a számítógép nyelvén beszél; a „szép" magyar irodalmi nyelv megőrzésének záloga*)
6. A nemzeti nyelv és a kultúrával összefüggő válaszok (*a nemzet/a nép fennmaradása miatt, addig él, míg anyanyelvét beszéli; a nemzeti érzés erősítése; nemzetünk tulajdonságainak kommunikációja*; A *nyelv közös az adott népben, népcsoportban.;*

magyarok összetartó ereje a magyar nyelv; fel legyünk zárkózva a többi nyelvhez; nyelv alapján lehet a legkönnyebben egy országot, népcsoportot „bírálni"; nyelvünkre büszkék lehessünk; a nyelv kultúra része; közösségi értéket befolyásolja)

7. A nyelv használhatóságával összefüggő válaszok (*a (mai) beszéd nem alakulhatott volna ki; gyakorolni tudjuk; egy idő után a megtanult nyelvet elfelejtik az emberek, ha ritkán használják, kommunikáció nem lehetne nélküle; nélküle ma sem tartanánk ott, ahol most*; *mások nyelvjárási beszédjének könnyebb megértése miatt (nyelvjárási illetve régi kifejezések segítségével)*; *a nyelv kis mértékben úgy is változik, viszont nyelvművelés nélkül idővel nem értenénk meg a régebbi korok nyelvét; egymás megértését könnyíti meg; értessük meg egymást*)
8. A (magyar) nyelvvel való foglalkozást megnevező válaszok (*valakinek foglalkoznia kell vele, az anyanyelv való foglalkozás miatt*)

A válaszkategóriák közül hét olyan van, amely mind a négy évfolyam válaszaiban megtalálható. Ezek közül a leggyakoribb a nyelv változásával, fejlődésével összefüggő kategória, ezt követi a nyelv romlásával és a nyelv halálával összefüggő válaszok köre. A harmadik helyen a saját nyelv(használat) megismerésével, fejlesztésével, valamint a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok szerepelnek. A nyelvhelyesség és a nyelvi szabályok ismeretével összefüggőek a negyedik, a nemzeti nyelv és kultúrával összefüggőek az ötödik leggyakoribb. A nyelv használhatóságával összefüggő válaszok a legritkábbak a teljes mintában (10.2. táblázat).

Az egyes évfolyamok válaszaiban ezek a kategóriák a teljes mintához képest – részben – eltérő gyakorisággal fordulnak elő. Mind a négy évfolyam esetében a leggyakoribb kategória a nyelv változásával, fejlődésével összefüggő válaszoké. A teljes minta harmadik helyén szereplő, a saját nyelv(használat) megismerésével és fejlesztésével összefüggő válaszok az A, a D és a C évfolyamok válaszaiban a harmadik helyen, a B évfolyamnál hatodik helyen szerepelnek. A teljes minta negyedik leggyakoribb kategóriája a nyelvhelyesség és a nyelvi szabályok ismeretével összefüggő válaszoké, amely a D évfolyam esetében a harmadik helyen szerepel, a B és a C évfolyamoknál pedig az ötödiken.

Amíg a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok a teljes mintához hasonlóan a B és a C, de a D évfolyamnál negyedik, az A évfolyamnál ötödik leggyakoribb. A nemzeti nyelv és a kultúrával összefüggő válaszok a teljes mintában az ötödik helyen szerepelnek, az egyes évfolyamok válaszaiban ehhez képest gyakoribb (B és C évfolyam: negyedik hely) és ritkább előfordulás is látható (A évfolyam: hetedik hely).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A nyelv változásával, fejlődésével összefüggő válaszok	14	25	24	19	82
A nyelv romlásával és a nyelvhalállal összefüggő válaszok	11	13	17	9	50
A nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok	4	8	7	4	23
A saját nyelv(használat) megismerésével és fejlesztésével összefüggő válaszok	10	2	7	4	23
A nyelvi helyességgel és a nyelvi szabályok ismeretével összefüggő válaszok	8	3	5	6	22
A nemzeti nyelv és a kultúrával összefüggő válaszok	1	4	6	3	14
A nyelv használhatóságával összefüggő válaszok	3	2	3	2	10
A (magyar) nyelvvel valakinek foglalkoznia kell.	1	0	1	0	2
fontos, indoklás nélkül	2	4	3	4	13
nem fontos	2	0	1	0	3
nincs válasz	0	3	0	1	4
nem tudja	0	0	0	1	1
irreleváns	0	0	0	1	1
Összesen	56	64	74	54	248

10.2. táblázat. A nyelvművelés fontosságának okai

10.3. A nyelvművelő tevékenysége

A kérdőíves vizsgálat (17.) kérdésében arra kértem az adatközlőket: nevezzék meg, szerintük mit csinál egy nyelvművelő. 15 adatközlő válasz nélkül hagyta a kérdést, 12 pedig nem tudott válaszolni rá (irreleváns válasz N=4). A 175 adatközlő által írt 164 különböző tevékenységet megnevező választ (N=299) 9 kategóriába csoportosítottam.

1. A nyelv kutatását, az ismeretterjesztést megnevező válaszok (*régi értékek kutatása, fejlesztése; felmér; korok nyelvhasználatának ismerete; kutat; a nyelv elemzése; a nyelv elemzése (tulajdonságok); a nyelv kutatása; a nyelv megismerése; a nyelv múltjának és jövőjének kutatása; a nyelv sajátosságainak vizsgálata; a nyelv szabályainak vizsgálata; a nyelv történetének kutatása; a nyelv változásával tisztában van, követi azokat; a nyelv vizsgálata; a nyelv vizsgálata és használata a maga komplexitásában; a nyelvemlékek kutatása; a (jelen és múlt) nyelvhasználat(á)val foglalkozik; a nyelvhasználat jelenkori és korábbi állapotának összehasonlítása; a nyelvhasználat változásának mértékével foglalkozik; a nyelvi változás szükségszerűségét figyeli; a nyelvi változás vizsgálata; a nyelvjárások kutatása, hallottak összegzése, következtetések levonása; a nyelvjárások, melyek számára idegenek, végigkövetése; a nyelvtanban történő változások figyelése; a nyelvváltozatok elemzésével foglalkozik; a nyelvváltozatok közötti azonosságok és eltérések vizsgálata; a nyelvváltozatok közötti hasonlóságok keresése; a nyelvváltozatok nyelvi szokásait kutatja; a nyelvváltozatok után kutat; a nyelvváltozatokat vizsgálja; régi kifejezések után kutat; szavakkal foglalkozik; szóalakokhoz fogalmakat kapcsol; szókincs változásának figyelése; vizsgálja a korábbi nyelvi hagyományokat; szókincs vizsgálata; szinonimák után kutat; egy adott területen használt régi/népi szavak összehasonlítása a mai használt kifejezésekkel; nyelvtan fejlesztése; a nyelv alkalmazásával foglalkozik; Szavak, mondatok elemzése, hogy miért úgy mondjuk.; cikket ír folyóiratokba kutatásairól/publikálja a vizsgálatok eredményeit; cikket, folyóiratot ír; előadásokat tart; ír; ismeretet ad át; könyvek írása és/vagy elemzése; a nyelv tanítása (szabályok alapján); a nyelvi (múlt, jelen, szabályok) ismeretterjesztés; a nyelvi változások ismertetése; a nyelvművelés elsajátításában segít másoknak; nyelvvel való foglalkozás közösségi médiában vagy iskolákban; a (nyelvvel kapcsolatos) tévhiteket és sztereotípiákat dönt meg; mások nyelvi ismeretének/a nyelvi ismeretek továbbfejlesztésével; a (magyar) nyelv sajátosságainak megtartása, továbbadása; tudományos iratokat szerkeszt; a nyelvvel kapcsolatos kérdésekre válaszol; a nyelv értékes, érdekes vonásait mutatja meg az embereknek; példát, mintát mutat; hangot ad a nyelvről való véleményének; a beszéddel/kiejtéssel foglalkozik*)
2. A nyelv fejlesztésével összefüggő válaszok (*fejleszt; a nyelv fejlesztése; a nyelv fejlődésének elősegítése; a nyelv fejlődésének végigkövetése; a nyelv finomítása; a nyelv gazdagítása; a nyelv korszerűsítése; a nyelv reformálása; önkényesen eldönti, hogy mit használjunk a nyelvben; új dolgok felfedezése; újít; újítások figyelése (pl. helyesírási szabályok stb.); újítás a régi értékekhez igazítva, helyesen; a nyelv hiányosságait pótolja; hatékonyabbá teszi a nyelvet,; szinten tartja a régi magyart, halad az újjal;* A szókészlettel összefüggő válaszok: *a csúnya szavak használatát hanyagoltatja; a divatszavak kerülésével/megelőzésével; idegen kifejezésekre keres magyar megfelelőt; a nyelv ápolása (új szavak „beiktatása" és régiek visszahozása); a nyelv felújítása (régi kifejezések visszahozása, újak bevezetése); a szavak koptatásának megelőzése; szavak létrehozása; az elavultak szavak fejlődés felé irányítása; újak szavak definiálása, besorolása; szavakat alkot \belső keletkezésű\; szótárakat készít; új jelenségek megnézése és annak eldöntése, van-e helye a nyelvben; új szavak helyes megismerése; új szavak után kutat; új szavakat szótároz; a túl sok idegen szó nyelvünkbe való*

bekerülését meggátolja; a szókincsének folyamatos bővítése; a szókincs fejlesztésével foglalkozik)

3. A nyelvi helyességgel és a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok (*a helyes beszédre törekszik; a helyes nyelvhasználatért tesz; a helyes nyelvhasználatra sarkallja az embereket; a helyes nyelvhasználatra ügyel; helyesen beszél; kijavítja a helytelenül leírt, kimondott „szóalkotásokat"; a nyelv helyességének tanítása; a nyelv helyességével foglalkozik; a nyelv szabályainak betartása és betartatása; a nyelvet (magyar) (leg)helyesebben próbálja használni, kutatni, és azt átadni másoknak; a nyelvet helyesen vagy helytelenül használja; nyelvhelyességi szabályokat talál ki; a nyelvi hibák keresése és kijavítása; a nyelvi normák létrehozása; nyelvtannal foglalkozik; szabályok alkotása; a meglévő szabályok felelevenítése; szabályokat állít (újat is); szabályokkal foglalkozik; a helyes beszéd fejlesztése; nyelv (magyar) egységesítésére irányuló törekvés; standard nyelv esztétizálásával foglalkozik*)
4. A saját nyelvhasználattal, tudással kapcsolatos válaszok (*az anyanyelvét rendszeresen (helyesen) használja; beszéd tudatos építése, formálása, ügyelve a nyelvhelyességre és a megfelelő szóhasználatra, esetlegesen újítja, formálja azt; beszél (valamilyen nyelvet); fejleszti tudását; a nyelv használata (írók, költők); a nyelv használatával, őrzésével foglalkozik; a nyelvét biztosan és megfelelően használja; a (saját)nyelvével foglalkozik ; a nyelvvel kapcsolatos tudását mindig frissíti; a nyelvvel való foglalkozás; olvas, sokat; tanul; használja a nyelvet; napi szinten használja a nyelvet társalgásra*)
5. A nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok (*a hagyományok őrzése; a (magyar) nyelv eredetiségét próbálja megőrizni; a nyelv eredetiségének megőrzése; a nyelvi tradíciók megőrzése; a nyelvi hagyományok megőrzése, továbbadása; a régi szavak megőrzése; a nyelv szebbé tétele; a nyelv szépségének tanítása; a nyelv szépségének megőrzése, továbbadása; a rövidítések megelőzése*)
6. A helyesírással kapcsolatos válaszok (*helyesírási kiadványok létrehozása, szókincs bővítés céljából; helyesírási szabályzatot készít; a helyesírás fejlesztése; helyesírással foglalkozik*)
7. A javítást megnevező válaszok (*beszédhibákat javít; túlzásokat javítja*)
8. A nyelv fenntartását megnevező válaszok (*a nyelv fennmaradásáért tesz; a nyelv fenntartás világszínvonalon*)
9. Szépirodalommal összefüggő válaszok (*Szépirodalmi szövegeket gyűjt, akár ír is.; verseket írogat*)

A négy évfolyam válaszai (10.3. táblázat) alapján elmondható, hogy a nyelvművelő tevékenysége leginkább a nyelv kutatásával és ismeretterjesztéssel (37,88%) és a nyelv fejlesztésével hozható összefüggésbe (21,52%). A harmadik leggyakoribb kategória a nyelvhelyességgel és a sztenderd nyelvváltozattal függ össze (12,73%), a negyedik a saját nyelv használata tudással kapcsolatos válaszok (8,18%) az ötödik pedig a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok (6,67%). A további kategóriák jóval kisebb arányban szerepel a válaszok között, a helyesírással kapcsolatos válaszok (1,82%) kivételével nem is fordulnak elő valamennyi évfolyamnál.

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
A nyelv kutatását, az ismeretterjesztést megnevező válaszok	36	36	23	30	125
A nyelv fejlesztésével összefüggő válaszok	15	16	25	15	71
A nyelvi helyességgel és a sztenderd nyelvváltozattal összefüggő válaszok	13	6	14	9	42
A saját nyelvhasználattal, tudással kapcsolatos válaszok	8	9	4	6	27
A nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok	3	4	11	4	22
A helyesírással kapcsolatos válaszok	1	1	3	1	6
A javítást megnevező válaszok	0	0	2	0	2
A nyelv fenntartását megnevező válaszok	0	1	1	0	2
Szépirodalommal összefüggő válaszok	1	0	1	0	2
nincs válasz	6	5	1	3	15
nem tudja	0	1	5	6	12
irreleváns	0	0	2	2	4
Összesen	83	79	92	76	330

10.3. táblázat. A nyelvművelő feladata

Az a hat kategória, amely mind a négy évfolyam válaszában megtalálható az A és a D évfolyamok esetében ugyanazt a gyakoriságot mutatja, mint a teljes mintában. A másik két évfolyamnál egy-egy eltérés tapasztalható ettől a sorrendtől. A B jelű évfolyam válaszaiban a saját nyelvhasználattal, tudással kapcsolatos válaszok nagyobb arányban szerepelnek (harmadik hely), mint a nyelvhelyesség és a sztenderd változattal összefüggőek. A C évfolyam leggyakoribb válassza a nyelv fejlesztésével függ össze. További eltérés a teljes mintához képest, hogy a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok kategóriája, amit a saját nyelvhasználattal és tudással kapcsolatos válaszok követnek.

10.4. A nyelvművelő javak ismerete

A kérdőív (18.) kérdése a nyelvművelő személyek, műsorok és folyóiratok ismeretét vizsgálta. A kérdésre 174 adatközlő válaszolt, közülük 114 fő (az összes adatközlő 55,34%-a) nem ismer nyelvművelő személyeket, javakat, 9 adatközlő (az összes adatközlő 4,36%-a) pedig azt válaszolta, hogy ismer, de példát nem írt. 42 adatközlő válaszában 16 személyt, 6 folyóiratot és 9 televízióadást nevezett meg (összes válasz N=68; irreleváns válaszok száma N= 9).

1) Személyek
   a) Művészek (*Ady; Babits Mihály; Karinthy; Kölcsey Ferenc; Kosztolányi Dezső; Madách Imre; Petőfi Sándor; Szabó Lőrinc; Tamási Áron; költők; írók; zenészek*)
   b) A nyelvműveléshez köthető személyek (*Kazinczy Ferenc (nyelvújító); Szarvas Gábor; Grétsy László*)
   c) Nyelvészek, oktatók, tanárok (*Dr. Nagy János professzor úr; Jóbarátom az SZTE BTK finnugrisztika tanszékén dolgozik. Implom József; Nádasdy Ádám (?)*)
2) Műsorok
   a) Nyelvművelő tévéműsorok (*Helyes beszéd (Duna TV); Álljunk meg egy szóra! – Vágó István*)
   b) Idegennyelvlecke (*M5-ös csatorna 5 perces nyelvművelő műsora*)
   c) Nem nyelvművelő tévéműsor/csatorna (*M1 tv csatorna; Szeretlek Magyarország, melyben nem csak a nyelvművelést, de hazánk ismeretét is szélesíti.; Magyarország szeretlek! c. műsor; Fölszállott a páva*)
3) Folyóiratok
   a) Nyelvműveléshez köthető folyóiratok (*Magyar Nyelvőr; Nyelv Őr; Édes Anyanyelvünk; folyóirat („címe talán Szép magyar anyanyelvünk”) A magyar nyelvről*)
   b) Irodalmi folyóiratok (*Nyugat; Tisza folyóirat; irodalmi folyóiratok; Bárka; Szép magyar szó; Szép szó (?); Magyar Beszéd*)
   c) Napilap: (*Magyar Nemzet*)

A (18.) kérdésre a 206 adatközlő 55%-a válaszolta azt, hogy nem ismer nyelvműveléssel kapcsolatos személyt, médiát, további 15,53%-a válasz nélkül hagyta a kérdést, 4,36%-a pedig azt válaszolt: ismer, de nem írt konkrét választ. Ez az adatközlők 74,9%-a. Tehát a 68 választ, amely személyeket (N=38), műsorokat (N=5) és folyóiratokat (N=25) nevezett meg, az adatközlők negyede írta. Az egyes évfolyamok esetében az látható, hogy a leggyakoribb válasz az A és a C évfolyam esetében a személy, a D-nél a folyóiratot, a B évfolyamában a személyt és folyóiratot megnevező válaszok (10.4. táblázat).

Kategóriák	A évfolyam	B évfolyam	C évfolyam	D évfolyam	Összes válasz
nem ismer	26	24	38	26	114
személy	9	7	12	10	38
folyóirat	2	7	1	15	25
igen, de nincs példa	2	2	2	3	9
műsor	2	1	2	0	5
nincs válasz	11	7	5	9	32
irreleváns válasz	2	4	2	1	9
Összesen	54	52	62	64	232

10.4. táblázat. A nyelvművelő javak ismerete

A személyeket megnevező válaszok között három olyan név szerepel, akik a nyelvműveléshez köthetőek: a nyelvművelés első korszakából Kazinczy Ferenc, a harmadikból Szarvas Gábor, és a 20. század utolsó harmadából Grétsy László. A személyek másik csoportjában 19. és 20. századi költők, írók nevei szerepelnek. Ezek a válaszok arra engednek következtetni, hogy az adatközlők szerint a költői, írói munkásság nyelvművelő tevékenységnek fogható fel. A nyelvművelő személyek harmadik csoportja nyelvészeket, tanárokat nevez meg, részben a közoktatás, részben a felsőoktatás területéről. Ez azt mutatja, hogy az adatközlők szerint a tanároknak és a nyelvészeknek is szerepe van a nyelvművelésben. Ezeknek a válaszoknak a hátterében feltehetőleg az húzódik meg, hogy a köznevelésben a nyelvművelés tananyagként jelen van (vö. Nemzeti alaptanterv, 2012: 44).

A műsort megnevező válaszok között szerepel korábbi és újabb, kifejezetten nyelvműveléssel foglalkozó műsor (*Helyes beszéd, Álljunk meg egy szóra!*). Ezek mellett megjelent az idegen nyelv tanulását segítő tévéműsor (*M5-ös csatorna ötperces nyelvművelő műsora*), illetve olyan televízió-műsorok és csatornák, amelyek az adatközlők szerint nyelvművelés fórumának tekinthetőek, viszont nem klasszikus értelemben vett nyelvművelő műsorok. Ezek a válaszok a média nyelvművelésben betöltött szerepét hangsúlyozzák olyan korábbi műsorok megnevezésével, melyeket az adatközlők – az M5 csatorna műsorát kivéve – csak ismétlésből ismerhetnek.

A folyóiratokat megnevező válaszok között szerepelnek klasszikusan a nyelvműveléshez köthető folyóiratok (*Magyar Nyelvőr, Édes Anyanyelvünk*), irodalmi folyóiratok (*Nyugat, Tisza folyóirat, Bárka, irodalmi folyóiratok, Szép Szó, Magyar Beszéd*) és egy napilap (*Magyar Nemzet*). A folyóiratokat megnevező válaszok alapján elmondható hogy az adatközlők – hasonlóan a nyelvművelők megnevezésénél – itt is részben a szépirodalommal hozzák összefüggésbe a nyelvművelést.

10.5. Összegzés

A nyelvművelés fogalma

A nyelvművelés klasszikusának tekinthető Nyelvművelő kézikönyv (Grétsy és Kovalovszky 1985: 349) két meghatározást közöl a nyelvművelés fogalmaként.

> „1. Nyelvművelésnek nevezzük az alkalmazott **nyelvtudomány**nak azt az ágát, amely a nyelvhelyesség elvei alapján, a nyelvi műveltség terjesztésével igyekszik segíteni a nyelv **egészséges fejlődését.** (ÉrtSz.)"

> „2. A nyelvművelés célja és tartalma nem örök nem örök és változatlan, hanem idő és hely függvénye; legidőszerűbb feladatait mindig az adott társadalom szükségletei határozzák meg. A magyar nyelvművelés szerepe és feladatai változtak az idők során. A múlt század [19. század - NL] első felében a nyelvújítás, a nyelvbővítés volt a legfőbb feladat, hogy nyelvünk korszerű gazdagodásával bekapcsolódhassunk az európai kultúra és tudomány fejlődésébe. A század második felében a nyelvművelés elsősorban a nyelvújítás túlzásait nyesegette, egyszersmind igyekezett visszavezetni a mesterkéltté váló nyelvhasználatot a természetességhez, ill. a népnyelvhez. A századforduló utáni évtizedekben [20. század első harmada - NL] az **idegenszerűségek elleni küzdelem** volt a nyelvművelés vállalt és időszerű feladata. Napjainkban [20. század utolsó harmada - NL] a nyelvművelés legfőképpen arra irányul, hogy a nyelv minél alkalmasabb legyen a világos, árnyalt nyelvi **közlésre**, a **kommunikációra**, a **beszélő (író) ember** pedig minél jobban **ismerje a nyelv törvényszerűségeit, használati szabályait.**" (kiemelések – NL)

A nyelvművelés meghatározásáról gyűjtött adatok olyan képet mutatnak, amely a fenti meghatározásokkal hasonlónak tekinthető. A „nyelv egészséges fejlődését" célzó tevékenység és az idegenszerűségek elleni küzdelem megfeleltethető a nyelv alakításával és újításával, a nyelvi hagyományokkal és a nyelv őrzésével, védelmével, életben tartásával összefüggő kategóriákkal, amelyek a válaszok 56,2%-át jelentik. A törvényszerűségek, szabályok terjesztését mutatják a nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok (13,77%), az önfejlesztést megnevező válaszok (7,99%) és a nyelv használatával összefüggő válaszok (4,13%) pedig a beszélők saját nyelvhasználatuk jobbításával hozhatók összefüggésbe.

A vizsgálati eredmények szerteágazó nyelvművelés-fogalmát az a tény is magyarázhatja, hogy az egyik leggyakrabban használt középiskolai tankönyv, Antalné Szabó Ágnes és Raátz Judit munkája, nem ad konkrét meghatározást a nyelvművelés fogalmára. Mint rámutatnak: a nyelvművelés definiálása kultúránként eltérő, a nyelvi ismeretterjesztéstől a normák előírásáig terjed annak tartalma (Antalné Szabó – Raátz 2015: 88). Azonban érdemes megjegyezni, hogy Antalné Szabó és Raátz Magyar nyelv és kommunikáció című tankönyvének 2003-as változatában a nyelvművelést még Bárczi Géza meghatározásában közlik: [a nyelvművelés] „a nyelv fejlődésének bizonyos ésszerű korlátok közé szorítása, sőt a fejlődés irányítása" (Antalné Szabó – Raátz 2003: 74). Bár az újabb kiadás nem közli ezt a

meghatározást, a vizsgálati eredmények arra engednek következtetni, hogy az adatközlők ismer(het)ik ezt a meghatározást. Ebben feltehetőleg az iskolai nyelvtanóráknak van szerepe. Azaz a magyartanárok a tankönyv szemléletváltozása ellenére egy korábbi meghatározást tanítanak diákjaiknak.

A nyelvművelés fontosságáról

Az értekezésben bemutatott eredmények összehasonlíthatók Sándor Klára (2001b) vizsgálatával. A 2001-ben megkérdezettek 95%-a tartotta fontosnak a nyelvművelést, válaszuk magyarázatát kilenc nagyobb csoportba sorolta a szerző: hibák nagy száma; a nyelvművelés szükségessége, a magyar nyelv fontossága; a magyar nyelvet fenyegető idegen hatások; a jobb, kifejezőbb nyelvhasználat; a nem mindennapi nyelvhasználattól eltérő alakok; a magyar és a magyartalan alakok megkülönböztetése; a nyelv a nemzeti identitás része; a magyar nyelv szabályszerűségének meghatározása. Az egyes kategóriák csoportosítása után kiderült: az adatközlők leginkább a nemzeti identitás miatt tartják fontosnak a nyelvművelést. A második leggyakoribb válasz a szabályokkal és a hibákkal függött össze. Ezt követték ugyanakkora arányban a kommunikáció hatékonyságát és a nyelvművelés önmagáért való szükségszerűségét megnevező válaszok. Ezektől részben eltérő eredményt kaptam saját vizsgálatomban. Bár a vizsgálatom adatközlőinek 95%-a szerint fontos a nyelvművelés, az indoklásban más kategóriák szerepeltek, mint a 2001-es vizsgálatban.

A nyelvművelés fontosságáról írt válaszkategóriák (10.2. táblázat) összevonásával négy nagyobb csoport alakítható ki: a nyelvművelésért önmagáért (*A magyar nyelvvel valakinek foglalkoznia kell.*), a hagyomány és újítás (*a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok; a nyelv változásával, fejlődésével összefüggő válaszok; a nyelv romlásával és a nyelvhalállal összefüggő válaszok; a nemzeti nyelv és a kultúrával összefüggő válaszok*), magyar nyelv szabályszerűsége (*a nyelvi helyességgel és a nyelvi szabályok ismeretével összefüggő válaszok*), a saját nyelv(használat) megismerésével és fejlesztésével összefüggő válaszok és a magyar nyelv használhatósága (*a nyelv használhatóságával összefüggő válaszok; a megértést megnevező válaszok*).

Mint a 10.1. ábrán látszik, az adatközlők a nyelvművelést a leginkább a nyelvi hagyomány és az újítás kettőssége miatt tartják fontosnak (N=165). Ezt követik közel ugyanakkora arányban a saját nyelvhasználat megismerését, fejlesztését és a nyelvhelyességet megnevező válaszok, majd a nyelv használhatóságát megnevező válaszok következnek. Ezekből arra következtetek, hogy az adatközlők a nyelv alakítását tartják a nyelvművelés legfontosabb feladatának. Ez az eredmény összhangban van a nyelvművelés fogalmánál szereplővel.

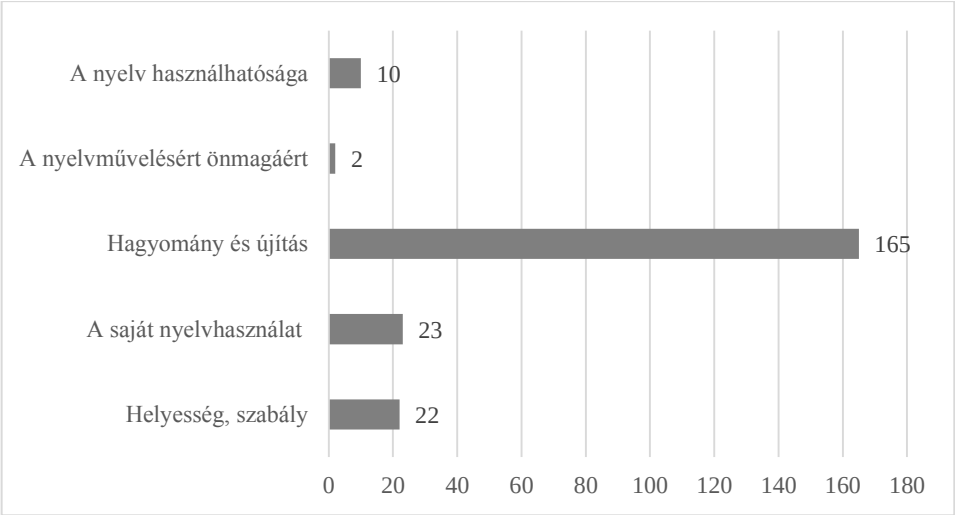

10.1. ábra. A nyelvművelés fontossága – csoportosított kategóriák

A nyelvművelő tevékenységei

A nyelvművelő tevékenységeit megnevező válaszok 96,97%-a megfeleltethető a nyelvművelés fogalmának kategóriáival (a nem megfeleltethető kategóriák: a szépirodalommal, a javítással és a helyesírással összefüggő válaszok). A mindkét kérdésnél szereplő kategóriák előfordulásuk alapján két nagyobb csoportba sorolhatók. Vannak olyanok, ahol az előfordulásnál nagy a különbség (a nyelv kutatását, az ismeretterjesztést megnevező válaszok, a nyelv fejlesztésével összefüggő és a nyelv fenntartását megnevező válaszok); és vannak olyanok is, amelyeknél kicsi az eltérés (nyelvi helyességgel és a sztenderd nyelvváltozattal, a saját nyelvhasználattal, tudással és a nyelvi hagyományokkal összefüggő válaszok). A nyelv fenntartását és fejlesztését megnevező válaszok fordulnak elő a két kérdés esetében (átlagérték 42,49%), ezt követi a nyelv kutatása, ismeretterjesztés (átlagérték 26,52%), a helyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok a harmadik helyen szerelnek (átlagérték 13,25%), és a negyedik helyen a saját nyelvhasználat fejlesztésével összefüggő válaszok következnek (átlagérték 8,09%). Mindezekből arra következtetek, hogy az adatközlők a nyelv életébe való tudatos beavatkozással, illetve a nyelvészek tevékenységeivel azonosítják a nyelvművelők munkáját. Ezek az eredmények a már idézett középiskolai tankönyv (Antalné Szabó – Raátz 2003) szemléletvilágával rokoníthatók. Mint a tankönyv szerzői fogalmaznak: „A nyelvművelők a nyelvi norma változásaink és a nyelvhasználatnak a megfigyelésével igyekeznek a nyelvet a helyes irányba befolyásolni” (Antalné Szabó – Raátz 2003: 88). A nyelvészek és a nyelvművelők tevékenységeinek azonosként való bemutatása szintén megtalálható a tankönyvben (Antalné Szabó – Raátz 2003: 135–136). Ezek a megállapítások viszont a legújabb, 2015-ös változatból már hiányoznak, feltehetőleg a szemléletváltozásnak köszönhetően (Antalné Szabó – Raátz 2015).

A nyelvművelő javak ismerete

Az MNSZV (1988) eredményei azt mutatták, hogy a nyelvművelő tárgyú rádióműsorok hallgatása, tévéműsorok nézése inkább a fővárosiak körében volt gyakoribb. A tévé- és rádióműsorok fogyasztása között jelentős összefüggést tapasztaltak. Akik gyakran nézték az „Álljunk meg egy szóra!" tévéműsort, azok gyakran hallgatták az „Édes anyanyelvünk" rádióműsort. A megkérdezettek közel harmada ismerte és rendszeresen követte a nyelvművelő műsorokat (Kontra 2003b: 213 és 2003c: 65–66). Szabó Tamás Péter (2012: 42–43.) vizsgálatában a megkérdezett 7. és 11. osztályosok a leggyakrabban a számítógépes helyesírás-ellenőrzőt használták a nyelvművelő javak közül. A többi válasz (értelmező szótár, nyelvművelő kézikönyv, tanácsadó honlap, helyesírási szótár, helyesírási szabályzat) nagyon kevés említést kapott, a nyelvművelő tárgyú televízió- és rádióműsorok bizonyultak a legismeretlenebbnek. Az eredmények azt mutatták: a megkérdezettek összességében nem fogyasztják a nyelvművelő javakat.

Ezek a vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a nyelvművelő javak (elsősorban a televízió- és rádióműsorok) fogyasztása csökken. A saját vizsgálati eredményeim is ezt támasztják alá, mivel az adatközlőim közül mindössze 42 fő (20,39%) nevezett meg nyelvművelő személyt, televízió-/rádióműsort. Az, hogy ilyen kevesen ismernek nyelvművelőket, nyelvművelő fórumokat, azzal magyarázható, hogy a digitális kultúra egyre nagyobb teret nyer. Az adatközlőim válaszait az Antalné Szabó – Raátz szerzőpáros tankönyvében (2003/2015) szereplő nyelvművelő tárgyú internetes oldalakkal, periodikákkal és műsorokkal összevetve kevés pontos egyezés található. Ez arra enged következtetni: az adatközlők nyelvművelésről meglévő ismeretei nem a nyelvművelő fórumokból származnak, illetve a nyelvművelés ismerete a tananyag elsajátítás mértékével magyarázható.

A nyelvműveléssel kapcsolatos válaszok koherenciájáról

Mint látható volt, a nyelvművelőket, nyelvművelő fórumokat alig ismerik az adatközlőim, a nyelvművelés meghatározását (15.), fontosságát (16.) és a nyelvművelő tevékenységeit (17.) vizsgáló kérdések válaszkategóriái következetességről, a nyelvtanórákon, tankönyvekben közvetített szemléletről tanúskodnak. Mint a 10.5. táblázat adatsoraiból látható, az adatközlők a nyelv alakítását, újítását tartják a nyelvművelés legfontosabb területének. Bár a nyelvművelés fontosságát kevésbé kötik az adatközlők a nyelv kutatásához, a három kérdés válaszai alapján – főként a nyelvészekkel azonosított nyelvművelők miatt – a második leggyakoribb válasz a nyelv kutatása. A nyelvművelés és a nyelvhelyesség szoros összefüggését mutatja, hogy a harmadik leggyakoribb kategória a nyelvhelyességet és a szabályokat megnevező válaszok köre. A nyelv alakítása mellett a nyelvművelést a nyelvi hagyományok, magának a nyelvnek a megőrzésével, fenntartásával is összekötik: a három kérdés esetében a válaszok átlagosan 49,17%-ban a megőrzést és újítást nevezték meg. (Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a nyelvművelő tevékenységek között mindössze 0,61%-ban fordul elő a nyelv őrzése, védelme, életben tartása. Ez arra enged következtetni, hogy az adatközlők nem gondolják konzisztensen a nyelvművelés ilyen megjelenési formáját. A nyelvművelés nyelvészettel való azonosításáról éppúgy nem gondolkodnak következetesen, mint az a nyelvművelés fontosságára adott válaszoknál látszik. A fenti két kategóriához szorosan köthető a nyelv használata, használhatósága, ami a három kérdésnél átlagosan

3,73%-ban fordult elő. Az önfejlesztést megnevező válaszok (átlag 8,48%) a nyelvművelésnek a nyelvhasználók anyanyelvi fejlődésében betöltött szerepét hangsúlyozzák, azzal azonosítják.

Kategóriák	meghatározás	fontosság	tevékenység
A nyelv alakításával és újításával összefüggő válaszok	41,60%	33,06%	21,52%
A nyelv kutatását és az ismeretszerzést megnevező válaszok	15,15%	0,81%	37,88%
A nyelvhelyességgel, szabályokkal összefüggő válaszok	13,77%	8,87%	12,73%
A nyelv őrzése, védelme, életben tartása	9,37%	20,16%	0,61%
Az önfejlesztést megnevező válaszok	7,99%	9,27%	8,18%
A hagyományokkal összefüggő válaszok	5,23%	9,27%	6,67%
A nyelv használatával összefüggő válaszok	4,13%	4,03%	3,03%

10.5. táblázat. A nyelvműveléssel kapcsolatos válaszok kategóriáinak összehasonlítása

A nyelvművelés kapcsán megfogalmazott válaszok az emberközpontú nyelvművelés korszakát tükrözik. A nyelv alakításával és újításával és a hagyományokkal összefüggő válaszok éppúgy ezt a korszakot idézik, mint az önfejlesztést megnevező és a nyelvhelyességgel összefüggő válaszok. A nyelvművelésnek a nyelv kutatásával való azonosítása, rokonítása – ilyen módon a nyelvészethez történő sorolása – már az 1930-as évek óta meglévő kérdés. Az adatközlők (leginkább) a nyelvművelő tevékenységének megnevezésével mutatták azt, hogy a nyelvművelést a nyelvészethez tartozónak vélik. A 19. századra visszavezethető nézet szerint a nemzeti nyelv mint közös „tulajdon”, amely szintén megtalálható a nyelvművelés fontosságára adott válaszokban (vö. Sándor 2001c).

11. Az ügynökvizsgálat eredményei

A vizsgálat második része az ún. ügynökmódszer volt (Lambert 1960; Garrett et al. 2003: 55–65., Garrett 2010: 53–69.). A klasszikus ügynökvizsgálatok a tulajdonságok három csoportját vizsgálják (külső tulajdonságok, professzionalitás, barátságosság). A jelen vizsgálatban a külső tulajdonságok (magasság, testalkat), a személyes (határozottság, komolyság, szorgalom) és társas tulajdonságokat (udvariasság, barátságosság) vizsgáltam. Ezek mellett arra kértem az adatközlőimet, hogy ítéljék meg a beszélő hangszínét, kiejtését és beszédtempóját, valamint a hallott szöveg helyességét, stílusát. A skálán történő ítéletek megfogalmazása mellett a beszélő elfogadhatóságáról, származási helyéről, iskolai végzettségéről, munkavállalóként való alkalmazásáról is kérdeztem az adatközlőket.

A saját ügynökvizsgálatomban négy beszélőtől hat szöveget hallottak az adatközlők. A felvételek között szerepelt egy palóc, egy *ö*-ző nyelvváltozatban és két sztenderd változatban elhangzó szöveg. A fenti szövegek mellett két ún. vattaszöveg is szerepelt, az ezekkel kapcsolatos válaszokat nem ismertetem a dolgozatban. (Az ügynökvizsgálati rész leírását l. 2.4.2.; A vizsgálathoz használt kérdőív a mellékletekben található.)

A vizsgálatnak ezt a részét két csoporttal végeztem. Az egyik csoport adatközlői a dél-alföldi nyelvjárási régióból származnak (a csoport jelölése DA), a 9 adatközlő közül 4 szegedi, 5 másik adatközlő pedig négy kisebb, *ö*-zéssel jellemezhető településről származik (Makó, Hódmezővásárhely, Kiszombor, Móricgát). A másik vizsgálati csoportot 8 olyan adatközlő alkotta, akik nem a dél-alföldi nyelvjárási régiókból érkeztek (Budapest, Eger, Tisza–Körös-vidéki és dél-dunántúli nyelvjárási régió; csoportjelölés: NDA).

Az ügynökvizsgálat elvégzése előtt három hipotézist fogalmaztam meg.

1) A korábbi ügynökvizsgálatok tanulságai szerint a sztenderd figurát hozzáértés, értelmesség szempontjából kedvezőbben ítélik meg, míg a nem-sztenderd figurát pedig a becsületesebbnek, attraktívabbnak tartják a válaszadók. Mivel a magyar nyelvközösség erősen normaközpontú, ezért a kérdések többségénél mindkét vizsgálati csoportban kedvezőbben ítélik meg a sztenderd változatban beszélő figurákat, mint a nem-sztenderdet beszélőket.
2) A nem-sztenderd változatok közül mind a két csoportban az *ö*-ző változat megítélése kedvezőbb, mint a palóc változaté.
3) Mivel a DA csoport nem szegedi adatközlői zártabb közösségekből, kisebb településekből származnak, ezért kedvezőbben ítélik meg az *ö*-ző figurát, mint a szegedi társaik.

11.1. A kiejtés, a hangszín és a beszédtempó megítélése

Ugyan az ügynökvizsgálatom lényege a különböző nyelvváltozatokhoz fűződő attitűdök megismerése, a kérdések között szerepel olyan, amely kifejezetten a beszélő személyes megítélésére vonatkozik. Ilyen a kiejtés, a hangszín és a beszédtempó megítélése. Tekintettel

arra, hogy ugyanaz a beszélő alakítja az eltérő figurákat, ezeknek a megítélésében feltehetőleg azonos értéket kellene látni.

A 11.1. ábrán látható, hogy mindkét beszélő esetében eltérés figyelhető meg a két figura kiejtésének megítélésében. A sztenderd1 és az *ö*-ző figura kiejtésének megítélését tekintve elmondható, hogy a dél-alföldi csoport szegedi adatközlői és a nem dél-alföldi csoport tagjai a sztenderd1 figura kiejtését, a dél-alföldi csoport nem szegedi adatközlői pedig az *ö*-ző figura kiejtését ítélték kevésbé normál kiejtésűnek. (Meg kell jegyeznem, hogy a DA-csoport eredményei némi torzítás mutatnak, mivel a csoport két részből áll (szegedi és nem szegedi adatközlők), és a szétbontott csoportban a szélső értékek jobban befolyásolhatják az eredményeket.) A sztenderd2 – palóc figura megítélésénél minden esetben a palóc figura beszédjét inkább orrhangúnak ítélték a csoportok. A sztenderd1 – *ö*-ző és a palóc – sztenderd2 figura megítélésének értékben kifejezett különbsége alapján az látszik, hogy palóc – sztenderd2 figura megítélésénél nagyobbak a különbségek, mint az *ö*-ző – sztenderd1 esetében.

A hangszín megítélésénél mind a dél-alföldi csoport, mind a nem dél-alföldiek csoportja az *ö*-ző figura beszédjét találta szimpatikusabbnak (11.2. ábra) a sztenderd1-hez képest. A palóc – sztenderd2 figurák közül pedig minden esetben a sztenderd figura beszédjét tartották szimpatikusabbnak az adatközlők. A figurák megítélésénél adott értékek alapján elmondható, hogy a sztenderd1 – *ö*-ző esetében mindkét csoportnál kisebbek a különbségek, mint a sztenderd2 – palóc esetében. A legnagyobb különbség a nem dél-alföldi csoportnál figyelhető meg (1,25), míg a legkisebb a szegedi adatközlő esetében (0,2).

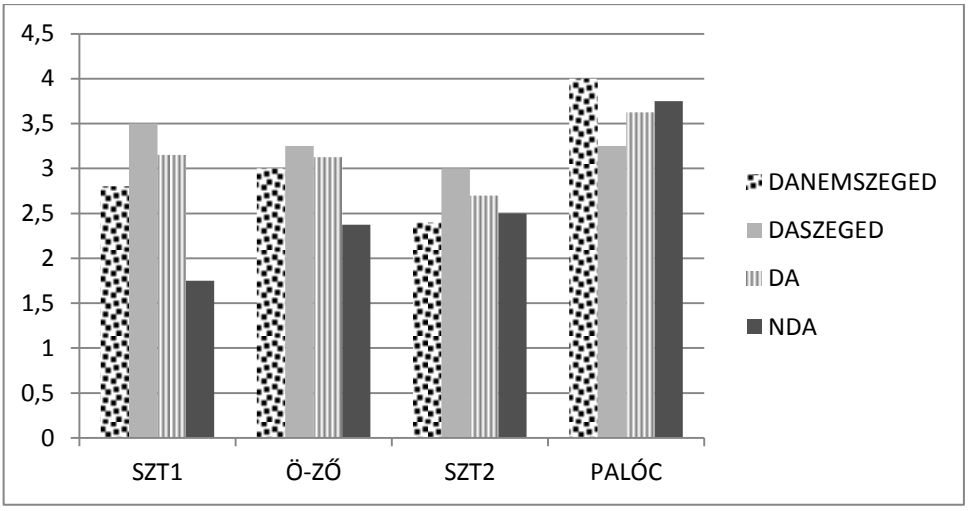

11.1. ábra. A beszélők kiejtésének megítélése

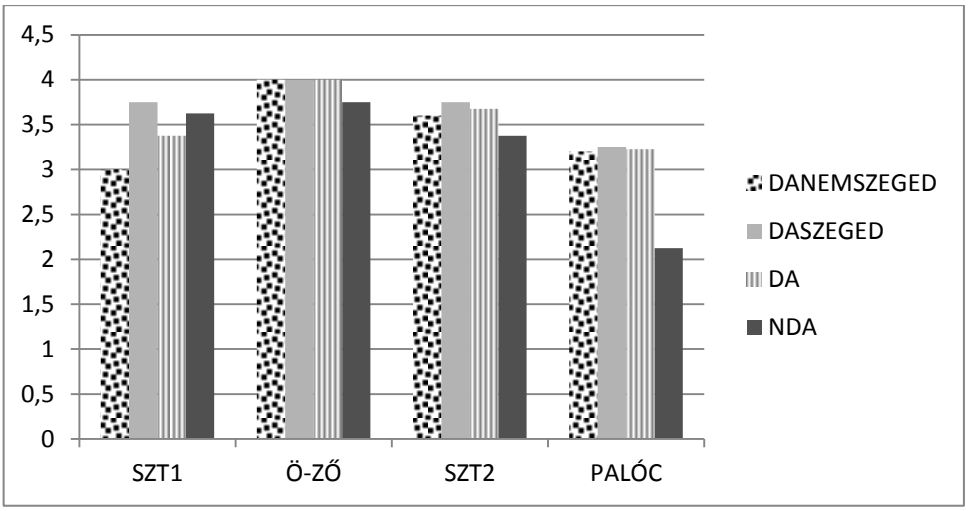

11.2. ábra. A hangszín megítélése

A beszédtempó megítélését tekintve a 11.3. ábra adatsoraiból látható, hogy mindkét csoport gyorsabbnak ítélte az *ö*-ző figura beszédjét a sztenderd1 figuráénál. A sztenderd2 – palóc változatokat beszélő megítélésében a szegedi adatközlők ugyanúgy normál beszédtempónak tartották mindkét figurát. A DA csoport nem szegedi és az NDA csoport adatközlői ítéleteikben minimális különbség figyelhető meg: a palóc figura beszédjét ítélték meg gyorsabbnak.

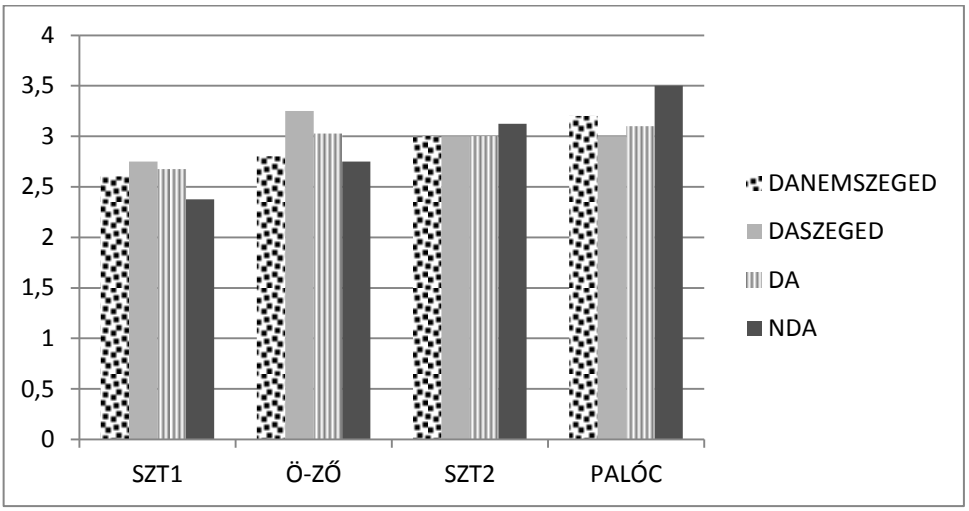

11.3. ábra. A beszédtempó megítélése

A kiejtésre, a hangszínre és a beszédtempóra vonatkozó ítéletek alapján elmondható: az adatközlők annak ellenére eltérően ítélik meg a figurák beszédjét, hogy ugyanattól a beszélőtől hallották. Ez arra enged következtetni, hogy a kiejtés, a hangszín és a beszédtempó megítélésében is szerepet játszhat, milyen nyelvváltozatban hangzik el a szöveg.

11.2. A beszélő külső tulajdonságainak megítélése

Az ügynökvizsgálati kérdőíven két kérdéssel a beszélők külső tulajdonságaira kérdeztem rá. Az egyik kérdés a beszélő magasságának, a másik a testalkatának megítélését kérte az adatközlőktől. Mindkét esetben az adatközlők dönthettek arról, hogy milyen értékekkel jellemzik a beszélőket. Ugyanakkor ezeket az eltérő válaszokat – az összehasonlíthatóság céljából – számszerűsítettem.

A magasság megítélésénél egyes adatközlők centimétereket, mások alacsony, középmagas, magas minősítéseket írva válaszoltak. Az összehasonlíthatóság miatt számszerűsítettem a különböző válaszokat, így 1 = alacsony, 160 cm-nél kisebb; 2 =160 és 170 cm között, középmagas; 3 = 170 cm-nél magasabb, magas.

A magasságot megítélő válaszok arányát a 11.4. ábra mutatja. Ebből jól látszik, hogy mindkét vizsgálati csoportban a sztenderd figurákat gondolják magasabbnak az adatközlők. A *ö*-ző – sztenderd1 figurák esetében a nem-sztenderd változat figuráját inkább alacsonynak, a sztenderd1 figurát középmagasnak képzelik el az adatközlők. A palóc – sztenderd2 figurák esetében a palóc figurát a dél-alföldi csoport adatközlői középmagasnak, a nem dél-alföldi csoport alacsonynak gondolja, a sztenderd2-t pedig a dél-alföldi csoport magasnak, a nem dél-alföldi csoport középmagasnak képzeli el. A számszerűsített válaszok különbségéből az is látható, hogy a palóc – sztenderd2 figurák esetében ez az arány jóval magasabb, mint az *ö*-ző – sztenderd1 esetében.

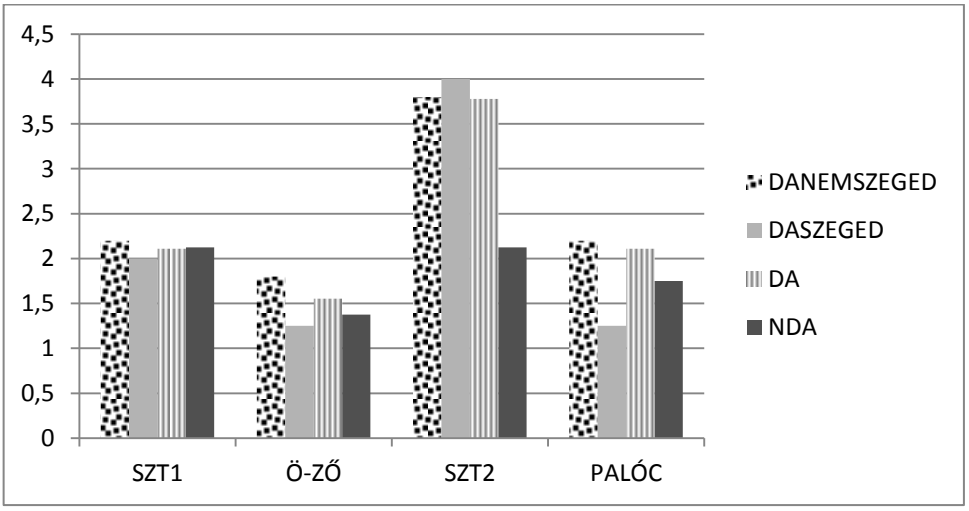

11.4. ábra. A magasság megítélésére adott válaszok

A testalkat megítélésénél az adatközlők különböző szöveges válaszokat írtak, ezért ezeket az összehasonlíthatóság miatt szintén számszerűsítettem. A következő válaszkategóriákat alkalmaztam: 1 = *molett, telt, tömzsi*; 2 = *kövérkés; teltebb*; 3 = *normál testalkatú, átlagos*; 4 = *vékony, csinos*.

A számszerűsített válaszok alapján elmondható, hogy a dél-alföldi csoport nem szegedi tagjai a nem-sztenderd, a szegedi tagjai pedig a sztenderd figurákat tartják csinosabbnak, vékonyabbnak. A nem dél-alföldi csoport tagjai a sztenderd1 – *ö*-ző figurák közül a sztenderd1-t ítélik csinosabbnak, míg a sztenderd2 és a palóc figurát egyaránt átlagos külsejűnek gondolják (11.5. ábra). A két nem-sztenderd figura megítéléséről megállapítható, hogy mindkét csoportban az *ö*-ző figurát tartják csinosabbnak, mint a palócot.

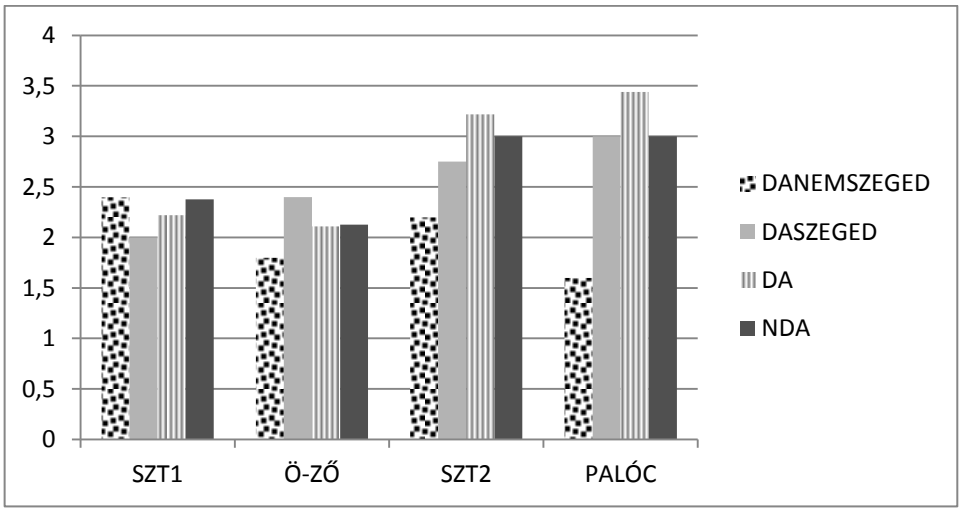

11.5. ábra. A testalkat megítélésére adott válaszok

A testmagasságra és testalkatra vonatkozó ítéletek átlagát mutatja a 11.6. ábra. A beszélők külső tulajdonságára vonatkozó ítéletekből megállapítható, hogy a mind a dél-alföldi, mind a nem dél-alföldi adatközlők csoportja a sztenderd1 és a sztenderd2 figurát képzeli el jobb külső tulajdonságokkal. A legnagyobb különbség (1,6 pont) a nem szegedi adatközlők ítéleteiben figyelhető meg a sztenderd – nem-sztenderd párok között (sztenderd1 – *ö*-ző pár különbsége: 0,5; sztenderd2 – palóc pár különbsége: -1,1). Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a nem szegedi adatközlők ugyan jobb külső megjelenéssel képzelik a sztenderd figurát, de az *ö*-ző figurát kedvezőbben ítélik meg, mint a palócot.

A palóc nyelvváltozat stigmatizáltságát mutatja az, hogy a sztenderd2 – palóc pár esetében minden csoport esetében nagyobb az értékkülönbség, mint a sztenderd1 – *ö*-ző párnál.

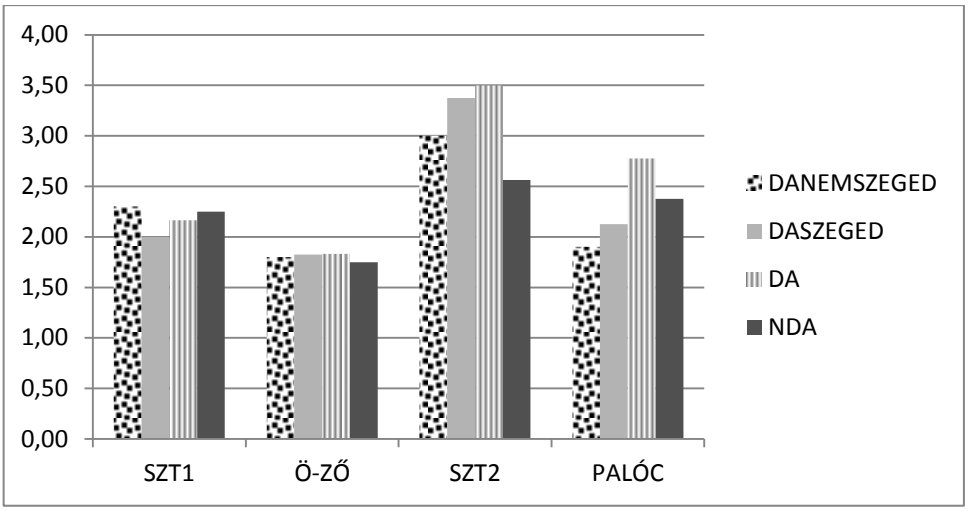

11.6. ábra. A külső megítélésre adott válaszok

11.3. A beszélők belső tulajdonságainak a megítélése

A kérdőív öt kérdése a beszélők belső tulajdonságainak megítélését kérte az adatközlőktől. Külön kérdésként az ötfokú skála segítségével mondhattak véleményt az egyes figurák határozottságáról, komolyságról, szorgalmáról, udvariasságáról és barátságosságáról.

Az egyes figurák határozottságának megítélését mutató 11.7. ábrán látható, hogy mindkét csoport az *ö*-ző és a sztenderd2 figurát gondolja határozottabbnak. A palóc figurát a dél-alföldiek a kevésbé határozottnak gondolják, mint a nem dél-alföldi csoport tagjai, és az *ö*-ző figura megítélésében kisebb a különbség, mint a palócában. Az *ö*-ző figura a nem dél-alföldi és a szegedi adatközlők szerint a leghatározottabb, a palóc pedig mindkét csoportban a legkevésbé határozott.

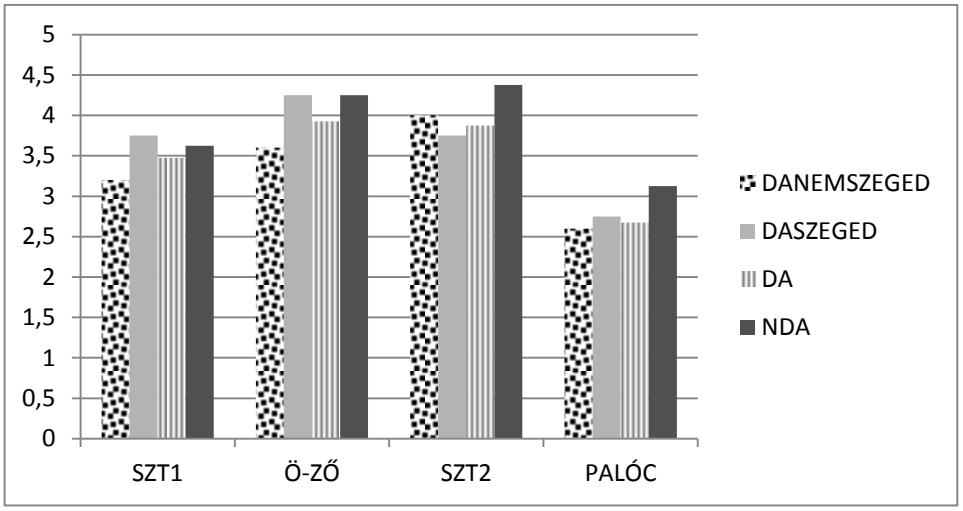

11.7. ábra. A határozottság megítélésére adott válaszok

A beszélők komolyságát megítélő válaszok szerint mindkét csoportban a sztenderd figura a komolyabb. A két sztenderd – nem-sztenderd figura megítélését tekintve az látszik, hogy a palóc – sztenderd2 esetében nagyobb a különbség, mint a másik párnál. Továbbá elmondható még, hogy a nem szegedi adatközlők a sztenderd1 és az *ö*-ző figurát ugyanannyira tartják komolynak. A palóc figurát a legkevésbé komolynak a nem dél-alföldi adatközlők gondolják (11.8. ábra).

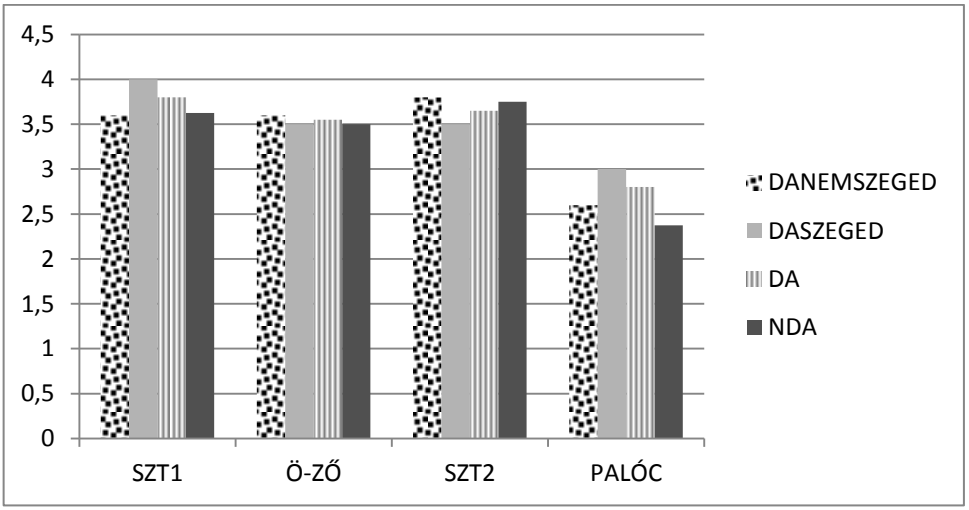

11.8. ábra. A komolyság megítélésére adott válaszok

Az egyes figurák szorgalmának megítélését mutatja a 11.9. ábra, melynek adatsorain az látszik, hogy az *ö*-ző figurát tartják a legszorgalmasabbnak mind a két csoportban. A sztenderd1 és az *ö*-ző figura közötti értékek alapján a dél-alföldiek gondolják szorgalmasabbnak az *ö*-ző figurát, mint a nem dél-alföldiek. A palóc – sztenderd2 párok ítéleteinél a dél-alföldiek ugyanolyan szorgalmasnak gondolják a két figurát. A két vizsgálati csoport ítéleteinek különbsége a nem dél-alföldi adatközlőkében nagyobb a sztenderd javára.

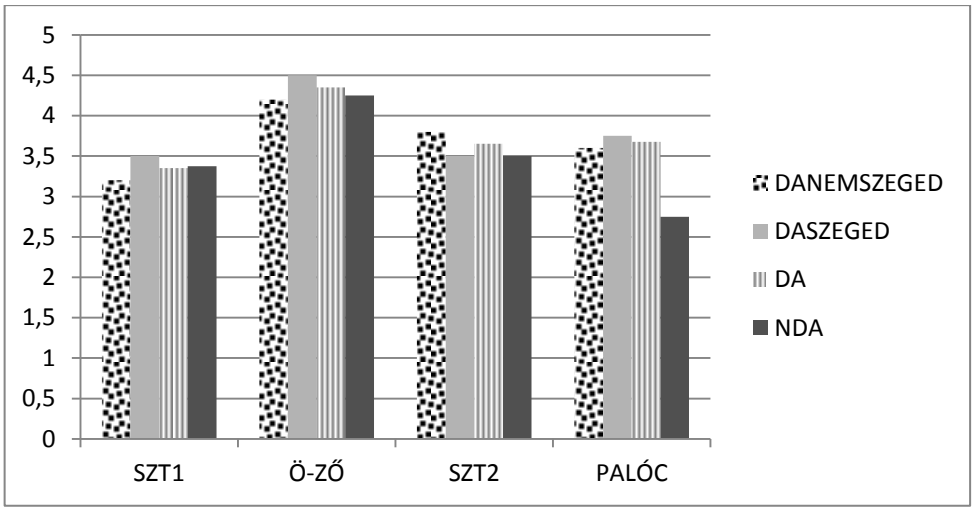

11.9. ábra. A beszélők szorgalmának megítélése

Az egyes figurák udvariasságának megítélése alapján elmondható, hogy mindkét csoport adatközlő az *ö*-ző és a sztenderd2 figurákat gondolják udvariasabbnak. A szegedi adatközlők ugyan az *ö*-ző figurát tartják a legudvariasabbnak a négy figura közül, a palóc és a sztenderd2 figurákat pedig egyformán udvariasnak gondolják. A négy figura közül a palóc beszélőt ítélik meg a legkevésbé udvariasnak mindkét vizsgálati csoportban.

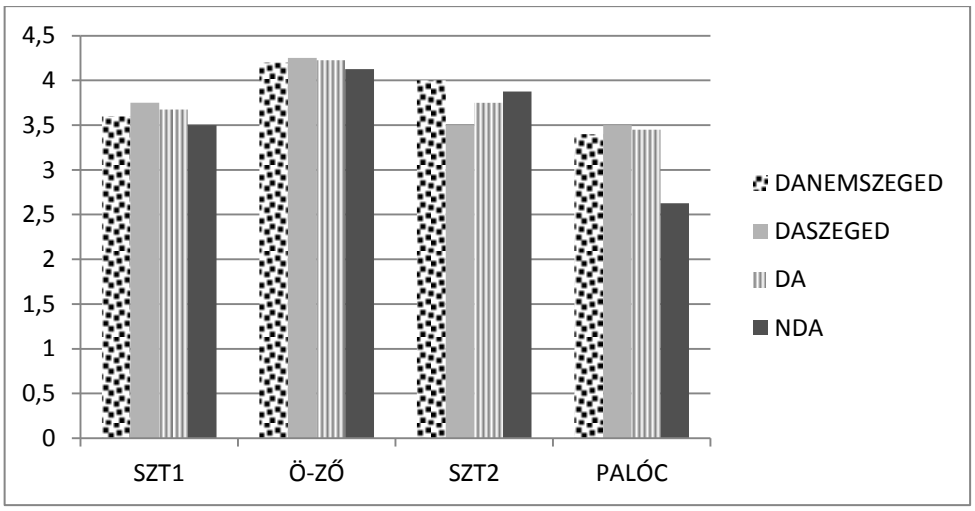

11.10. ábra. Az udvariasság megítélésére adott válaszok

A barátságosság megítélését mutatja a 11.11. ábra. Az adatsorokból jól látható, hogy mindkét csoport adatközlői az *ö*-ző figurát tartják a legbarátságosabbnak. Ugyanakkor a DA és a NDA csoportok válaszait tekintve a sztenderd1 – *ö*-ző és sztenderd2 – palóc figurák megítélése közötti különbségre érdemes kitérni. Míg az *ö*-ző – sztenderd1 párok esetében a különbség a DA és az NDA válaszai alapján átlagosan 0,075 pont, addig a palóc – sztenderd2 esetében ez a különbség csak átlag 0,0375 pont. Tehát a palóc és a sztenderd2 figurákat közel ugyanannyira barátságosnak gondolják az adatközlők.

A DA csoport két alcsoportjának válaszait tekintve látható, hogy a nem szegedi adatközlők a szegedi adatközlőkhöz képest barátságosabbnak tartják a palóc figurát. Ráadásul a nem szegedi adatközlők az *ö*-ző figura után a palócot tartják a második legbarátságosabbnak.

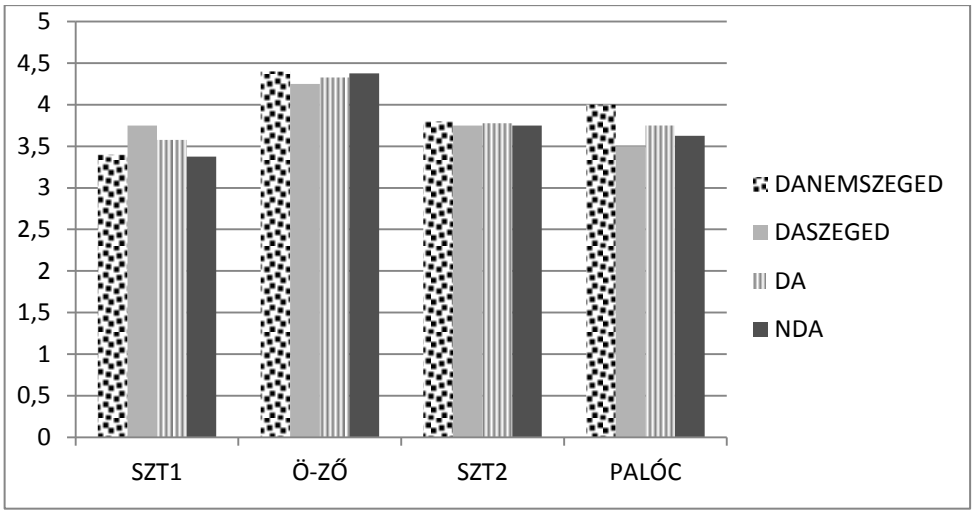

11.11. ábra. A barátságosság megítélése az egyes csoportokban

A belső tulajdonságokra adott válaszok

A professzionalizmus tulajdonságcsoport (határozottság, komolyság, szorgalom) összevont átlagértékei alapján elmondható, hogy mindkét vizsgálati csoportban az *ö*-ző és a sztenderd2 figurát tartják hozzáértőbbnek (11.12. ábra). A sztenderd1 – *ö*-ző pár különbsége a dél-alföldi csoport nem szegedi adatközlőinél legnagyobb, és csupán 0,1 ponttal kevesebb a nem dél-alföldiek csoportjánál. A sztenderd2 – palóc párnál a legnagyobb különbség a nem dél-alföldiek csoportjánál van. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az *ö*-ző figurát a leginkább szegediek tartják hozzáértőnek, a palóc figurát pedig a nem dél-alföldiek gondolják a legkevésbé hozzáértőnek.

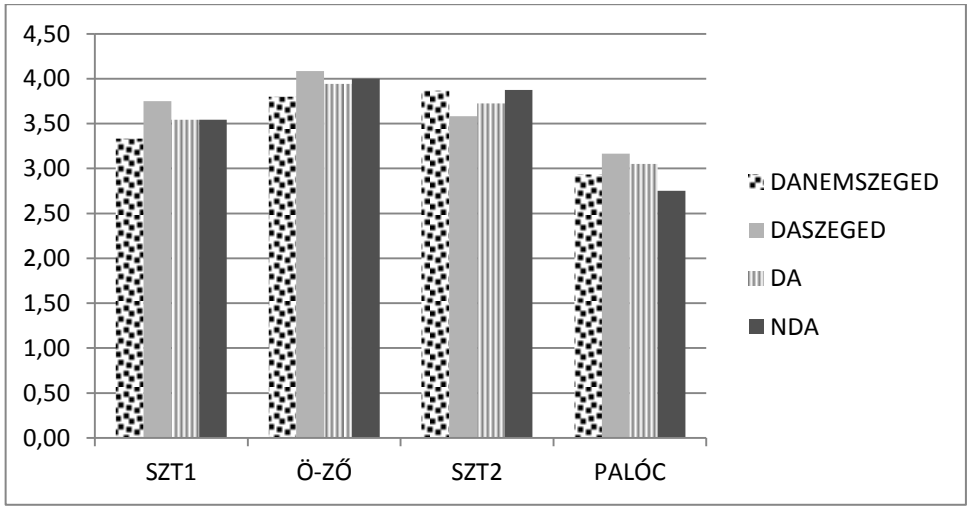

11.12. ábra. A professzionalizmus megítélése

A barátságosság és udvariasság átlaga alapján elmondható, hogy mindkét vizsgálati csoportban a sztenderd1 – *ö*-ző párból az *ö*-ző figurát ítélték meg kedvezőbben (11.13. ábra); legkedvezőbb ítéletet a nem szegedi adatközlők mondták. A sztenderd2 – palóc párból a nem palóc figura kapta a kedvezőtlenebb megítélést mindkét csoportban, a legkedvezőtlenebb ítéletet itt is a nem szegedi adatközlők fogalmazták meg.

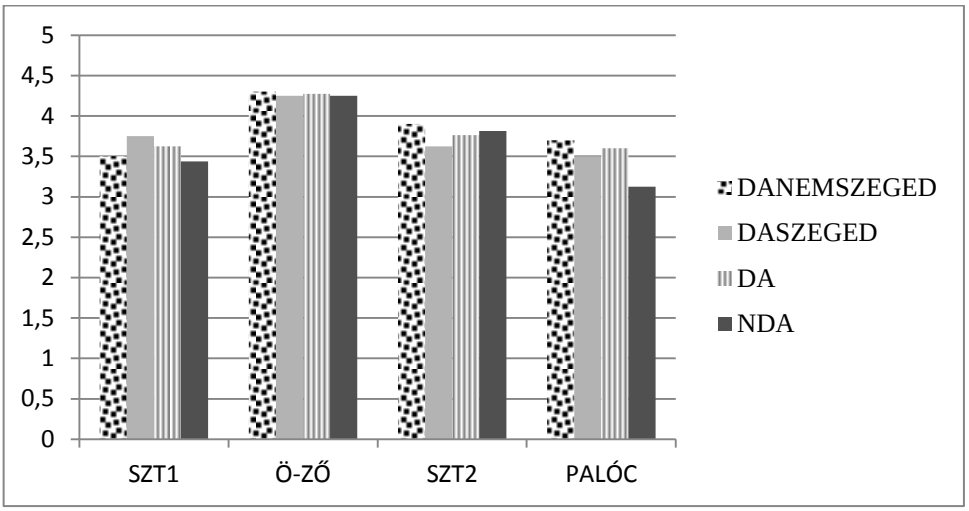

11.13. ábra. A barátságosság és az udvariasság megítélése

Ezek alapján elmondható, hogy mind a dél-alföldi, mind a nem dél-alföldi régiókból származók az *ö*-ző figurát tartják szimpatikusabbnak a palócnál. Ezek az eredmények megegyeznek a kérdőíves adatokkal, hiszen a teljes minta és a dél-alföldi nyelvjárási régióból származó adatközlők szerint is a dél-alföldi nyelvjárási régióban beszélnek a legszebben, és a palóc nyelvjárási régióban a legcsúnyábban magyarul (5.1 fejezet).

Ezek az eredmények részben hasonlóak a korábbi ügynökvizsgálatok eredményeivel. A sztenderd1 – *ö*-ző pár eredményei hasonlóak a Lambert és Giles 1967-es, valamint 1971-es eredményeivel. Az általuk vizsgált közösség tagjai a személyes és társas kapcsolatokkal összefüggő tulajdonságokban kedvezőbben ítélték meg a nem-sztenderd változatot beszélő figurát. A sztenderd2 – palóc pár eredményei viszont éppen ellentétesek Lambert és Giles eredményeivel, mivel a sztenderd2 figura kapta a kedvezőbb megítélést.

A két sztenderd – nem-sztenderd pár eredményeit összehasonlítva az első hazai ügynökvizsgálat eredményeivel részleges eltérés látható. A húsz évvel ezelőtti vizsgálatban nem volt olyan szempont, amely szerint a nem-sztenderd figurát kedvezőbben ítélték volna meg (Sándor – Langman – Pléh 1998: 36), jelen vizsgálatban ez csak a sztenderd2 – palóc pár esetében figyelhető meg.

11.4. A nyelvhasználat megítélése

Az ügynökvizsgálati kérdőív két kérdése a nyelvhasználat megítélését vizsgálta. Az egyikben az elhangzott szövegeket nyelvhelyességi szempontból, a másikban a stílus alapján kellett megítélniük az adatközlőknek.

A helyesség megítélését olyan ötfokú skálával kellett minősíteniük az adatközlőknek, ahol az 1 egyáltalán nem helyes-et, az 5 pedig a nagyon helyes-et jelentette (11.14. ábra). A sztenderd1 – *ö*-ző figura beszédje közül a nem dél-alföldi csoport adatközlői a sztenderd változatot, a dél-alföldiek pedig az *ö*-ző változatot tartják helyesebbnek. A két változat megítélése közötti különbség a DA csoportnál 0,125, a NDA csoportnál pedig 0,625 pont.

A sztenderd2 – palóc figurák beszédjének megítélésénél látható, hogy mind a két csoport a sztenderd változatot tartja helyesebbnek. A sztenderd2 és a palóc változat helyességének megítélésében a DA csoport válaszaiban 1,675, az NDA csoportnál 1,875 pont.

A DA csoportnál látható értékek külön figyelemre méltóak. Ugyanis a nem szegedi adatközlők az *ö*-ző és a sztenderd1 figura beszédét egyformán inkább helyesnek tartják. A szegedi adatközlők viszont az *ö*-ző változatot gondolják helyesebbnek. A két nem-sztenderd változat megítélésében figyelhető meg a legnagyobb különbség. Ez arra enged következtetni, hogy az *ö*-ző változathoz való pozitívabb viszonyulás felülírja a sztenderd változattól való eltérés értékelését, míg a palóc változatnál az ahhoz fűződő negatív viszonyulás miatt ez nem történik meg.

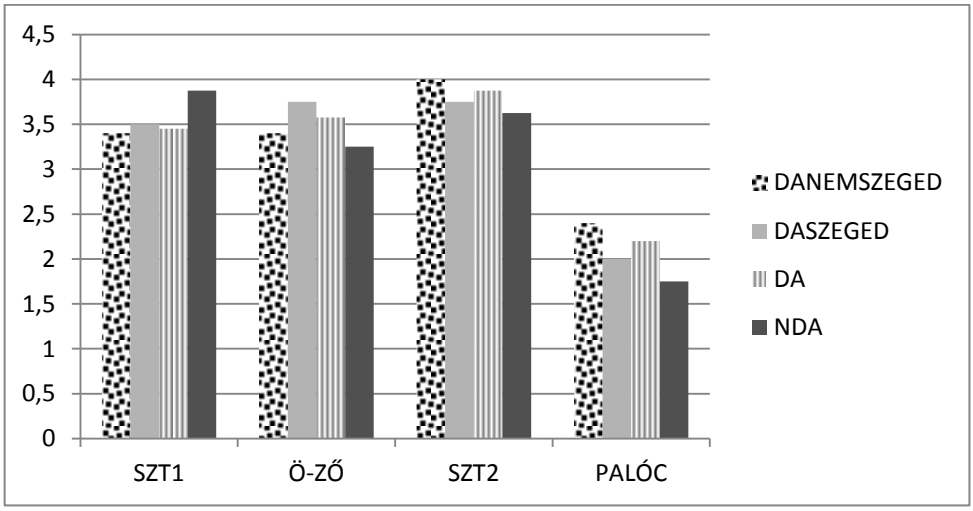

11.14. ábra. A helyesség megítélésére adott válaszok

A stílus megítélésénél az adatközlők olyan ötfokú skálán válaszoltak, amelynél az 1 jelentette a nagyon hétköznapi az 5 pedig a nagyon hivatalos stílust (11.15. ábra). Az adatok ismertetése előtt érdemes megjegyezni, hogy a két beszélő által elmondott négy szöveg mindegyike hétköznapinak, informálisnak mondható (Az ügynökszövegek a Mellékletekben olvashatók.)

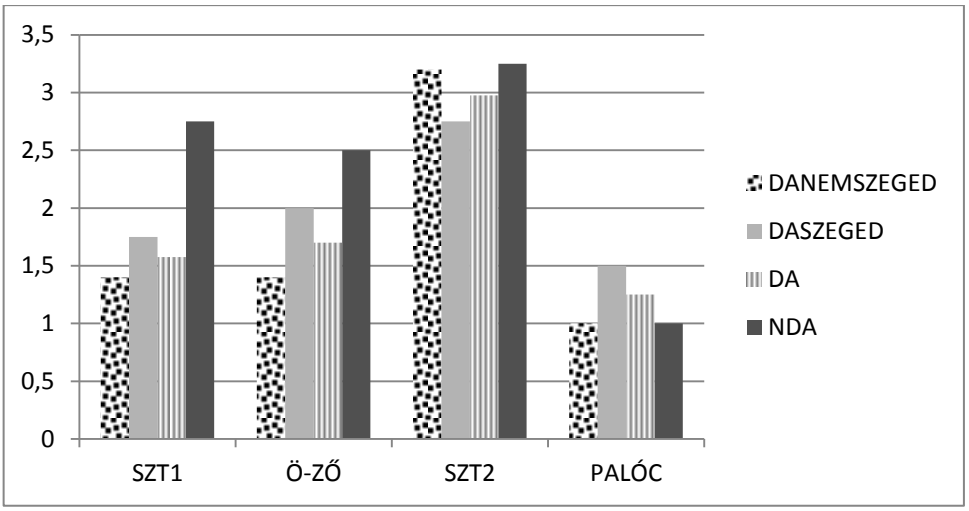

11.15. ábra. A stílust minősítő válaszok

Az *ö*-ző és a sztenderd1 szövegek stílus szerinti megítéléséről elmondható, hogy mind a DA, mind a NDA csoport adatközlői a sztenderd változatban elhangzó szöveget gondolják kevésbé hétköznapi stílusúnak. A palóc és sztenderd2 szövegek megítélésénél is mindkét csoport a sztenderd változatot tartja kevésbé hétköznapi stílusúnak. De a két változat közötti értékkülönbség sokkal nagyobb, mint az *ö*-ző – sztenderd1 változatok esetében: a DA csoport válaszaiban 1,725, a NDA csoportában pedig 2,25 pont. A nem-sztenderd változatok megítélése alapján az látszik, hogy a palóc változatot nagyon informálisnak, az *ö*-zőnél informálisabbnak tartják az adatközlők. Mivel a szövegek mindegyike informálisnak tekinthető volt, ebből arra következtetek, hogy mindkét csoport a sztenderd változatot az (inkább) formális stílussal kapcsolja össze. A nem-sztenderd változatok stílusának megítélését tekintve az látszik, hogy azok az (inkább) informális stílussal állnak kapcsolatban, a két nem-sztenderd változat megítélésében mutatkozó különbséget pedig az azokhoz kapcsolódó attitűdök határozzák meg.

11.5. A beszélő iskolai végzettségének megítélése

Az ügynökvizsgálati kérdőív egyik kérdése a beszélő iskolai végzettségének megítélésére kérte az adatközlőket. Mivel a kérdés nyitott kérdés volt, így a válaszok összehasonlíthatósága és szemléltethetősége miatt a válaszokat kódoltam (1 = általános iskola; 2 = szakiskola, szakmunkásképző; 3 = szakközépiskola; 4 = gimnázium, érettségi; 5 = egyetem, főiskola, diploma). Az egyes figurák iskolai végzettségére adott válaszokat a 11.16. ábra adatsorai mutatják.

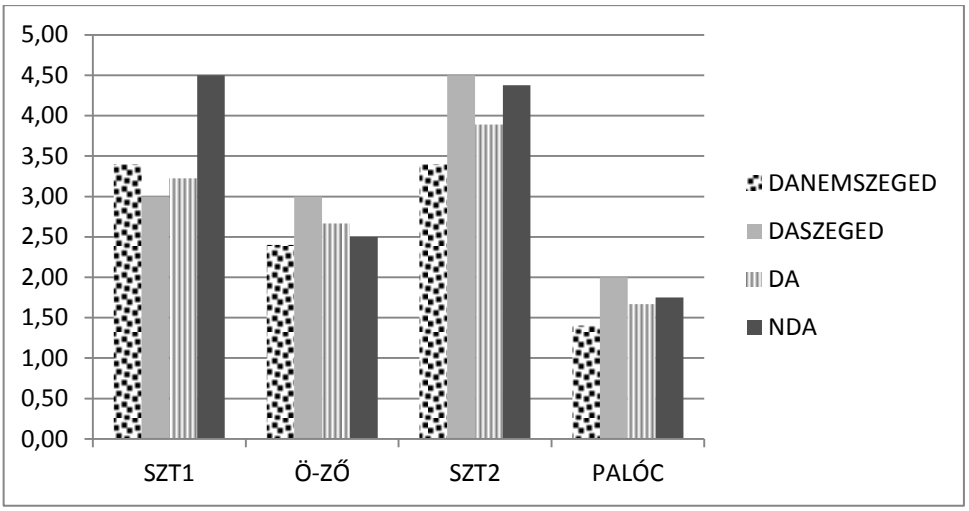

11.16. ábra. A beszélő iskolai végzettségének megítélése

Az adatközlők a sztenderd figurák beszélőit magasabb iskolai végzettséggel rendelkezőnek gondolják, mint azokat, akiktől a nem-sztenderd változatokat hallották. A két nem-sztenderd figura közül az adatközlők a palócot gondolják alacsonyabb iskolai végzettségűnek mindkét csoportban. Ennek a figurának inkább csak általános iskolai végzettség van, míg az *ö*-ző figurának minden csoportban inkább középiskolai.

11.6. A beszélő alkalmazásával összefüggő ítéletek

A kérdőív két kérdése a beszélők alkalmazásával volt kapcsolatos. Az egyik nyitott kérdésben azt kérdeztem meg az adatközlőktől: alkalmaznák-e a beszélőt. A másikban pedig arra voltam kíváncsi, foglalkoztatás esetén milyen munkakörben képzelik el az egyes beszélőket, illetve ha nem alkalmaznák, akkor pedig mivel indokolják döntésüket.

Mivel a beszélők alkalmazására vonatkozó kérdés nyitott kérdés volt, ezért az összehasonlíthatóság miatt a következő kategóriákat alkalmazom az eredmények bemutatásánál: 1 =nem; 2 = talán, lehet; 3 = igen.

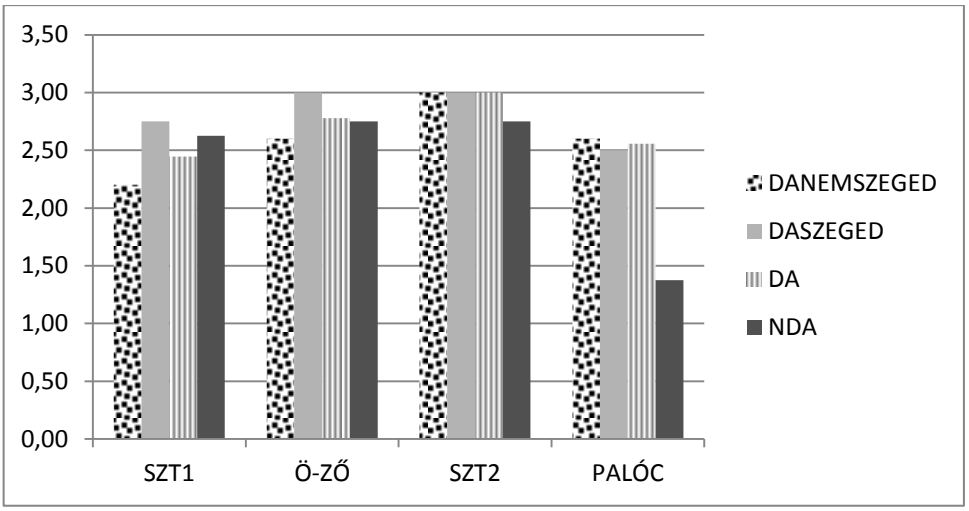

11.17. ábra. Az „Alkalmazná-e a beszélőt?” kérdésre adott válaszok

A négy figura alkalmazását mutató 11.17. ábrán látható, hogy a leginkább a sztenderd2 figurát alkalmazná mindkét vizsgálati csoport. A sztenderd1 és az *ö*-ző figura közül a nem-sztenderd változat beszélőjét inkább alkalmaznák, mint a sztenderdet. A legnagyobb elutasítás a NDA csoport válaszaiban a palóc figurával szemben látható.

Arra kérdésnél, hogy milyen munkakörben képzelik el az adatközlők az egyes beszélőket, szöveges válaszokat kaptam, melyeket a 11.1. és 11.2. táblázat mutat be.

	SZTENDERD1	***Ö*-ZŐ**
Adatközlő	Válasz	Válasz
DANSZ1	végzettségétől függ	szakmája szerint
DANSZ2	nem, mert úgy gondolom, hogy nincs megfelelő intelligenciája, ám ez a munkakörtől is függ.	Olyan munkakörben, amelyhez nem kell komolyabb végzettség, könnyen elvégezhető.
DANSZ3	eladó	Olyan munkakörben, ahol gyerekekkel foglalkozhat.
DANSZ4	titkárnő, asszisztens	nem alkalmazná, mert idős.
DANSZ5	Túlságosan kimért a hangja, nem tűnik túl alkalmazkodóképes személynek.	fizikai munkásként
DASZEGED1	fizikai, természet közeli munkában	kisbolti eladó
DASZEGED2	irattárban	bolti dolgozó
DASZEGED3	természetszeretete miatt olyasmi munkakörben	talán kereskedelemben vagy szakácsként
DASZEGED4	talán irodai munka	titkárnő, nagyon pontosnak, precíznek tűnt.

NDA1	Nem, mert lehet egy akaratos, követelőző lenne.	Maximum takarítónak venném fel.
NDA2	Olyan bizonytalan hangja volt, elég betanult szövegnek hangzott, nem olyannak, amit könnyen kényelmesen, kötetlenül elmesél, úgy hangzott, mint aki feszeng.	valamilyen kétkezi munkára, ahol fontos, hogy rendesen, alaposan legyen elvégezve a rábízott feladat
NDA3	irodai munka	képzettségétől függ, de semmiképp se fizikai munkára
NDA4	emberekkel kapcsolatos	A szóhasználatából nem úgy tűnt, hogy jó képzettséggel rendelkezne.
NDA5	irodában, számítógépes feladatok ellátására esetleg egy recepciós munkát is végezhetne	Szakácsként tudom elképzelni, vagy a konyhában egyéb területeken.
NDA6	igen, titkárnőként vagy házvezetőként	Nagyon lelkes, pozitív személyiségnek tűnik.
NDA7	irodai munkát tudnék neki leginkább elképzelni	Boltos vagy szakács
NDA8	Olyan munkakörben, mely nyíltságot és másokkal való foglalkozást igényelne. Például szociális munkás területen, vagy bolti eladónak.	Tanárként, személyi asszisztensként, bejárónőként.

11.1. táblázat. A sztenderd1 és az *ö*-ző figuráknak megfelelő munkakörök

A DA csoport adatközlői a sztenderd változatban beszélő figurát magasabb presztízsű munkakör betöltésére tartják alkalmasnak, a nem-sztenderd figurát pedig inkább alacsonyabb presztízsűben tudják elképzelni. Az egyes foglalkozások megnevezése mellett olyan válaszok is olvashatók, amelyek a nyelvhasználat alapján történő szellemi és szociális tulajdonságokra utalnak. Ilyen például: *úgy gondolom, hogy nincs megfelelő intelligenciája* (DANSZ2), *túlságosan kimért a hangja nem tűnik túl alkalmazkodóképes személynek* (DANSZ5). A NDA csoport adatközlői is a sztenderd figurát tudják magasabb presztízsű munkakörben elképzelni. Az NDA1 adatközlő volt az egyetlen ebben a csoportban, aki válaszában azt indokolta, miért nem alkalmazná a sztenderd1 figurát: *Nem, mert lehet egy akaratos, követelőző lenne.*

A nem-sztenderd2 – palóc figurák kapcsán megfogalmazott válaszok alapján elmondható, hogy a sztenderd figura inkább magasabb presztízsű munkakörben képzelik az adatközlők. A válaszok között szerepelnek olyanok, amelyek palóc figurának tulajdonított nem nyelvi képességeire utalnak. Ilyenek, amelyek a műveltségét határozzák meg a beszéd alapján: *olyan munkakörben, amihez nem kell különösebb műveltség (például takarító)* (DANSZ2); *nem tűnik túl műveletnek* (DANSZ2); *valami olyan munkára venném fel, ami nem igényel sok tudást képzettséget* (DANSZ3). Ezek mellett szerepel olyan, ami a beszélő szellemi képességre utal: *a beszéde szóhasználata alapján nem tűnt annyira okosnak* (NDA4);

Nem valószínű, hogy sok mindenhez ért. Legalábbis azt, ami a dolga, felszínesen végzi. (NDA5); akár kevésbé precíz is lehet: *Nem tűnt úgy, hogy a pontosságra törekedne, felületesnek tűnt.* (DANSZ3). Mindezek a válaszok arra utalnak, hogy pusztán a nyelvhasználat alapján a beszélők hozzáértését és tudását is megítélik az adatközlők: a sztenderd változathoz nagyobb fokú alkalmasságot és nagyobb tudást kapcsolnak. A erősen stigmatizált palóc nyelvváltozatban beszélőt nemcsak a sztenderd figurához képest, hanem az *ö*-ző figurához képest is sokkal kevésbé tartják alkalmasnak, megfelelő tudással rendelkezőnek.

	SZTENDERD2	PALÓC
Adatközlő	Válasz	Válasz
DANSZ1	szakmájának megfelelően	szakmájának megfelelően
DANSZ2	egyszerű, könnyen végezhető munkakörben	Olyan munkakörben, amihez nem kell különösebb műveltség (pl. takarító).
DANSZ3	tanár	Nem tűnt úgy, hogy a pontosságra törekedne, felületesnek tűnt.
DANSZ4	titkárnő	takarító/asszisztensi munka, amit be tud tanulni
DANSZ5	akármilyen munkakörben	Titkárnőnek, vagy fizikai munkásnak.
DASZEGED1	ápoló	eladó (zöldség, gyümölcs)
DASZEGED2	irodai munkakörben	takarító szolgálatba vagy konyhán
DASZEGED3	természetjáró munkakörben	első megítélésre nem hiszem, hogy jól kijönne a munkatársaival.
DASZEGED4	amik nagy hangsúly fektetnek a figyelemre, odafigyelésre	Óvodában, bölcsödében dadusként vagy konyhás néniként.
NDA1	Olyan munkakörben, ahol magasabb szinten kell lennie a tudás terén.	nem biztos, hogy elvégezné az adott feladatot
NDA2	tanárként (szépen tudta kifejezni magát)	a beszédjéből "Hát jó volt, na…" nem tűnik túl műveltnek. Vagyis inkább a szóhasználatából.
NDA3	Irodai, ügyintézéssel kapcsolatos munkakörben.	Valami olyan munkára venném fel, ami nem igényel sok tudást, képzettséget.
NDA4	Valamilyen felelősségteljes munkakört bíznék rá.	A beszéde, szóhasználata alapján nem tűnt annyira okosnak.

NDA5	Nem tűnt szimpatikusnak a hangja és nem gondolom túl energikusnak. Nem lenne jó munkaerő.	Nem valószínű, hogy sok mindenhez ért, legalábbis azt, ami a dolga, felszínesen végzi.
NDA6	Szépen ki tudja fejezni magát. Közepes nehézségű kommunikációt igénylő munkakörbe.	Túlságosan hétköznapias, nem megfelelő képességekkel.
NDA7	Iroda munka vagy pl. telefonos ügyfélszolgálat	Ha kommunikálnia kellene, nem alkalmaznám, mert nehezen érthető, amit mond és hibás is néha.
NDA8	Olyan munkakörben, ahol szükség van kreativitásra és az aprólékos munkára. Pl. tanárként, óvónőként.	Irodai illetve kapcsolattartói munkában nem, de például bolti előadónak vagy a tévéműsorban, ahol lényeges a tájnyelvi beszéde, mindenképp.

11.2. táblázat. A sztenderd2 és a palóc figuráknak megfelelő munkakörök

11.7. A beszélő elfogadhatóságával összefüggő eredmények

A beszélők elfogadhatóságára vonatkozó ítéleteteket – a Bogardus-skálából kiindulva – három kérdéssel vizsgáltam (Csepeli 2002: 227).

Arra a kérdésre, hogy az adatközlő élne-e egy településen a beszélővel igen/nem válaszok születtek. Ezeket kódolva mutatja a 11.18. ábra (igen =5, nem = 1). A 11.18. ábrából egyértelműen látszik, hogy a sztenderd és az *ö*-ző figurával valamennyi adatközlő lakna egy településen. Ezzel szemben a palóc figura elfogadottsága kisebb. A DA adatközlői elfogadóbbak, mint a NDA csoport tagjai. Külön érdemes kiemelni, hogy a szegedi kötődésű adatközlők a nem szegedi társaikhoz képest jobban elfogadják a palóc figurát.

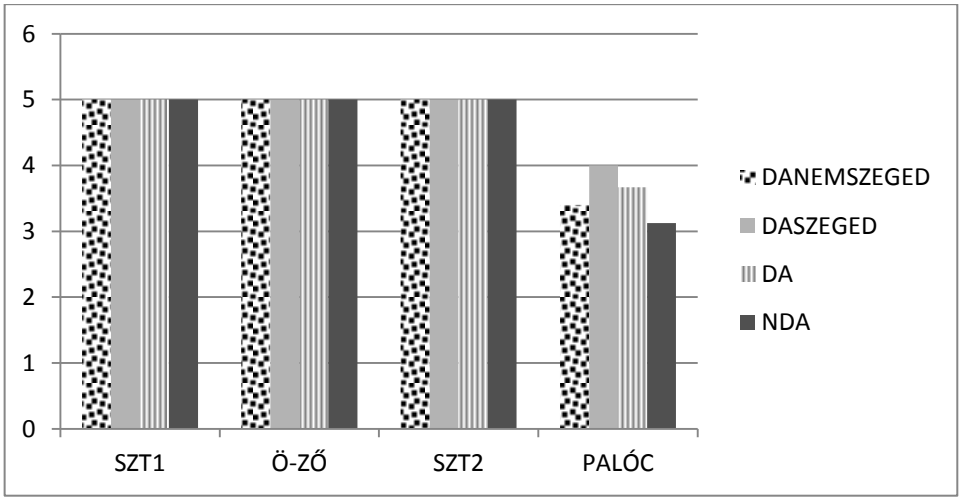

11.18. ábra. Elfogadhatósági ítélet#1 (település)

A második elfogadhatósági ítéletet vizsgáló kérdés szerint: mit szólna hozzá az adatközlő, ha a beszélő a szomszédja lenne? A kérdésekre szöveges válaszokat kaptam. Ezért ezeket igyekeztem úgy kódolni, hogy a számszerűsítés során tükröződjenek a szöveges válaszok jelentéstartalma, ezért a következő kódolást alkalmaztam. 1 = nem örülne; 3 = közömbös lenne, nem lenne problémám; 4 = szimpatikus; 5 = örülne; 11.19. ábra)

A kérdésre adott válaszok alapján a legkevésbé elfogadott figura itt is a palóc. A két csoport válaszait tekintve elmondható, hogy mint az azonos településre vonatkozó kérdésnél ebben az esetben is a szegedi adatközlők az elfogadóbbak ezzel a figurával szemben. Érdemes külön szólni arról, hogy az egyes figurák elfogadása kisebb, mint a település kapcsán feltett kérdésnél volt. A legnagyobb csökkenés a szegedi kötődésű adatközlőknél a sztenderd1 figurával szemben, míg a legkisebb a DA nem szegedi adatközlőinél a palóc és a sztenderd2 figurával szemben látható.

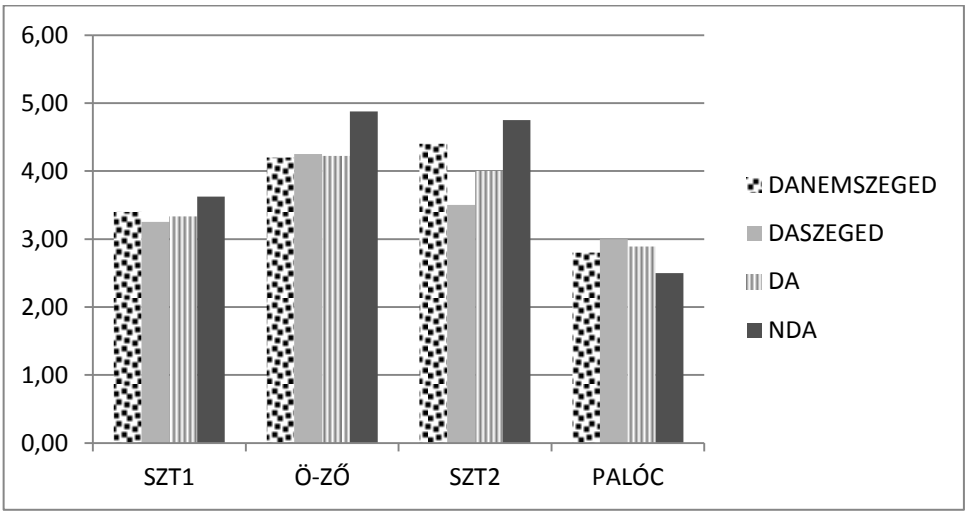

11.19. ábra. Elfogadhatósági ítélet#2 (szomszéd)

A harmadik elfogadhatóságot vizsgáló kérdés szerint: mit szólna hozzá az adatközlő, ha a beszélő a családja tagja lenne (pl. házasságkötés révén)? A kérdésekre adott válaszok kódolva a 11.20. ábrán láthatók. (1 = nem örülne; 3 = mindegy lenne, nem lenne problémám; 5 = örülne)

A családba való tartozásra vonatkozó kérdésre kapott válaszok alapján elmondható, hogy a palóc figura elfogadhatósága további csökkenést mutat minden csoportban. A legnagyobb csökkenés a NDA csoport adatközlőinél figyelhető meg. A palóc figura megítélése mellett a másik három figura esetében meglepő eredmény láthatók. A nem szegedi kötődésű adatközlőknél a sztenderd figurák elfogadhatósága csökkenést mutat, az *ö*-ző figura megítélése viszont ugyanolyan, mint a szomszédi viszony esetében. A szegedi adatközlők a sztenderd figurákat és az *ö*-ző figurát is jobban elfogadják, mint az előző kérdéseknél. A NDA csoport a sztenderd2, a palóc és az *ö*-ző figurát kevésbé szeretnék családtagjuknak, mint szomszédjuknak, de a sztenderd1 figurát szívesebben látnák családjukban, mint szomszédjuknak.

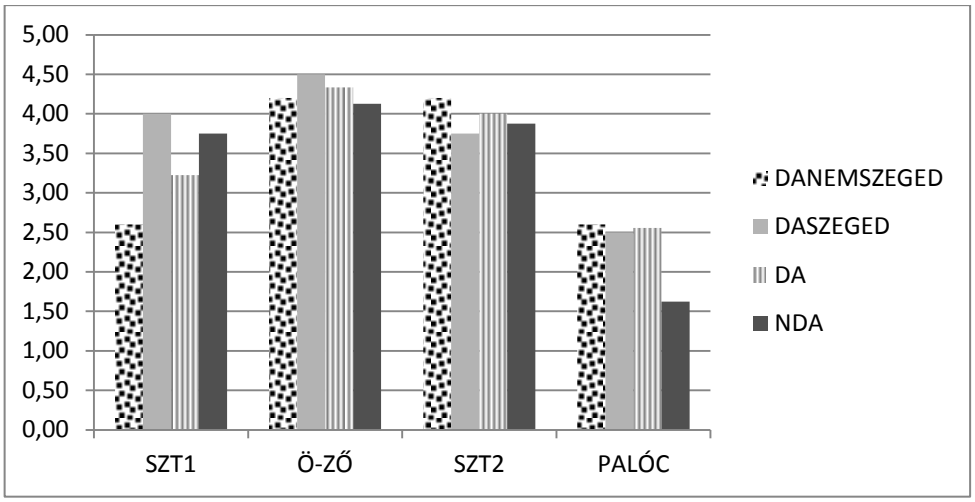

11. 20. ábra. Elfogadhatósági ítélet#3 (család)

A három elfogadhatósági ítélet összesített átlagát megnézve az látható, hogy (11.21. ábra) a szegedi kötődésű adatközlők a leginkább az *ö*-ző figurát fogadják el, majd a két sztenderdet. A nem szegedi kötődésű adatközlők sztenderd2 és az *ö*-ző figurát, ez után pedig a sztederd1 figurát fogadják el. A nem dél-alföldi adatközlők a leginkább az *ö*-ző figurával majd sztenderd2 és sztenderd1 figurával tudnak azonosulni. A legkevésbé elfogadott figura minden csoportban a palóc. A leginkább a szegedi kötődésű, a legkevésbé a nem dél-alföldi adatközlők fogadják el a palóc figurát.

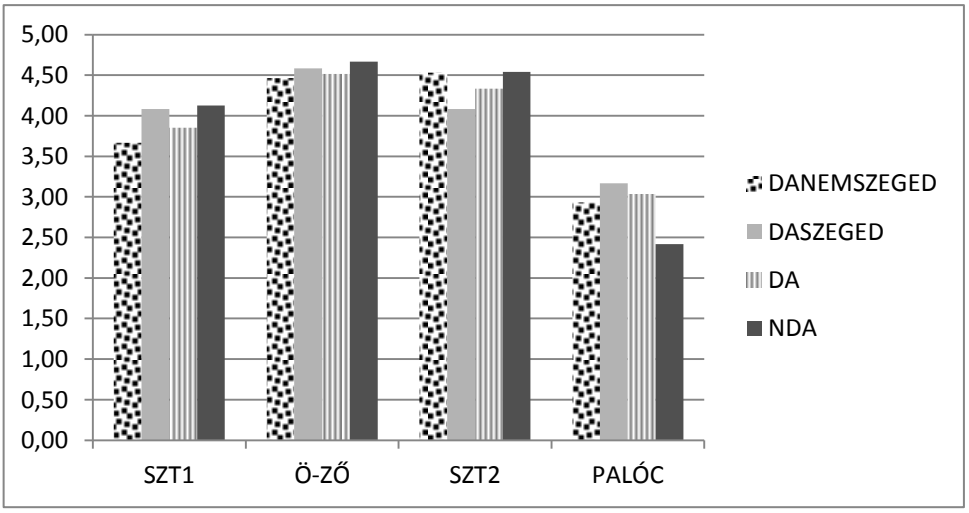

11.21. ábra. Az elfogadhatósági ítéletek összesített átlaga

11.8. A beszélő származási helyével kapcsolatos eredmények

A DA csoport nem szegedi adatközlői a sztenderd1 figurát Magyarország déli részén élőnek, kisvárosból, vidékről érkezőnek gondolják, az *ö*-ző figurát pedig Szeged környékéről, kisvárosinak, faluból érkezőnek. A szegedi adatközlők a sztenderd1 figurát vidékinek, faluról érkezőnek, városinak, az *ö*-ző figurát faluról, illetve kisvárosból vagy a Vajdaságból származónak tartják (11.3. táblázat).

A NDA adatközlői közül ketten nem tudják a sztenderd figura származási helyét azonosítani, egyikőjük az *ö*-ző figuráét sem. Két másik adatközlő a déli országrészből érkezőnek gondolja az *ö*-ző figurát, három adatközlő kisebb településhez, vidékhez köti a nem-sztenderd beszédet. Egy adatközlő pedig határon túlinak gondolja az *ö*-ző és a sztenderd1 figurát is. A sztenderd1 beszélőt városinak, az ország bármely részéből érkezőnek, Pécs környékinek, illetve a hegyekből származónak tartják az NDA adatközlői, egy adatközlő nem tudja megítélni (11.4. táblázat).

	SZTENDERD1	*Ö*-ZŐ
Adatközlő	Válasz	Válasz
DANSZ1	Dél-Magyarország	kisváros
DANSZ2	kisváros	falu
DANSZ3	vidék	Szeged környéke
DANSZ4	kisváros	kis falu
DANSZ5	Magyarország déli része, esetleg a Vajdaságból	Szegedről vagy környékéről
DASZEGED1	falu	kis falu
DASZEGED2	vidék, Felvidék	Vajdaság
DASZEGED3	vidék	falu
DASZEGED4	város, de nem nagyváros	nagyobb falu, kisváros
NDA1	Szlovákia, Szerbia	Szerbia, Szlovákia
NDA2	Magyarországon belül bárhonnan.	valamilyen faluból
NDA3	Nem tudom.	nem tudom
NDA4	közepes méretű város	kisebb település
NDA5	nem nagyvárosból	vidék
NDA6	nem tudom megítélni	Magyarország déli része
NDA7	Pécs környékéről	Nem tudom
NDA8	Magyarországon a hegyekben élhet.	alföldi

11.3. táblázat. Honnan származik a sztenderd1 és az *ö*-ző figura?

A sztenderd – palóc párok esetében a sztenderd változat beszélőjét a legtöbben (10 adatközlő) valamelyik városból származónak gondolják. A palóc figurát 5 adatközlő azonosítja helyesen (Nógrád megye, Észak-Magyarország), 7 adatközlő vidékinek, kisebb településről származónak, hárman határon túlinak tarják a beszélőt. Két adatközlő bár városi nyelvhasználónak gondolja a beszélőt, a nem-sztenderd (palóc) nyelvváltozatot az egyik adatközlő a szegény negyeddel azonosítja, a másik pedig cigány stílusnak minősíti.

A két sztenderd – nem-sztenderd pár esetében a sztenderd figurákat a leggyakrabban (N=16) városinak, a nem-sztenderd figurát pedig vidékinek, faluról érkezőnek (palóc, N= 7; *ö*-ző, N= 8) tartják az adatközlők.

	SZTENDERD2	PALÓC
Adatközlő	Válasz	Válasz
DANSZ1	város	Észak-Magyarország
DANSZ2	kisváros	kis falu
DANSZ3	nagyobb város	vidék
DANSZ4	kisváros	falu
DANSZ5	Magyarország déli részéről	dél-dunántúli régió
DASZEGED1	község	falu
DASZEGED2	Vajdaság	város, szegényebb negyedből
DASZEGED3	város	régies beszéde van, inkább cigány stílus, de ettől lehet városi is akár
DASZEGED4	város	Dunántúl egy kisebb településéről
NDA1	Szerbia	Románia v. Szlovákia
NDA2	városból, de nem a fővárosból	Nem Magyarországról, mondjuk Vajdaságból.
NDA3	nem tudja	Nógrád megye vagy környéke
NDA4	nagyobb városból	kisebb településről
NDA5	vidék, kisebb város	vidék, kicsi falu
NDA6	kisváros	Románia
NDA7	Közép-Magyarország	Nógrád megye
NDA8	Pécs és környéke	Nógrád megy környékéről

11.4. táblázat. Honnan származik a sztenderd2 és a palóc figura?

11.9. Az ügynökvizsgálat tanulságai, a hipotézisvizsgálat

Feltételeztem, hogy a kérdések többségénél mindkét vizsgálati csoportban a sztenderd változatban beszélő figurákat ítélik meg kedvezőbben, mint a nem-sztenderdet beszélőket. Ez a hipotézisem csak részben igazolódott be, mivel a sztenderd1 – *ö*-ző párok esetében a nem-sztenderd, a sztenderd2 – palóc párnál a sztenderd változatot alakító figurát értékelték jobbra a kérdések nagyobb részében mindkét vizsgálati csoportban. Ennek oka a dél-alföldi nyelvjárásból érkezők esetében a rejtett presztízsben keresendő. A nem dél-alföldi adatközlők az *ö*-ző változatot kedvezően ítélték meg, feltehetőleg a „szögedies beszédhez" való pozitív attitűdjüknek köszönhetően. A sztenderd2 – palóc pár eredményei nagy valószínűséggel a palóc nyelvváltozathoz kötődő negatív viszonyulással magyarázhatók mindkét vizsgálati csoportban.

Hipotézisem szerint a nem-sztenderd változatok közül mind a két csoportban az *ö*-ző változat megítélése kedvezőbb, mint a palóc változaté. Ez a feltételezésem beigazolódott, mivel a legkedvezőtlenebb pontszámok, illetve válaszok rendre a palóc változat esetében születtek. Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálat eredményeivel (5.1. fejezet) és a MNSZV országos eredményével is. Ennek hátterében az adatközlők palóc nyelvjáráshoz fűződő negatív attitűdje áll.

Feltételezésem szerint a DA csoport nem szegedi adatközlői kedvezőbben ítélik meg az *ö*-ző figurát, mint a szegedi társaik. Ezt a hipotézisemet a vizsgálati eredmények nem igazolták. Ugyanis a komolyság kivételével minden belső tulajdonságra vonatkozó kérdésnél a nem-sztenderd (*ö*-ző) figurát ítélték meg kedvezőbben. Az összes tulajdonságot tekintve a nem-sztenderd (*ö*-ző) figurát DANSZ3 (makói) és DASZEGED4 adatközlők kivételével mindenki kedvezőbben ítéli meg. Az elfogadhatósági ítéletek esetében pedig a sztenderd1 és *ö*-ző figurákat egyformán kedvezően ítélték meg. Ez azzal magyarázható, hogy a dél-alföldi csoport tagjai (DANSZ3 és DASZEGED4 kivételével) közösséget vállalnak az *ö*-ző beszélőkkel, ennek hátterében feltehetőleg a rejtett presztízs áll. A DANSZ3 és DASZEGED4 adatközlők ítéletei a sztenderd nyílt presztízsével hozhatók összefüggésbe. Ezt az interjún elhangzottakkal is alá lehet támasztani, mivel például DANSZ3 és DASZEGED4 inkább a sztenderd változattal való azonosulást mutatta.

A rejtett presztízs meglétére hasonló példát a SZÖSZI diákok körében végzett vizsgálatának eredményei is mutatnak. De az értekezésben bemutatott vizsgálattól eltérően a SZÖSZI eredményei az *ö*-zés iskolai megbélyegzéséről is beszámolnak (Kontra – Németh – Sinkovics – Berente 2016: 125).

Az egyes csoportok válaszai alapján elmondható, hogy a megkérdezettek a sztenderd változatot a magasabb iskolai végzettséggel, a formális stílussal kötik össze, és elsősorban a városokban beszéltnek gondolják. A sztenderd változat beszélői az adatközlők szerint magasabb presztízsű munkakör betöltésére alkalmasak, mint azok, aki nem-sztenderd változatban beszélnek.

A nem-sztenderd változatokat az alacsonyabb iskolai végzettséghez kötik, és inkább az informális stílushoz. A nem-sztenderd nyelvváltozatok használatát az adatközlők

elsősorban a vidékiek, a kisebb településen élők nyelvhasználatával azonosítják. Ehhez hasonló eredményeket mutatnak a SZÖSZI adatai is a diákok és a 60 éven felüliek vélekedéseiben (Kontra – Németh – Sinkovics 2016: 123 és 163). Az adatközlőim szerint az a beszélő, aki nem-sztenderd változókat használ beszédjében, alacsonyabb presztízsű munkakör betöltésére alkalmas, mint a sztenderdet beszélők.

Az *ö*-ző változatot nemcsak a dél-alföldi nyelvjárási régió adatközlői, hanem a más régiókból származó adatközlők is kedvezően ítélik meg. Ugyanakkor a dél-alföldi régió adatközlői a rejtett presztízsnek köszönhetően gyakran erősebben kötődnek a saját régiójuk nyelvváltozatához, mint a sztenderdhez. A nem dél-alföldi nyelvjárási régióból származók szintén kedvezőbben ítélik meg az *ö*-ző változatot, mint a sztenderdet. Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálati eredményekkel. A palóc nyelvváltozat (mint erősen stigmatizált változat) megítélése mindét vizsgálati csoportban a legkedvezőtlenebb, mint az a kérdőíves vizsgálati részben bemutatott adatok alapján várható volt. Érdemes megemlíteni, hogy a palóc figurát a legkedvezőtlenebbül a nem dél-alföldiek, a legkedvezőbben pedig a DA csoport nem szegedi adatközlői ítélik meg, azaz a kisebb településről származó, vélhetően nem-sztenderd háttérrel is rendelkezők szolidárisabbak, mint a nagyvárosiak.

12. A fókuszcsoportos interjúk eredményei

A vizsgálat harmadik részében került sor a fókuszcsoportos interjúkra, azzal a két csoporttal, melyet az ügynökvizsgálathoz alakítottam ki. Így egy dél-alföldi és egy nem dél-alföldi nyelvjárási régiókból származó adatközlőkből álló csoporttal beszélgettem. Az interjúk mindkét csoportnál ugyanazokból a modulokból álltak. Témaként szerepelt: a nyelvváltozatok szépsége; a nyelvhelyesség kérdése és a nyelvhelyességi hibák javítása. Az interjúk eredményeinek bemutatásánál az adatközlők nevét nem, csak a csoportjellemzőit jelentő azonosítókat közlöm (DANSZ = dél-alföldi nyelvjárási régióból származó nem szegedi adatközlő; DASZEGED = dél-alföldi nyelvjárási régióból származó szegedi adatközlő; NDA = nem dél-alföldi nyelvjárási régióból származó adatközlő; a csoportok jelölésénél a DA ('dél-alföldi nyelvjárási régióból származók') és az NDA ('nem dél-alföldi nyelvjárási régióból származók') rövidítéseket alkalmazom).

A fókuszcsoportos interjúkra az egyetem egyik tantermében került sor, először a dél-alföldiek, majd a nem dél-alföldiek csoportjával. Mivel az adatközlők 2017 szeptemberétől egy évfolyamra járnak, ezért az interjúk fölvételekor már néhány hónapja ismerték egymást. Mindkét csoportban voltak irányító, nagyon aktív adatközlők: DANSZ5, DASZ3, DASZ4; NDA2, NDA7, NDA8. Ők voltak, akik a legtöbbször elsőként mondták véleményüket, a többiek általában hozzájuk csatlakoztak.

Az interjúkhoz használt teremben egy padokból összeállított nagy „asztal" körül foglaltak helyett az adatközlők, ezzel növelve a csoportérzetet. A közel egy-egy órás interjúk rögzítéséhez diktafonokat használtam.

12.1. A nyelvváltozatok szépsége

A kérdőíves vizsgálatban hat kérdéssel vizsgáltam az adatközlők értékítéleteit a szép és a csúnya nyelvhasználat kapcsán. Az interjúk során ezeknek az adatoknak az ellenőrzésére került sor. Az egyik vaktérképes feladat a legcsúnyább nyelvhasználat területi megjelölését, és az ott beszélt nyelvváltozat jellemzését kérte az adatközlőktől. Ez tulajdonképpen a kérdőív (11.) kérdésének a megismétlése volt. Ezzel a feladattal az volt a célom, hogy ellenőrizzem a vizsgálat első részét, pontosabban mennyire volt tudatos a kérdőív kitöltése, illetve mennyire stabil az adatközlő véleménye. Az interjúban szereplő vaktérképes kérdés mellett az egyik modulban a szép és a csúnya nyelvhasználat jellemzéséről kérdeztem az adatközlőket.

A nyelvváltozatok esztétikai megítéléséről szóló modul első kérdésével arra kerestem a választ, mitől tartják szépnek az adatközlők a nyelvváltozatokat. A válaszok között szerepeltek hangtani sajátosságok: szépen cseng (DASZEGED1), ízes beszéd (DASZEGED4), közepes beszédtempó (DASZEGED1), nem harapják el a szó végét (DANSZ1) és a helyes ejtés (NDA1, NDA5). A szóhasználattal összefüggésben a választékos szókincs (DANSZ1, DANSZ3, DANSZ4, DANSZ5, NDA2, NDA3), a trágár szavak kerülése (NDA3), a kontaktusjelenségek használata (DANSZ1). Ezeken kívül elhangzott, hogy az érthetőség elengedhetetlen jellemzője a szép nyelvhasználatnak (DASZEGED3). A válaszok

között szerepelt az is, hogy az adatközlő sajátjától eltérő nyelvváltozatokat tartja szépnek (NDA6), mások a nyelvjárási sajátosságoktól gondolják szépnek a nyelvváltozatokat (NDA3, NDA8), megint mások szerint pedig a helyes nyelvhasználat a szép (NDA3, DANSZ3).

Az interjú során gyakran a csúnya felől közelítették meg a kérdést az adatközlők. Ez azt is mutatja, ami a kérdőíves vizsgálatok eredményeinél is látható volt, a kétféle minősítés kategóriái között egyezések vannak. A nyelvváltozatokat akkor tartják csúnyának az adatközlők: ha a sztenderdtől eltérően ejtik a hangokat (DASZEGED1; NDA7), előfordul területi változó (pl. mék) (DASZEGED3), elharapják a szóvégekeket (DASZEGED1), ha hadarva beszélnek (DASZEGED1), ha monoton (DANSZ4), előfordul benne nyögő ö-hang (DASZEGED1). A hangtani kötöttségű jellemzők mellett a csúnya nyelvhasználatra jellemző a töltelékszavak használata (pl. izé) (DASZEGED3), a csúnya szavak használata (DANSZ5); a nákolás (DANSZ3).

A nem dél-alföldi nyelvjárási régióból származók interjújában egy érdekes gondolatmenet hangzott el, amikor a „mitől csúnya egy nyelvhasználat" kérdésről beszélgettem velük.

> NDA8: Szerintem ebbe benne van az is, hogy ha mondjuk túlzásba viszi. Tehát ha már olyan görcsösen akarja beszélni azt a nyelvváltozatot. Teszem fel, én nem fogok ö betűsen beszélni, mert én nem vagyok szegedi. De ha elkezdeném, akkor egy… tehát már rondán beszélném olyan értelemben, hogy túlbeszélném.
>
> NL: Túl beszélni azt jelenti, hogy túlságosan nyelvjárásban beszélni?
>
> NDA8: Igen, én most erre értettem.
>
> NL: Tehát ha nem sokszor ö-zök, akkor az lehet szép. Ha túl sokszor, akkor meg az nem szép, akkor meg csúnya. Így értette túlzásba esni?
>
> NDA8: Nem lehet, hogy itt az ö-nél nem jön ki annyira, mert most vagy beszél valaki úgy vagy nem. Ha beszéli, akkor mindig úgy beszéli, minden e betűje ö lesz. De most nem tudnék konkrét példát mondani rá. De biztos van olyan, amikor… ezt most nem tudom megfogalmazni.
>
> NL: Volt már olyan, hogy valaki – azt érezte – hogy túlzásba vitte?
>
> NDA8: Hmm. Igen.
>
> NL: Egy rövid történet?
>
> NDA8: Nekem van egy-két Nógrád megyei ismerősöm, akik ugye ott a palóc nyelvjárás terén beszélnek, és ott tapasztaltam, hogy már bántotta a fülemet, hogy már nagyon nem értem.

NDA8 adatközlő gondolatmenetében először csak nyelvjárás túlzott használatáról beszél. Miután konkrét történetet kértem tőle arról, mikor érezte azt, hogy valaki túlbeszéli a

nyelvjárást. És ekkor a jelen vizsgálatban is legcsúnyábbnak tartott palóc nyelvjárási régiót nevezte meg. Miután NDA8 elmondta, hogy neki a palóc nyelvjárási beszéd nem tetszik, NDA5, NDA3 és NDA1 is csatlakozott hozzá. NDA5 nyíltan megfogalmazta, hogy számára az „á-betűs" beszéd „képzetlenné" teszi magát a beszédet. Tehát aki (palóc) nyelvjárásban beszél, az „képzetlenségét" mutatja.

NL: Mitől lehet csúnya?

NDA5: Hát … öööö … nem tudom. Nekem például az a nyelvjárás nem tetszik, amikor sok á betűt használnak, az olyan … nekem a beszédet egy kicsit olyan képzetlenné teszi. Vagyis mint aki úgy beszéli a nyelvet, hogy úgy nem nagyon tudja a szabályokat vagy nem helyesen beszél.

NL: Kik beszélnék így?

NDA5: Hát például északon, Salgótarjánban.

NDA3: Hát, szerintem én egyik nyelvváltozatot se találnom csúnyának, csak másnak. úgy eltérőnek. Mert én nem érzem, hogy ahol én élek, olyan különleges módon nagyon tipikus nyelvjárás jellemző lenne, mint itt az e helyett az ö. De én egyiket se érzem csúnyának.

NL: Azért nem érzi csúnyának, mert a magáéban sincsen olyan eltérés másokétól?

NDA3: Biztos van eltérés, csak nekem nem tűnik fel annyira. De hát nyilván van olyan nyelvjárás, ami egy kicsit kevésbé tetszik, mint egy másik. Nekem szintén nem nagyon tetszik a Nógrád megyei, de nem tudnék mondani egy konkrét dolgot, amit csúnyának mondanék, de nagyon eltérő ahhoz képest, ami ott felénk jellemző.

NDA7: Én is ezen a nézeten vagyok: végül is mindenkinek az a megszokott, ahol él, meg élt gyerekkorától kezdve. És igazából a szegedieknek is furcsa lehet egy olyan magyart hallani, akinek nincs az a típusú beszéde. … De egyébként, hogyha valaki tájszólással beszél, ez lehet, hogy eltér. De nekik az van meg szokva.

NL: Akkor nincs olyan, hogy csúnya?

NDA7: Hát max. a kiejtés, mert valaki úgy beszéli a nyelvet.

NL: A kiejtés alatt most mit ért?

NDA7: … Hát, hogy mondjam, másképp ejti ki, mint ahogy én megszoktam. Biztos, én is furcsán beszélek. Ha másképpen ejt ki szavakat, mint ahogy megszoktam akkor az … hát nem feltétlen csúnya, csak furcsa.

NDA4: Szintén NDA3val értenék egyet csak annyira nem tudnék megnevezni egy konkrét csúnya nyelvjárást. Inkább a sajátosságaiból adódó furcsa dolgok, amik úgy esetleg zavaróak lehetnek.

NL: Például?

NDA1: Például ez az á-zás vagy az ő-zés is, ami nem is feltétlenül rossz, hanem csak szokatlan annak, aki nem ehhez szokott.

NDA6 adatközlő Budapest vonzáskörzetéből származik, középiskolai tanulmányait Budapesten végzete. Szerinte a területi nyelvváltozat lehet furcsa, szokatlan, de csúnyaságát a nyelvhasználatnak a helytelenség adja. Véleménye szerint az a nyelvhasználó, aki csúnyán beszél, vagy nem tanult meg helyesen beszélni, vagy éppen aluliskolázott. Tehát a csúnya nyelvhasználat a helytelenségtől függ, illetve a nem túl magas iskolai végzettség eredménye.

NDA6 Igazából én is a NDA3 kezdte gondolatmenetet tudnám folytatni úgy, hogy igazából a nyelvjárásokban csak akkor lehet valami csúnyát találni, hogyha azt a nyelvjárást is nem helyesen használja, mondjuk kiejtésben, vagy esetleg nyelvtani szerkesztésben.

NL: Válasszuk külön, mert szeretném megérteni. A kiejtésben nem helyesen használnak egy nyelvjárást, az mit jelent vagy miről ismerhető fel?

NDA6: Például a toldalékolás, vagy maga a lassú monoton vagy a nagyon gyors, hadaró beszéd. De magában a nyelvjárás csak furcsának nevezhető, mert én nem ahhoz vagyok szokva. Mert főként azért, mert Közép-Magyarországról jöttem, Budapest mellől, és ott tényleg nem ért semmi ilyesmi hatás.

NL: Igen, de Budapest agglomerációjából, ha jól figyeltem. Tehát elég közel Budapesthez.

NDA6: Igen. És tényleg ez, hogy nem attól függ, hogy csúnya, hogy valami nyelvjárás vagy nem; hanem magától a beszélőtől.

NL: És ha a beszélőtől függ, és nem a nyelvjárástól, akkor az a beszélő esetében mit jelent?

NDA6: Azt is, hogy ő nem megfelelően tanulta meg ezeket a dolgokat használni, … öööö… vagy esetleg még az aluliskolázottság, ami eléggé jellemző néhány területen Magyarországon belül is.

NDA2 szintén a főváros környékéről származó adatközlő, aki tanulmányai révén éveket töltött Budapesten. Gondolatmenetében az látszik, hogy a saját nyelvhasználatától eltérőt érzékeli. De az érzékelt hangtani sajátosságot nem tudta pontosan körülírni, megnevezni, csak a saját változatától eltérő voltát hangsúlyozta. A hangtani sajátosság mellett a szóhasználatot említette. Az adatközlő a családjában találkozott „sváb” szavakkal, ugyan

példát ezekre sem tud mondani, de az elmondottakból kiderült, hogy a kontaktusjelenségek is csúnyává teszik számára a nyelvhasználatot.

NDA2: Szerintem egy nyelvjárás önmagában nem csúnya számomra. Akkor válik csúnyává például az unokatestvéreimen tapasztaltam, akik a Jászságban laknak. Hogyha annyira … mondjuk, úgy ejtik a hangokat, vagy olyan szavakat használnak, amitől már nem azt érzem, hogy én egy-egy szót nem értek, hanem úgy összességében inkább érthetetlenné válik.

NL: Ilyen van a hangoknál? Hogyan néz ki?

NDA2: Na, jó. Mondjuk az érthetetlent azt a hangok esetében inkább úgy értettem, hogy visszakérdezek, hogy akkor mi volt az a szó. Mert elsőre nem értettem, hogy mire gondoltak. De mondjuk a t betűre gondoltam. Tehát én az unokatestvéreimen meg azt vettem észre, hogy annyira … nem is tudom, hogy lehet ezt pontosan elmondani, mintha alul ejtenék a t-t. Vagy így elharapnák kicsit a t-t, vagy nagyon mélyen vagy mintha elnyomnák. Hogy én azt, amíg nem szoktam meg, hogy ők így beszélnek, addig zavart.

NL: Tud mondani egy olyan példát, amiből lehet érezni, mire gondol?

NDA2: Hát, én ezt nem tudom kiejteni.

NL: Igazából szó elején, szó közepén, szó végén vagy bárhol előfordul?

NDA2: A végén inkább.

NL: Így lett [hosszú t-vel ejtve]?

NDA2: Nem.

NL: Tudom [kakuminális t-vel ejtve]?

NDA2: De nem így. Mintha nem is érteném rendesen, hogy ez t lenne, vagy annyira gyengén ejtik ki.

NL: Nem pattan úgy fel a nyelvük.

NDA2: Igen, és számomra talán ettől nem szép a nyelvjárás.

NL: Tehát ha van benne ilyen hangképzés.

NDA2: Igen, számomra ez zavaró. Lehet, hogy ez másnak nem.

NL: És azt mondta, hogy még szóhasználatban is.

NDA2: Azt inkább olyanra értettem, hogy például az én családomban vannak svábok. És ott ők sokszor használnak, ezeket sem tudtam én megjegyezni, olyan szavakat,

hogy beszélt a saját nagymamám, és nem értettem, hogy mit mond. És közben csak annyit mondott, hogy a sámlit hozzam oda, de nem ezt a szót használta. És egyszerűen nem értettem meg, hogy mit kéne megcsinálnom. Ez sem szép, ha már egyszerűen nem jön át az információ.

NL: És volt olyan szó, amit megtanult ebből, amit a nagymamától hallott?

NDA2: [nevet] nem.

NDA2 nevetésére a többiek is halk nevetéssel feleltek, a kontaktusjelenségekhez pedig senki nem fűzött hozzá semmit.

Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul?

Az interjúk első részében használt kérdőív egyik kérdése arra kérte az adatközlőket: jelöljék a mellékelt térképen, hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul. A 12.1. és a 12. 2. táblázat a két vizsgálati csoport válaszait mutatja be a kérdőíves vizsgálatban adott válaszokkal együtt. Mindkét csoportban voltak olyan adatközlők, aki a két különböző időpontban feltett kérdésre ugyanazt a választ adták. DANSZ2 a palóc nyelvjárási régiót, DANSZ4 a nagyvárosokat, DASZEGED1 Debrecen környékét jelölte meg a legcsúnyább magyar nyelvhasználat területeként. DANSZ1, DASZEGED3 és DASZEGED4 szerint nincs ilyen terület, illetve válasz nélkül hagyta a kérdést. DANSZ3 makói és DANSZ5 móricgáti adatközlők a kérdőíves vizsgálati részben válasz nélkül hagyták a kérdést, de az interjú kérdőívén válaszoltak. DANSZ3 a palóc és az északkeleti nyelvjárási régiókat jelölte, míg DANSZ5 a saját származási helyét is magában foglaló Duna–Tisza-közét és a hozzá közel eső Békés megyét. DASZEGED2 adatközlő két teljesen eltérő területet jelölt válaszaiban: első alkalommal Sopront, második alkalommal a palóc nyelvjárási régiót.

A dél-alföldi adatközlők csoportjához hasonló válaszok láthatóak a nem dél-alföldieknél is. NDA3 és NDA5 mindkét alkalommal a palóc nyelvjárást, NDA8 Budapestet nevezte meg, mint ahol a legcsúnyábban beszélnek magyarul. NDA4 és NDA6 a kérdőíves vizsgálatban a fővárost, az interjún a palóc nyelvjárást jelölte be válaszában. NDA1 és NDA7 jászsági adatközlők a saját régiójuktól távolabbi területeket jelöltek meg. NDA1 a vizsgálat első részében palóc, északkeleti és dél-alföldi nyelvjárási régiókba tartozó településeket nevezett meg, az interjún használt kérdőívben pedig a nyugat-dunántúli nyelvjárási régiót. NDA7 a kérdőíves vizsgálatnál nem válaszolt, az interjún a dél-alföldi és a dél-dunántúli nyelvjárási régiókat jelölte meg az *ö*-zés miatt.

Adatközlő	Kérdőíves vizsgálatban jelölt terület	Jellemző	Interjún jelölt terület	Jellemző
DANSZ1	nincs válasz		nincs ilyen	
DANSZ2	palóc nyelvjárás	á-val beszélnek	palóc nyelvjárás	
DANSZ3	nincs válasz		Hatvan–Szolnok–Debrecen	
DANSZ4	Budapest	szleng, idegen szavak	nagyvárosok	
DANSZ5	nem tudja		Duna–Tisza köze déli része, Békés megye	
DASZEGED1	Debrecen környéke	erős "t" mondanak	Debrecen környéke	szóvégi t-t megnyomják
DASZEGED2	Sopron környéke	nem mindig ejtik helyesen a szavakat	keleti palóc	
DASZEGED3	nincs ilyen	nem helyhez köthető	nincs ilyen	
DASZEGED4	nincs válasz		nincs ilyen	

12.1. táblázat. Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul? – a DA csoport válaszai

Az adatközlők egy része következetes a legcsúnyább nyelvhasználat területi azonosításában, ők feltehetőleg ezt a véleményüket más alkalommal is ugyanúgy képviselnék. Az adatközlők másik csoportja viszont eltérő válaszokat adott a kérdésre, amiből arra következtek, hogy szerintük több olyan területet is van, ahol a legcsúnyábban beszélnek magyarul. A jellemzők között – hasonlóan a vizsgálat első részéhez – a hangtani sajátosságok megnevezése mellett itt is megjelentek a nem nyelvi jegyekkel összefüggő válaszok (iskolázottság, hétköznapiság).

Adatközlő	Kérdőíves vizsgálatban jelölt terület	Jellemző	Interjún jelölt terület	Jellemző
NDA1	Salgótarján, Nyíregyháza, Csongrád környéke	–	Nyugat-Dunántúl	nyugatabbra csúnyábban beszélnek

NDA2	Budapest	szleng, trágár beszéd, gyors beszédtempó	Jászság	hangok érdekes ejtése, pl. a t hang
NDA3	palóc nyelvjárás	nem csúnya, csak furcsa	palóc nyelvjárás	alacsony iskolázottság néhány területen
NDA4	Budapest	–	palóc nyelvjárás	alacsony iskolázottság
NDA5	palóc nyelvjárás	á-znak	palóc nyelvjárás	á [hang]
NDA6	Budapest	a rohanás, a zaj miatt beszélnek csúnyán	palóc nyelvjárás	eléggé hétköznapi
NDA7	nem tudja		dél-dunántúli, dél-alföldi	e helyett ö betűk, megnehezíti a nyelv értelmezését
NDA8	Budapest	idegen szavak, nincs tájnyelv	Budapest	hibásan beszélnek

12.2. táblázat. Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul? - az NDA-csoport válaszai

12.2. A nyelvhelyesség kérdése

A kérdőíves vizsgálat több kérdése a nyelvhelyességről meglévő ismereteket, vélekedéseket vizsgálta. Az így gyűjtött eredményeknek az ellenőrzését, kiegészítését szolgálta az interjú egyik vaktérképes kérdése (Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul?), illetve az egyik modul célja az volt, hogy megismerjem: az adatközlők mit értenek a nyelvhelyesség fogalmán, illetve miként vélekednek ennek megtanulhatóságáról.

Mit jelent a nyelvileg helyes?

A nyelvileg helyes meghatározásánál kétféle válasz hangzott el. Az egyik szerint a helyes az, ami a nyelvi szabályoknak megfelel (DASZEGED3). A másik a helyesírási szabályok felől közelítette meg. Ezt NDA6 így fogalmazta meg: „A szabályoknak megfelelő, amit esetleg mindenki elfogadott egyszer, mikor írták a helyesírási szótárnak az utolsó változatát. Azt így elfogadták, és akkor azt tartják helyesnek, ami abban benne van.” A meghatározásában tehát a kodifikált norma jelenik meg.

Arra a kérdésre, hogy milyen nyelvhelyességi szabályokat ismernek, különböző válaszokat adtak az adatközlők. Voltak hangtani szabályt megnevező válaszok: magán- és mássalhangzók időtartama (DASZEGED1), ejtéskönnyítő j hang (DASZEGED3), hangsúly

(DANSZ4), dallam (ti. modalitás) (DANSZ3), beszédhibáktól mentes beszéd (NDA2), szóvégek elharapása nélküli beszéd (NDA3). Ezeken kívül elhangoztak morfológiai (ragozás DANSZ2), helyesírási (j/ly – DANSZ4) szabályok, valamint az iskolai gyakorlatból jól ismert: „egész mondatokban" beszél(és) (NDA3).

Ezek a válaszok ugyanazokba a kategóriákba illeszthetőek, mint a kérdőíves adatoknál szereplők. Ugyanakkor az interjúkon sokkal többször hangzott el fonetikai és fonológiai kategóriát megnevező válasz, mint amennyi a kérdőíves vizsgálati részben szerepelt. Ott ugyanis a válaszok 12,43%-a tartozott ebbe a kategóriába. Egyedül DANSZ2 adatközlő említette a ragozást. Ez a látszólagos eltérés azzal magyarázható, ami a nyelvhelyességi szabályok alkalmazásáról gyűjtött adatoknál volt látható. Az adatközlők a normatív nyelvhasználatot ismerő, követő személyeknek mutatják magukat, ezért a helyes nyelvhasználatot igénylő helyzetekben nekik elsősorban a fonetikai, fonológiai sajátosságokra kell figyelniük.

A modulban arra is választ kerestem, hogy az adatközlők szerint honnan lehet megismerni, megtanulni a helyességi szabályokat. A köznevelésben gyakori preskriptív szemlélet miatt feltételeztem, hogy az adatközlők szerint a nyelvhelyességet az iskolában sajátíthatják el az emberek. Továbbá a kérdőíves vizsgálat eredménye azt mutatta, hogy az adatközlők 70%-a szerint a nyelvtan tanulása nélkül nem lehet helyesen beszélni. Előzetes feltételezésemet igazolták a válaszok. Ugyanakkor néhány adatközlő arra is utalt, hogy a helyesség nemcsak az iskolában, hanem a környezetünk hatására (is) elsajátítható gyerekkorban (DASZEGED3, DASZEGED4, DANSZ1, DANSZ4). DANSZ4 elmondta, hogy szerinte az iskolában elmagyarázzák: mi miért van úgy (a nyelvben). A nyelvtanórákon a „szabályosság működése" sajátítható el DASZEGED4 szerint, és az iskolai javításoknak köszönhetően a nyelvhelyességi hibák „kikopnak" a gyerekek beszédjéből. DASZEGED3 szerint viszont nemcsak a nyelvtanórák fontosak, hanem minden óra lehetőséget biztosít a nyelvhelyesség megtanulására.

A NDA-csoport hat adatközlője szerint a nyelvhelyesség az iskolában tanulható meg, de NDA2 szerint elsajátítható a könyvek olvasásakor is. NDA8 úgy gondolja, nem attól helyes valami, mert a kodifikált változatban rögzített (pl. szerepel a helyesírási szótárban): „Az ember ezt érzi, hogy mi helyes, vagy mi nem." Ez a nézetét a *deviszont* kapcsán mondta el. Nézete a sztenderd nyelvi ideológia kapcsán ismert tényt mutatja: ami a sztenderdhez tartozik, és része a kodifikált normának, az helyes (vö., Milroy 2001).

Megkérdeztem az adatközlőket: melyik iskolai tagozaton sajátítható el a nyelvhelyesség? A válaszok szerint már alsó tagozaton megkezdődik a szabályok elsajátítása, és a 12. osztályig tart. Van, aki szerint még akár az egyetem alatt is, akár azon túl is tanulható a nyelvhelyesség (pl. NDA6).

> NDA4: Hát mondjuk alsó tagozatban nagyon meg kell alapozni a szabályokat, arra fog tehát épülni a későbbiekben felső tagozaton meg gimnáziumban is a nyelvhasználat.
>
> NL: Tehát akkor alsóban elkezdődik a helyességre nevelés?
>
> NDA4: Igen.

NDA6: Az esetleges hibákat, ha még alsó tagozatban felmerülnek, a későbbiekben még ki lehet javítani, akár még 12-ben, vagy még az egyetem alatt is. Vagy még ha az iskolán túl megyünk, vannak olyan … esetek, amikor valaki csak felnőtt korában ébred rá egy olyan hibára, amit ő helyesnek gondolt addig, de kiderült, hogy nem az.

NDA6 véleménye szerint az iskola felelőssége a helyesség megtanítása, de az iskolák között vannak olyanok, amelyek nem elég modernek, felszereltek, és még a pedagógusok sem olyan jók, ezért nem biztos, hogy mindenki megtanulja a nyelvhelyességet. NDA8 szerint minden pedagógusnak felelőssége a nyelvhelyesség tanítása. Véleménye szerint a pedagógusok nyelvi mintaként állnak a gyerekek előtt, ezért nekik helyesen kell beszélniük. A véleményével mindenki egyetértett a csoportban.

Hol beszélnek a leghelyesebben magyarul?

Az interjún használt kérdőív 4. kérdése arra kérte az adatközlőket, hogy a vaktérképen jelöljék be hol beszélnek a leghelyesebben magyarul. Ez a kérdés tulajdonképpen a kérdőíves vizsgálat 13. kérdésének a megismétlése volt. Így lehetőségem volt ellenőrizni a kérdőíves vizsgálatban adott válaszokat. (A DA-csoport válaszait a 12.3. táblázat, az NDA-csoport válaszait pedig a 12.4. táblázat mutatja.)

	Kérdőíves vizsgálatban jelölt	**jellemző**	**Interjún jelölt**	**jellemző**
DANSZ1	nincs válasz		Budapest, Pest megye	–
DANSZ2	nincs válasz		Budapest és környéke	nem használnak tájszólást
DANSZ3	nincs válasz		közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárás	nyílt e hangot is ejtenek
DANSZ4	nagyobb városok	változatos, pontos	nagyobb városok	művelt, tanult emberek, akik törekednek a nyelvhelyességre

DANSZ5	nem tudja		nagyvárosok	műveltség, változatos szókincs
DASZEGED1	nincs válasz		Budapest	nincs nyelvváltozat
DASZEGED2	Budapest, Szeged	oktatásban részt vettek száma nagy	dél-dunántúli, dél-alföldi nyelvjárás, Tisza–Körös-vidéki nyelvjárás déli része	szavak érhető kiejtése
DASZEGED3	mindenhol van, aki helyesen illetve helytelenül beszél		Szeged és környéke	itt élek, és helyesnek tartom, ahogy a környezetem beszél
DASZEGED4	nincs válasz		Szerintem ilyen nincs, csak a szótárakban és a hivatalos nyelvben.	

12.3. táblázat. Hol beszélnek a leghelyesebben magyarul?- a DA fókuszcsoport válaszai

Adatközlő	Kérdőíves vizsgálatban jelölt terület	jellemző	Interjún jelölt terület	jellemző
NDA1	Kisbér, Nagykáta	szép, tiszta kiejtés; az egész országban érthető	palóc	–
NDA2	bárhol	tanultság kérdése	nagyvárosok (Budapest, Szeged, Győr, Pécs)	tanult emberek, nem számít sokat, hogy van-e valamilyen tájszólás jellege
NDA3	nem tudja	–	dél-dunántúli nyelvjárás	nem tud jellemzőt, ez a megszokott
NDA4	Dunántúl, Dél-Alföld	–	Budapest, Dunántúl	magasabb iskolai végzettség

NDA5	mindenhol helyesen beszélnek		Budapest, Békés megye, Szeged	– , í-zés, ö-zés
NDA6	főváros és nagyvárosok	oktatás színvonala	Budapest és környéke	a legáltalánosabb nyelvváltozat
NDA7	Jászság	–	Győr-Nagykanizsa vonal	helyes nyelvtan, helyesen használt szavak
NDA8	Székesfehérvár környéke	tájnyelvi változat nincs, szabályok betartása	Budapest és Székesfehérvár között	nem nagyon fedezhető fel nyelvváltozati különbség

12.4. táblázat. Hol beszélnek a leghelyesebben magyarul?- az NDA fókuszcsoport válaszai

A fenti válaszok alapján elmondható, hogy vannak adatközlők, akik mindkét vizsgálati részben ugyanazt a választ adták (DANSZ4, NDA8). A többség viszont az interjún a kérdőíves vizsgálati részben jelölttől eltérő területeket jelölt be. A különbségek ellenére jól látszik, hogy az adatközlők szerint a fővárosban, az adatközlő saját környezetében és az adatközlők által gazdaságilag fejlettnek tekintett régiókban, nagyvárosokban beszélnek leghelyesebben magyarul. Az adott területek jellemzésénél kétféle jellemzés olvasható. A jellemzések egyik része nyelvi jegyeket nevez meg. Ilyenek a sztenderd változattal összefüggő válaszok: *nem használnak tájszólást; nyílt e hangot is ejtenek; nincs nyelvváltozat; a legáltalánosabb nyelvváltozat, helyes nyelvtan, nem fedezhető fel nyelvváltozati különbség*. Szintén nyelvi jegyeket neveznek meg a szóhasználattal összefüggő válasz is: *változatos szókincs*. A jellemzők másik része viszont nem nyelvi jegyet, hanem a beszélők tulajdonságát nevezi meg (*művelt, tanult emberek, akik törekednek a nyelvhelyességre; műveltség; tanult emberek; magasabb iskolai végzettség*). Ezek a válaszok összhangban vannak a vizsgálat más részeiben gyűjtött adatokkal. A leghelyesebb nyelvhasználatot a sztenderd változathoz, a sztenderd változatot pedig a fővároshoz, a tanult és művelt emberekhez kötik.

12.3. Grammatikai ítéletek

Az interjúk részeként 12 mondatról kellett ítéletet mondaniuk az adatközlőknek. A mondatok összeállítása a MNSZV grammatikai ítéletekkel kapcsolatos eredményei (Pléh 2003: 265–272.) és a dolgozatban ismertetett kérdőíves vizsgálat eredményei alapján történt. A minősítésre minden egyes mondat után külön került sor, az adatközlők háromféle minősítés közül választhattak: helyes, helytelen, nem mondják így magyarul.

A 12 mondat között részben fonológiai, részben morfológiai változók szerepeltek. Két mondat agrammatikus volt (1., 7.), egy hiperkorrekt (8.), nyolc stigmatizált (2., 3., 4., 5., 6., 9., 10., 12.) és egy választékos alakot (11.) tartalmazott. A mondatok megítélését a 12.5. és 12.6. táblázatok mutatják.

	DA csoport		
Agrammatikus mondatok	helytelen	helyes	nem mondják így magyarul
1. Pisti az egész pohár üdítőt megivott.	9		
7. A torta, amit Ottó hozta, gyorsan elfogyott.	9		
Stigmatizált alakok			
2. Az iskolánkba 25 szaktanterem van.	9		
3. Nem ennél kenyért?	6		3
4. Megkérdezte, nem-e lehetne velünk jönnie.	3		6
5. Ne aztat a ceruzát vedd elő!	5		4
6. Egy új könyvet én is szívesen elolvasnák!	9		
9. Eljött a megbeszélésre, deviszont nem szólt hozzá.	6	3	
10. A Kati sokat szokott olvasni.	6	1	2
12. Gabi is lássa, hogy mi történik, nem kell mondanod.	4		5
Hiperkorrekt alak			
8. Betegség végett zárva volt a bolt.	1	7	1
Választékos használat			
11. Bár nem kávézom sokszor, de most szívesen innám egyet!	6		3

12.5. táblázat. Grammatikai ítéletek – DA fókuszcsoport

	NDA csoport		
Agrammatikus mondatok	helytelen	helyes	nem mondják így magyarul
1. Pisti az egész pohár üdítőt megivott.	8		
7. A torta, amit Ottó hozta, gyorsan elfogyott.	6		2
Stigmatizált alakok			
2. Az iskolánkba 25 szaktanterem van.	8		
3. Nem ennél kenyért?	7	1	
4. Megkérdezte, nem-e lehetne velünk jönnie.	1	2	5
5. Ne aztat a ceruzát vedd elő!	6	2	
6. Egy új könyvet én is szívesen elolvasnák!	7	1	
9. Eljött a megbeszélésre, deviszont nem szólt hozzá.	1	7	
10. A Kati sokat szokott olvasni.	2	4	2
12. Gabi is lássa, hogy mi történik, nem kell mondanod.	5	2	1
Hiperkorrekt alak			

8. Betegség végett zárva volt a bolt.	2	6	
Választékos használat			
11. Bár nem kávézom sokszor, de most szívesen innám egyet!	6	1	1

12.6. táblázat. Grammatikai ítéletek – NDA fókuszcsoport

12.3.1. Grammatikai ítéletek - leíró eredmények

Az agrammatikus mondatok (1., 7.) a tárgyas igeragozás hibás használatára voltak példák. Az (1.) mondat mindkét vizsgálati csoport szerint helytelen, a (7.) a DA csoport szerint helytelen, az NDA csoport hat adatközlője szerint helytelen, két adatközlője szerint nem mondják így magyarul.

A helytelen minősítés mellett a „nem mondják így magyarul" kategóriát is az elutasításhoz számítva látható, az agrammatikus mondatokat teljesen elutasították az adatközlők. Ezek az értékek nagyobbak, mint az MNSZV ugyanilyen mondatainak elutasítási értékei voltak (Pléh 2003: 268).

A (2.) mondat a sztenderd inessivusi esetrag (bAn) helyett az illativusi esetrag (bA) szerepelt.[9] Az ilyen realizáció az élőszóban gyakori jelenség, oka a szóvégi nazális magánhangzó elhagyása, és így a hol és a hová kérdésre felelő válasz esetében a ragok hangzásban azonosak. A mondatot mindkét csoport valamennyi adatközlője helytelennek minősítette. Ez az MNSZV-ben szereplő eredménytől eltérő, mert abban ennek a stigmatizált változónak 60,8% volt az elfogadottsági százaléka (Pléh 2003: 268).

A (3.) mondatban a hangzórövidítő tőtípusba tartozó kenyér tárgyesetű alakja (*kenyért*) szerepelt. Gyakori jelenség az élőszóban, hogy egyes szavakat nem az előíró szemlélet szerint megfelelő tőtípus szerint használják a beszélők (pl. motrot). Ezek az esetek az analógia példáinak tekinthetők. A *kenyért* alakot hat DA és hét NDA csoportbeli adatközlő helytelennek; az NDA-csoportban pedig egy adatközlő helyesnek minősítette, és három adatközlő a nem mondják így magyarul kategóriát választotta. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálatomban a *kenyért* stigmatizált változónak elutasítottsági százalék 94,11%, ami nagyobb, mint az MNSZV-ben szereplő (89,3%; Pléh 2003: 268).

A (4.) mondatban az *-e* kérdőszó stigmatizált használata szerepelt.[10] Az előíró szemléletű nyelvtanok szerint az *-e* partikula mindig az állítmányhoz, illetve a segédigéhez kapcsolódik (Bokor 2007a: 251), ugyanakkor olvasható olyan is, hogy a nem normatív használatban a „puszta főhangsúlyos elemhez kapcsolódik" (Kugler 2000a: 277). A kérdő partikula ilyen használatát 4 adatközlő (DA 3 fő, NDA 1fő) helytelennek, 2 NDA-csoportbeli adatközlő helyesnek minősítette. 11 (DA 6, NDA 5) adatközlő szerint nem mondják így

[9] A *-ba*, a *végett* változókra és a suksükölő igeragozás történetéről, nyelvművelő irodalmi előfordulásáról Sinkovics (2011) ír.
[10] Az *-e* kérdőpartikuláról részletesen l. pl. Schirm 2006 és Kassai 1993.

magyarul. Ez 88,23% elutasítottsági százalékot jelent, ami nagyobb az MNSZV eredményénél (MNSZV elfogadási százalék: 37,7%; Pléh 2003: 269).

Az (5.) mondat az azt tárgyesetű mutató névmás ragkettőzést mutató alakjának (aztat) megítélését kérte az adatközlőktől. A –t tárgyrag ilyen használata a beszélt nyelvben előfordul, az előíró szemlélet szerint hibás alak. Az *aztat* alakot a DA-csoport adatközlői közül öten helytelennek tartották, ketten pedig úgy válaszoltak: „nem mondják magyarul így" ezt az alakot. Az NDA-csoport hat adatközlője helytelennek, kettő pedig helyesnek minősítette a mondatban szereplő alakot. Ez 76,47%-os elutasítás, ami alacsonyabb, mint az MNSZV-ben szereplő (95,2%; Pléh 2003:268).

A (6.) mondatban az erősen stigmatizált NÁK igei személyraggal ellátott alak szerepelt. A magyar nyelvtani rendszert bemutató könyvek gyakran ismertetik ezt a változatot az igeragozási rendszer tárgyalásakor. Érvelésük szerint az *elolvasnák* (feltételes mód, többes szám harmadik személy, tárgyas ragozás) igealakot meg kell különböztetni az *elolvasnék* (feltételes mód, egyes szám első személy, alanyi ragozás) alaktól (l. pl. Bokor 2007b: 278). A DA-csoport adatközlői mindannyian helytelennek, az NDA-csoport hét adatközlője helytelennek, és csak egy adatközlője minősítette helyesnek. Ez 5,8%-os elfogadást jelent, ami az MNSZV 45,7%-ánál lényegesen kisebb.

A (9.) mondat a *deviszont* kötőszó használatára volt példa. Ezt a kötőszót a preskriptív szemlélet sokáig helytelennek tartotta[11]. Legfőbb érvként azt fogalmazták meg: két ugyanolyan funkciójú kötőszó szerepel egymás mellett. A nyelvtörténetileg adatolható *deviszont* státusza megváltozott, ugyanis szerepel A magyar nyelv nagyszótárában (Ittzés 2013: 1214) A nagyszótár szerint a *deviszont* használható többek között a megszorító utótagú ellentét esetén. Ilyen ellentét szerepelt a minősítendő mondatban is. A DA-csoport 6 és az NDA-csoport 1 adatközlője szerint helytelen, míg 10 adatközlő (3 fő DA, 7 NDA) adatközlő szerint helyes a *deviszont* használata ebben a mondatban (41,17% elutasítási százalék.)

A (10.) mondatban a személynév előtt használt határozott névelő megítélését kérte az adatközlőktől. A határozott névelő személynevek előtti használatát az előíró szemléletű nyelvtanok szabályokhoz kötik. Ezek szerint a kiemelés, rámutatás és a szembeállítás esetén helyes a határozott névelő ilyen használata, egyéb esetekben helytelen (Bokor 2007a: 248, Kugler 2000b: 283–287). A DA-csoportban 6 helytelennek, 1 helyesnek minősítette, 2 adatközlő szerint „nem mondják így magyarul". Az NDA-csoportban 2 adatközlő szerint helytelen, 4 adatközlő szerint helyes, míg 2 adatközlő szerint „nem mondják így magyarul". A két csoport válaszai alapján ez 70,58%-os elutasítás.

A (12.) mondattal az erősen stigmatizált suksükölés megítélését vizsgáltam. Az előíró szemlélet szerint helytelen alak, amelyet a következőképp magyaráznak. A sztenderdben a t-végű igék felszólító módú alakjában a t alternálódik, míg a kijelentő módú alakban megmarad a t. Így a két különböző módú igealak eltérő lesz: *lássa* (felszólító mód), *látja* (kijelentő mód). A magyar nyelvterület nagy részén gyakran találkozunk társadalmi státusztól függetlenül a nem-sztenderd változó használatával (Kontra 2003: 131). A suksüköléshez hasonló módon

[11] A *deviszont*-ről l. Schirm 2014 és Szabó 2008b.

létezik a szukszükölés is, bár ez kevésbé feltűnő jelenség. A magyar nyelv könyvében, mely az egyik leggyakrabban használt tankönyv a tanítóképzésben, a suksükölést a legfeltűnőbb nyelvhelyességi hibák egyikeként nevezik meg (Bokor 2007b: 280). A kijelentő és a felszólító alakok megkülönböztetésének hiányát két különböző okra vezeti vissza Bokor József. A nem t-végű igék esetében a két különböző igemódú alak egybeesik, és több nyelvjárás is egybemossa a két különböző alakot, és ez hatással van a köznyelvre. Ezt az érvelést a nyelvművelés gyakran hangoztatja. Nyelvészeti szempontból viszont arról van szó, hogy a nem-sztenderd magyarban a t végű igék kijelentő módú paradigmájában a felszólító módú alakkal megegyezőt használnak (Kontra 2003d: 73). Ezt a stigmatizált alakot a DA-csoportban minden adatközlő elutasította: 4 adatközlő szerint helytelen, 5 adatközlő szerint „nem mondják így magyarul". Az NDA-csoportban 5 adatközlő helytelennek, 2 helyesnek minősítette a mondatot, 1 adatközlő szerint pedig „nem mondják így magyarul" ezt a mondatot (88,23% elutasítási százalék).

A stigmatizált alakok elutasítási százalékait mutatja a 12.1. ábra. A -BA teljes elutasítottsága mellett a –NÁK a (94,02%) és a KENYÉRT (94,11%) a leginkább elutasított alak. Az –E kérdőszó és a –SA elutasítottsága ugyanolyan nagy (88,23%), ezt követi AZTAT (76,47%), majd a határozott névelő személynév előtt történő használata (70,58%). A legkevésbé elutasított a DEVISZONT (41,17%). Ezek a magas elutasítási százalékok azt mutatják, hogy az adatközlőket nagyfokú normatudatosság jellemzi, mivel a sztenderd nyelvváltozatnak megfelelő alakokat tartják helyesnek.

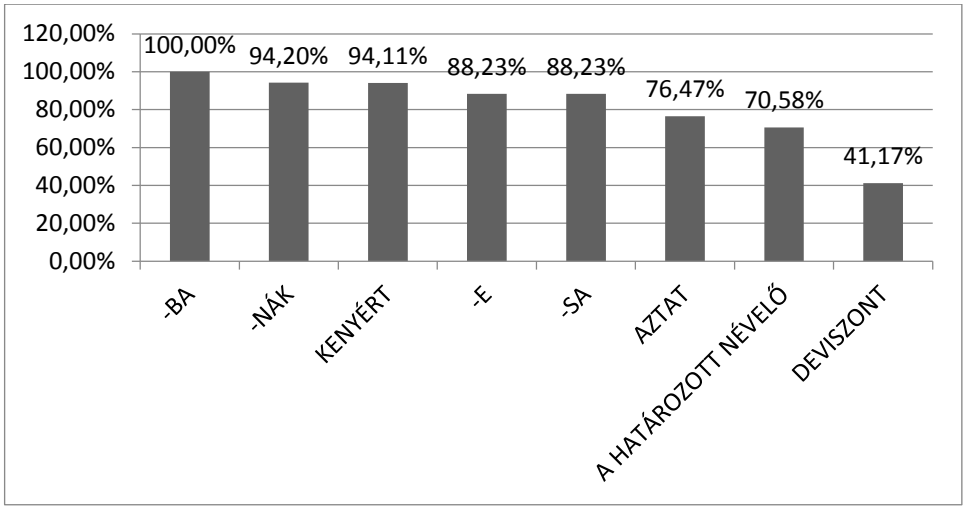

12.1. ábra. A stigmatizált alakok elutasítottsága a grammatikai ítéletek vizsgálatában

A (8.) mondat a *végett* névutó hiperkorrekt használatára volt példa. Az előíró szemlélet szerint a *végett*nek cél, a *miatt*nak okságot kell jelölnie (vö. Bokor 2007a: 245). Mint Pléh (2003: 265) rámutat, az emberek ugyan különbséget tudnak tenni e két kontextus között, az oki kontextusokat viszont jobban tudják kezelni, így a *miatt* használata figyelhető meg a *végett* helyett is. Ugyanakkor az előíró szemléletnek megfelelő javításnak, stigmatizációnak köszönhetően kialakuló nyelvi bizonytalanság következményének tekinthető a *végett* oksági

értelemben való használata. A vizsgált mondatban a hiperkorrekt alak elfogadottságát mutatják az adatok. A DA-csoportban 7 az NDA-csoportban pedig 6 adatközlő helyesnek ítélte meg a *végett* névutó használatát ebben a mondatban. A DA-csoport egy adatközlője szerint helytelen, egy másik szerint ezt a mondatot nem mondják így magyarul; az NDA-csoport két adatközlője szerint pedig helytelen. Az MNSZV-ben szereplő *„Az eső végett beálltam az eresz alá."* hiperkorrekciós mondatához viszonyítva a vizsgálat (8.) mondatát nagyobb arányban fogadták el (MNSZV: 43,3%; jelen vizsgálat 76%). A hiperkorrekt alak ilyen magas elfogadottsága a normának való megfeleléssel magyarázható.

A (11.) mondatban az *iszik* ige ikes igeragozás feltételes módú alakjának megítélését kértem az adatközlőktől. A mondatot az adatközlők nagyobb része helytelennek minősítette (6 DA-adatközlő, 6 NDA-adatközlő). 3 DA és 1 NDA-adatközlő szerint nem mondják így magyarul, és egy NDA-csoportbeli adatközlő tartotta helyesnek. A mondatot 6% tartotta helyesnek, ez kisebb, mint a MNSZV szereplő 15% (vö. Pléh 2003: 269). Ebből arra lehet következtetni, hogy az *iszik* ikes igeragozás választékos alakja az adatközlők szerint egyre kevésbé része az általuk sztenderdnek tartott nyelvváltozatnak.

12.3.2. A grammatikai ítéletek indoklása

Mivel a mondatok megítélésére az interjúk részeként került sor, lehetőségem volt indoklást kérni az adatközlőktől. Az így nyert adatok nemcsak a metanyelvi narratívák, hanem a bennük fellelhető ideológia szempontjából is hasznosak.

Az (1.) mondat (*Pisti az egész pohár üdítőt megivott.*) helytelennek minősítését a következőkkel indokolták az adatközlők.

NL: Miért helytelen?

DASZEGED3: Két lehetőség van. Vagy egy egész pohár üdítőt megivott, vagy az egész pohár üdítőt megitta. Így ahogy van, sehogy se lesz helyes.

(A többiek helyeselnek.)

NL: 8 helytelent kapott. Miért helytelen?

NDA2: Mert vagy egy pohár vizet ivott meg, vagy egy egész pohár üdítőt.

Mint látható az egyértelműen agrammatikus mondatot mindkét csoportban az alanyi és a tárgyas ragozás különbségét mutató példákkal illusztrálták, de nyelvtani szabályt explicit módon nem fogalmaztak meg.

A (2.) mondat (*Az iskolánkba 25 szaktanterem van.*) mondat helytelenségét mindkét csoportban a sztenderd változat szabályával magyarázták. Az NDA-csoportban először csak a sztenderdnek megfelelő határozóragot mondták válaszul, és csak külön kérdésemre mondták el a „szabályt". Ebből a válaszból az látszik, hogy az adatközlők természetesnek veszik a szabály ismeretét, ezért elegendőnek tartják a sztenderd forma elmondását. A „miért?" kérdésemre DANSZ4 a határozórag viszonyjelentésére utalt: „A hova kérdés miatt.". Az NDA-csoportban elsőre csak a sztenderd formát mondták, mintegy javításképp, és csak a második kérdésemre mondták el a „hiba" okát.

NL: Ez miért helytelen?

(egyszerre többen is mondják) Ban

NL: Azt értem. De miért helytelen?

NDA7: mert a -ba az, hogy megyünk oda. A -ban meg, hogy ott van. És erre a környezetre az az igaz, hogy –ba.

A (3.) mondat (*Nem ennél kenyért?*) agrammatikus mondatot a DA-csoportban 6 adatközlő helytelennek minősítette, 3 adatközlő szerint pedig nem mondják így magyarul. A minősítésekhez a következő magyarázatot is hozzáfűzték.

NL: Miért ítélték meg így?

DASZEGED3: A kenyért az olyan, mint a máma - nem helyes.

DASZEGED4: Nem helyes, de ha angolok mondják magyarul: kenyért - szószerinti fordításban.

DASZEGED3: Szabály szerint nekik helyes lenne, nekünk meg nem.

A NDA-csoportban 7 adatközlő helytelennek, 1 helyesnek ítélte ezt a mondatot. Utóbbi adatközlő a következő magyarázatot mondta el a válaszadásnál.

NDA8: Ez eldönthetetlen. Tartózkodókártya nincs?

NL: – Nem osztottam. Mi között nem tud dönteni?

NDA8: Vannak olyan területek, ahol így mondják. Legalábbis az én ismerősi körömben vannak olyanok, akik így mondják, hogy kenyért. Tehát aközött, hogy helyes vagy helytelen, vacillálok.

Az interjúrészletekből látszik, hogy DASZEGED3 adatközlő szerint a *kenyért* alak azért helytelen, mert eltér a sztenderd formától. A NDA8 válaszában utal arra, hogy anyanyelvi beszélők mondanak ilyen alakot, de a helyességét elsőre nem tudja megítélni. Ezekből arra lehet következtetni, hogy a helytelen minősítés hátterében feltehetőleg az erős normatudat áll.

A (4.) mondatban (*Megkérdezte, nem-e lehetne velünk jönnie.*) a partikula nem az igéhez kapcsolódik. Ennek a mondatnak a minősítésében a leggyakoribb válasz a „nem mondják így magyarul" volt (N=11). Ebből arra lehet következtetni, hogy a „magyarul" ebben az esetben a sztenderd változattal egyenértékű. A második leggyakoribb válasz a „helytelen" minősítés volt, ezért megkérdeztem mindkét csoportban: miért helytelen ez a mondat. A DA-csoportban senki nem nevezte a pontos szabályt. DASZEGED3 válaszában utalt a kérdő partikula nem megfelelő helyzetére („Szórendi probléma."). DASZEGED4 szerint az *e* hangok számával van probléma („Túl sok az e."). Ez a válasz nem a sztenderd szabályszerűségére utal, de a kijelentés kétféle lehetséges gondolatot vet föl. Az egyik, hogy az adatközlő a magyar nyelvre jellemző sajátosság (e hangok gyakorisága) miatt tartja hibásnak a mondatot, a másik az, hogy a mondat „helytelenségét" elkerülendő inkább egy másik megfogalmazással kerülné ki. A következő interjúrészletből kiderül, hogy az adatközlők magukat a sztenderd változat ismerőiként, használóiként mutatják. A kérdő partikula nem-sztenderd használatát mások, akár a külföldön élő magyarok nyelvhasználatára tartják jellemzőnek.

NL: A többség azt mondta, hogy magyarul nem mondják így.

DASZEGED3: Lehet, hogy mondanak, de mi nem.

DASZEGED4: Esetleg külföldön élő magyarok, nem?

DASZEGED3: Nekem van ilyen ismerősöm.

DANSZ5: Nekem más sorrendben jó lenne.

Az NDA csoportban is elhangzott, hogy vannak nyelvhasználók, akik mondanak ilyen mondatot (NDA2). NDA8 a sztenderdnek megfelelő szórendet ismertette. Mire NDA2 jelezte, hogy a példamondatban szereplő szórend szerint is használják. A „használják" ige használata

arról árulkodik, hogy az adatközlő mások beszédjének jellemzőjeként ismeri a nem-sztenderd formát. Majd ő elkerülő megoldást javasolt: kihagyta a kérdőszót.

NL: Nagyon megoszlottak a vélemények. Akik szerint helytelen, miért gondolják így?

NDA8: Hát, úgy lenne helyesen, hogy nem lehetne-e?

NDA2: Na, jó, de úgy is használják, hogy nem-e lehetne. Csakhogy ez így egy mondatban sok. Szóval: nem lehetne, hogy velünk jöjjön – mondjuk így.

A (6.) mondatban (*Egy új könyvet én is szívesen elolvasnák!*) szereplő erősen stigmatizált alakot egyetlen NDA-csoportba tartozó adatközlő tartotta csak helyesnek. A többiektől azt kérdeztem meg, miért helytelen. A válaszok illusztrálására a DA-csoport interjújából idézek:

NL: Miért helytelen?

DASZEGED4: Elolvasnék. Hangrendileg nem illeszkedik.

DASZEGED3: Nem biztos, hogy helytelen ... csak furcsa.

DANSZ3: De sokan mondják így.

NL: Miért furcsa, ha sokan használják?

DANSZ3: Mert van más jelentése, ahogy használjuk. Ők olvasnák.

DASZEGED4 először csak a sztenderdnek megfelelő alakot mondja, majd rámutat arra a jelenségre, amelytől éppen „rendhagyó" az egyes szám első személyű feltételes módú igealak: magas magánhangzó szerepel benne. Bár DASZEGED3 is helytelennek minősítette a mondatot, de itt már megengedőbb: „nem biztos, hogy helytelen … csak furcsa." DANSZ3 adatközlő megjegyzi, hogy sokan használják ezt az alakot.

Az NDA-csoport adatközlői is hasonlóan magyarázták a stigmatizált alak kerülését.

(egyszerre többen) Nék, elolvasnék.

NL: Mi a baj a nákkal?

NDA3: Az a többes szám harmadik személy: ők olvasnák.

NL: Így viszont akkor elolvasnék?

NDA3: Igen.

DANSZ3 és NDA3 adatközlők a nákolás kapcsán ismert leggyakoribb magyarázatot mondják el („mert van más jelentése, ahogy használjuk. Ők olvasnák.”- DANSZ3).

A (9.) mondat (*Eljött a megbeszélésre, deviszont nem szólt hozzá.*) eltér a többi stigmatizált alakot tartalmazó mondattól, mivel szerepel a Magyar nyelv nagyszótárában, ezért ez az alak benne van a kodifikált normában. A *deviszont* kötőszót 10 adatközlő helyesnek, 7 pedig helytelennek ítélte meg, és a két vizsgálati csoportban a következő hangzott el.

NL: Miért [döntöttek így]?

DASZEGED3: Hát, ha a témához nem szólt hozzá, akkor értelmes.

DANSZ5: De tavaly óta van ilyen szó egyben leírva.

DANSZ1: Igen. Szerintem mindenki mondja.

DASZEGED4: Vagy a de, vagy a viszont. A kettő együtt nem.

NDA8: Nem [helyes], hát már eleve az, hogy mind a kettő ellentét, akkor ugyanoda lyukadunk ki.

NL: És a többiek?

NDA6: Én gyakran használom, és akkor is gyakran használtam, amikor még lehet, hogy nem is ítélték meg helyesnek. Viszont amikor gyorsan beszélek, vagy nagyon hirtelen ki akarom kifejezni, akkor velem gyakran előfordul, hogy mind a kettő (bátortalanul mondja ki) kötőszót beleteszem.

NDA7: Nekem is anyáék régebben szóltak, hogy ezt a kettőt ne használjam együtt, mert helytelen. De nekem is van úgy, sietek a mondatban, vagy nem figyelek úgy oda, és akkor úgy csúszik [ki] deviszont, és akkor mondom tovább.

A nyelvművelő gyakorlatban leggyakrabban hangoztatott magyarázatot hozta fel DASZEGED4 és NDA8 adatközlő: „A kettő együtt nem. ….mind a kettő ellentét, akkor ugyanoda lyukadunk ki”. Ezt gyakran lehet(ett) úgy hallani a nyelvművelő gyakorlat hatására:

a két ellentétes kötőszó kioltja egymást[12]. NDA6 és NDA7 adatközlők elmondták, hogy ők is használják, DANSZ1 adatközlő szerint mindenki mondja. DANSZ5 tudja, hogy már van ilyen szó, igaz a szótárban való megjelenés évében téved (valójában 2013-ban jelent meg). DASZEGED3 adatközlő magyarázata egyedülálló. Ő az egyedüli, aki rámutatott a megszorító utótagú ellentétes viszonyra, amely alapján a *deviszont* a normatív használatban első jelentésben szerepel.

A (12.) mondat (*Gabi is lássa, hogy mi történik, nem kell mondanod.*) nem-sztenderd *lássa* alakját 9 adatközlő helytelennek, 2 helyesnek tartotta, és 6 adatközlő szerint magyarul nem mondják így. Mivel ennyire megoszlottak a vélemények, ezért érdemes megnézni az ítéletekhez kapcsolt magyarázatokat is.

DASZEGED3: – Látja.

NL: – Tehát javította?

DASZEGED3: – Igen.

DASZEGED4: – Vannak olyan tájegységek, ahol használják: lássa.

NL: – De egyébként helyes vagy helytelen?

DASZEGED4: – Szerintem nem helytelen.

DANSZ5: – Szerintem sem. Csak mi nem így használjuk.

DASZEGED3: – A lássa az felszólító.

(egyszerre mondják többen) látja

NDA5: A lássa az felszólító mód, ez meg egy kijelentő mondat.

NDA7: Vagy például azt mondanák: üljél úgy, hogy Gabi is lássa a táblát.

NDA5: A lássa, az nem kijelentő szó.

Az egyik narratíva a preskriptív szemléletű nyelvtanokból jól ismert: a felszólító és a kijelentő módú igealak különbsége (pl. DASZEGED3, NDA5). NDA7 adatközlő hozzászólása is erre utal, de az ő esetében a vizsgált mondat átfogalmazása látható. A stigmatizált alakot DASZEGED4 az alapján ítéli helyesnek, hogy nem-sztenderd (területi) változóként létezik ez az alak, és ezért nem helytelen. DANSZ5 magát és társait olyannak mutatja, akik a sztenderd változatot használják.

[12] A *deviszont* történeti, preskriptív és népi nyelvészeti megközelítéséről l. Szabó 2011.

A (8.) mondatban (*Betegség végett zárva volt a bolt.*) hiperkorrekt alak szerepelt. Ennek megítélését azért tartottam fontosnak, mert a kauzális és teleológiai elv szerint használt névutók használatában nyelvi változás tapasztalható: a *miatt* névutó céljellegű kontextusban is használatos (l. föntebb). Mivel a *miatt* stigmatizált használata növelte a nyelvi bizonytalanságot, ezért a *végett* hiperkorrekt alakként (is) jelen van a nyelvhasználatban.

NL: Miért?

DASZEGED4: Nem használják már így, régies.

DANSZ4: Inkább azt mondjuk helyette miatt.

NL: Miért helytelen?

NDA2: Nem biztos, hogy jól emlékszem, de mintha annak a céljából. Ez azt jelentené, hogy azért volt zárva a bolt, hogy beteg legyen. És az egy kicsit érdekesnek tűnik.

NDA8: Valami hasonló, inkább a miatt. Azért volt zárva, mert beteg volt.

NL: És a többiek, akik azt mondják, hogy szerintük helyes, ők mit gondolnak?

NDA7: Én már hallottam így: betegség végett, és mivel hallottam így, ezért szerintem helyes.

NL: Mindenki így gondolkodott?

(bólintás)

NL: Jó.

DANSZ4 adatközlő magyarázatában („Nem használjuk már így, régies.”) a *végett* névutó használatát archaikusnak minősíti. NDA2 és NDA8 adatközlő magyarázatukban utaltak a kétféle névutó szemantikai különbségére, és arra, hogy a *végett* használata jelentéstanilag rossz ebben a mondatban. Azok az adatközlők (pl. NDA7), akik helyesnek tartják, azért gondolják így, mert másoktól hallották ezt az alakot.

A (11.) mondatban (*Bár nem kávézom sokszor, de most szívesen innám egyet!*) az *iszik* ige feltételes módú alakja szerepelt, amely ma már archaikusnak tekinthető (vö. Pléh 2003: 267). Mivel a legtöbben (12 adatközlő) helytelennek minősítették ezt az alakot, ezért ennek a minősítésnek magyarázatát kértem az adatközlőktől. Az NDA-csoportban elhangzó narratíva jól mutatja, hogy az ikes igék iktelen ragozását tartják helyesnek az adatközlők. Ebből arra

lehet következtetni, hogy az adatközlők szerint az ikes igék paradigmái között feltételes módban nincs különbség az iktelen igékhez képest.

(egyszerre többen) – Innék.

NL: – Akik helytelennek gondolják, hogy miért gondolják így?

NDA3: –Innám azt, innék nem azt, hanem egyet.

12.4. A nyelvi javítások

A strukturált interjúk egyik moduljában arra voltam kíváncsi, hogy az adatközlők miként vélekednek a nyelvi, nyelvhelyességi javításáról. A modul egyik célja a kérdőíves adatok ellenőrzése, kiegészítése, a másik célja pedig annak megismerése, hogy az adatközlők pedagógusként hogyan viszonyulnak a diákjaik nyelvi hibáinak javításához. Arra is kíváncsi voltam, mennyiben mutatható ki az iskolai hatás, az ott hallható sablonmagyarázat.

A javításokat vizsgáló modul egyik témája az adatközlők javítói gyakorlata. Mindkét csoportban először azt vizsgáltam, kiket javítanak az adatközlők. A kérdőíves vizsgálat eredményei alapján feltételeztem, hogy az adatközlők elsősorban kortársaikat és a náluk fiatalabbak nyelvhelyességi hibáit javítják. Az interjúk igazolták a feltételezésemet.

NL: Szokott olyan lenni, hogy másokat javítanak, amikor beszélnek?

DASZEGED3: Szokott. Előfordul. (nevetés)

NL: Milyen körből kerülnek ki azok az emberek?

DASZEGED3: Barátok, inkább.

DASZEGED4: Nekem elég össze-vissza. Hallok valami olyat, ami szerintem helytelen, lehet, hogy csak magamban puffogok, vagy a barátnőmnek mondom, aki velem van. Hú, azt nem így kellett volna mondania, és akkor neki javítom ki, amikor nem ő mondta rosszul. Vagy én idegeneket is akár.

DASZEGED3 javító személynek mutatja magát, DASZEGED4 elmondása szerint nem meri mindig nyíltan javítani mások beszédjét, inkább csak magában jegyzi meg, illetve egy harmadik személynek (barátnőjének) jelzi, hogy elégedetlen mások beszédével.

NDA3: Esetleg a kisebbekét. Ha találunk benne olyat, ami számunkra helytelennek tűnik. Vagy így a kortársainkat, társaságon belül. Mondjuk, ha például valaki nákolt az én társaságomban, akkor én azt kijavítottam. Szerintem, mert én azt nem használnám így.

NDA2: Vagy olyan, akit velem egyenrangúnak tartok. Például nem az iskola- vagy a kollégiumigazgató.

NL: Értem, tehát ha szimmetrikus a viszonyunk.

NDA2: Igen, és akivel ezt a hangnemet úgymond megengedhetem.

NDA8 [halkan]: Én mindenkit javítok.

NDA2: Én azért is mondtam ezt a hangnemet. Mert én például édesanyámat kijavítom, pedig ő velem ugye korosztályban nincs egy szinten. De ugye ezt vele ezt meg merem engedni.

NL: Értem, tehát akivel olyan a viszonyom, hogy ezt megtehetem.

A kérdőíves eredményekhez képest újabb szempont is megjelent. NDA2 elmondta, hogy nemcsak életkor kérdése, hanem az egyenrangú viszony is lehetővé teszi a javítást. Magyarázatában a hangnem szó használatával utalt a beszédpartner és közte fennálló viszonyra.

Arra a kérdésre, hogy mit javítanak mások beszédjében a kérdőíves vizsgálat eredményeivel megegyező válaszokat hangzottak el. A kérdőíves vizsgálatban szereplő stigmatizált nyelvi változók *(-ba/-be* a *–ban/-ben* helyett; *deviszont*; *-e* kérdőszó helytelen használata; ikes igék iktelen ragozása; nákolás; suksükölés) közül az interjúban a *nákolás* (DASZEGED3), *-ban, -ben* (pl. NDA3); *lássa-látja-féle kapcsolat* (NDA3), *deviszont* (NDA8) fordult elő. Az interjún elhangzott, javított hibák között szerepelt a nem-sztenderd (területi) változót megnevező: *máma – ma* (DASZEGED3), kiejtéssel összefüggő válasz: *tőllem* (DASZEGED1); helyesírási hiba javítása: j – ly (NDA5). Ezek mind beilleszthetők a kérdőíves vizsgálat gyakoribb kategóriáiba.

A modul második témája az adatközlők beszédének javítása volt. A kérdőíves vizsgálati eredmények alapján feltételeztem, hogy az adatközlők javítóként saját korosztályukat, a náluk idősebbeket és a tanáraikat nevezik meg. A mások által történő javítás mellett az önjavításról szóló vélemények megjelenésére is számítottam.

Az interjún elhangzottak igazolták a feltételezésemet. A javító személyek barátok (DASZEGED3), idősebb testvér (DASZEGED1), az adatközlőnél egy-két évvel fiatalabbak, valamint az adatközlőnél idősebbek közül a tanárok, szülők (NDA2). A javító fél életkora nem egyedüli szempont abban, hogy az adatközlő elfogadja-e tőle a javítást. DASZEGED1 elmondta, hogy inkább érettség kérdése. Ezzel a nézettel DASZEGED3 nem értett egyet, mert

ő akár a tíz éves rokonától is elfogadja, ha szól neki nyelvi hiba esetén. A javított hibák között szerepelt *esik – hullik (a hó)* (DASZEGED3).

NL: Számít az, hogy akit én javítok, vagy aki engem javít, idősebb-e?

DASZEGED1: Nem életkor. Érettség kérdése.

DASZEGED3: De ez sem feltétlen igaz. Mert kereszthúgom még csak most negyedikes, és van, hogy rám szól: ezt nem így kell mondani. És akkor: bocsánat, és akkor újra mondom.

Az NDA-csoporttal folytatott interjú részletéből kiderül, hogy szülőtől, tanártól és az adatközlő korosztályához tartozótól elfogadják a nyelvi hibák javítását.

NDA2: Hát szerintem, ha olyan emberek, akiknek vagy csak ennyi, hogy a fülét bántja, hogy én ezt használom. Vagy akinek fontos, mondjuk az édesanyám, vagy a tanár, aki érettségire készít.

NL: Fiatalabbaktól elviselik, hogy kijavítják a beszédjüket?

NDA6: Inkább viccesnek találjuk.

NDA2: Én a testvéremtől elviselem.

NL: Mármint a fiatalabb testvérétől?

NDA2: Igen.

NDA6: Attól függ, hogy mekkora a korkülönbség. Mert mondjuk: odaáll elém egy két vagy három éves azzal az indokkal, hogy ő nem úgy használja, mondjuk, az adott szót, mint én, és kijavít – az más. De ha, mondjuk, csak egy évvel vagy két évvel fiatalabb javít ki, akkor nyilván megfontolom a véleményét, hogy miért gondolhatja azt, hogy én ezt nem jól mondtam.

A kérdőíves vizsgálatban gyakori volt az olyan válasz, amely önjavításról számolt be. A saját hiba észrevétele az interjú során is megjelent, amikor a mások által történő javításról kérdeztem az adatközlőket. NDA8 elég nagyfokú kontrollal rendelkező nyelvhasználónak mutatta magát.

NDA8: Hát, ha én valamit hibásan mondok, azt általában észreveszem, és akkor magamat javítom.

NDA8: Tehát nem mondom, hogy nem használom, és nálam nem csúszik ki időnként a deviszont. Csak akkor tudatosítom magamban, hogy ez így nem jó.

A modul harmadik részében arról gyűjtöttem adatokat, hogy az adatközlők már gyakorló pedagógusként dolgozva miként viszonyulnak a nyelvhelyességi hibákhoz. A kérdést két ok miatt emeltem be az interjúba. Egyrészt a pedagógusi munkájukban – feltehetőleg – javítani fognak az adatközlők, a nyelvi ideológiák átörökítésében – akár tudattalanul is – szerepet vállalnak. Másrészt a kérdőíves vizsgálati eredmények alapján az látszott, hogy az adatközlőknek a nyelvi helyességre való törekvés nagyon fontos olyan helyzetekben, ahol mintaadó személyként (például gyerekek előtt) beszélnek. Az interjúkból kiderült, hogy minden adatközlő javítani fogja a gyerekek beszédjét. A javítás módjában is egyetértés látszódott. Abban viszont különbség van, hogy melyik adatközlő hogyan képzeli el a „nyelvi nevelést".

NL: Iskolában dolgoznának már. javítanák a gyerekek beszédjét?

DASZEGED3: Egy bizonyos szintig. Nem feltétlenül az a célom, hogy új szavakat adjak a szájába. Hanem hogyha valahol kifejezi magát, akkor ne égjen be. Vagy nem tudom.

DASZEGED1: Ha nyelvjárásban beszél, az otthon úgyis megmarad, ami tényleg helytelen, azt meg kijavítjuk … én ki tudom javítani az iskolában.

NL: És ez feladat kell, hogy legyen: a helytelent javítani?

DASZEGED1: Igen. Nyilván, ha nyelvtanórát is fogok tartani, akkor kötelességem kijavítani.

NL: Kötelesség? Van, aki nem ért egyet?

(Mindenki egyetért.)

A DA-csoport interjúrészletében látható, hogy a DASZEGED3 adatközlő például fontosnak tartja, hogy tanulói ne kerüljenek hátrányos helyzetbe a helyes nyelvhasználat hiánya miatt. DASZEGED1 a nem-sztenderd (területi) nyelvváltozat használatát családi körben használhatónak tartja, „ami tényleg helytelen" (tehát a sztenderdtől eltérőt), azt pedig javítandónak gondolja. Mindenki egyetértett vele, hogy ez a nyelvtanórát tartó pedagógus kötelessége.

Az NDA-csoport adatközlői szintén nyelvhelyességi hibák javítóiként látják magukat mint leendő pedagógusok. Az interjúból kiderült, hogy a „durvább hibákat" (NDA2); nyelvtanilag (ti. javítanék), ragok, ban/ben (NDA5) használatát javítanák a gyerekek beszédjében.

Az interjúból kiderült, hogy az adatközlők nem értenek egyet abban, mikortól érdemes nyelvhelyességi hibát javítani.

NDA6: Szerintem kicsiknél el lehet azt nézni, hogy ba/be. Náluk még nincs úgy kiélezve a fülük: mi a különbség a kettő között. Nyilván meg lehet nekik tanítani, de náluk ez még azért akkora egetverő hibának nem számít. Ha utána meg már meg tudjuk nekik tanítani, mi a különbség a kettő között.

NDA7: Igazából pont azért kell nekik időben szólni, szerintem, hogy kiéleződjön bennük. És akkor jobban átgondolják; hoppá, ezt a múltkor kijavította a tanárnő ebben az esetben. És akkor máskor esetleg odafigyel a gyerkőc, hogy úgy mondja. A hétvégén is találkoztunk kis unokatesómékkal. És valamit rosszul mondott a kis hatéves unokaöcsém. És kijavítottam, tudaton kívül, de úgy voltam vele, jobb, ha tudja, hogy másképp kell használni. (közben mosolyog) És igazából szerintem ebben az időszakban lehet a legjobban tanítani a gyerekeknek azt, hogy hogyan használják a nyelvet és nem csak majd később. Jó neki, nem baj, ha így mondja, mert az fog beleivódni.

NDA2: Meg szerintem azért is fontos, hogy a tanító kijavítsa, mert a kisgyereknek ő tekintély, és könnyebben elfogadja. Még nagyobbaknál is, én is a tanáraimtól jobban elfogadtam, mint ha megszokásból, mondjuk, anyukám szólt rám.

NDA6 és NDA7 nem értett egyet abban, hogy a korai vagy a későbbi iskolai években célszerűbb a javítás. NDA6 szerint azzal érvelt, hogy a magasabb osztályokba járó gyerekeknek már elmondható, miért helytelen az, amit mondott. NDA7 szerint pedig pont abban látja a megoldást, hogy a korai években történő javítás eredményesebb. NDA2 hangsúlyozta, hogy szerinte a pedagógus tekintélye az, ami miatt a gyerekek jobban elfogadják a javítást.

Arra a kérdésemre, hogyan javítanak a leendő pedagógusok, olyan beszélgetés alakult ki, amely sok mindent elárul az adatközlők tervezett javítói gyakorlatáról.

NDA6: Nekem arra is irányult: a milyen módon kérdésem, hogy én úgy tanultam régebben: főként kisgyerekeket soha nem javítunk direkt módon. Szóval nem azt mondjuk neki, hogy te ezt most nem jól mondtad, hanem, hogy megismételjük helyesen más mondatban, amit ő mondott.

NL: Tehát akkor úgy javítás: Tanító néni, mi is lássuk, Gábornak nem kell mondania. Akkor csak annyit mondok, hogy mi is látjuk, vagy csak röviden látjuk? Ez számít javításnak? Tehát így kell javítani?

NDA6: Hát igen. Hát olyan szempontból: Igen, Pistike, mi is látjuk, Móricka milyen ügyes volt.

NL: Szóval akkor megismétlem azt, amit én helyesnek gondolok.

NDA6: Igen, mert ha direkt módon azt mondjuk neki, hogy te ezt most nem jól mondtad, nem jól csináltad, akkor kudarcként fogja felfogni.

NL: A többieket is kérdezem: ha csak ennyit mondok a gyereknek, hogy lássuk vagy látjuk, akkor az kudarc a gyereknek, vagy sem?

NDA4: Szerintem jobban fel kellene hívni a figyelmet a hibáira. De nem ilyen kudarcot megélő szituációk miatt, hanem finomabban. Mondjuk így, hogy semmi baj, majd máskor jobban mondod, helyesebben.

NDA6 adatközlő feltételezte, hogy a nyílt kijelentés: „nem jól mondtad" kudarcot okoz, de NDA4 nem értett egyet ezzel a nézettel. Bár látszólag önmagával került ellentmondásba („jobban fel kellene hívni a figyelmét" de: „finomabban"), NDA6-hoz képest elnézőbb. Ez a két adatközlő az interjún (is) tapasztalható viselkedésével, habitusával magyarázható. NDA4 gyakran szólalt meg, míg NDA6 nagyon visszahúzódó volt, önmagától ritkán mondta el véleményét. A javítás módjáról elmondható, hogy a teljes mondat megismétlésével javítanának. De arra senki nem tért ki, hogy nyelvi magyarázatot fűznének javításukhoz. Ezt támasztja alá az is, hogy a grammatikai ítéletek narratívájában is a leggyakrabban (elsőre) csak a helyes alakot mondták a „miért helytelen?" kérdésemre.

Az interjúnak ezen a részén a javítás mellett megjelent a büntetés kérdése is, melyet NDA6 vezetett be, és a többiek kapcsolódtak hozzá. Az adatközlők látható arra fókuszálnak, hogy a gyerek hogyan kezeli a javítást, a kritikát. De nem számolnak a javítási gyakorlatuk azon hatásával, hogy mindez így a nyelvi bizonytalanság kialakításához, elmélyüléséhez vezet, amely azután lehetővé teszi a hiperkorrekt alakok használatát. NDA6 a gyerek fejlődéséhez tartozónak véli a nyelvi hibák elhagyását is.

NDA6: Ez egyéntől is függ. Mondjuk, nem tanév elején, de néhány hónap után fel tudjuk azt mérni: melyik gyerekre hogy hat ez a javítás vagy büntetés.

NL: És azt miből lehet felmérni?

NDA6: Mondjuk, matematika órán azt állítja, hogy egy meg egy az kettő; mondjuk, magyar órán valamit hibásan mond, és a többiek ráförmednek: Pistike ezt nem is jól mondtad, vagy én mondom azt, hogy nem jól mondtad. És akkor elsírja magát, mert ő ezt rossz néven veszi, hogy még valamit elrontott.

NL: A többieknek van-e más véleményük az elhangzottakkal kapcsolatban? Másképp javítanának? Mégse javítanának?

NDA6: Én még annyit fűznék hozzá, hogyha ez az indirekt javítás nem válik be, és mondjuk, két hét múlva a gyerek újra ugyanúgy mondja, hogy lássuk, akkor majd már direkt módon is javítanék a helyzeten.

NL: Az mit jelent?

NDA6: Akkor már megmondanám, hogy ezt nem jól használja. De mindenképpen várnék vele.

NDA8 [halkan megjegyezi]: leírattatnám vele százszor. [többiek nevetnek] Jó, de hát ez az általános. De hát a legtöbb tanár, komolyan, így javítja, de nemcsak a nyelvtani hibákat, hanem az etikai hibákat is.

NL: Értem, szóval büntetési mód.

NDA8: Hát, igen. De nem biztos, hogy jó megoldás.

NDA2: De azért te biztos csinálnád.

NDA8: Nem én, de hogy általában ez szokott lenni.

NDA6 az indirekt (ráutaló) javítás sikertelensége esetén – a hiba újbóli előfordulása után – általa direktnek nevezett javítást alkalmazna. Válaszából azonban kiderült, hogy nem a javítás, hanem a hiba jelzése lenne más: „megmondanám, ezt nem jól használja". Ez tehát nem másfajta javítás, pusztán a kritika átkeretezése. Ezzel viszont a korábban kialakuló nyelvi bizonytalanságot növelné.

A büntetés gondolata másoktól sem állt távol. NDA8 a nyelvi hiba kiküszöbölésére a mindenki által jól ismert, igen gyakori nevelési eszközt is lehetséges alternatívának tartja: „leírattatnám vele százszor". Mint arra az adatközlő is rámutatott, ez a gyakorlat – sokszor – az „etikai hibák" kijavításánál. NDA8 elismerte, hogy nem biztos, hogy ez jó megoldás. NDA2 szerint NDA8 is így csinálná.

Bár az egyéni habitusok nagymértékben befolyásolják a viselkedést, látható, hogy az adatközlők ahhoz a gyakorlathoz fordulnának, amelyet ők (is) láttak diákként tanáraiktól. Ez a javítás a sztenderd alak megismétlése, akár nyílt értékítélettel társítva. Mindez a preskriptív szemlélettel magyarázható. Az adatközlők természetesnek veszik, hogy a pedagógusoknak (nem csak magyar órán) kötelességük a helyes megtanítása: azaz a sztenderd nyelvi ideológia terjesztését feladatuknak tekintik. Nem számolnak az általuk is követendő javítási gyakorlat pszichés és nyelvhasználati következményeivel.

13. Következtetések

A dolgozat egy elsőéves tanító szakos hallgatók körében végzett népi nyelvészeti vizsgálat eredményeit mutatja be. A komplex vizsgálat három módszer segítségével gyűjtött adatokat, ezzel kapcsolódva a népi nyelvészeti vizsgálatok gyakorlatához (vö. Preston 2011). A többféle adatfölvételi eljárással ellenőrizhetővé váltak az adatok, vizsgálható volt a válaszadás következetessége, mivel az adatközlők az egyes eljárásokban különböző tudatossági szinten válaszoltak. Az eredmények nagyfokú következetességet mutattak. Az ügynökvizsgálat eredményei megerősítették a sztenderd és a nem-sztenderd (*ö*-ző és palóc) nyelvváltozatokkal kapcsolatos, kérdőívvel nyert eredményeket. A fókuszcsoportos interjúk kiegészítették a kérdőívvel gyűjtött adatokat főként a nyelvhelyesség vonatkozásában.

Az első (a magyar beszélőközösség erős normativizmusa a vizsgált minta válaszaiban is tükröződik) és a második hipotézisem (a válaszadóim a társadalmi hasznosság szempontjából a sztenderd változatot a többi nyelvváltozat elé helyezik) beigazolódott. A kérdőíves vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a sztenderd változat minden nyelvhasználat jellemzésében jelen van bizonyos mértékig. A normatív hajlamot bizonyítja, hogy az adatközlők magukat a sztenderd beszélőinek mutatták a vizsgálatban.

A társadalmi hasznosság szempontjából az adatközlők a sztenderd változatot a többi elé helyezik. Ezt bizonyítja a kérdőíves vizsgálat (23.) kérdése. Az adatközlők azokban a helyzetekben, amikor fontosnak tartják a sztenderdnek megfelelő nyelvhasználatot, a jobb benyomás kialakítása miatt használják ezt a változatot. A sztenderd használatának hasznosságát mutatják az egyetemi nyelvhasználat (21. kérdés) jellemzésében olvasható válaszok is. A kérdőíves vizsgálat mellett az ügynökvizsgálat eredményei is alátámasztják ezt. A sztenderd változat beszélőit magasabb presztízsű munkakör betöltésére tartják alkalmasnak az adatközlők, mint azokat, aki nem-sztenderd változatban beszélnek.

Harmadik hipotézisemben az feltételeztem, hogy a nem-sztenderd változatokat és az ezeket használókat negatívan értékelik a vizsgálatban résztvevők. Ez a feltételezésem csak részben bizonyult helyesnek. A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a sztenderd változat mellett az adatközlők egyes nem-sztenderd változatokat pozitívan értékelnek. A nem-sztenderd változatok közül pozitív viszonyulás a területi, elsősorban a dél-alföldi nyelvjáráshoz (az *ö*-zéshez) fűződik. Ez a változat az adatközlők nagy részének saját (vagy a környezetében hallható) változata. Az ő esetükben a pozitív viszonyulás a rejtett presztízzsel magyarázható. Az adatközlők azokhoz a területi, illetve társadalmi alapon szerveződő csoportok nyelvhasználatához viszonyulnak negatívan, amelyekhez a nem nyelvi szempontból való társadalmi viszonyulás rossz (például a romák, a gazdaságilag elmaradott térségekben élők stb.).

Feltételeztem azt is, hogy az adatközlők kettős értékrenddel rendelkeznek, azaz más-más okból, de közösséget vállalnak a sztenderd változat beszélőivel és a nem-sztenderd beszélőkkel is. Ez a hipotézisem a dél-alföldi nyelvjárási régióból származók esetében beigazolódott. A sztenderd változat beszélőivel a normatív hajlam miatt, a nem-sztenderd változatok beszélőivel pedig az egyes beszélőközösségekhez tartozás érzése miatt vállalnak közösséget. Ez látszik többek között az ügynökvizsgálat dél-alföldi régióból származók válaszain is.

Feltételeztem, hogy az adatközlők annak ellenére használnak nem-sztenderd formákat, hogy ítéleteikben leértékelik ezeket. Ez a hipotézisem részben igazolódott. A sztenderdtől eltérő, erősen stigmatizált alakok használatát az adatközlők igyekeznek kerülni, legalábbis önbevallásuk szerint. Ugyanakkor megjegyezték, hogy otthoni beszédükben használnak nem-sztenderd formákat – arra vonatkozóan vizsgálatom nem szolgáltat adatot, hogy ezek között erősen stigmatizált nem-sztenderd változatok is vannak-e, mert kutatásomban informális beszédprodukciót nem vizsgáltam. A nyelvhelyességi hibák javításánál (20. és 22. kérdések) a saját beszédjükben kevesebb sztenderdtől eltérő alakot neveztek meg, mint mások nyelvhasználatában. A nem-sztenderd formák használatáról tanúskodnak az otthoni nyelvhasználat jellemzői (21. kérdés) és a saját nyelvváltozat megnevezései, jellemzései (9. kérdés).

A nyelvek tulajdonságai

A kérdőív (1.) és (6.) kérdésével a magyar és az idegen nyelvek jellemzésére kértem az adatközlőimet. A tíz jellemzett idegen nyelv a következő volt: angol, német, olasz, spanyol, francia, román, latin, szerb, orosz, japán. Az adatközlők a magyar és az általuk tanult, ismert nyelveket részben hasonló válaszokkal jellemezik. Mind a magyar nyelv, mind a tanult, ismert idegen nyelvek esetében előfordulnak olyan válaszok, amelyek a kiejtés, a hangzás, a nyelvtani rendszer, a tanulhatóság, a szó- és kifejezéskészlet, a helyesírás, a nyelvváltozatok, a nyelvtípus, a nyelvcsalád, az érthetőség vagy a logikusság alapján jellemzik a nyelveket. Az azonos kategóriák mellett azonban a verseléssel és a nyelvi változással összefüggő tulajdonság csak a magyar nyelv jellemzései között olvasható. Az, hogy nyelvi változással összefüggő válaszok csak a magyar nyelv jellemzésében szerepeltek, azzal magyarázható, hogy a változás érzékeléséhez az adott nyelv aktív használata szükséges. Ez az idegen nyelvek esetében – nagy valószínűséggel – nem áll fenn az adatközlők esetében. A verseléssel összefüggő jellemzők megléte szintén a tapasztalattal magyarázható, hiszen az iskolai tanulás során valószínűleg csak magyar nyelvű szépirodalmi szövegekkel találkozhattak az adatközlők.

Az idegen nyelvek jellemzésében is találhatóak olyan kategóriák, amelyek a magyar nyelv esetében nem fordulnak elő: az elterjedtség, a más nyelvekkel történő összehasonlítás, az adott nyelv hasznossága, használhatósága és a nyelvi tiszteletadás. A nagyobb kategóriák mellett kiemelendő, hogy a nyelv szeretete is csak az idegen nyelvek jellemzésében jelent meg szempontként. Ezeknek a kategóriáknak az előfordulása három tényezővel írható le. Az elterjedtség és a hasznosság jellemzőiben a nyelv mint eszköz jelenik meg. A más nyelvekkel való összehasonlítás és a nyelvi tiszteletadás (pl. a megszólítás) mint jellemző kategória két okra vezethető vissza. Egyrészt a megismerésnek az a módja, hogy a már ismert jelenségekhez képest történik a hasonlítás, megkönnyíti az ismeretszerzést, másrészt a kontrasztív szemléletű idegennyelv-oktatás is erősíti ezt a szemléletet. Az, hogy a nyelvekhez fűződő érzelmi kötődés csak az idegen nyelvek esetében fordult elő, azzal magyarázható, hogy az adatközlők számára természetes az anyanyelvük használata.

A magyar és idegen nyelvek jellemzésében egyaránt szereplő kategóriákban a legnagyobb eltérések a nyelvtani rendszert jellemző válaszok és a szó- és kifejezéskészlettel összefüggő válaszok esetében voltak megfigyelhetők. A nyelvtani rendszerrel összefüggő válaszok az idegen nyelvek jellemzésében sokkal gyakoribbak voltak, a szó- és

kifejezéskészlettel összefüggő válaszok a magyar nyelv jellemzésében fordultak elő többször. A másik két leggyakoribb kategória a kiejtést, hangzást, illetve a tanulhatóságot megnevező válaszoké volt. Ezeknek a kategóriáknak az előfordulása a magyar és az idegen nyelvek jellemzéseiben csekély különbséget mutatott. Az adatközlők a magyar nyelvet sokkal nagyobb szókészlettel rendelkezőnek tartják, mint az idegen nyelveket. Ez azzal magyarázható, hogy az anyanyelvükön nagyobb a kommunikatív kompetenciájuk. Azaz a nyelveket a saját nyelvhasználatukkal, a saját idegennyelv-ismeretükkel azonosítják. Az, hogy az idegen nyelveket többször jellemzik a nyelvtanra vonatkozó megjegyzésekkel egyrészt abból adódhat, hogy az anyanyelv nyelvtana kevésbé reflektált, másrészt a magyar idegennyelv-tanítás többnyire még mindig grammatikaközpontú.

Mind a magyar, mind az idegen nyelvek esetében a tanulhatóságot a nem anyanyelvi nyelvhasználók szempontjából jellemzik az adatközlők. Azaz a magyar nyelv esetében a közismert mítoszból indulnak ki: a magyar a világ legnehezebb elsajátítható nyelve. Ennek a mítosznak nyelvészeti megalapozottsága ugyan nincs, de a magyar nyelvhasználók körében ez egy elfogadott vélekedés. Ezzel szemben az idegen nyelvek tanulhatóságáról szóló jellemzők két forrásból származnak. Egyrészt itt is megjelenhetnek a kultúra által közvetített, másodkézből származó vélekedések, másrészt az adatközlők saját tapasztalata is befolyásolhatja a vélekedésüket.

Bauer és Trudgill (1998) Language Myths című munkájában szereplő hat nyelvi mítosz mindegyike előfordult az adatközlők által idegen nyelvekre írt jellemzőkben. Az egyik leggyakoribb mítosz a válaszok között a nyelv hangzásával összefüggő volt.

Az adatközlők által írt jellemzők alapján vannak nyelvek, amelyek egyértelműen szépek: az olasz, latin, román, japán és a spanyol nyelv, és olyan is, amely az adatközlők szerint egyértelműen csúnya: a szerb nyelv. Az adatközlők két nyelvet inkább szépnek tartanak: az angol és a francia nyelvet, két másikat pedig inkább csúnyának: a német és az orosz nyelvet.

A második vizsgált mítosz szerint néhány nyelv beszédtempója gyorsabb, mint egy másik nyelvé (Roach 1998). A vizsgálatban szereplő idegen nyelveket – a latin és a japán kivételével – az adatközlők a beszédtempóval is jellemezték. Amíg az adatközlők szerint a francia nyelv *változatos beszédtempó*val rendelkezik, addig az angol, a német, az olasz, a spanyol, a szerb, az orosz és a román nyelv gyors(abb).

A harmadik tárgyalt mítosz a nyelvek logikus voltáról szól. Az adatközlőim által írt jellemzők között négy nyelvnél fordultak elő a logikussággal összefüggő válaszok. Az angol és a német nyelvet a válaszok egy része logikusnak, másik részük kevésbé logikus nyelvként jellemezte. Az adatközlők egyértelműen logikus nyelvnek tartják a latin, az olasz és az orosz nyelvet.

A nyelvek tanulhatóságáról szóló mítosz is megjelent a válaszokban. Az adatközlők válaszai alapján az angol, a német, az olasz és a spanyol nehezen és könnyen tanulhatónak is tartott nyelv. Az orosz, a francia, a japán és a román nyelv az adatközlők szerint a nehezen elsajátítható nyelvek közé tartozik. A szerb nyelvet jellemző 10 adatközlő közül 9 vajdasági származású, így számukra a szerb nem idegen, hanem másodnyelv. A szerb a könnyebben tanulható nyelvek közé tartozik. A már ismert nyelvekről meglévő nyelvi tudás hatása a tanulhatóságról szóló jellemzőkben is megjelent.

Az ötödik általam vizsgált nyelvi mítosz a nyelvek funkciójával függ össze. Erre a mítoszra az angol és a német nyelv esetében volt példa. Mind az angol, mind a német „elég jó” nyelv, mivel jól használható.

A hatodik vizsgált nyelvi mítosz a (helyes)írással kapcsolatos. Az adatközlőim válaszában az írás, a helyesírás az angol, a német, az olasz, a román, a szerb, az orosz és a japán nyelv jellemzésében fordult elő. Ezeknek a nyelveknek az írásrendszerét, a helyesírását az adatközlők a magyar (helyes)írási szabályoktól elérő sajátosságok kiemelésével jellemezték.

A hat nyelvi mítosz megjelenése arra enged következtetni, hogy ezeknek a mítoszoknak a megjelenését az európai kultúra befolyásolhatja.

Az idegen nyelvek jellemzésében szerepeltek olyanok, amelyek az egyik nyelvet egy másikkal hasonlítottak össze. Ezek a válaszok a nyelvek közötti hasonló és az eltérő tulajdonságok észlelését, és az arra történő reflektálást mutatják. Így a metanyelvi ismeretek kialakításának módját is megmutatják.

A nyelvi jelenségekhez való viszony

A kérdőív (3.) és (4.) kérdése az adatközlőknek tetsző és nem tetsző nyelvi jelenségek megnevezését kérte. A két kérdésre adott válaszok között több közös kategória is volt. Az eredményekből az látszik, hogy az adatközlők leginkább a területi változókkal, a fonetikai-fonológiai sajátosságokkal, a nyelvhelyességgel, illetve a szó- és kifejezéskészlettel kapcsolatban fogalmaznak meg véleményt. Arról a kérdésről: mely nyelvi jelenségek tetszenek, az adatközlőknek inkább a területi változókhoz és a szó- és kifejezéskészlethez tartozó elemek jutnak az eszükbe; a „mely nyelvi jelenségek nem tetszenek” kérdésről pedig a nyelvhelyesség, a szleng, a megfogalmazás és a helyesírás körébe tartozó nyelvi jelenségek. A szépirodalommal és a „csúnya beszéddel” összefüggő jelenségekhez egyértelmű az adatközlők viszonyulása: a szépirodalmi jelenségek tetszőek, a csúnya beszédhez viszont egyértelműen negatívan viszonyulnak. A szépirodalomhoz és a „csúnya beszédhez” fűződő viszonyulásuk feltehetőleg a kultúra által közvetített módon viszonyulnak. A szépirodalom esztétikai élményt nyújt, értéket jelent, ezért pozitív attitűd kapcsolódik hozzá. A „csúnya beszéd” kerülendő kultúránkban, főként a nők esetében. Ezt a féltetételezésemet az is alátámaszthatja, hogy az adatközlők közel 90%-a nő volt.

A „szép” és a „csúnya” magyar nyelvhasználat

A kérdőíves vizsgálatban hat (2.1.; 2.2.; 7.; 8.; 11.; 12.) nyitott, és egy zárt (5.3.) kérdéssel vizsgáltam a nyelvhasználat esztétikai („szép” és „csúnya”) megítélést. A (7.) és a (12.) kérdésekkel a területhez, a (2.1.) és a (2.2.) kérdésekkel a nem területhez köthető nyelvhasználat megítélésére kértem az adatközlőimet. A megkérdezett tanító szakos hallgatók a dél-alföldi nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát tartják a legszebbnek, a palóc nyelvjárási régióban élőkét pedig a legcsúnyábbnak. A fővárosiak beszédjének a megítélése vizsgálatomban eltér az MNSZV eredményeitől (Kontra 2003: 255). Amíg a 1988-as vizsgálatban a fővárosban élők nyelvhasználatát tartották a legszebbnek, addig az adatközlőim a fővárosiak nyelvhasználatát a második legcsúnyábbnak minősítették. A vidéken élők nyelvhasználatát szebbnek tartják, mint a fővárosiakét (vö. Terestyéni 1987).

A vizsgálatom nyelvjárásterületenkénti almintáinak eredményei az MNSZV eredményeihez hasonlók voltak (Kontra 2003: 250). A dél(-alföld)i nyelvjárásterületről

származó adatközlők mindkét vizsgálatban a saját nyelvjárási területükhöz (annak egy részéhez) kötik a legszebb magyar nyelvhasználatot. Arra a kérdésre: hol beszélik a legcsúnyábban a magyar nyelvet, mindkét vizsgálatban a palóc nyelvjárási régiót (Nógrád megyét) jelölték a válaszadók.

A tiszai (Tisza–Körös-vidéki) nyelvjárásterületről származók ítéletei részben hasonlóak a két vizsgálatban. A legszebb területi nyelvhasználatot – az MNSZV eredményeitől eltérően – a vizsgálatomban a dél-alföldi nyelvjárási régióhoz kötik. A legcsúnyább nyelvhasználatot viszont mindkét vizsgálatban a palóc nyelvjárási régióval (az MNSZV-ben Nógrád megyével) azonosítják az adatközlők.

A nem-sztenderd (területi) változatokhoz fűződő attitűdökből kiderült: az adatközlők a saját (vagy ahhoz közel lévő) területek nyelvhasználóival közösséget vállalnak, a társadalmilag sztereotipizált közösségek tagjaihoz negatívan viszonyulnak. Ezzel függ össze, hogy az adatközlők a palóc nyelvváltozattal azonosítják a cigány embereket, néha csak implicit módon fogalmazva (*Palóc nyelvjárás, melyet már inkább az etnikumok használják.; Mónika-show-san* [beszélnek]). Így ezek a válaszok az adatközlők cigány-regiszterét mutatják.

A területhez köthető szép és csúnya nyelvhasználat jellemzését is kértem adatközlőimtől a (7.) és a (11.) kérdésekkel. Az adatközlők a területi nyelvváltozatok megítélésében a leggyakrabban a fonetikai, fonológiai sajátosságokkal, a szóhasználattal, a szlenggel és a földrajzi változókkal jellemezték a szép és csúnya nyelvhasználatot. Ezek közül a szleng nem is földrajzi változó. Az adatközlők szerint három tényező (normatív nyelvváltozatnak való megfelelés, a hagyományok őrzése és a mondanivaló megfelelő megfogalmazása) széppé, a trágár nyelvhasználat és nyelvi udvariasság hiánya csúnyává teszi a nyelvhasználatot.

A (2.1.) és (2.2.) kérdésekkel annak megnevezésére kértem az adatközlőket: szerintük kik beszélnek a legszebben és a legcsúnyábban magyarul. Az adatközlőim szerint az iskolai végzettséggel egyenes arányban áll a szép magyar beszéd; és inkább az idősebbek beszélnek szebben, mint a fiatalok. Ez az eredmény figyelemre méltó, hiszen az adatközlők maguk is fiatalok. A vélekedésük hátterében valószínű az az ismert sztereotípia húzódik meg: az idősek (minden korban) szebben beszélnek, mint a fiatalok. Tehát ez a mások által közvetített vélekedés is lehet.

A „szép” és „csúnya” nyelvhasználat jellemzéseiben a fonetikai, fonológiai sajátosságok, a szóhasználat és a normatív nyelvhasználat a három leggyakoribb szempont. A fonetikai, fonológia sajátosságok és a szóhasználat után a sztenderd változattal történő azonosítás a harmadik leggyakoribb válasz volt, ez nagyobb arányban fordult elő, mint a területi kötöttségű szép/csúnya nyelvhasználat jellemzésénél. Tehát a normatív nyelvváltozatnak való megfelelés fontosabb szempont a nem területhez köthető nyelvváltozatok megítélésében. Ez az eredmény hasonlóságot mutat a BUSZI ugyanilyen kérdésére adott válaszokkal (Váradi 2003: 356–357).

Ezeket az eredményeket igazolta a kérdőív két (8.) és (9.) kérdése, amely a „mitől szép” és „mitől csúnya egy nyelvváltozat?” kérdésekre kereste a választ. A válaszok között négy közös kategória szerepelt, közülük a leggyakoribb a sztenderd változattal összefüggő válaszoké (további közös kategória: a fonetikai; fonológiai sajátosságok, a területi változatok, a szókészlet). Ezeken kívül öt másik kategória csak a szép, illetve csak a csúnya esztétikai

ítéleteknél szerepelt. Az eredetiség, a hagyományok, valamint az egyediség széppé, a szleng, a kontaktusjelenségek és a beszédpartnerhez való nem megfelelő alkalmazkodás pedig csúnyává teszi a nyelvváltozatot. Ezek az adatközlőknek tetsző és nem tetsző nyelvi jelenségekkel mutatnak hasonlóságot.

A kontaktusjelenségek kapcsán fontos rámutatni arra, hogy azok a vizsgálatban több helyen előkerültek mint a nyelvhasználat megítélését befolyásoló jegyek. Az RSS-vizsgálatokból ismert, hogy a határon túli magyaroknak Magyarországon járva nyelvi nehézséget okozott a magyarországitól eltérő nyelvhasználat (Kontra 2012: 121). Ezek feltehetőleg ugyannak a nyelvi helyzetnek a két oldalát mutatják. Mindez arra enged következtetni, hogy a jelen vizsgálat adatközlői nem ismerik (eléggé) a kétnyelvűségi helyzetből fakadó nyelvi sajátosságokat és a magyar nyelv kontaktusváltozatait.

A leghelyesebb, illetve a leghelytelenebb magyar nyelvhasználat

A kérdőív négy (2.3.; 2.4.; 13.; 14.) nyitott kérdésével a leghelyesebb és a leghelytelenebb magyar nyelvhasználatról meglévő véleményeket vizsgáltam. A (2.1.) és (2.2.) a nem területhez köthető helyes nyelvhasználatra kérdezett rá. A magyarul leghelyesebben, illetve leghelytelenebbül beszélőket az adatközlők leginkább a foglalkozás alapján, a tanultsággal, olvasottsággal, műveltséggel összefüggésben és a nyelvhelyesség ismeretével, használatával azonosítják. A magasabb iskolai végzettséggel, az avval betölthető foglalkozásokkal és a nyelvhelyességi szabályok betartásával azonosítják a leghelyesebben beszélőket, és fordítva, alacsonyabb iskolai végzettséggel és a sztenderdtől eltérő használattal a leghelytelenebbül beszélőket.

A magyarul leghelyesebben, illetve a leghelytelenebbül beszélők nyelvhasználatának jellemzéseiből kiderült, hogy az adatközlők a helyességet hangtani sajátosságokkal, a sztenderd változattal, a szó- és kifejezéskészlettel és a megfogalmazással kötik össze.

A területi kötöttségű leghelyesebb és leghelytelenebb nyelvhasználat megítéléséről kiderült, hogy az adatközlők a saját (vagy ahhoz közel eső) területek és a főváros nyelvhasználatát tartják a leghelyesebbnek, a palóc és az északkeleti nyelvjárási régióban élők nyelvhasználatát pedig a leghelytelenebbnek. Fontos megjegyezni, hogy a Budapesten hallható beszédet kettősen ítélik meg az adatközlők. A főváros a leghelyesebb válaszok között a második, a leghelytelenebbek között a harmadik leggyakoribb. A kettős megítélés arra is rámutat, hogy az adatközlők nem kötik egyértelműen össze a fővárosi nyelvhasználatot a sztenderd nyelvváltozattal.

A helyes/helytelen nyelvhasználat területi és nem területi azonosítására írt válaszok azt mutatják, hogy az adatközlők szerint a szép és a helyes, valamint a csúnya és a helytelen minősítések között összefüggés van.

A területi válaszok között szerepeltek olyanok, amelyek nem konkrét földrajzi területhez kötik a nyelvhasználat helyességét. A nagyvárosok és a kisebb falvak, tanyák közül inkább a kisebb települések nyelvhasználatát tartják helytelenebbnek a válaszadók. A településméret alapján történő ítéletek mögött a lakóhely által biztosított körülmények (pl. iskolák) állnak. Ez is azt bizonyítja, mint ami a kérdőíves vizsgálatból és a fókuszcsoportos interjúkból kiderült. Az adatközlők az iskolai nevelésnek fontos szerepet tulajdonítanak a helyes nyelvhasználat elsajátításában.

A válaszok szerint a helyes/helytelen nyelvhasználat az ország középső része és a határ menti területek kettősség alapján azonosítható. Ezek szerint az ország középső részén helyesebben beszélnek, mint az országhatárok mellett, mivel ott nem jelentős/érezhető a más nyelvek hatása. Ez a nyelvi érintkezésekkel, a más nyelvekből származó elemekkel szembeni purista ideológiát mutathatja.

Az eredmények arra engednek következtetni, hogy az adatközlők szerint a helyes nyelvhasználat nem területfüggő, hanem a sztenderd nyelvváltozat használatától függ. Ezt támasztják alá azok a vizsgálati eredmények is, amelyek a leghelyesebb és a leghelytelenebb nyelvhasználat jellemzésénél szerepeltek. A helyes és helytelen nyelvhasználat jellemzésében közös kategóriák fordultak elő. Egy részük gyakoribb a leghelyesebb nyelvhasználat esetében (nyelvtani szabályokkal, a szóhasználattal és az érthetőséggel történő jellemzések), másik részük viszont a leghelytelenebb beszéd jellemzőinél szerepelt többször (fonetikai, fonológiai sajátosságokkal, a kontaktusjelenségekkel, a nem-sztenderd (területi) változatokkal összefüggő, a nyelvi trágársággal és a szociális környezettel történő jellemzés).

Ezeknek a kategóriáknak az átlaga azt mutatta, hogy leginkább a nyelvtani szabályokkal, a fonetikai, fonológia sajátosságokkal és a szóhasználattal összefüggésben jellemzik az adatközlők a nyelvhasználat helyességét, hasonlóan a nem területhez köthető helyes beszéd megítélésénél (2.3.; 2.4. kérdések). Ezeknél ritkább a nem-sztenderd (területi) változatokkal, a kontaktusjelenségekkel, az érthetőséggel összefüggő jellemzés, illetve a szociális környezettel történő jellemzés.

A kérdőív zárt kérdéseivel azt is vizsgáltam, hogy a helyes nyelvhasználatot mennyire tartják nehéznek, milyen viszonyban hozzák a nyelvtan tanulásával, illetve a logikus gondolkodással. Az eredmények azt mutatták, hogy az adatközlők nagyobb része osztja azokat a nézeteket, amelyek a sztenderd magyar kapcsán ismertek. Azaz a helyes nyelvhasználathoz szükség van a nyelvtan tanulására, valamint a helyes nyelvhasználat és a logikus gondolkodás kölcsönös viszonyban állnak. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy az adatközlők a nyelvtanórák feladatának tartják a sztenderd elsajátítatását (Sándor 2016: 100, Cameron 2012: 237–238, Milroy 2001). A helyes nyelvhasználat és a logikus gondolkodás kölcsönös viszonyáról meglévő vélekedés pedig azt bizonyítja, hogy az adatközlők osztják azt a nézetet: a nyelv helyes használata kognitív képességekről árulkodik (Kontra 2006: 90).

A nyelvhelyességi szabályok ismerete, alkalmazása

A kérdőív négy (19.; 20.; 22.; 23.) kérdése az adatközlők által ismert nyelvhelyességi szabályokat és azok alkalmazását vizsgálta. A (19.) kérdés a nyelvhelyességi szabályoknak, míg a (23.) azoknak az élethelyzeteknek megnevezését kérte az adatközlőktől, amelyben fontosnak tartják a nyelvhelyességi szabályokat. A (20.) és a (22.) kérdések a javítási folyamatról gyűjtöttek adatokat. Az eredmények azt mutatták, az adatközlőknek természetes, hogy bizonyos helyzetekben (idegenek előtt, felvételin, állásinterjún, nagyobb közönség előtti megszólások alkalmával) fontos a sztenderd változat használata, mert így kedvezőbb benyomást tehetnek a beszédpartnerükre (vö. Sándor 2003: 381). Nemcsak a színtereket azonosítják az ismert módon, hanem a normatív nyelvhasználatot, normatív helyesírást ismerő személyeknek mutatják magukat. Természetesnek veszik a nyelvhelyességi és helyesírási hibák javítását. A helyes nyelvhasználatot igénylő helyzetekben szerintük inkább a fonetikai, fonológiai sajátosságokra, valamint a szóhasználatra kell figyelniük.

A nyelvváltozatok elnevezései, jellemzői

A kérdőív (9.) és (10.) kérdésével az adatközlők metanyelvi tudatosságát vizsgáltam a nyelvváltozatok vonatkozásában. A (9.) kérdés a saját nyelvváltozatok megnevezését, jellemzését kérte. A leggyakoribb válasz szerint az adatközlő nem tudja, hogyan nevezik az általa beszélt nyelvváltozatot. Ha ehhez hozzávesszük *a nem beszélek semmilyen nyelvváltozatot*, *nem szoktam nyelvváltozatokat beszélni*, a *nem ismerhető fel jellegzetesség/nem ismerek jellegzetességet*, a *ha van, nem vettem észre*, a nyelvvel azonosított válaszokat ("*magyar*") és a nincs válasz kategóriákat, akkor az látszik, hogy az adatközlők nagy százaléka otthonosan érzi magát saját nyelvváltozatában, mivel alig vagy egyáltalán nem reflektál a saját változatára.

A nyelvváltozatok megnevezését tartalmazó válaszok közül a területi változatokat megnevezők voltak a leggyakoribbak. A megnevezések tipikusan a népi nyelvészek megfogalmazását tükrözik, egy-két kivételtől eltekintve nem az iskolában is tanított tudományos elnevezések szerepelnek: *alföldi; békés megyei; békési; szögedi; jászsági* stb. (vö. Sándor 2004). A megnevezett nyelvváltozatok között szerepeltek társadalmi csoportok nyelvváltozatai is. Ezeknek megnevezései inkább az iskolában is tanított megnevezéseket tükrözik (pl. *szaknyelv; szleng; argó; diáknyelv*).

A saját nyelvváltozatok jellemzéséről elmondható, hogy az adatközlők különböző nyelvi elemekkel, a nyelvváltozat beszélőivel, funkciójával jellemezték azokat. A nyelvi elemek közül a leggyakrabban fonémák fordultak elő. Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálat más eredményeivel, mivel az adatközlők a legtöbbször fonetikai, fonológiai sajátosságokkal jellemzik a változatokat.

A (10.) kérdésben arról kérdeztem az adatközlőket: előfordult-e már, hogy másokról a beszédjük alapján meg tudták mondani, honnan származik. Tulajdonképpen azt vizsgáltam, hogy az adatközlők mely területi változatokat ismerik fel. A válaszok nagyobb része történet ismertetése nélküli, regiszterismeretről számolt be, és csak kisebb részükben szerepelt a mások beszédjének felismeréséről szóló történet. A leggyakoribb, területi nyelvhasználatot meghatározó jellemző valamely fonetikai, fonológiai sajátosság volt, illetve azok a válaszok, amelyek azt mutatták, hogy az adatközlők rendelkeznek egy elképzeléssel: hogyan beszélnek adott területen (regiszter). Mindez újabb példája annak, hogy a laikusok számára a hangtani jellegzetességek a legkönnyebben érzékelhetők és megjegyezhetők (Fodor 2001: 325). A leggyakrabban említett nyelvváltozat az *ö*-ző változat volt, mely a magyar nyelvterületen jól ismert markáns jegyéről. Erről számolt be legutóbb a SZÖSZI vizsgálat is (Sinkovics 2017: 147).

Egyetem és otthon: eltérő változatok

A kérdőív (21.) kérdése két beszédtartomány (egyetem, otthon) vonatkozásában vizsgálta az adatközlők nyelvhasználati különbségekről meglévő vélekedéseket. Az adatközlők az otthoni és az egyetemi nyelvhasználat jellemzését jórészt közös jellemzők mentén fogalmazták meg. Az eredmények azt mutatták, hogy a két színtér jellemzésében a legfontosabb a stílus megkülönböztetése. Az adatközlők szerint az otthoni nyelvhasználat során magabiztosak, mivel nincsen elvárás a beszédjükkel kapcsolatban. Megfogalmazásaik kevésbé

választékosak, akár gyorsabb és halkabb beszéd is jellemzi nyelvhasználatukat. Otthon előfordul a beszédjükben szóismétlés, csúnya kifejezés, és használ(hat)nak nem-sztenderd alakokat is. Mindezek a jellemzők a közvetlenségre, a barátságosságra utalnak. Az egyetemi nyelvhasználatukra a lassú illetve lassabb beszédtempó, artikulált(abb) beszéd jellemző. Megfogalmazásaikban törekednek a mondatok logikus felépítésére, a megfontoltságra, az összeszedettségre, a választékosságra, és a sztenderd(közeli) változatok használatára. Ezek a hozzáértésüket, a komolyságukat mutató jegyek. Az eltérések az eltérő (csoport)szerepekhez kapcsolt nyelvváltozatok ismeretéről szólnak. A válaszok igazolták azt, hogy az iskolát az adatközlők is olyan színtérnek tartják, ahol a sztenderd(közeli) változat használata szükséges, és ez nem implicit, hanem reflektált tudás.

A magyar nyelvművelés

A magyar sztenderdizált nyelvi kultúra erős normatívizmusában fontos szerepe van a nyelvművelésnek, ezért négy kérdéssel vizsgáltam az adatközlők véleményét, ismeretét: a nyelvművelés fogalmáról (15.), hasznosságáról (16.), feladatairól (17.) és fórumairól (18.).

Az adatközlők a nyelvművelést leginkább a nyelv alakításával, újításával azonosítják, és ebben látják a fontosságát is. Bár a válaszok alapján az látszik: az adatközlők alig ismernek nyelvművelőket, nyelvművelő fórumokat, a nyelvművelői tevékenységet elsősorban a nyelvészettel hozzák összefüggésbe. Az adatközlők nyelvművelésről szóló válaszai az emberközpontú nyelvművelés korszakát tükrözik (vö. Sándor 2001c). A nyelv alakításával és újításával és a hagyományokkal összefüggő válaszok éppúgy ezt a korszakot idézik, mint az önfejlesztést megnevező és a nyelvhelyességgel összefüggő válaszok. A nyelvművelő javak fogyasztása nagyon alacsony, amely az MNSZV eredményeihez képest csökkenést mutat (Kontra 2003b: 213 és 2003c: 65–66), és Szabó Tamás Péter vizsgálatának eredményeivel hasonló (Szabó 2012: 42–43).

Egy speciális ügynökvizsgálat tanulságai

A dél-alföldi és a nem dél-alföldi nyelvjárásterületről származó hallgatók egy-egy csoportjaival végeztem ügynökvizsgálatot. A vizsgálatban két ügynökkel dolgoztam, így a kérdőíves vizsgálat alapján legszebbnek tartott dél-alföldi (*ö*-ző) és a legcsúnyábbnak tartott palóc nyelvjárás megítélését nézhettem meg. Ezzel az eljárással lehetőségem volt az attitűdök indirekt vizsgálatára.

Az ügynökvizsgálat eredményei kapcsán három hipotézist fogalmaztam meg. Feltételeztem, hogy a kérdések többségénél mindkét vizsgálati csoportban a sztenderd változatban beszélő figurákat ítélik meg kedvezőbben, mint a nem-sztenderdet beszélőket. Ez a hipotézisem csak részben igazolódott be, mivel a sztenderd1 – *ö*-ző párok esetében a nem-sztenderd, a sztenderd2 – palóc párnál a sztenderd változatot alakító figurát értékelték jobbra a kérdések nagyobb részében mindkét vizsgálati csoportban.

Második hipotézisem szerint a nem-sztenderd változatok közül mind a két csoportban az *ö*-ző változat kap kedvezőbb megítélést, mint a palóc változat. Ez a feltételezésem beigazolódott, mivel a legkedvezőtlenebb pontszámok, illetve válaszok rendre a palóc változat esetében születtek. Ez összhangban van a kérdőíves vizsgálat eredményeivel (5.1. fejezet) és a MNSZV országos eredményével is.

Feltételeztem, hogy a dél-alföldi régió nem szegedi adatközlői kedvezőbben ítélik meg az *ö*-ző figurát, mint a szegedi társaik. Ezt a hipotézisemet a vizsgálati eredmények nem igazolták. Ugyanis a szegedi adatközlők a komolyság kivételével minden belső tulajdonságra vonatkozó kérdésnél a nem-sztenderd (*ö*-ző) figurát ítélték meg kedvezőbben. Az összes tulajdonságot tekintve a nem-sztenderd (*ö*-ző) figura megítélése kedvezőbb, mint a sztenderd1 figuráé. De a dél-alföldiek csoportjában két nem szegedi adatközlő a sztenderd figurát tartotta szimpatikusabbnak.

Az *ö*-ző változatot nemcsak a dél-alföldi nyelvjárási régió adatközlői, hanem a más régiókból származó adatközlők is kedvezően ítélték meg. Ugyanakkor a dél-alföldi régió adatközlői a rejtett presztízsnek köszönhetően gyakran erősebben kötődnek a saját régiójuk nyelvváltozatához, mint a sztenderdhez. A palóc nyelvváltozat (mint erősen stigmatizált változat) megítélése mindét vizsgálati csoportban a legkedvezőtlenebb, mint az a kérdőíves vizsgálati részben bemutatott adatok alapján várható volt. A palóc figurát a legkedvezőtlenebbül a nem dél-alföldiek, a legkedvezőbben pedig a DA csoport nem szegedi adatközlői ítélik meg, azaz a kisebb településről származó, vélhetően nem-sztenderd háttérrel is rendelkezők szolidárisabbak, mint a nagyvárosiak.

Az adatközlők a sztenderd változatot a magasabb iskolai végzettséggel, a formális stílussal kötik össze, és elsősorban a városokban beszéltnek gondolják. A nem-sztenderd változatokat az alacsonyabb iskolai végzettséghez kötik és inkább az informális stílushoz. A nem-sztenderd nyelvváltozatok használatát elsősorban a vidékiek, a kisebb településen élők nyelvhasználatával azonosítják. A sztenderd változat beszélői magasabb presztízsű munkakör betöltésére alkalmasak, a nem-sztenderd változókat használók pedig alacsonyabb presztízsű betöltésére. Ezek az eredmények alátámasztják a kérdőíves vizsgálatban megismerteket. Ezek megerősítették a kérdőíves vizsgálat eredményeit.

Lambert és Giles 1967-es, valamint 1971-es eredményeivel részben hasonló eredmények születtek az ügynökvizsgálatban. Az általuk vizsgált közösség tagjai a személyes és társas kapcsolatokkal összefüggő tulajdonságokban kedvezőbben ítélték meg a nem-sztenderd változatot beszélő figurát. A vizsgálatomban ugyanez az eredmény volt a sztenderd1 – *ö*-ző pár esetében, de a sztenderd2 – palóc pár esetében ezzel ellentétes eredményt kaptam.

A két sztenderd – nem-sztenderd pár eredményeit összehasonlítva az első hazai ügynökvizsgálat eredményeitől részleges eltérés látható. A nem-sztenderd figura kedvezőbb megítélésére csak a sztenderd1 – *ö*-ző pár esetében volt példa (Sándor – Langman – Pléh 1998: 36). Az ügynökvizsgálat eredményei alátámasztották a kérdőíves vizsgálat azon eredményeit is, hogy az adatközlők pozitívan viszonyulnak az *ö*-ző nyelvváltozathoz, azok beszélőihez, a palóc változattal azonosított beszélőkhöz pedig negatívan.

A fókuszcsoportos interjúk eredményei

A kérdőíves vizsgálat kiegészítéseként az interjúk lehetőséget teremtettek a gondolatok részletesebb kifejtésre, a vélemények indoklására. Az interjúkban modulokat alkalmaztam, ez biztosította, hogy minden csoportban minden kérdés elhangozzon, de ugyanakkor a lehető legspontánabbnak tűnjön a beszélgetés.

Az interjú első részében az első modul helye kötött volt: arra kértem az adatközlőket, hogy egy Magyarország vízrajzát ábrázoló vaktérképen jelöljék be: hol beszélnek a

leghelyesebben illetve a legcsúnyábban a magyar nyelvet. A második modul az egyes nyelvváltozatok esztétikai minősítésével foglalkozott. A harmadikban arra kerestem a választ, hogy az adatközlők hogyan vélekednek a nyelvi helyességről, mennyire ismerik a nyelvhelyességi szabályokat, hogyan viszonyulnak azok javításához. Ebben a modulban került sor a grammatikai ítéletalkotásra is.

A csúnya nyelvhasználat területi jelöléséről elmondható, hogy az adatközlők egy része következetes, mivel a kérdőíves vizsgálatban és az interjún is ugyanazokat a területeket jelölték meg. Az adatközlők másik csoportja viszont eltérő válaszokat adott a kérdésre, amiből arra következtek, hogy szerintük több olyan területet is van, ahol a legcsúnyábban beszélnek magyarul. A jellemzők között – hasonlóan a vizsgálat első részéhez – a hangtani sajátosságok megnevezése mellett itt is megjelentek a nem nyelvi jegyekkel összefüggő válaszok (iskolázottság, hétköznapiság).

Az interjú során a szép és csúnya nyelvhasználatot ugyanolyan sokrétűen jellemezték az adatközlők, mint ami a kérdőíves vizsgálati részben volt tapasztalható. A leggyakoribb jellemzők a fonetikai, fonológiai sajátságokat és a nem-sztenderd változókat neveztek meg.

A nyelvi helyesség témaköréhez tartozó vaktérképes feladatban két hallgató kivételével senki nem válaszolt konzisztensen. A különbségek ellenére elmondható: az adatközlők szerint a fővárosban, az adatközlő saját környezetében és az adatközlők által gazdaságilag fejlettnek tekintett régiókban, nagyvárosokban beszélnek leghelyesebben magyarul. Az adott területek nyelvhasználatát kétféleképpen jellemezték. Egyrészt a sztenderd változattal összefüggésben nyelvi jegyeket megnevezve, másrészt a beszélők műveltségét, tanultságát kiemelve. Ezek a válaszok összhangban vannak a vizsgálat más részeiben gyűjtött adatokkal. A leghelyesebb nyelvhasználatot a sztenderd változathoz, a sztenderd változatot pedig a (fő)városhoz, a tanult és művelt emberekhez kötik.. Ezek az eredmények egyrészt megerősítik a szakirodalomból ismert vélekedést: a sztenderd változatot gyakran asszociálják a fővárossal (l. pl. Sándor 2004: 48). Ugyanakkor a helyes/helytelen nyelvhasználatáról gyűjtött kérdőíves adatokat alátámasztják.

A nyelvi helyesség meghatározását kétféleképpen közelítették meg az adatközlők: a sztenderd nyelvváltozat és a helyesírás felől. Az interjún felsorolt nyelvhelyességi szabályok ugyanazokba a kategóriákba voltak sorolhatók, mint a kérdőíves adatoknál szereplő jellemzők. Az adatközlők a normatív nyelvhasználatot ismerő, követő személyeknek mutatják magukat, ezért a helyes nyelvhasználatot igénylő helyzetekben nekik elsősorban a fonetikai, fonológiai sajátosságokra kell figyelniük.

A kérdőíves vizsgálatból kiderült, hogy az adatközlők nagyobb része szerint nyelvtan tanulása nélkül nem lehet helyesen beszélni. Ezt az állítást igazolták az interjúk is, de ki is egészítették. Az interjú adatközlői elmondták, hogy a helyes nyelvhasználat a környezetünktől már gyerekkorban megtanulható, és a könyvek olvasása is hozzájárulhat a helyes nyelvhasználathoz. A vélemények szerint a sztenderd közeli alapnyelvvel nem rendelkező beszélők az iskolában tanulhatják meg a helyes nyelvhasználatot. Az adatközlők hangsúlyozták, hogy nemcsak a magyartanárnak van szerepe ebben, hanem minden pedagógusnak.

A helyesség kapcsán a javítói gyakorlatról is gyűjtöttem véleményeket az interjúk során. Az adatközlő javító és javított szerepéről, a javított nyelvhelyességi hibákról a kérdőíves vizsgálathoz hasonló válaszokat kaptam, csak a javításban résztvevő felek

egyenrangú viszonya volt új szempont. A kérdőíves vizsgálattal megegyező módon az interjúkban is megjelent az önjavítás jelensége, ami a nagyfokú normakontrollal magyarázható.

Mivel az adatközlőim pedagógusjelöltek, ezért arról is kértem a véleményüket, hogyan fognak viszonyulni leendő pedagógusként a gyerekek nyelvhelyességi hibáihoz. Az interjúkból kiderült, hogy minden adatközlő javítani fogja a gyerekek beszédjét. A javítás módjában is egyetértés látszódott. Az adatközlők a helyesnek tartott alak megismétlésével kívánnak javítani. Ez a javított fél nyelvi bizonytalanságát növeli, de ezzel a következménnyel az adatközlők nem számolnak. A sztenderd formák elsajátíttatását minden interjúalany felcserélő szemlélettel látja megvalósíthatónak, véleménykülönbség csak a sztenderd formák elsajátíttatásának módjában volt.

Az interjúk részeként grammatikai ítéletalkotást, az ítéletek megokolását kértem az adatközlőktől olyan mondatokról, amelyekben agrammatikus, stigmatizált, hiperkorrekt és archaikus alakok szerepeltek. Az ítéletek és a hozzájuk fűzött magyarázatok a sztenderd változat ismerőiként és használóiként láttatták az adatközlőket.

A dolgozatban bemutatott eredmények nemcsak a hazai népi nyelvészetről meglévő tudás bővítését szolgálják, hanem ajánlhatók az anyanyelv-pedagógusoknak és a felsőoktatás-pedagógiával foglalkozóknak is. Bár az itt bemutatott adatokat nem a teljes pedagógusjelölti közösség reprezentatív mintavételével gyűjtöttem, mégis problémafelvetéseket fogalmazhatnak meg pedagógiai témájú kutatásokhoz is. Így például a pedagógusképzésben résztvevők nem nyelvi attitűdjének, előítéletességének vizsgálata olyan eredményekkel járna, amely a hazai nyelvi alapú diszkrimináció mélyebb megértését is segítené. Ezt indokolja, hogy az adatok között a cigányságot érő lingvicizmus megjelent.

Az értekezésben bemutatott eredmények az anyanyelvi tantárgy-pedagógia szemléletének alakításában is hasznosíthatók. Jól látszik, hogy a megkérdezett pedagógusjelöltek a sztenderd nyelvi kultúrában szocializálódtak, ezt tükrözi a helyes nyelvhasználatról kialakult nézetük is. A válaszaik alapján az is látszik, hogy a nyelvhelyességi hibák javítási módja a nyelvi bizonytalanságot erősít(het)i a javított félben. A nyelvi attitűdjeik alapján elmondható, hogy egyes társadalmi csoportokhoz negatívan viszonyulnak (pl. romák, alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők), míg a saját környezetük, lakóhelyükön élőekkel közösséget vállalnak.

Mindezek alapján olyan szemléletű pedagógusképzésre van szükség, amely az anyanyelvi tantárgy-pedagógiában a társasnyelvészet szemléletét követi. Így fontosnak látszik a pedagógusjelölteket megismertetni a nyelv változatosságával, a nyelv identitásjelölő funkciójával. A felcserélő helyett a hozzáadó nyelvpedagógia megismertetése elengedhetetlen, ehhez felhasználva a kontrasztív szemléletet. Épp a hozzáadó szemlélet mentén meg kell mutatni a jelölteknek, hogy leendő pedagógusként a gyerekek kommunikatív kompetenciájának fejlesztésére kell törekedniük. Azaz már kisiskolás kortól kezdve közvetítsék azt a szemléletet, hogy az egyes nyelvi változatok előfordulásának megvan a maga helye és szerepe, és már a korai iskolaévektől a nyelvi tudatosság és nyelvi türelem kialakítására kell törekedniük.

A jelöltek erős normatív hajlama mellett az oktatás során használt tankönyvek preskriptív szemléletével is számolni kell. Ezek ellensúlyozása mindenképpen a

társasnyelvészeti ismeretekre támaszkodó, deskriptív szemléletű anyanyelvi órákkal lehetséges. Ezekben a tanárok, az oktatók mintaadó szerepe elengedhetetlen.

A jelöltek nyelvi attitűdjeik alakításakor szükségszerűnek látszik a társadalmi előítéletességről meglévő ismeretek alakítása is, az elfogadó attitűd kiteljesítésével. Ennek megvalósítása nemcsak a nyelvészeti kurzusoknak, hanem a pedagógiai, pszichológiai tárgyaknak is feladata lenne.

A szemléletváltás céljai egyértelműek. Természetesen felmerül a kérdés: hogyan adaptálható, valósítható meg ez a szemlélet az általános és a középiskolai tanításban? A kérdés megválaszolására már olvasható feladatgyűjtemény is (Beregszászi 2012). A további lehetőségek bemutatása elsősorban az anyanyelvi tantárgy-pedagógiával foglalkozó szakemberek bevonásával valósítható meg.

Felhasznált irodalom

Agheyisi, Rebecca – Joshua A. Fishman 1970. Language Attitude Studies. A Brief Survey of Methodological Approaches. *Anthoropological Linguistics*, **12.** 5., 137–157.

Ajzen, Icek 1994. Attitudes. In Raymond J. Corsini (ed.): Encyclopedia of psychology. Second edition. Volume 1. New York, John Wiley and Sons, 114–116.

Anders, Christina Ada 2010. *Wahrnehmungsdialektologie. Das Obersächsische im Alltagsverständnis von Laien.* Berlin–New York, De Gruyter.

Anders, Christina Ada –Alexander Lasch – Markus Hundt 2010. *Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*. Berlin, De Gruyter, 2010.

Andersson, Lars-Gunnar 1998. Some Languages are Harder than Others. In Laurie Bauer – Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 50–57.

Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit 2003. *Magyar nyelv és kommunikáció.* Tankönyv a 11-12. évfolyam számára. Budapest, Tankönyvkiadó.

Antalné Szabó Ágnes – Raátz Judit 2015. *Magyar nyelv és kommunikáció.* Tankönyv a 11. évfolyam számára. Budapest, Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet.

Aronson, Elliot 1994. *A társas lény.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Auer, Peter – Jürgen Erich Schmidt (eds.) 2010. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation. Theories and Methodes.* Volume 1. Berlin–New York, Walter de Gruyter.

Baker, Colin 1992. *Attitudes and Language.* Clevedon, Multilingual Matters.

Bauer, Laurie – Peter Trudgill (eds.) 1998. *Language Myths.* London, Penguin Books.

Bauer, Winifred 1998. Some Language Have No Grammar. In Laurie Bauer – Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 77–85.

Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5-9. osztályában.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Bezooijen, Renée von 2002. Aesthetic Evaluation of Dutch. Comparisons across Dialect, Accnets and Language. In Dennis R. Preston – Daniel Long (ed.) 2002. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume. 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 13–30.

Bodó Csanád 2007. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 123–142.

Bohner, Gerd 2007. Attitűdök. In Miles Hewstone – Wolfgang Stroebe (szerk.): *Szociálpszichológia európai szemszögből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 213–248.

Bokor József 2007a. Szófajtan. In A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve.* Budapest, Trezor Kiadó, 197–253.

Bokor József 2007b. Szóalaktan. In A. Jászó Anna (szerk.): *A magyar nyelv könyve.* Budapest, Trezor Kiadó, 254–292.

Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.) 2009. *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia. Párkány, Szlovákia, 2008. szeptember 4-6.* Budapest, Tinta Kiadó.

Borbély Anna 1995. Attitűd és nyelvválasztás egy magyarországi román nyelvközösségben. In Kassai Ilona (szerk.): *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat.* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete. 287–297.

Borbély Anna 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv, területiség, társadalom.* Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 89–94.

Bradac, James J. – Aaron Castelan Cargile – Jennifer S. Hallett 2001. Language attitudes. Retrospect, conspect, and prospect. In Peter W. Robinson and Howard Giles (eds.): *The New Handbook of Language and Social Psychology.* Chichester. John Wiley and Sons Ltd., 137–155.

Brekle, Herbert E. 1985. "Volkslinguistik". Ein Gegenstand der Sprachwissenschaft bzw. ihrer Historiographie? In Franz Janusek (Hrsg.): *Politische Sprachwissenschaft. Zur Analyse von Sprache als kultureller Praxis.* Opladen, Westdeutscher Verlag, 145–156.

Cameron, Deborah 2012. *Verbal Hygiene.* New York, Routledge.

Carney, Edward 1998. English Spelling is Kattastroffik. In Laurie Bauer– Peter Trudgill (eds.) *Language Myths.* London, Penguin Books, 32–40.

Czibere Mária 2000. A nyelvi attitűd vizsgálata középiskolások körében. In Borbély Anna szerk. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében.* Budapest, MTA Élőnyelvi Osztálya. 55‑64.

Csepeli György 2002. *Szociálpszichológia.* Budapest, Osiris Kiadó.

Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája.* Budapest, Tinta Könyvkiadó.

Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest, Osiris Kiadó.

Dale, Margaret 1999. *How to be a better Interviewer.* Budapest, Co-Nex Könyvkiadó.

Demirci, Mahide 2002. Gender Differences in the Perception of Turkish Regional Dialects. InDennis R. Preston – Daniel Long (ed.): *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 41–50.

Diercks, Willy 2002. Mental Maps. Linguistic-Geographic Concepts. In Dennis R. Preston – Daniel Long (ed.): *Handbook of perceptual dialectology.* Volume **2**. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 51–70.

Edwards, John 2009. *Language and identity.* Cambridge, Cambridge University Press.

Evans, Betsy E. 2002. An Acoustic and Perceptual Analysis of Imitation. In Preston, Dennis R. – Daniel Long (ed.) 2002. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume **2**. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 95–112.

Fábián Pál 1984. *Nyelvművelésünk évszázadai.* Budapest, Gondolat Kiadó.

Fishbein, Martin 1965. A Consideration of Beliefs, Attitudes and Their Relationships. In Steiner, Ivan Dale – Martin Fishbein (eds.): *Current Studies in Social Psychology.* New York, Holt, Reinhart and Winston Inc., 107–120.

Fodor Dóra 2005. Nyelvi attitűd, nyelvválasztás és nyelvcsere egy aranyosgyéresi kétnyelvű családban. *Kisebbségkutatás* **14**/2, 253–263.

Fodor Katalin 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 325–350.

Fodor Katalin–Huszár Ágnes 1998. Magyar nyelvjárások presztízsének rangsora. *Magyar Nyelv* **94**, 196–210.

Gal, Susan 2006a. Contradictions of standard language in Europe: Implications for the study of practices and publics. *Social Anthropology.* **14**, 163–181.

Gal, Susan 2006b. Migration, minorities and multilingualism: Language ideologies in Europe. In Stevenson Patrick – Clare Mar-Molinero (eds.): *Language Ideologies and Practices.* Basingstoke, Palgrave Macmillian, 13–27.

Garrett, Peter – Nikolas Coupland – Angie Williams 2003. *Investigating Language Attitudes. Social meanings of dialect, ethnicity and performance.* Cardiff, University of Wales Press.

Garrett, Peter 2007. Language attitudes. In Llamas, Carmen – Louise Mullany – Peter Stockwell (eds.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics.* London, New York, Routledge. 116–130.

Garrett, Peter 2010. *Attitudes to language.* Cambridge, Cambridge University Press.

Giles, Howard – Nancy Niedzielski 1998. Italian is Beautiful, German is Ugly. In Laurie Bauer– Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 85–93.

Giles, Howard 1971. "Patterns of Evaluation in Reactions to RP, South Welsh and Somerset Accented Speech," *British Journal of Social and Clinical Psychology* **10.** 280–281.

Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* **27**, 1-11.

Gould, Peter – Rodney White 2002. Mental Maps. Boston, MA, Allen and Unwin.

Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó–Forum Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Grétsy László – Kovalovszky Miklós (szerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv*. 2. kötet. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Grin, François 2013. Language Policy, Ideology, and Attitudes. In Bayley, Robert – Richard Cameron – Ceil Lucas (eds.): *The Oxford Handbook of Sociolinguistics*. Oxford, University Press, 629–650.

Harlow, Ray 1998. Some Language are Just Not Good Enough. In Laurie Bauer – Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 9–14.

Heath, Shirley Brice 1977. Social history. In *Bilingual Education. Current Perspectives.* Volume 1. In Social Science. Arlington, VA: Center for Applied Linguistics, 53–72.

Heltai János Imre 2007. Vélekedések a magyar nyelv területi változatairól Moldvában. In Gutmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 126–132.

Heltai János Imre 2017. A nyelvi hátrányos helyzet paradigmájának kritikája: zombik az iskolában. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiból.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum - Egyesület, 110-121.

Hoenigswald, Henry M. 1966. A proposal for the study of folk-linguistics. In William Bright: *Sociolinguistcs.* The Hauge, Mouton, 16–20.

Hunyady György 1966. Pszichológia és társadalomtudományok. *Magyar Pszichológiai Szemle* **1-2.**, 97–107.

Hunyady György 1968. A szociális attitűd és társadalomszemlélet pszichológiai kutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle.* **3.**, 388–405.

Imre Samu 1963. Hol beszélnek a legszebben magyarul? *Magyar Nyelvőr* **87**, 279–283.

Irvine, Judith 1989. "When talk isn't cheap. Language and political economy." *Ameican ethnologist*. **16.**, 248–261.

Ittzés Nóra (főszerk.) 2013. A magyar nyelv nagyszótára. 5. C–dézs. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.

Jaspers, Jürgen – Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (eds.) 2010. *Society and Language Use*. Amsterdam–New York, John Benjamin Publishing.

Jenkins, Jennifer 2006. Points of view and blind spots: ELF and SLA. *International Journal of Applied Linguistics.* **16** (2), 137–162.

Johnson, Blair T. - Dolores Albaraccín – Mark P Zanna 2005. *The Handbook of Attitudes. Mahwah.* New Jersey, Erlbaum.

Juhász Dezső 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei, In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*, Budapest, Osiris Kiadó, 262–324.

Kassai Ilona 1993. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az -e kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. *Hungarológia* **3**, 93–102.

Katz, Daniel 1960. The Functional Approach to the Study of Atttitudes. *Public Opinion Quarterly*, **24**/2, 163–204.

Király Attila 1998. Tudnák én ez mellett mást is mondani. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás.* Szeged, JGYF Kiadó, 189–202.

Kiss Jenő 2000. Magyar nyelvjárási beszélők anyanyelvi tesztelési indexéhez. *Magyar Nyelvőr* **124,** 465–468.

Kiss Jenő (szerk.) 2001. Magyar dialektológia. Budapest, Osiris Kiadó.

Kiss Jenő 2001a. A nyelvi attitűd. A nyelvjárásokhoz és a köznyelvhez való viszonyulás. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia.* Budapest, Osiris Kiadó, 218–228.

Kolláth Anna 2005. Magyarul a Muravidéken. Maribor. ZORA Kiadó.

Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs: 2016: *Szeged nyelve a 21. század elején.* Budapest, Gondolat.

Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.) 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó.

Kontra Miklós (szerk.) 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó.

Kontra Miklós 2001a. Language Cultivation in Hungary. An overview. In Sándor Klára (ed.): *Issues on Language Cultivation.* Szeged, JGYF Kiadó, 35–42.

Kontra Miklós 2001b. A nyelv mint a diszkrimináció eszköze. In Sándor Klára (szerk.): Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 147–152.

Kontra Miklós 2002. Where is the ’Most Beautiful’ and ’Ugliest’ Hungarian Spoken? In Preston, Dennis R. – Daniel Long (ed.) 2002. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 205–218.

Kontra Miklós 2003a. A szép magyar beszéd és a csúnya. In Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 240–255.

Kontra Miklós 2003b. Nyelvművelés. In Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 65–66.

Kontra Miklós 2003c. Hatékony-e a nyelvművelés? In Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 213–228.

Kontra Miklós 2003d. A nyelvi (függő) változók leírása. In Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 66–84.

Kontra Miklós 2006. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor (szerk.): *Elmélkedések népekről, nyelvekről és a profán medvéről.* (Írások Bakró-Nagy Marianne tiszteletére). Szeged, SZTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 83–106.

Kontra Miklós 2010. Felcserélő anyanyelvi nevelés vagy hozzáadó? (Papp István igaza). In Kontra Miklós: Hasznos nyelvészet. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 57–60.

Kontra Miklós 2012. Nyelvi nehézségek. In Szépfalusi István – Vörös Ottó – Beregszászi Anikó – Kontra Miklós: *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában.* Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2012, 121–124.

Kontra Miklós 2018. Language Subordination on a National Scale. Examining the Linguistic Discrimination of Hungarians by Hungarians. In Evans, Betsy E. – Erica J. Benson – James N. Stanford (eds.): *Language Regard. Methods, Variation, and Change.* Cambridge, Cambridge University Press, 118–131.

Kontra Miklós–Németh Miklós–Sinkovics Balázs–Berente Anikó 2016. A diákok attitűdjei. In Kontra Miklós – Németh Miklós – Sinkovics Balázs: 2016: *Szeged nyelve a 21. század elején.* Budapest, Gondolat, 112–126.

Kožík Diana 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In Lanstyák István–Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről* II. Pozsony, Kalligram, 93–124.

Kresztyankó Annamária 2017. Cigány tanulók és tanáraik nyelvi attitűdjei. *Anyanyelv-pedagógia.* http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=693 (utoljára megtekintve: 2018. június 25.)

Kroskrity, Paul V. 2010. Language Ideologies. Evolving Perspectives. In Jürgen Jaspers – Jan-Ola Östman – Jef Verschueren (eds.): Society and Language Use. Amsterdam–New York, John Benjamin Publishing, 192–211.

Kugler Nóra 2000a. A partikula. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 275-281.

Kugler Nóra 2000b. A névelő. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 282-288.

Laihonen, Petteri 2006. Egy finnországi nyelvész reflexiói a Bánságról. Korunk **17/1**, 46–54.

Laihonen, Petteri 2009a. Language Ideologies in the Romanian Banat. Analysis of Interviews and Academic Writings among the Hungarians and Germans. Jyväskylä, University of Jyväskylä.

Laihonen, Petteri 2009b. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. In Lanstyák István – Menyhárt József – Szabómihály Gizella (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről.* IV. Dunaszerdahely, Gramma Nyelvi Iroda, 47–77.

Laihonen, Petteri 2009c. Nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga szerk., Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, Tinta Könyvkiadó, 321–329.

Lakatos Katalin 2006. A nyelvjárások megítélése kárpátaljai iskolások körében. *Magyar nyelvjárások* **44**, 97–104.

Lakatos Katalin 2007. Kárpátaljai magyar iskolások és pedagógusok nyelvjárási attitűdjéről. In Gutmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 156-163.

Lambert, Wallace 1967. A social psychology of bilingualism. *Social Issues*, **23.** 91–109.

Lambert, Wallace E. – Hodgson, R. C. –Gardner, R. C. –Fillenbaum, S. 1960. Evaluational reactions to spoken languages. *The Journal of Abnormal and Social Psychology.* **60.** 1, 44–51.

Lamelli, Alfred – Roland Kehrein – Stefan Rabanus (eds.) 2010. *Language and Space. An International Handbook of Linguistic Variation.* Berlin–New York, De Gruyter Mouton.

Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában.* Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó–Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Lanstyák István 2003–2004. Helyi „értékes" nyelvváltozatok, „tisztes" idegen szavak, „visszás" jelentések, „agresszív" rövidítések, „kevercs" nyelv és társaik. Válogatás a nyelvművelői csacskaságok gazdag tárházából. I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/4: 69–98, 2004/1: 51–76.

Lanstyák István 2007a. A nyelvi tévhitekről. In Domonkosi Ágnes – Lanstyák István – Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről.* Dunaszerdahely–Budapest. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 154–173.

Lanstyák István 2007b. Általános nyelvi mítoszok. In Domonkosi Ágnes – Lanstyák István–Posgay Ildikó (szerk.): *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről.* Dunaszerdahely–Budapest. Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó, 174–212.

Lanstyák István 2009. Nyelvi ideológiák és filozófiák. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle.* **11**/1., 27–44.

Lanstyák István 2010a: A nyelvi babonák életerejéről. Nyelvi ideológiák és filozófiák a Nyelvművelő kéziszótárban. In Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony/Bratislava. Stimul, 95–116. http://stella.uniba.sk/texty/HUNzbornik.pdf (letöltve: 2018. február 21.)

Lanstyák István 2010b. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. In Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin (szerk.): *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony/Bratislava. Stimul, 117–145. http://stella.uniba.sk/texty/HUNzbornik.pdf (letöltve: 2018. február 21.)

Lanstyák István 2014. *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák.* Pozsony, Comenius Egyetem.

Lanstyák István 2014a. A nyelvi ideológiák néhány általános kérdéséről. In Lanstyák István: *Nyelvalakítás és nyelvi ideológiák.* Pozsony, Comenius Egyetem, 139–153.

Lippi-Green, Rosina 1994. *Language Ideology and Language Change in Early Modern German.* A Sociolinguistic Study of the Consonsantal System of Nuremberg. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company.

Lippi-Green, Rosina 2012. *English with an Accent. Language. Ideology and Discrimination in the U.S.* New York, Routledge.

Lodge, Anthony 1998. French is a Logical Language. In Laurie Bauer – Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 23–31.

Long, Daniel 1999. Mapping nonlinguists' evaluations of Japanese language variation. In Preston, Dennis R. (ed.): *Handbook of perceptual dialectology.* Amsterdam, John Benjamins, 199–226.

Maitz Péter 2006. A nyelvi nacionalizmus a dualizmus kori Magyarországon. Egy nyelvi ideológia elemei. *Magyar Nyelv* **10**2/3, 307–322.

Menyhárt József 2007. Nyelvjárási attitűdvizsgálatok Nyékvárkony községben (1999-2006). In Gutmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion.* Szombathely, Berzsenyi Dániel Főiskola BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék, 168–176.

Meyerhoff, Miriam 2008. *Intorducing Sociolinguistics.* New York, Routledge.

Milroy, James – Lesley Milroy 2012. *Authority in Language.* Investigating Standard English. New York, Routledge.

Milroy, James 2001. Language ideologies and the consequences of standardisation. *Journal of Sociolinguistics* **5,** 530–555.

Myhill, John 2004. A parametrized view of the concept of 'correctness'. *Multilingua* **23.**, 389−416.

Nemzeti alaptanterv. *Magyar Közlöny.* 2012/66.

Niedzielski, Nancy – Dennis R. Preston 2009. Folk linguistics. In Nikolas Coupland – Adam Jaworski (eds.) *The new sociolinguistics reader.* Houndmills, Basingstoke, Hampshire. Palgrave Macmillan, 356–373.

Niedzielski, Nancy A. – Dennis R. Preston 2000. *Folk Linguistics.* Berlin–New York, Mouton de Gruyter.

Niedzielski, Nancy A. 2002. Attitudes Toward Midwestern American English. In Dennis R. Preston – Daniel Long (ed.): 2002. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 323–329.

Okamoto Mari 2002. Magyar anyanyelvű gimnazisták viszonya nyelvjárásukhoz és a köznyelvhez. *Magyar Nyelv* **98**, 342–354.

Oppenheim, Bram 1982. An exercise in attitude measurement. In Glynis Breakwell – Hugh Foot – Robin Gilmour (eds): *Social psychology.* Bakingstok, Macmillan, 38–56.

Osgood, Charles Egerton – George J. Suci – Percy H. Tannenbaum 1957. *The Measurement of Meaning.* Urbana. University of Illinois.

P. Lakatos Ilona–T. Károlyi Margit 2003. Attitűdvizsgálat kisebbségi beszélőközösségben. *Magyar Nyelvjárások* **91**, 383–391.

Pléh Csaba 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In Kontra Miklós (szerk.) 2003: *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon.* Budapest, Osiris Kiadó, 256–277.

Preston, Dennis 2004. Folk metalanguage. In Jaworski, Adam – Nikolas Coupland – Darius Galasiński (eds.): *Metalanguage. Social and Ideological Perspectives.* Berlin, Mouton de Gruyter, 75–101.

Preston, Dennis R. – Daniel Long (ed.) 2002. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 2. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Preston, Dennis R. (ed.) 1999. *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 1. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

Preston, Dennis R. 1989. Perceptual dialectology. Nonlinguists'views of areal linguistics. Dordrecht, Foris.

Preston, Dennis R. 1999a. Introduction. In Preston, Dennis R. (ed.) *Handbook of perceptual dialectology*. Volume 1. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, xxiii-xxxix.

Preston, Dennis R. 1999b. A language attitude approach to the perception of regional variety. In Dennis R. Preston (ed.) *Handbook of perceptual dialectology*. Volume 1. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 359-375.

Preston, Dennis R. 2002. Language with an attitude. In J. K. Chambers – Peter Trudgill – Natalie Schilling (eds.). *The handbook of language variation and change.* Oxford, Blackwell, 40–66.

Preston, Dennis R. 2003. Folk Linguistic Perceptions and the Mapping of Dialect Boundaries. *American Speech* **78.** 3, 307–330.

Preston, Dennis R. 2010. Language, People, Salience, Space. Perceptual Dialectology and Language Regards. *Dialectologia.* Universitat de Barcelona, **5.** 87–131.

Preston, Dennis R. 2011. Methods in (applied) folk linguistics. Getting into the minds of the folk. Antje Wilton – Martin Stegu (eds.): *AILA Review. Applied Folk Linguistics.* Volume **24**. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 15–39.

Preston, Dennis R. 2017. The Perception of Language Differences. Why Should You Care? In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiból.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum - Egyesület, 11–26.

Rajsli Ilona 2004. Nyelvjárásvesztés és attitűdváltás a vajdasági magyar fiatalok körében. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés,nyelvcsere.* Budapest, Tinta Kiadó, 146–152.

Roach, Peter 1998. Some Languages are Spoken More Quickly than Others. In Laurie Bauer – Peter Trudgill (eds.): *Language Myths.* London, Penguin Books, 150–158.

Rubdy, Rani 2008. Language planning ideologies, communicative practices and their consequences. In Stephen May –Nancy H. Hornerger (eds.): *Encyclopedia of Language and Education* 3**,** 2nd edition, New York, Springer, 211–223.

Sándor Klára (ed) 2001. *Issues on Language Cultivation.* Szeged, JGYF Kiadó.

Sándor Klára (szerk.) 2001d. *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. tanulmányok a társasnyelvészet tanításához*. Szeged, JGYF Kiadó.

Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola. *Regio* **1995/4.,** 121–148.

Sándor Klára 2001a. „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája" az emberek nyelvhasználata, In *Replika* **45/46.**, 241−259.

Sándor Klára 2001b. Language cultivation in Hungary. further data. In Sándor, Klára (ed.): *Issues on Language Cultivation*, Szeged, JGYF Kiadó, 43−61.

Sándor Klára 2001c. Nyelvművelés és ideológia. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás. Tanulmányok a társasnyelvészet oktatásához*, Szeged, JGYF Kiadó, 153–216.

Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A Magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiái kiadó, 381–410.

Sándor Klára 2003. Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés. In Kiefer Ferenc (szerk.) *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 381–410.

Sándor Klára 2004. Az „én nyelvem". A „saját nyelvváltozatra" vonatkozó vélekedések köznapi nyelvészek ítéleteiben. In P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit (szerk.): *Nyelvvesztés – nyelvjárásvesztés – nyelvcsere.* Budapest, Tinta Kiadó, 40–49.

Sándor Klára 2014. *Határtalan nyelv.* Bicske, Szak Kiadó.

Sándor Klára 2016. *Nyelv és társadalom.* Budapest, Krónika Nova.

Sándor Klára– Juliet Langman – Pléh Csaba 1998. Egy magyarországi ügynökvizsgálat tanulságai. *Valóság* **1998/8.**, 27–40.

Schieffelin, Bambi B.– Kathryn A. Woolard – Paul Kroskrity 1998. *Language Ideologies. Practice and Theory.* New York, Oxford, Oxford University Press.

Schirm Anita 2006. Az *-e* kérdő partikula nyomában. In Sinkovics Balázs (szerk.): *LingDok 5. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai.* Szeged, Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, 131–153.

Schirm Anita 2014. *A deviszont viszontagságai.* https://www.nyest.hu/hirek/a-deviszont-viszontagsagai (letöltve: 2018. február 9.)

Schleicher Nóra 2007. Kvalitatív kutatási módszerek a társadalomtudományokban. Budapest, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola Társadalomtudományi Intézet.

Síklaki István 2006. *Véleményék mélyén.* A fókuszcsoport módszer, a kvalitatív közvélemény-kutatás alapmódszere. Budapest, Kossuth Kiadó.

Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideolory. In Paul R. Clyne – William F. Hanks – Carol L. Hofbauer (eds.): *The Elentents. A parasession on linguistic units and levels.* Chicago, Chicago Linguistic Society, 193–247.

Sinkovics Balázs 2009. A nyelvváltozatok és a nyelvművelés. In Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra. Tinta Könyvkiadó, 101–110.

Sinkovics Balázs 2011. *Nyelvi változók, nyelvi változások és normatív szabályozás.* Doktori értekezés. Szeged. http.//doktori.bibl.u-Szeged,hu/828/1/sinkovics_phd_dissz.pdf (letöltve. 2018. február 9.)

Sinkovics Balázs 2017. A szegedi 60 év fölöttiek nyelvi attitűdjei. In Benő Attila – Fazakas Noémi (szerk.): *Élőnyelvi kutatások és a dialektológia. Válogatás a 19. Élőnyelvi Konferencia – Marosvásárhely, 2016. szeptember 7-9. – előadásaiból.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum - Egyesület, 144-151.

Skutnabb-Kangas, Tove 2000. Linguistc Genocide. In Tove Skutnabb-Kangas: *Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, N.J., London, Erlbaum, 311–318.

Smith, Eliot R – Diane M. Mackie 2004. *Szociálpszichológia*. Budapest. Osiris Kiadó.

Szabó Tamás Péter 2008a. „Idegesít, mert borzalmasan hangzik." Gimnazisták a nem önvezérelt nyelvi hibajavításról. In Gherdán Tamás – Schultz Judit (szerk.): *Félúton 2. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája.* Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, 100–109.

Szabó Tamás Péter 2008b. Diakrónia a nyelvhelyességi szabályok közvetítésében. In Büky László – Forgács Tamás – Sinkovics Balázs (szerk.): A nyelvtörténeti kutatások újabb

eredményei V. Szeged, Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék, 215–226.

Szabó Tamás Péter 2011. *Vagy de, vagy viszont! Vagy de viszont.* https://www.nyest.hu/hirek/vagy-de-vagy-viszont-vagy-de-viszont (utoljára megtekintve: 2018. április 23.)

Szabó Tamás Péter 2012. *„Kiraktuk a táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos." A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében.* Dunaszerdahely, Gramma.

Terestyéni Tamás 1987. Az anyanyelvi kommunikációs kultúra néhány jellegzetessége, *Jelkép* **1987/4**. 43–53.

Tolcsvai Nagy Gábor 2009. Ideologikus nyelvészeti sztereotípiák a magyar nyelvről. In Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, Tinta Könyvkiadó, 75–85.

Tolcsvai Nagy Gábor 2013. A határtalanítás az Osiris idegen szavak szótárában és a szókészlet. *Magyar Nyelvőr.* **137.** 4., 379–398.

Tollefson James W. 2008. Language planning in education, In Stephen May – Nancy H. Hornberger (eds): *Encyclopedia of Language and Education* **1,** 2nd edition, New York, Springer, 3–15.

Trudgill, Peter 1972. Sex, Covert Prestige and Linguistic Change in the Urban British English of Norwich. In *Language in Society*, **1**., 179–195.

Tuska Tünde 2009. A tótkomlósi szlovákok sztereotípiái. In Borbély Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Budapest–Dunaszerdahely–Nyitra, MTA Nyelvtudományi Intézet–Gramma Nyelvi Iroda–Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kar, 167–174.

Váradi Tamás 2003. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú. In Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 339–359.

Végh József 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz.* Budapest. Akadémiai Kiadó.

Weijnen, Antonius 1946/1999. De grenzen tussen de oost-noord-Brabantse dialecten onderling – Oost-Noordbrabantse dialectproblemen. [On the Value of Subjective Dialect Boundaries] In Dennis R. Preston (ed.): *Handbook of perceptual dialectology.* Volume 1. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 1999, 131–133.

Weinberg, Darin 2006. Attitude. In Bryan S. Turner (ed.): *The Cambridge dictionary of sociology.* Cambridge. Cambridge University Press, 25.

Wilton, Antje –Martin Stegu 2011. Bringing the 'folk' into applied linguistics. In Wilton, Antje – Martin Stegu (eds.): *AILA Review* **24**, 1–14.

Wittenbrink, Bernd – Norbert Schwarz 2007. Introduction. In Bernd Wittenbrink – Norbert Schwarz (eds.): *Implicit measures of attitudes.* New York-London, The Guilford Press, 1–16.

Woolard, Kathryn A. – Bambi B. Schieffelin 1994. Language Ideology. *Annual Review Anthropology.* **23.**, 55–82.

Woolard, Kathryn A. 1998. Introduction. In Bambi B. Schieffelin – Kathryn A. Woolard – Paul Kroskrity: *Language Ideologies. Practice and Theory.* New York, Oxford, Oxford University Press, 3–27.

Zelliger Erzsébet 2001. Nyelvi és nyelvhasználati kérdések a felső-ausztriai magyar diaszpórában. *Magyar Nyelv* **97**, 171–183.

Mellékletek

Kérdőív az előzetes adatokhoz

Kód:

Nő/Férfi

Születési hely, év:

Középiskola: (településnév, az iskolatípus megadásával):

Az iskolai végzettség megszerzésének ideje:

Nyelv, nyelvváltozatok

1. Ön szerint milyen tulajdonságokkal jellemezhető a magyar nyelv?

2. Ha nem területhez kellene kötnie, mit mondana…
   - Kik beszélnek a legszebben magyarul? Milyen jellemzők miatt tartja szépnek az adott emberek beszédét?
   - Kik beszélnek a legcsúnyábban magyarul? Mitől csúnya valakinek a beszéde?
   - Mely személyek beszélnek a leghelyesebben magyarul? Írjon néhány jellemzőt, mi jellemző a helyes beszédre!
   - Kik beszélnek a leghelytelenebbül magyarul? Írjon néhány jellemzőt, mi jellemző a helytelen beszédre!

3. Önnek mely nyelvi jelenség tetszik különösen? (Akár többet is írhat.)

4. Mely nyelvi jelenség bosszantja, illetve amit nagyon nem szeret? (Akár többet is írhat.)

5. Ön szerint melyik igaz? Karikázza be az állítások mellett szereplő választ! (igaz/nem igaz/ nem tudom)

A magyar nyelv a világ legnehezebben megtanulható nyelve.	igaz	nem igaz	nem tudom
Az angol nyelvnek nincs nyelvtana.	igaz	nem igaz	nem tudom
A fővárosban élők szebben beszélnek, mint a vidéken élők.	igaz	nem igaz	nem tudom
A magyar nyelvet különösebb nehézség nélkül is lehet helyesen beszélni.	igaz	nem igaz	nem tudom
Nyelvtan tanulása nélkül is tudunk helyesen beszélni.	igaz	nem igaz	nem tudom
A magyar nyelvben sok idegen szót találunk.	igaz	nem igaz	nem tudom
A magyar nyelv a világ legkönnyebben tanulható nyelvei közé tartozik.	igaz	nem igaz	nem tudom
A magyar nyelv ugyanolyan értékes nyelv, mint az angol.	igaz	nem igaz	nem tudom
A helyes beszéd és logikus gondolkodás kölcsönös viszonyban állnak egymással.	igaz	nem igaz	nem tudom
A magyar nyelvben nincs sok idegen szó.	igaz	nem igaz	nem tudom

6. Milyen tulajdonságokkal jellemezné az Ön által használt idegen nyelveket?

Nyelv	Tulajdonságok

7. Hol beszélnek a legszebben magyarul? Az alábbi térképen jelölje be azokat a terüle(teke)t! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

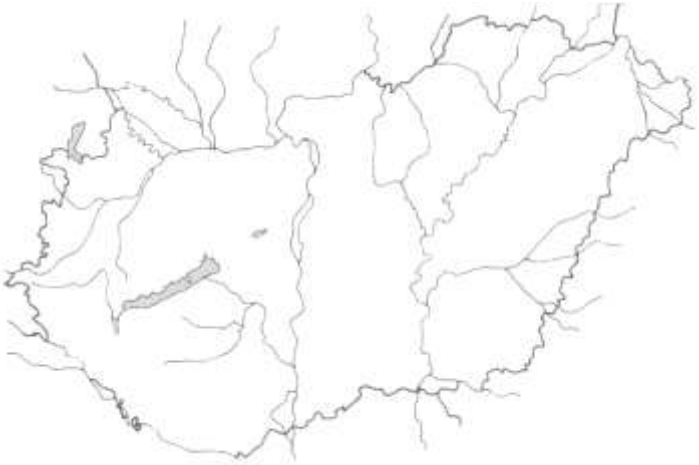

8. Kérem, fejtse ki: mitől szép egy nyelvváltozat?

9. Hogyan nevezik az(oka)t a nyelvváltozato(ka)t, ami(ke)t Ön beszél? Milyen jellegzetességei(k) vannak?

10. Volt már olyan, hogy valakiről a beszédje alapján meg tudta mondani, honnan származik? Mesélje el, kérem!

11. Hol beszélnek a legcsúnyábban magyarul? Az alábbi térképen jelölje be azokat a terüle(teke)t! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

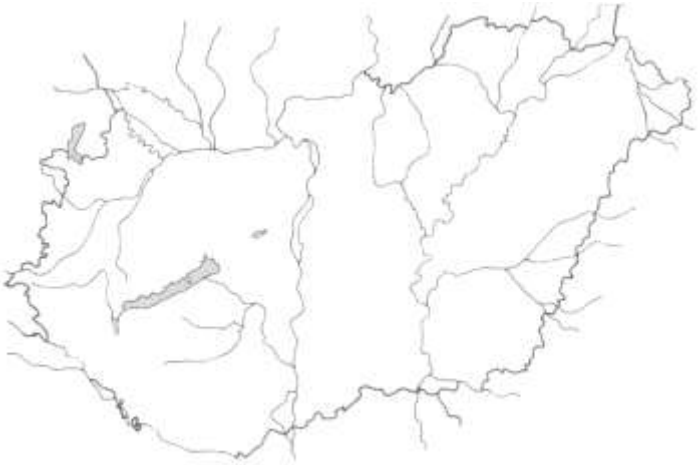

12. Fejtse ki, legyen szíves, mitől csúnya egy nyelvváltozat!

13. Kérem, karikázza be az alábbi térképen azokat a terüle(teke)t, ahol a leghelyesebben beszélnek magyarul! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

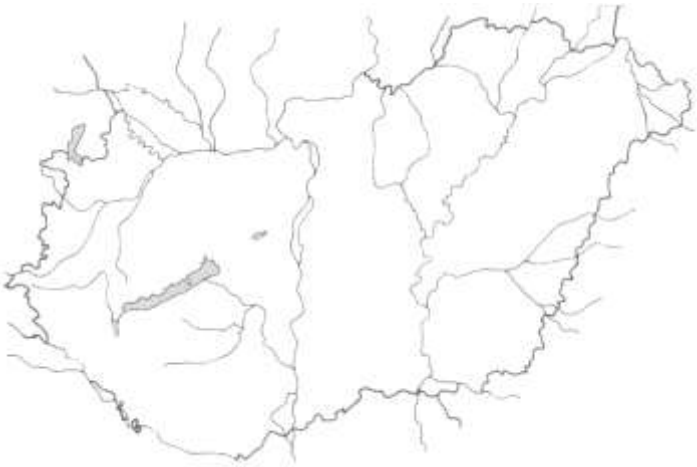

14. Kérem, karikázza be az alábbi térképen azokat a terüle(teke)t, ahol a leghelytelenebbül beszélnek magyarul! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

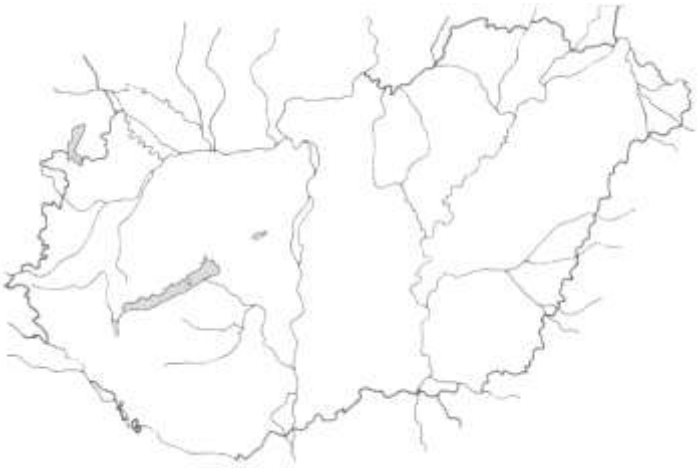

Nyelvművelés

15. Ön szerint mit jelent ez a fogalom?

16. Fontosnak tartja a nyelvművelést? Miért gondolja így?

17. Ön szerint mit csinál egy nyelvművelő?

18. Ismer nyelvműveléssel foglalkozó műsort, folyóiratot vagy nyelvművelőt?

19. Milyen nyelvhelyességi szabály(oka)t ismer?

20. Emlékszik olyan esetre, amikor Ön nyelvhelyességi hibá(ka)t javított? Írja, le hogyan történt!

21. Azonos módon beszél otthon és a munkája során? Ha igen, mitől más?/Ha nem, akkor miért nem?

22. Emlékszik olyan esetre, amikor kijavították a nyelvhelyességi hibáját/hibáit? Írja, le hogyan történt!

23. Van olyan élethelyzet, amikor fontos, hogy helyesen beszéljen? Mire ügyel ilyenkor?

Kérdőív a hallott szöveghez

Név:

Milyen magas lehet a beszélő?

Élne vele egy településen?

Milyen testalkata van a hallott beszélőnek?

Mit szólna hozzá, ha a beszélő a szomszédja lenne?

Mit gondol, milyen iskolai végzettséggel rendelkezik az illető?

Véleménye szerint honnan származik a beszélő?

Ha a hallott beszélő bekerülne a családjába, például házasságkötés révén, örülne neki?

Ha munkáltató lenne, alkalmazná-e az illetőt?

Ha igen, milyen munkakörben? / Ha nem, miért nem alkalmazná?

Az alábbi kérdésekre a számok bekarikázásával válaszoljon, kérem!

Milyennek találta a beszélő kiejtését?

1	2	3	4	5
normál ejtés				orrhangú ejtés

Mennyire volt helyes, ahogy beszélt az illető?

1	2	3	4	5
egyáltalán nem helyes				nagyon helyes

Milyennek találta a beszédtempót?

1	2	3	4	5
nagyon lassú		normál tempó		nagyon gyors

Mennyire volt szimpatikus a beszélő hangszíne?

1	2	3	4	5
egyáltalán nem szimpatikus				nagyon szimpatikus

Mennyire volt hivatalos a beszéd stílusa?

1	2	3	4	5
nagyon hétköznapi				nagyon hivatalos

Mennyire határozott a beszélő?

1	2	3	4	5
teljesen határozatlan				nagyon határozott

Mennyire komoly a beszélő?

1	2	3	4	5
teljesen komolytalan				nagyon komoly

A beszélő mennyire szorgalmas?

1	2	3	4	5
egyáltalán nem szorgalmas				nagyon szorgalmas

A beszélő mennyire udvarias?

1	2	3	4	5
kifejezetten udvariatlan				kifejezetten udvarias

Mennyire barátságos a beszélő?

1	2	3	4	5
nagyon barátságtalan				nagyon barátságos

Az interjún használt kérdőív

Név:

1. Kérem, karikázza be az alábbi térképen azokat a terüle(teke)t, ahol a legcsúnyábban beszélnek magyarul! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

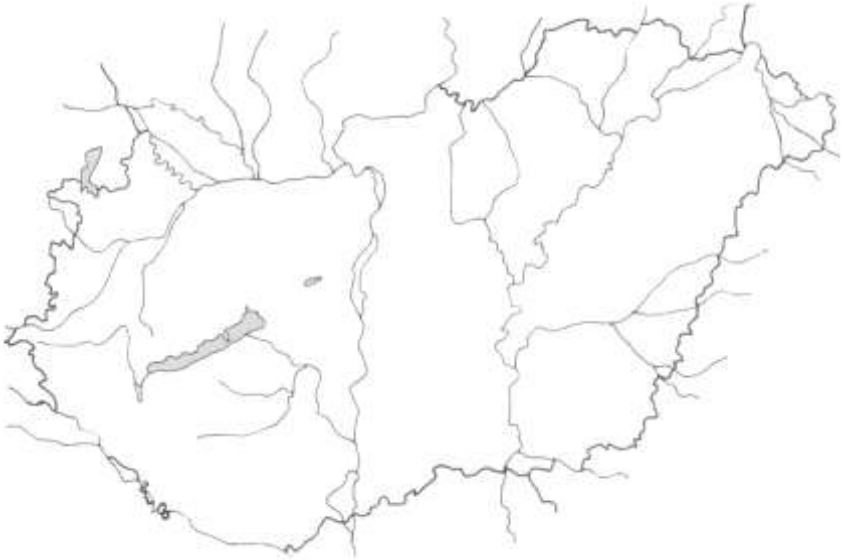

2. Kérem, karikázza be az alábbi térképen azokat a terüle(teke)t, ahol a leghelyesebben beszélnek magyarul! Mi jellemző a megjelölt terüle(teke)n használt nyelvváltozatra?

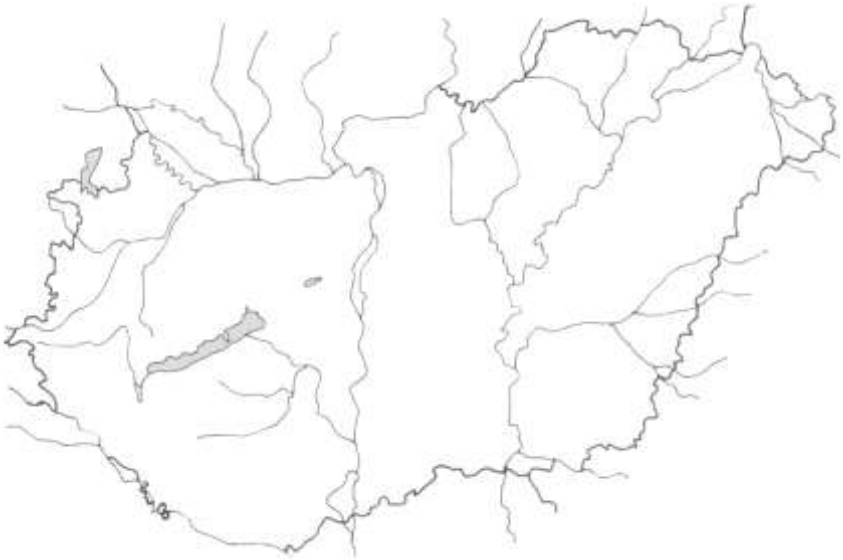

Mondatok a grammatikai ítéletek vizsgálatához

1. Pisti az egész pohár üdítőt megivott.
2. Az iskolánkba 25 szaktanterem van.
3. Nem ennél kenyért?
4. Megkérdezte, nem-e lehetne velünk jönnie.
5. Ne aztat a ceruzát vedd elő!
6. Egy új könyvet én is szívesen elolvasnák!
7. A torta, amit Ottó hozta, gyorsan elfogyott.
8. Betegség végett zárva volt a bolt.
9. Eljött a megbeszélésre, deviszont nem szólt hozzá.
10. A Kati sokat szokott olvasni.
11. Bár nem kávézom sokszor, de most szívesen innám egyet!
12. Gabi is lássa, hogy mi történik, nem kell mondanod.

Az ügynökök szövegei

sztenderd1

Igazi nyári idő volt már hetek óta, ezért a szokásos sétámat rëggelre tettem. Ma is már korán lementem a folyópartra sétálni egyet. Tudtam, hogy nagy meleg lesz, mert az időjárás-jelentés szerint ma még harminc fok fölött lësz a napi csúcsérték. Ahogy az árnyas fák alatt jártam, azon gondolkodtam, hogy mit csinálnék legszívesebben a szabadság első napján. Mindenképpen elmegyek a fürdőbe, hogy napozhassak és úszhassak. Kihasználom a mai napot, mert holnaptól lehűlés várható.

nem-sztenderd1 (*ö*-ző)

Szombaton hűvös vót a rëggel, ezért úgy döntöttem: busszal mögyök a piacra. Épp mikor ballagtam a megállóhoz, akkor jött a hetvenyócas. No, legalább nem köll fagyoskodnom. Egy húsz perc múlva kosárral a kezemben már az árusok sorai között jártam. Egyenëst Katikához möntem, mert a ződségeiben még egyszër së csalódtam. Úgy láttam, most së fogok. Milyen szép ződségfélék. Ezekből jó kis levest készítek majd a családnak.

sztenderd2

Igazából szeretem az őszt, megvan a maga szépsége, mint minden évszaknak. Bár gyakran esős az idő, a levelek látványa lenyűgöző. Szokásos útvonalam mentén figyelem, hogy hogy változnak a fán a színek,… és ahogy átszűrődik rajtuk a fény. Később, amikor már a földre hullottak, akkor meg jó az avarban járni, nézni ahogy a megemelkedik a levéltakaró, … süppedős. Ez mindig szép időszaka az évnek. Tényleg szeretem. Valami kellemes hangulatot áraszt a természet.

nem-sztenderd2 (palóc)

Na, hāt a nȧpokba elutȧztȧm a hegyekbe. Oszt mā az odavezető utat nagyon élveztem, mer mā … dimbes-dombos tājon vót. Vót egy csomó apró falu, mëg egyszerű hāzak, régi épületek romjȧi … a csillagtúrán voltam. De hát olyan volt, mint egy mesebeli vidék! Gyűjtöttem a programlëhetőségeket, mā itthon, mielőtt mëntem. Hát, van ott minden, hogy szűlőhāzak, íróknak a szülőhāzȧi, emlékkiāllítāsok, romok, kulturālis programok. De mondjuk, amire nȧgyon készűtem, hát a kerékpārozás volt. Föl a hegyen, meg lë, fürdés a tóba. Hát, jó vót, na, izgȧlmas!

A szerző tudományos tevékenységei

Tanulmányok

A szép és a csúnya. Nyelvi értékítéletek vizsgálata egyetemi hallgatók körében. In *Aszimmetrikus kommunikáció – aszimmetrikus viszonyok.* Tinta Kiadó (a kézirat közlésre elfogadva)

Ein zweisprachiges Textdenkmal aus 18. Jahrhundert. *Danubius Noster.* Eötvös József Főiskola. Baja, 2018. 83–95.

A helyes nyelvhasználat egy új népi nyelvészeti vizsgálat tükrében. In Boda István Károly – Mónos Katalin (szerk.): *Az alkalmazott nyelvészet ma. Innováció, technológia, tradíció.* Budapest – Debrecen, 2011. 458–470.

A tőbelsei időtartamot váltakoztató tövek megközelítéséhez. In Galgóczi László – Vass László (szerk.): *A mondat: kaland.* Szeged, JGYF Kiadó, 2006. 277–280.

Az anyanyelvi nevelés és a nyelvhasználat kapcsolatáról. In Cs. Jónás Erzsébet – Székely Gábor (szerk.): *Nyelvek és nyelvoktatás Európa és a Kárpát-medence régióiban.* II. Pécs – Nyíregyháza, MANYE – Bessenyei György Könyvkiadó, 2005. 108–113.

Konferenciákon tartott előadás

A nyelvhasználat indexikus természete – egy empirikus vizsgálat alapján. Lehet-e nem emberközpontú a humán tudomány? MTA SZAB, Szeged, 2017.november 22.

A szép és a csúnya. Nyelvi értékítéletek vizsgálata egyetemi hallgatók körében. 26. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Pécs, 2017. szeptember 1.

Lessons to be learnt from the results of the matched-guise-technique survey. A case study in Szeged. First International Conference on Sociolinguistics. Budapest, 2016. szeptember 1.

Metanyelvi ismeretek vizsgálata tanító szakos hallgatók körében. IX. Tantárgy-pedagógiai Nemzetközi Tudományos Konferencia, Baja, 2014. május 8.

A szép és csúnya nyelvhasználat. 17. Élőnyelvi Konferencia, Szeged, 2012. augusztus 30.

A nyelvműveléssel kapcsolatos ismeretek egy népi nyelvészeti vizsgálat alapján. XV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia, Győr, 2011. október 28.

A szép és a csúnya nyelvhasználat egy népi nyelvészeti vizsgálat eredményei alapján. XIV. Apáczai-napok Tudományos Konferencia, NYME Csere János Kar, Győr, 2010. október 15.

A helyes nyelvhasználat egy új népi nyelvészeti vizsgálat tükrében. 20. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia, Debrecen, 2010. augusztus 27.

A nyelvi értékítéletek világa. XII. Apáczai Napok Tudományos Konferencia. NYME Csere János Kar, Győr, 2008. október 21.

Adalékok a nyelvi attitűd mechanizmusához. 17. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Siófok, 2007. április 21.

A nyelvi értékítéletek megjelenése a toborzás és a kiválasztás folyamatában. Új utakon a pedagógusképző kar. SZTE JGYPK, 2007. április 10.

Untersuchungen zu einem zweisprachigen Sprachdenkmal aus 18. Jahrhundert. "Interkulturelle Herausforderungen für die Linguistik, Literatur und ihre Didaktik im erweiterten Europa" 1. Internationale Doktorandenkonferenz Veszprém, 2006. május 5.

A saját nyelvváltozathoz fűződő nyelvi értékítéletek a nyelvi szocializáció szempontjából. 8. Pszicholingvisztikai Nyári Egyetem. Balatonalmádi, 2005. június 2.

Az anyanyelvi nevelés és a nyelvhasználat kapcsolatáról. 14. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Nyíregyháza, 2004. április 7.

Recenzió

Nemesné Kis Szilvia – Sajtosné Csendes Gyöngyi – Tóth Istvánné: Integrált anyanyelvi nevelés. Recenzió *Csengőszó* XIII. 2007. 25–27.